

***TIZENKÉT ÉV.
ÖSSZEFOGLALÓ TANULMÁNYOK
AZ ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK
1990–2001 KÖZÖTTI
EREDMÉNYEIRŐL
III. KÖTET***

SAPIENTIA KÖNYVEK

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM

SAPIENTIA
ALAPÍTVÁNY

PARTIUMI
KERESZTÉNY
EGYETEM

TIZENKÉT ÉV

ÖSSZEFOGLALÓ TANULMÁNYOK AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK 1990–2001 KÖZÖTTI EREDMÉNYEIRŐL

III. KÖTET

Szerkesztette
TÁNCZOS VILMOS
TÓKÉS GYÖNGYVÉR

SAPIENTIA KÖNYVEK 10.

Tudománytörténet

A kiadvány megjelenését a Sapientia Alapítvány támogatta.

Kiadja a

Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete
3400 Kolozsvár (Cluj-Napoca), Kossuth Lajos u. (B-dul 21 Decembrie) 24/3.
Tel./fax: +40-264-197584, +40-264-194228, e-mail: kpi@kpi.sapientia.ro

Felelős kiadó:

Tánczos Vilmos

Sorozatborító:

Miklósi Dénes

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről /
szerkesztette: Tánczos Vilmos, Tőkés Gyöngyvér. – Kolozsvár
[Cluj-Napoca]: Scientia, 2002.

vol.; cm – (Sapientia Könyvek)

ISBN 973-85422-8-6

3. kötet – 2002. – p. – Bibliogr. – ISBN 973-85985-3-2

I. Tánczos Vilmos (ed.)

II. Tőkés Gyöngyvér (ed.)

930(498)

TARTALOM

A harmadik kötet elé 9

KIEGÉSZÍTÉSEK, HOZZÁSZÓLÁSOK A TIZENKÉT ÉV CÍMŰ KIADVÁNY ELSŐ KÉT KÖTETÉBEN MEGJELENT KUTATÁSTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÓKHOZ

É. KISS KATALIN

Hozzászólás Péntek János: Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón című előadásához 13

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Kiegészítések Egyed Emese: Magyar irodalomtudományi kutatások Erdélyben. 1990–2001. című tanulmányához 17

VÉGH BALÁZS BÉLA

Az erdélyi magyar gyermekirodalom vizsgálata.
Kiegészítés Egyed Emese: Magyar irodalomtudományi kutatások Erdélyben. 1990–2001. című tanulmányához 27

MOHAY TAMÁS

Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez 37

BÉRES ANDRÁS–LÁZOK JÁNOS

Adalékok az erdélyi magyar színháztudomány 1990–2001 közötti eredményeinek összegezéséhez.
Kiegészítő megjegyzések Kötő József: Az erdélyi magyar színháztudomány című tanulmányához 65

BURA LÁSZLÓ

Névtudományi-lexikológiai, neveléstudományi és teológiai kutatások Szatmárban 91

EGYED PÉTER

Véleményezés Demeter M. Attila–Tonk Márton–Veress Károly: Az erdélyi magyar filozófia a XX. század utolsó évtizedében című összefoglalásáról 97

JAKÓ ZSIGMOND	
Megjegyzések Csetri Elek: Összefoglalás az erdélyi magyar történettudományi kutatásokról. 1990–2001. című kéziratával kapcsolatosan	105
PÁL-ANTAL SÁNDOR	
A romániai magyar történettudományi kutatás személyi állományáról	115
SZÉKELY ZSOLT	
A székelyföldi magyar régészeti kutatás múltja és jelene	123
MAGYARI TIVADAR	
Kutatások a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének magyar tagozatán	135
NEMÉNYI ÁGNES	
Az erdélyi magyar szociológia helyzete 1989 előtt és után	147
FÓRIS-FERENCZI RITA	
Adalékok az erdélyi magyar oktatáskutatás és -fejlesztés történetéhez. 1990–2001.	159
SEBŐK M. PÉTER–NAGY ZOLTÁN–ANTAL ANDRÁS	
Az erdélyi magyar agrárszakemberek kutatómunkája	209
SZAKÁCS SÁNDOR	
Megjegyzések Wanek Ferenc: Magyar szakemberek a romániai kutatóműhelyekben és azokon kívül Erdély földtani megismerése szolgálatában 1989 után című munkájához	225
KIS ANNAMÁRIA–JÁNOSI SÁNDOR	
Erdélyi magyar kutatók tudományos megvalósításai 1990–2001 között a hőkezelés és felületnemesítés területén	231
A TUDOMÁNY ÉS ÖNISMERET ERDÉLYBEN. 1990–2001. CÍMŰ KONFERENCIA DOKUMENTUMAI	
Felkérés a Tizenkét év című kiadvány tanulmányainak megírására	243
A Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001. című konferencia programja	245

PÉNTEK JÁNOS

A tudomány láttelepe önmagáról (előadás
a bölcsészettudományi kutatástörténeti
beszámolók alapján) 251

Részletek a Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001.
című konferencia szekcióüléseinek jegyzőkönyveiből 263

Részletek a Van-e erdélyi magyar tudomány? című
kerekasztal-beszélgetés jegyzőkönyvéből 311

FÜGGELÉK

A kötet szerzői 325

Content 331

Inhaltsverzeichnis 335

Cuprins 339

A HARMADIK KÖTET ELÉ

A *Tizenkét év* első két kötete az év első felében készült el, de már a szerkesztési munkák alatt körvonalazódtak a folytatás, a kiegészítés lehetséges irányai. Mert noha kiadványunk egyfajta – számos szempont szerint meghatározható és vitatható – teljességigény szándékával született, jól tudtuk akkor is, mint ahogy jól tudjuk ma is, hogy egy ilyen tudománytörténeti összefoglalás mindörökké csak részlet marad, és sohasem fog teljes mértékben megfelelni a vele szemben támasztott jogos elvárásoknak. De mert a „jóra való szándékot” mindennél fontosabbnak tartjuk, és törekszünk egy soha el nem érhető teljességre, nem mondtunk le a folytatásról.

A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete 2002. június 1-jén ennek jegyében szervezte meg a *Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001.* című konferenciát is, amelynek keretében a már megjelent két kötetet bemutattuk, megvitattuk, és egyszersmind hozzászólások, kiegészítések írására, egyszóval egy harmadik kötet összeállítására kértük fel a mintegy harmadfél száz jelenlévőt. Felkérésünk, amelyet más eszközökkel is igyekeztünk terjeszteni, nem volt pusztába kiáltott szó, hiszen rövid idő alatt újabb kutatástörténeti tanulmányok, korreferátumok, könyvészetek készültek el, melyeket most nagy örömmel bocsátunk a tudományos élet nyilvánossága elé.

A harmadik kötetbe beszerkesztettük az említett konferencia néhány fontosnak ítélt dokumentumát is, így próbálva meg dokumentálni a jövődőt, de a jelen számára is azt, hogy tizenkét évvel a rendszerváltás után, az új évezred hajnalán miképpen gondolkodott saját létéről, céljairól és gondjairól az erdélyi magyar tudóstársadalom.

A szerkesztők

Kolozsvár, 2002. november 3.

**KIEGÉSZÍTÉSEK,
HOZZÁSZÓLÁSOK
A TIZENKÉT ÉV CÍMŰ
KIADVÁNY ELSŐ KÉT
KÖTETÉBEN MEGJELENT
KUTATÁSTÖRTÉNETI
ÖSSZEFOGLALÓKHOZ**

HOZZÁSZÓLÁS PÉNTEK JÁNOS: ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁS. AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVTUDOMÁNY A SZÁZAD- ÉS EZREDFORDULÓN CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ

Péntek Jánosnak az erdélyi magyar nyelvtudomány helyzetéről és eredményeiről szóló beszámolója, értékelése megerősíti – és ugyanakkor gazdagítja is – azt a képet, mely bennünk, magyarországi nyelvészekben a mai erdélyi magyar nyelvtudományról él. Helyzetjelentése tárgyilagos, pontos és árnyalt; nem kiegészítésképpen, hanem személyes reflexióként fűzök hozzá néhány gondolatot.

Természetes és szükségszerű folyamat az erdélyi magyar nyelvtudománynak az anyaországi magyar nyelvtudományba való integrálódása – az a természetellenes, hogy ez az integráció számos területen még nem valósult meg. Például nem találkozunk erdélyi magyar szakos diákokkal a magyarországi tudományos diákköri konferenciákon vagy a nyelvész-doktoranduszok évi két (magyar és angol nyelvű) országos konferenciáján. Azt hiszem, e területeken az integrációnak nincs elvi akadálya, csak az információcserébe kellene az erdélyi magyar tanszékeket jobban bekapcsolni. Akadémiánknak az erdélyi magyar nyelvészkutatókat is fel kellene kérnie köztestületi tagságra, hogy ők is szerepet kaphassanak az akadémiai doktori értekezések bíráló bizottságaiban, és a Ph. D. doktori bizottságokban is számítani kellene rájuk. A nyelvészeti folyóiratok szerkesztő bizottságaiban is mind a magyarországi, mind az erdélyi magyar nyelvtudományi műhelyeknek képviselve kellene lenniük – akár magyarországi, akár erdélyi folyóiratokról legyen szó. Az erdélyi folyóiratok szerkesztőbizottságába a Nyugatra szakadt erdélyi nyelvészeket is be lehetne vonni.

Az anyaországi magyar nyelvészet sok tekintetben ugyanazokkal a problémákkal küzd, mint az erdélyi, nekünk is meg kell haladnunk a nemzetközi nyelvtudománytól való több évtizedes elzártságot, belterjeséget. Ezért fontos volna, hogy az erdélyi nyelvtudomány ne csupán az

anyaországi, hanem az egyetemes nyelvtudományba való integrációra törekedjék; hogy csak tárgyában legyen erdélyi és magyar, módszereiben, elméleti feltevéseiben, terminológiájában a nemzetközi nyelvtudományhoz igazodjék. Erdély hihetetlenül gazdag, változatos, területileg és szociológiailag is tagolt, helyenként archaikus, a kétnyelvűség sokféle változatát magába foglaló nyelvi világa akkor válhat az egyetemes nyelvtudomány közkincsévé, ha nemzetközileg elfogadott elméleti keretben, annak módszertanával és terminológiájával vizsgálják. Hogy szűkebb kutatási területemről hozzak egy példát, az erdélyiességeként számon tartott, korábban a magyar köznyelvben nem használt és más nyelvekből sem ismert „el kell menjek” szerkezet akkor lesz több, mint kuriózum, akkor válik tudományos érdekességgé, ha felismerjük, hogy sajátos átmenetet képez az egyszerű és az összetett mondat között, és ha tudatában vagyunk annak, hogy az egyszerű és az összetett mondat szerkezet között elvileg milyen átmeneti kategóriák lehetségesek; ezek közül melyeket találták már meg a világ nyelveiben; a szóban forgó szerkezet miben egyezik velük, és miben különbözik tőlük; hogyan függ össze az ilyen átmeneti kategóriák megléte a főmondat igéjének modális segédigejellel stb.

Az új nyelvelméleti paradigmák elsajátítására elsősorban a fiatal kutatók képesek, ezért érdemes a doktoranduszok külföldi részképzésére adott lehetőségeket kihasználni. A legjobb külföldi nyelvészeti doktori iskolák is keresik, csábítják a kelet-európai diákokat, ösztöndíjat ígérve nekik. Mi a holland doktori iskolákról szereztük a legkedvezőbb tapasztalatokat. Minthogy ők egy őszi és egy tavaszi hónapba sűrítik a doktori kurzusaikat, egyébként a doktoranduszok egyéni munkájára és a témavezetővel való – gyakran számítógépes – kapcsolattartására építik a doktori képzést, nem igénylik a hallgatók állandó jelenlétét. Így lehetőség van a már dolgozó, tanító fiatal nyelvészek hollandiai doktori képzésére is. Jó volna továbbá a GLOW (Generative Linguists of the Old World) nyaranta más-más kelet-európai országban tartott, szinte ingyenes nyári egyetemére Erdélyből is hallgatókat küldeni.

A nemzetközi nyelvtudományba bekapcsolódni igyekvő kutatókat gyakran elriasztja a nemzetközi folyóiratok és könyvkiadók szerkesztőségének szigorú lektorálási gyakorlata, mely szerint minden benyújtott cikket (bármilyen tekintélyes szerzőtől származzék is) két olyan lektor opponál, akik nem ismerik a cikk szerzőjét, és akik személye ismeretlen marad a szerző előtt. A lektorok kötelességüknek érzik az állítások érdemi elemzését, a lehetséges ellenérvek, ellenpéldák felvetését, jobbító javaslatok megtételét – ezek alapján a szerkesztők a benyújtott cikkeket az

esetek túlnyomó részében újraíratják a szerzőkkel. Ezt a gyakorlatot nemcsak azért érdemes átvenni, mert lényegesen megemeli a folyóiratok átlagos színvonalát, hanem azért is, mert az Európai Unió a kutatási támogatások folyósítását többek között a résztvevők lektorált kiadványokban megjelent publikációinak számától teszi függővé.

Végezetül hadd említsem meg, hogy a tanulmány szóbeli változata¹ egy olyan tényről is beszámolt, melyről egyáltalán nem volt tudomásom, és mélyen megdöbbenett. Péntek professzor úr egy új tehetségmentő akció szükségessége mellett érvelve elmondta, hogy a mai erdélyi falusi magyar gyerekeknek mindössze öt százaléka jut el középiskolába. Utoljára a negyvenes években volt tehetségmentő mozgalom Erdélyben, és a mai erdélyi értelmiségi elit legjavát ma is azok alkotják, akik, mint Sütő András, akkor kerültek be például a Nagyenyed-i Kollégiumba. Úgy vélem, az ilyen tényeknek a magyarországi közvélemény előtt is ismertté kellene válniuk. A falusi magyar gyerekek nyilvánvalóan elsősorban anyagi okok miatt nem tanulnak tovább. Az anyaországban már vannak olyan társadalmi csoportok, amelyekben elég erős a határokon túli magyarsággal való összetartozás érzése, és elég tehetősek is ahhoz, hogy egy tehetségmentő akció támogatására havi rendszerességgel egy bizonyos összeget áldozzanak – csak a szervezeti formát kellene egy ilyen akcióhoz megtalálni. Az adománygyűjtés (fund raising) külön szakma, melynek ma már a magyarországi marketingügynökségek között is vannak művelői. Az adománygyűjtéshez köztudomásúlag jelentős induló tőke kell – de alapítványok segítségével talán az is előteremthető. Jó volna, ha az a tettehkészség és összefogás, amely a Sapientia Egyetem megalapításához vezetett, arról is gondoskodni tudna, hogy az erdélyi magyar ifjúság legtehetségesebbjei valóban eljussanak az egyetemi tanulmányokig.

1 A szerző Péntek János előadására utal a *Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001.* című konferencián. Kolozsvár, 2002. jún. 1. (Szerk.)

**KIEGÉSZÍTÉSEK EGYED EMESE:
MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK
ERDÉLYBEN. 1990–2001.
CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ**

Egyed Emese összefoglalója jól dokumentált, átfogó képet nyújt a magyar irodalomtudomány erdélyi vonatkozásainak legutóbbi évtizedéről. Szinte minden, ezen a szakterületen tevékenykedő irodalmár neve elhangzik a tanulmányban, az olvasó betekintést nyerhet a kutatóműhelyek kulisszáiba, a gyakran kevésbé látványos irodalomtudósi munka folyamatába is. A tanulmány értékes részét képezi az egyes kutatók műveinek válogatott (bár terjedelmi okokból inkább utalásszerű) bibliográfiája – számos olyan publikációt fedezhetünk itt fel, amely külföldi vagy „el-dugottabb” periodikákban, kötetekben jelent meg, s amely így visszakapcsolódhat az irodalomtudomány vérkeringésébe.

Az alábbiakban csupán néhány kiegészítő (itt-ott helyesbítő) megjegyzést kívánnék megfogalmazni Egyed Emese tanulmányához,¹ illetve egy olyan nézőpontot kínálnék az erdélyi magyar irodalomtudomány elmúlt évtizedének átfogásához, amely bizonyos hangsúlyok elhelyezését is lehetővé teszi – a teljességre törekvő bemutatás megvalósulása után ez tűnik célszerűnek.

Az általam választott nézőpont a tudományos publikáció fórumai felől világítja meg a rendszerváltás óta eltelt tizenkét évet. Ez a perspektíva a konkrét, folyóirat-publikációkban és kötetekben „mérhető” eredményeket mutatja, és bizonyos értelemben rendszerezi is azokat. Így áttekinthetővé válik, hogy a hazai magyar irodalomtudomány kétségtelenül legfontosabb intézménye, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke hogyan és milyen fórumokon keresztül volt jelen a tudományos nyilvánosságban. Ugyanakkor előtérbe kerülnek azok az „egyszemélyes műhelyek” is, amelyek Egyed Emese összefogla-

1 Az irodalomjegyzékben is csak olyan írások, kötetek címét adom meg, amelyek Egyed Emese bibliográfiájában nem szerepelnek.

lójában kevésbé vannak jelen. Főként azokra a kutatókra gondolok itt, akik fontos forráskiadványokkal, tanulmánykötetekkel vagy monográfiákkal gazdagították a szakirodalmat, de különféle okokból nem az irodalomtudományi tanszék keretén belül tevékenykednek – Marosi Ildikóra, Kántor Lajosra, Dávid Gyulára, Cseke Péterre és másokra gondolok. Áttekintésem vázlatos lesz, hiszen Egyed Emese tanulmánya is tartalmaz minimális információkat a könyvkiadók és folyóiratok tevékenységéről. A folytonosság érzékeltetése miatt mégis fontos újra áttekinteni ezeknek a fórumoknak a munkáját, hiszen Egyed Emese tanulmánya elsősorban az utóbbi néhány év munkájára összpontosít.

A periodikák közül a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (NyIrK) adhatna a legtermészetesebb módon teret a tudományos apparátussal készült irodalomtudományi dolgozatok számára, de rendszertelen megjelenése, pénzügyi és terjesztési gondjai miatt az elmúlt évtizedben nem tölthetett be vezető szerepet. Helyét nagymértékben az *Erdélyi Múzeum* című, évente négy (olykor két-három összevont) számot megjelentető periodikának sikerült átvennie. Ennek tágabb profilja folytán az irodalomtudományi jellegű írások filozófiai, történelmi vagy egyéb társadalomtudományi szövegek mellett jelennek meg. Az itteni irodalmi tárgyú publikációk, ahogy Egyed Emese is jelzi,² széles kört ölelnek fel, talán mégis a régebbi magyar irodalomra vonatkozó kutatások vannak túlsúlyban, e korszak kutatóit sikerült a lapnak műhelyszerűen maga köré gyűjtenie. Elsősorban az Egyed Emese irányításával folytatott színháztörténeti-irodalomtörténeti kutatásoknak jelentett publikációs lehetőséget ez a fórum, de fontos tanulmányokat jelentettek itt meg saját szakterületükön belül Tóth Zsombor és Szabó Levente is.

A *Korunk* – amely a tudományos és közéleti folyóirat szerepét egyaránt betölti a hazai nyilvánosságban – 1990 után állandó rovatai és tematikus számai révén fontos publikációs fórumot jelentett az irodalomtudományok művelői számára. Tematikus számai közül, amelyek egy-egy probléma kapcsán láttelepet nyújtanak a tudományos kutatások aktuális kérdéshorizontjáról, feltétlenül kiemelendők ebben a vonatkozásban az *Irodalomtörténeti szemléletváltás* (1992. 8.), az *Irodalmunk határai* (1993. 6.), az *Erdélyi irodalombírálat* (1994. 8.), a *Tamási – Mítosz* (1997. 8.),³ a *Hamlet százada* (2001. 6.), illetve a *Megíratlan kritikák – Íródó*

2 Egyed 2002. 66.

3 Az ebben a számban olvasható, többségükben Tamási Áron színházáról szóló tanulmányok a színháztörténeti és színházelméleti szempontból kiemelkedő értékű kötetben is megjelentek, l. (Visky 1997).

irodalom (2001. 11) című számok, amelyek jellegüknél fogva egy-egy tematikus tanulmánykötet funkcióját is betöltik. Konferenciaanyagok, helyzetelemzések, újraolvasó interpretációk, irodalomtörténeti összefoglalások, illetve a történőben levő irodalmi folyamatok áttekintései olvashatók ezekben a lapszámokban. A *Korunkban*, akárcsak az *Erdélyi Múzeumban*, az idősebb és a legfiatalabb kutatók egyaránt publikálnak, a *Téka* vagy a *Mű és világa* című rovatok az irodalominterpretáció és a kritika művelőit is a lap köré vonzzák. Azok a fiatal kutatók – Selyem Zsuzsa, később pedig Gál Andrea, Virginás Andrea, Vincze Hanna-Orsolya és mások – akik 2000-től a Láthatatlan Kollégium folyóiratának, az *Lk.k.t.*-nak váltak meghatározó szerzőivé és szerkesztőivé, ebben a lapban kaptak először tág publikációs teret.

Az *Lk.k.t.* előzményeként említhető egyébként az az állandó tanulmányrovat is, amely 1994-től szintén a *Korunkban* kapott teret, és amely *Láthatatlan Kollégium* felcímmel közölte az első egyetemen kívüli – bár azzal oktatói és diákjai révén szorosan összefüggő – intézményesült „civil” kutatóműhelyben született tanulmányokat. Az évezred fordulóján jelentek meg azok a tudományos folyóiratok, amelyek már szerkesztőik révén is a fiatal generáció lapjainak tekinthetők: a *Lélekjelenlét* (ezt Egyed Emese többször is *Jelenlét* címen említi), amely eddigi néhány számában inkább TDK-dolgozatok és szakdolgozatrészletek közlési fórumának tűnt, illetve az *Lk.k.t.*, amely a frissen alapított folyóiratok közül (egyéb társadalomtudományok fórumaival is összevetve) a legkonceptízusabbnak tűnik. A 2002 nyarán már kilencedik számánál tartó negyedéves folyóirat a tematikus szerkesztésben talált önmagára, a régi magyar irodalomról, a romantikáról, a neoavantgádról vagy az erotikáról szerkesztett lapszámok, amelyek az *ELTE* és a kolozsvári Irodalomtudományi Tanszék oktatóinak bevonásával készültek, a csoport tagjainak⁴ elméleti felkészültségéről és igényességéről tanúskodnak.

Az *Lk.k.t.* és a *Korunk* kapcsán vethető fel legmarkánsabban a szakfordítások kérdése is, amely nélkül a hazai irodalomtudomány foghíjasnak bizonyulna. A kilencvenes évek elejétől olyan elismert szerzők művei jelentek meg e lapok fordításrovataiban, mint Terry Eagleton, Paul Ricoeur, Karl-Heinz Bohrer, Stefan Collini, Hans-Georg Gadamer és mások. 2000-ben a budapesti *Helikon Irodalomtudományi Szemle* egy egész lapszám szerkesztését (*A korszakok alakzatai*) bízta a Láthatatlan Kollégium Szege-

4 Török Ervin, Ármeán Otília, Dánél Mónika, Gál Andrea, Virginás Andrea, Czintos Emese és mások, Selyem Zsuzsa, Berszán István, Gábor Csilla irányításával.

di Tudományegyetemmel együttműködő csoportjára. Horváth Andor francia és román nyelvből készült fordításait, illetve Vallasek Júlia román irodalomtudósok műveiből készült fordításait⁵ is figyelembe véve, ezáltal egy tapasztalattal rendelkező fordítóműhely csírája jött létre Kolozsváron.

A kolozsvári *Helikon* az elmúlt évtizedben nyitottnak mutatkozott nagyobb terjedelmű irodalomtörténeti dolgozatok publikálására is. Gyakran közöltek itt a kolozsvári BBTE doktoranduszai: Barcsay Andrea, M. Bodrogi Enikő, Nagy Zsófia, Tapodi Zsuzsa, Végh Balázs vagy más doktoriskolák hallgatói, mint Csobán Endre Attila, Lajosi Krisztina és Vallasek Júlia. Főként a XX. század irodalomtörténetével kapcsolatosan fontos tanulmányokkal voltak itt jelen Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Szilágyi Júlia, Jakabffy Tamás – ők már a hetvenes-nyolcvanas évektől munkatársai a *Helikon* és elődje, az *Utunk* mellett a többi hazai irodalmi-kulturális folyóiratnak is –, illetve azok a magyarországi szerzők, akik erdélyi tárgyú kutatásokat végeznek: Pomogáts Béla, Széles Klára, Bertha Zoltán, Fried István és mások. Joggal emeli ki Egyed Emese a lapból K. Jakab Antal magyar irodalmi és világirodalmi kommentált szöveggyűjteményét, amely fontos oktatási segédanyagot jelentett a kilencvenes években.⁶ Ugyanebben a folyóiratban volt olvasható a kötetben való megjelenés előtt (Balázs 2001) a közelmúlt irodalomtörténete szempontjából jelentős interjúsorozat az első Forrás-nemzedék tagjaival (Bálint Tibor, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István stb.), amely a *Láthatatlan Kollégium* 1997–1998-as kutatási programjának volt szerves része.

A marosvásárhelyi *Látó* a kilencvenes évek elején számos, a közelmúlt irodalomtörténete szempontjából fontos forráspublikációval hívta fel magára a figyelmet – a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* III. kötetének *Látó*-szócikke is ezt emeli ki: „a diktatúra idején a cenzúra által eltiltott drámákat, kisregényeket, dokumentumokat is közöl”, olyan szerzőktől, mint Mózes Attila, Sütő András, Székely János, Szabédi László vagy Hervay Gizella. A *Látó* évente kiosztott nívódíjai – különösen esszé kategóriában – az irodalmi interpretáció mélységét, pontosságát is értékelték, ebben a díjban többek között Selyem Zsuzsa, Szilágyi Júlia és Visky András részesültek. Kritikarovata és *Fórum* című tanulmányrovata főként a XX. századi és kortárs irodalommal foglalkozó fiatalabb és idősebb szerzőket foglalkoztatja. Tematikus számaik révén részben a szakmai megalapozás reflexióját segítették elő (például a *Hogyan írjuk meg a romániai*

5 Fordításköteteik adatait l. az Egyed Emese által összeállított bibliográfia harmadik részében.

6 Kötetben is megjelent, l. a bibliográfia 2. részében.

magyar irodalom történetét? című számukkal – 1998.10. –, amely már túlmutat az Egyed Emese által jelzett transzszilvanizmus-vitafázison), részben közvetítő szerepet játszottak a magyarországi és erdélyi tudományos-irodalmi nyilvánosság között a különböző folyóiratok anyagából készített válogatás-számaik révén: *Nappali ház* (1997. 6.), *Magyar Lettre Internationale* (1999. 7.), *Pompeji* (2001. 6.), *Élet és Irodalom* (2002. 4.) stb.

A *Székelyföld* és *A Hét* című lapok főként előadásszövegek, megemlékező konferenciák anyagának közlésével járultak hozzá az elmúlt években az irodalomtudományos eredmények népszerűsítéséhez – fontos ebből a szempontból a *Székelyföld* 2001. 5-ös száma, amely a 2000-es gyerogyószárhegyi írótalálkozó tanácskozásának anyagát közli. Ezek körül a lapok körül azonban nem alakultak ki irodalomtudományi műhelyek – talán csak Bogdán László *A Hét*-beli „egyszemélyes műhelye”, a *Törbot* című rovat, illetve Ágoston Hugó fáradhatatlan fordítói munkássága emelhető itt ki. Ez utóbbi a román értelmiségi sajtóban megjelenő közéleti és irodalmi vonatkozású cikkeiből válogat folyamatosan. Az utóbbi években fontos fórumot jelent az igényes irodalomkritika és az irodalmi tárgyú viták számára a *Krónika* című országos napilap *Szempont* melléklete is, amely olykor egy dinamikus értelmiségi hetilap feladatait is átvállalja.

Az erdélyi kiadók munkásságát szintén az irodalomtudományos kutatások „megrendelése” és eredményeiknek közreadása szempontjából tekinteném át röviden, árnyalva az Egyed Emese által nyújtott képet. A *Kriterion Könyvkiadó* kétségkívül a RODOSZ-tanulmánykötetek révén teremtetett 2001-ben a legegységesebben lehetőséget irodalomtudományi tárgyú dolgozatok közlésére. Fontos a *Kriterion Közlekedések* címmel indult kismonográfia-sorozat is (sorozatszerkesztő: Cseke Péter), amelyet tanulmányában Egyed Emese is kiemelt. Ezek mellett a *Romániai Magyar Írók* sorozatköteteinek gondozása és előszavazása jelentett még lehetőséget új tudományos eredmények publikálására: Szilágyi Domokos, Dsida Jenő, Székely János, Kós Károly, Balázs Ferenc, Hervay Gizella köteteihez Kántor Lajos, Marosi Ildikó, Szász László, Szilágyi Júlia, Vallasek Júlia és Balázs Imre József írtak előszót.

A forráskiadványok tekintetében a *Kriterion* mellett a Dávid Gyula által vezetett *Polis Könyvkiadó* is fontos szerepet tölt be, Bánffy Miklós-, Reményik Sándor-, Páskándi Géza-válogatásai és kiadásai lehetőséget teremtetek az irodalmi hagyománnyal való szembesülésre, a Molter Károly-levelezés kiadásának elkezdése új távlatokat nyitott a két világháború közötti erdélyi irodalom kutatásához. A *Remekírók Diákkönyvtára*-sorozat a Magyar Irodalomtudományi Tanszék oktatóinak is felkínálta a friss szak-

mai szempontoknak megfelelő válogatások és kommentárok készítését.⁷ A sorozat számára Egyed Emese, Gábor Csilla, Orbán Gyöngyi, Szabó Levente, Tóth Zsombor és Balázs Imre József is összeállítottak köteteket. Ugyanitt jelent meg Cs. Gyimesi Éva kritikagyűjteménye, a *Kritikai mozaik* 1999-ben, illetve Kántor Lajos és Nagy György Egyed Emese által említetlenül hagyott kritika- és tanulmánykötetei (Kántor 2001; Nagy 1999).

A csíkszeredai *Pallas-Akadémia Könyvkiadó* a Hajdú Farkas-Zoltán által szerkesztett *Nobile Officium* című sorozat által, illetve memoárok, tanulmánykötetek révén volt jelen az irodalomtudományi tárgyú publikációk piacán. Itt jelent meg többek között Markó Bélának a közelmúlt erdélyi irodalomtörténete szempontjából fontos kritika- és esszégyűjteménye (Markó 1999). Sajátos sorozatot eredményezett a kiadónál Marosi Ildikó közreműködése, aki a két világháború közötti erdélyi irodalom három fontos alakjának szentelt egy-egy újrafölfedező kötetet, amelyek forrásközlések mellett fontos kommentárokat is tartalmaznak. A *Kis Bánffy könyv*, a *Kis Olosz könyv* és a *Kis Ligeti könyv*⁸ műfajt teremtett a hazai könyvkiadásban.

A marosvásárhelyi *Mentor Könyvkiadó* a kilencvenes évek első felében Borcsa János és Jakabffy Tamás tanulmányköteteivel⁹ egy olyan kritikai-interpretációs sorozat csíráját teremtette meg, amely aztán nem folytatódott ennél a kiadónál. Főként a marosvásárhelyi tárgyú forrásközlések tekintetében azonban a Mentor kiadó is fontos szerepet játszik: a Kuti Márta szerkesztette *Zord Idő* antológia mellett Molter Károly és Osvát Kálmán folyóiratok, napilapok hasábjain kallódó írásait gyűjtötték egybe Marosi Ildikó, Kovács András Ferenc és Kuti Márta. Legismertebb sorozata, a

7 Ahhoz, hogy egy-egy ilyen válogatás tudományos eredményként is megállja a helyét, nyilván fontos szerepe van a bevezető tanulmánynak, jegyzetanyagnak stb. Itt ragadom meg az alkalmat arra, hogy helyesbítsem Egyed Emese tanulmányának egyik félreértésből fakadó állítását, mely szerint „Balázs Imre József a valamikori előszó-tanulmányokat [a Tanulók Könyvtára-sorozat előszavairól van szó – B. I. J. megj.] mint az olvasó fölösleges befolyásolásának eszközeit, valóságos »ideologikus ballasztokat« bírálja”. (Egyed 2002. 57.) Erről szó sincs a *Látó* 1999. 5–6-os számában megjelent tanulmányomban (l. az Egyed-féle bibliográfiában) – egyszerűen egy sajátos olvasói stratégia alkalmazásáról írtam, amely révén a más irodalomtudományi paradigmák szempontrendszerével íródott tanulmányok állításainak elfogadása vagy elvetése egyszerűbbé válik. Ez különösen az oktatási segédanyagként használt dolgozatok esetében fontos. Tudományos teljesítményként a hasonló tanulmányok többsége méltánylandó, és az erdélyi magyar tudományosság szerves részét képezi.

8 Ez utóbbi már 2002-ben jelent meg, *A fedélzetközi utas elsüllyedt világa* címmel.

9 Borcsa János kötete szerepel az Egyed Emese-bibliográfiában, a Jakabffy-kötet (Jakabffy 1993) nem.

Wass Albert-életműsorozat gyakorlatilag szintén forráskiadásnak számít, hiszen elérhetővé teszi a kutatás számára azokat a műveket, amelyek korábban nem jelentek meg Erdélyben, vagy hiányoznak a könyvtárakból.

A kolozsvári *Komp-Press Kiadó* a *Korunk* szerkesztőségének sokirányú érdeklődésére alapozva olyan tudományos igényű esszé- és tanulmány-sorozatot szerkeszt 1994 óta *Ariadné Könyvek* címmel, amelyben számos irodalommal és irodalomtudománnyal (is) kapcsolatos kötet is megjelent Berszán István, Borcsa János, Egyed Emese, Gábor Csilla, Gregus Zoltán, Kibédi Varga Áron, Kovács András Ferenc, Láng Gusztáv, Láng Zsolt, Lászlóffy Aladár, Tompa Gábor, Balázs Imre József tollából, többségük szerepel az Egyed Emese által összeállított bibliográfiában. Nem szerepel viszont Láng Gusztáv *Kiskatedra* című, sorozaton kívül megjelent kötete (Láng 1993), amelyik a kilencvenes évek derekán az egyik legfontosabb középiskolai és egyetemi előkészítői segédanyagának számított Erdélyben. Fontos publikációt jelentett még az 1998-as *Szabédi napjai* című kötet, amely a Szabédi Napok többéves irodalom- és eszmetörténettel, fordításelmélettel kapcsolatos konferenciaanyagait gyűjtötte egybe.

Az irodalomtörténeti alap kutatások jelentős fóruma volt az elmúlt évtizedben az *Erdélyi Múzeum-Egyesület*, könyvsorozatában a felvilágosodás magyar irodalmával kapcsolatos publikációk, illetve irodalomelméleti tanulmányok is napvilágot láttak. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* utolsó köteteinek szerkesztése is ebben a műhelyben folyik.

Fontos könyveket jelentetett meg a közelmúlt irodalomtörténetével kapcsolatban az *Erdélyi Híradó Kiadó* Martos Gábor, illetve Fried István tollából,¹⁰ a *Stúdium Könyvkiadó*, amely az oktatási folyamat szempontjai szerint is válogat (pl. Láng Gusztáv Dsida-tanulmányaival, illetve Orbán Gyöngyi *Megértő irodalomoktatás* című könyvével). A *Koinónia Könyvkiadó* különösen a megjelentetett fordításkötetek révén kapcsolódott be a hazai irodalomelméleti diskurzusbba, André Scrima, Andrei Pleșu és Nicolae Balotă esszéköteteit Selyem Zsuzsa, Horváth Andor és Vallasek Júlia fordították magyar nyelvre. Kevesebb címmel a nagyváradi *Literator*, a csíkszeredai *Pro-Print*, a kolozsvári *Tinivár* és más kiadók is hozzájárultak a közelmúlt irodalomtudományi kutatásaihoz. Az erdélyi magyar kutatók azonban jelen vannak köteteikkel és publikációikkal a magyarországi könyvkiadók katalógusaiban is: Ágoston Vilmos (aki ma már Gödöllőn él), Cs. Gyimesi Éva, Cseke Péter, Egyed Emese, K. Jakab

10 A Martos-köteteket l. az Egyed-bibliográfiában, Fried István könyve (Irodalomtörténetek *Transsylvaniaiában*) pedig már 2002-ben jelent meg.

Antal, Kántor Lajos, Selyem Zsuzsa és mások a *Noran*, a *Pesti Szalon*, a *Balassi*, a *Felsőmagyarország*, a *Kijárat* könyvkiadónál jelentettek meg köteteket – és ez az áttekintés korántsem teljes. Jóval hosszabb lista kerekedne, ha a külföldi folyóirat-publikációkat is számba vennénk – az Egyed-bibliográfia ilyen szempontból is érzékelteti a tendenciákat.

Számos erdélyi tárgyú könyv jelent meg Magyarországon vagy a szlovákiai Kalligram kiadónál, magyarországi szerzők tollából. Kérdés, hogy ezek a kutatások mennyiben tartoznak szorosan vizsgálódási körünkbe. Egyed Emese tanulmánya főszövegében lebegtetni a kérdést, bibliográfiájába pedig felvesz egy-egy kevésbé reprezentatív írást Bertha Zoltántól és Pomogáts Bélától. Ebben a vonatkozásban módszertanilag szerencsésebb lett volna egyértelmű döntést hozni: vagy csak az Erdélyben megjelent publikációkat feltüntetni (ahogy például Martos Gábor esetében), vagy itt is bővebb listákat adni, hiszen csak Bertha Zoltánnak két monográfiája (Bálint Tiborról és Sütő Andrásról), illetve több erdélyi tárgyú tanulmánykötete jelent meg a kilencvenes évek folyamán. Nyilván helye lett volna egy ilyen, bővebb bibliográfiában Elek Tibornak, Görömbei Andrásnak, Pécsi Györgyinek, Széles Klárának, Tót H. Zsoltnak és másoknak is.

A fentiekben már utaltam rá, hogy Egyed Emese referátumában szinte minden fontos alapinformáció megtalálható, a szöveg inkább az információk elérhetőségének, rendszerezésének szempontjából tűnik néhol problematikusnak. A referátum alcímei nem minden esetben azt kínálják, amiről szólnak: a *Tanulmányok a kutatás érdekében* alcím inkább a kutatásfejlesztéssel kapcsolatos stratégiák leírását ígéri, mint szakfolyóiratok és könyvsorozatok vázlatos leírását (ami másutt majd folytatódik is). A *magyar irodalomtudomány és kritika története* című alfejezet mindenféle irodalomtörténeti jellegű kutatást felleltároz, azonban megáll a XIX. század végénél. A *kortárs magyar irodalom története* cím alatt többek között Benedek Elek és Molter Károly két világháború közötti életművének feldolgozásáról olvashatunk. A bibliográfia egy-egy szerző esetében hiányosnak vagy hibásnak mutatkozik. Hiányzik néhány, ebben az időszakban megjelent kötet (ezt részben megpróbáltam pótolni tanulmányom bibliográfiájában). Cseke Péter vagy Kántor Lajos esetében például keverednek a saját és a szerkesztett/sajtó alá rendezett kötetek (a Kántor 1999 például szerkesztett kötet, a Kántor 1992 viszont saját írásokat tartalmaz). Vitatható a bibliográfiába beválogatott tanulmányok reprezentativitása (például Páll Zita esetében), illetve mennyiségük is (Horváth Andor vagy Selyem Zsuzsa esetében).

A fentiek miatt mutatkozott szükségesnek e korszak vizsgálata egyetlen szempont, a publikációs fórumok szempontja szerint. Az a kép, amely így kirajzolódik, eleve csak részleges lehet, ugyanakkor számos ponton átfedésben van az Egyed Emese által felvázolt képpel. Előnye az, hogy lehetővé teszi a következetes és részletes áttekintést.

SZAKIRODALOM

ÁGOSTON Vilmos

2000 *Az érvelés ideje*. Budapest, Noran

BALÁZS Imre József

2001 *A nonszalansz esélye*. Kolozsvár, Komp-Press

BALÁZS Imre József (s. a. r.)

2001 *Vissza a Forrásokhoz*. Kolozsvár, Polis

EGYED Emese

2002 Magyar irodalomtudományi kutatások Erdélyben. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről I.* Kolozsvár, Scientia, 51–102.

GYÍMESI Éva, Cs.

1992 *Honvág a hazában*. Budapest, Pesti Szalon

JAKABFFY Tamás

1993 *Határátlépés*. Marosvásárhely, Mentor

KÁNTOR Lajos

1996 *Ki vagy te, Szilágyi Domokos?* Budapest, Balassi

2000 *Gondolatok Keletről Nyugatra*. Budapest, Anyanyelvi Konferencia

2001 *Felnőnek a legkisebb fiúk*. Kolozsvár, Polis

LÁNG Gusztáv

1993 *Kiskatedra*. Kolozsvár, Komp-Press

1997 *A lázadás közjátéka*. Kolozsvár, Stúdium

LÁSZLÓFFY Aladár

1994 *A jerikói trombitás*. Kolozsvár, Komp-Press

MARKÓ Béla

1999 *Az erdélyi macska*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

NAGY György

1999 *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis

TÁNCZOS Vilmos–TŐKÉS Gyöngyvér (szerk.)

2002 *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I–II.* Kolozsvár, Scientia

TOMPA Gábor

1995 *A késdőfés gyöngédsége*. Kolozsvár, Komp-Press

VISKY András (szerk.)

1997 *Színház és rítus*. 100 éve született Tamási Áron. Sepsiszentgyörgy, Tamási Áron Állami Magyar Színház

AZ ERDÉLYI MAGYAR GYERMEKIRODALOM VIZSGÁLATA.

Kiegészítés Egyed Emese:

Magyar irodalomtudományi kutatások Erdélyben.
1990–2001. című tanulmányához

1. Általánosságok

Ha valaki szakolvasóként követte figyelemmel a kijelölt évtized gyermekirodalmi termését Erdélyben, illetve a róla helytel-közzel megjelent szakirodalmat, örvendezhetett annak, hogy átértékelődőben van gyermekirodalmunk kánonja. Egyszerre két irányból is elkezdődött az átértékelés: egyrészt a produkció, másrészt a recepció felől. Kortárs gyermekirodalmunk egyik merész szemléletváltó gesztusa, hogy lemond az irodalmi produkció első- és felsőrendűségéről, helyette igyekszik megfelelni a gyermekolvasó elvárásainak, és befogadó-központú irodalomként a recepció felől fogalmazza meg elváráshorizontjait. A korábban dívó kontemplatív irodalomszemléletről áttevődik a hangsúly az aktív befogadásra, az irodalomnak személyes élményként való megélésére. A kortárs gyermekolvasó már nem pusztán szemlélődő fogyasztója, illetve befogadója a gyermekirodalomnak, hanem társszerzője is. A gyermekirodalom akkor éri el a célját, ha azonosulni tud olvasójának tapasztalati-, azaz játékvilágával, ha funkcionálisan is részévé tud válni a kortárs gyermekkultúrának. Ez az irodalom nem véletlenül került a gyermeklélektan és a játékpedagógia befolyása alá: ma már a gyermekkori szimbólumalkotás, az animizmus és a különböző játékelméletek ismerete nélkül nem születhetnek befogadói érdeklődésre számító gyermekirodalmi alkotások. Ezek a befogadásbeli változások a produkciós folyamatban is éreztetik hatásukat. Lényegesen módosult az alkotói szándék, a nevelésről áttevődött a hangsúly a szórakoztatásra, az olvasói tetszés elnyerésére. Horatius klasszikus poétikai nyelvén szólva a modern gyermekirodalom szerzői a *docere* elvet feladják a *delectare* javára. Ehhez viszont az alkotónak tudnia kell azonosulni olvasója játékvilágával, és belülről kell szemlélnie

egy kibontakozóban lévő tapasztalati világot, számolva annak változékony sajátosságaival. A kortárs gyermekirodalomban egyre általánosabbá válik a felismerés, miszerint csak azok a szerzők tudnak igazán azonosulni a gyermekkel, akik megőriztek valamit saját gyerekkori naivitásukból, játékoságukból és animizmusra való hajlandóságukból.

Akkor beszélhetünk az erdélyi magyar gyermekirodalom modernségének kiteljesedéséről, ha a tartalmi és a szemléletbeli változások formaiakkal járnak együtt. Ehhez feltétlenül szükség van a formaújításra a „nagyirodalomban”, amelyet mindig is visszatükröz a gyermekirodalom. Irodalmi gyakorlatunk mégis azt mutatja, hogy a szerzők, mivel legtöbbször a felnőtt irodalomban szerzi meg irodalmi rangját, szelektíven járnak el a művészi forma megválasztásában: ragaszkodnak a felnőtt irodalomban, illetve a klasszikus gyermekirodalomban kipróbált formákhoz és műfajokhoz. Hasonlóan mintakövetőnek bizonyulnak egyebekben is, például az esztétikai minőségek kérdésében: a szép, a jó és az igaz együttes jelenléte nélkül elképzelhetetlennek tartják a gyermekirodalmat. A világirodalomban már-már közhellyé vált abszurdal és groteszkkal is csínján bánnak. Óvatos kísérlet marad továbbra is a szabad vers és az intertextualitás, ezektől nemcsak a gyermekirodalom szerzői idegenkednek, hanem a befogadást irányító szülők és pedagógusok is.

Nehézkesen mennek tehát végbe az erdélyi magyar gyermekirodalmi kánon változásai, és emiatt maga a gyermekirodalom sem kanonizálódhatott irodalmi tudatunkban, csak elvétve figyelnek fel rá irodalmi életünk kompetens intézményei, például az irodalomkritika és az irodalomtörténet. Ráadásul itthon kevés szakolvasója van ennek az irodalomtípusnak, emiatt külföldön több elismerésben részesül, és az egyes életművek előbb illeszkednek be az egyetemesebb értékrendbe, mint a hazaiba. Örömdetes viszont, hogy maga a gyerekirodalom megőrzi és bővíti saját intézményeit Erdélyben: vannak folyóiratai, felkarolták a könyvkiadók, színházaink műsortervében állandósultak a gyermekelőadások, alaptantárgyként szerepel az újonnan megalakult óvónő- és tanítóképző főiskolákon, olyan szakkönyvek és tanulmányok jelentek meg, amelyek az erdélyi magyar gyermekirodalommal is foglalkoznak, sőt egy-két konferencia is szerveződött erről a tárgyról. A továbbiakban az előzmények rövid felvázolása után hazai gyermekirodalmunkról szóló vizsgálatok újabb eredményeit és fórumait szeretném felsorolni, felvillantva azokat a tendenciákat, amelyek hasznosíthatók lehetnek egy majdani átfogóbb gyermekirodalmi vizsgálatban.

2. Előzmények

A gyermekirodalom mindig szerves része volt az erdélyi magyar irodalmi műveltségnek. Presztízsét még Benedek Elek és munkatársai alakították ki az 1922 és 1929 között megjelent *Cimborával*. Nem maradt meg egyszerű folyóirat-irodalomnak, felkarolja a két világháború közötti erdélyi magyar könyvkiadás, és részévé válik a transzszilván irodalmi kánonnak. Ekkor inkább erkölcsi-nevelői értéket kértek tőle számon. 1945 után a *Dolgozó Nő* gyermekmelléklete, a *Kis Pajtás* közöl először gyermekirodalmat, ha csekély irodalmi értékkel is. 1957 januárjától jut ismét saját fórumhoz az erdélyi magyar gyermekirodalom az azóta folyamatosan megjelenő *Napsugárral*. Általa válik a hatvanas-hetvenes években igazán életszerűvé és jut el címzettjéhez a hazai gyermekirodalom: munkatársai gyermektalálkozókat, gyermekrajz-pályázatokat, író-olvasó találkozókat szerveznek. A „nagyirodalom” fórumai ebben az időszakban vitákat indítanak az igazi gyermekirodalomról. Az *Utunk* 1978-ban gyermekirodalmi, a *Hét* 1979-ben ifjúsági pályaválasztó, a *Napsugár* pedig 1979-ben Benedek Elek-különszámot adott ki. Az *Igaz Szó* 1979-es gyermekirodalmi számában szóba kerül ennek az irodalomnak néhány örök érvényű kérdése is: Mít olvasnak a gyerekek? Milyen eszményeket állít eléjük a nyomtatott betű?

Szintén a hetvenes években jelenik meg a középiskolai óvónő- és tanítóképzés számára megírt tankönyv: Vita Zsigmond, Józsa Miklós, Király László, Jarosievitz Erzsébet *Gyermek és ifjúsági irodalom* című munkája. A tankönyv 1983-as átdolgozott kiadása önálló fejezetben foglalkozik a hazai gyermekirodalommal *A romániai magyar gyermekirodalom 1944. augusztus 23. után* címmel. Négy alfejezetében külön-külön tárgyalja a gyermekirodalom fejlődését elősegítő tényezőket, gyermekköltészetünk sokszínűségét, a gyermek- és ifjúsági prózát, a bábjátékokat, a gyermek- és ifjúsági színdarabokat. Ebben az időszakban a szépirodalmi folyóiratok is folyamatosan közölnek könyvismertetőket a gyermekirodalomról. 1988-ban pedig a debreceni *Alföld* tizenkettedik számában összeállítást tesz közzé a magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból, illetve irodalomról. Ebben Csapody Miklós átfogó tanulmányt közöl az erdélyi magyar gyermekirodalomról *Csipike és testvérei* címmel. Hosszú ideig egyedülálló összegezési kísérlet volt ez a témakörben, jelen dolgozat is Csapody munkájának szerény folytatásaként fogható fel, amennyiben további két évtized eredményének számbavételével egészíti ki az ott leírtakat.

Bár annak idején Csapody Miklós nem tért ki az általa vizsgált korszakok néprajzi jellegű szakmunkáira, nem feledkezhetünk meg arról,

hogy éppen a hetvenes évek folklórkutatásai fedezik fel nálunk először a népi gyermekkultúrát. Ebben tetemes szerepe van Nagy Olgának, aki *A táltos törvénye* című, a néprajz és a szövegelméletek határán mozgó tanulmánykötetében a népmese és esztétikum viszonyát vizsgálja alapos szakértelemmel. Mellette a nyolcvanas évek elején egy gyermekfolklór-gyűjtemény (Faragó József–Fábián Imre: *Bihari gyermekmondókák*) és egy monográfia (Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken*) teremti meg azokat az alapokat, amelyekre a későbbi kutatások épülhettek.

3. Gyermekirodalom-vizsgálat 1990 után

1990 után folytatódik az erdélyi gyermekirodalom intézményesülése, a már meglévő intézmények átalakulnak vagy bővülnek (folyóiratok, könyvkiadás), és újabbak is megjelennek (óvónő- és tanítóképző főiskolák, gyermekszínházak, bábszínházak, konferenciák). Itthoni és külföldi szakkönyvek, tanulmányok, lexikonok és kézikönyvek foglalkoznak az erdélyi magyar gyermekirodalommal.

3.1. Szakkönyvek, tanulmányok, lexikonok

A gyermekirodalom hazai vizsgálata mennyiségében és intenzitásában sem közelíti meg a hetvenes évekbeli előzményeket. Ez a megállapításom a szépirodalmi recepcióra és a néprajzra egyaránt érvényes. Ehhez az alcímhez inkább a magyarországi értelmezői közösségben találunk említésre méltó szakmunkákat, melyekben kétféle értelmezési tendencia érvényesül: vannak értelmezők, akik valamelyik egyetemes érvényű értékparadigma szerint vizsgálják az irodalmat, és az esztétikumot, a műfajiságot vagy a történetiséget veszik alapul. Mások a két világháború közötti irodalmi tudatból átörökölt területi elv alapján beszélnek anyaországi és határon túli gyermekirodalomról, megerősítve a gyermekirodalomban is a centrum és a periféria elkülönítő értékrendjét.

A Komáromi Gabriella szerkesztette *Gyermekirodalom* évtizedünk legátfogóbb és legszínvonalasabb munkája a gyermekirodalomról, valójában ennél is több, mivel kitekintést nyújt a gyermekkultúra egészére, azt sugallva számunkra, hogy az irodalom csupán része egy átfogóbb műveltségnek. Ez a könyv a magyar és a világirodalmi jelenségekkel összefüggésben említi az erdélyi szerzőket és legértékesebb alkotásaikat. Így

kap helyet a műfajközpontú és értékszempontú vizsgálódásokban Kányádi Sándor, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos és Méhes György.

Komáromy Sándor, a sárospataki *Comenius Tanítóképző Főiskola* tanára két könyvében is foglalkozik az erdélyi magyar gyermekirodalommal. *Költők és művek a XX. század magyar gyermeklírájából* című verselemző kötetének *A határon túli gyermekirodalomról* szóló fejezetében Kányádi Sándor gyermekverseit is elemzi. Továbbá felsorolja a költő gyermekirodalmi könyveit, és értékeli gyermeklíráját. Másik könyvében, *A határon túli újabb kisebbségi magyar gyermeklíra antológiájában* Kányádi Sándor, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Palocsay Zsigmond, Fábián Imre, Ferenczes István, Markó Béla és Kovács András Ferenc gyermekverseiből áll össze az erdélyi fejezet. Figyelemre méltó a kötethez írt előszó, különösen becsesek a benne foglalt általános érvényű megállapítások a gyermeklíra sajátosságairól és szépirodalmi helyéről. Ugyancsak itt tesz kísérletet a szerző a határon túli gyermeklíra ismerveinek a megfogalmazására, szerinte a hagyományhoz való ragaszkodás és a megújulási igény egyidejű jelenléte tartja fenn ennek a líratípusnak az értékambivalenciáit.

Bognár Tas *A magyar gyermekvers* című tanulmánykötetében történetiségében vizsgálja a gyermekvers műfaját Bornemisza Pétertől Kányádi Sándorig. Öt évszázadon át szerzőtől szerzőig haladva tesz kísérletet a magyar gyermekvers sajátosságainak kipuhatolására. Természetesen az erdélyi magyar gyermekversről sem feledkezik meg, és bevonja vizsgálódásainak körébe Kányádi Sándor, Páskándi Géza és Szilágyi Domokos verseit is. A kötet ezenkívül az egyes szerzőkre vonatkozó bibliográfiai, az egész műfajt illetően pedig szakirodalmi jegyzeteket tartalmaz, emiatt enciklopedikus jellegű kiadványnak is számíthat gyermekirodalommal foglalkozó szakemberek számára.

A szakkönyvek között egyetlen hazai kiadványként említhetjük Kiss Juditnak a *Bevezetés a gyermekirodalomba* című munkáját, amely első-sorban elméleti jellegű tájékoztatást nyújt a gyermekirodalomról. A szerző főleg angolszász nyelvterületről szerzi szakirodalmi értesüléseit, metairodalmi jellegénél fogva hiányoznak a könyvből az elméleti megközelítések szépirodalmi referenciái.

A tanulmánykötetek mellett értékesek és hasznosak a gyermekirodalmi lexikonok, illetve az irodalmi lexikonok gyermekirodalomról szóló címszavai. Ilyen a Fogarassy Miklós szerkesztésében megjelent *Ki kicsoda a magyar gyermekirodalomban?* és Borbély Sándor munkája, a *Kik írtak a gyerekeknek*. Ezeknek a kézikönyveknek a címszavai számba veszik az erdélyi magyar gyermekirodalmi szerzőket is. Hazai viszonylat-

ban a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1991-ben megjelent második kötete érdemel említést, amely a gyermekirodalomról, a gyermeklapról és a gyermekszínműről is tartalmaz szócikket Székely Erzsébet tollából. Bennük alapos áttekintést kapunk a hazai gyermekirodalom XIX. századi előzményeiről és XX. századi fejleményeiről.

Felsorolásunkból nem maradhatnak ki a néprajzi monográfiák sem, szerzőik az egységes népi világlátás egyik fontos megnyilvánulásának tekintik a gyermekfolklórt. A vizsgált évtized egyik értékes néprajzi munkája Vasas Samunak *A kalotaszegi gyermek* című könyve, amely a személyiségfejlődéshez kötődő népi hagyományokat vizsgálja Kalotaszegen, fontos szerepet tulajdonítva a népi kultúrába való belenevelődésnek. A másik témánkba vágó szakkönyv, Veress Ilona *Mezőcsávási gyermekfolklórja* leíró és rendszerező módszerekkel tanulmányozza a mezőszéki település gyermekfolklórját.

3.2. Irodalmi konferenciák, évfordulás rendezvények, folyóirat-közlemények, színházak, főiskolai oktatás

3.2.1. Irodalmi konferenciák

1990 és 2001 között két alkalommal is tartottak gyermekirodalmi konferenciát magyar nyelvterületen. Az egyiket 2001. április 27–28-án Sárospatakon rendezték *A gyermekirodalom kutatásának elméleti és gyakorlati kérdései* címmel. Az elhangzott tizenhárom előadás közül három foglalkozott az erdélyi magyar gyermekirodalommal. Komáromy Sándor az ezredforduló magyar gyermeklírájának keresztmetszetét mutatta be külön kitérve az erdélyi magyar gyermekköltészet műfajaira és jelentősebb szerzőire. Zilahi Józsefné Kovács András Ferenc gyermekirodalmi munkásságáról beszélt tipologizáló jellegű előadásában. Végh Balázs Béla pedig a kortárs erdélyi gyermekirodalmi törekvéseket ismertette, utalva az intézményekre, a műfajokra és a szerzőkre. Kiemelte azokat a műfaji változásokat és értékparadigma-váltásokat, amelyek az utóbbi években jellemzik gyermekirodalmunkat.

A másik, gyermekirodalommal foglalkozó rendezvényt 2001. november 16-án és 17-én tartották a Szatmárnémeti Tanítóképző és Angol Nyelv Főiskolán. Tudományos diákköri konferencia keretében a harmadéves hallgatók részleteket mutattak be készülő szakdolgozataikból. Ezt a felolvasó ülésszakot recenzióverseny egészítette ki, amelyen a résztvevő székelyudvarhelyi, kézdivásárhelyi, nyíregyházi és szatmárnémeti főiskolások Kovács András Ferenc *Miénk a világ*, Láng Zsolt *A pálcikaember élete* és Kányádi Sándor *Kecskemesék* című könyvéről mutattak be könyvis-

mertetőt. A versenykiírás fő célja az volt, hogy a leendő pedagógusok szakolvasóként is bemutatkozzanak, és majdan az irodalmi értékek közvetítőiként is találják meg helyüket a gyermekirodalom befogadásában.

3.2.2. Irodalmi évfordulók

Gyermekirodalmunk az 1990 utáni irodalmi rendezvényeken is teret hódított, ezzel is bebizonyítva azt, hogy a gyerekeknek írt irodalom szerves része az egyetemes irodalomnak, és megvan a saját értékőrző képessége. Szatmárnémetiben például két alkalommal is szerepelt gyermekirodalmi előadás irodalmi évfordulókon. 2000. május 19-én és 20-án a Páskándi Géza-emlékünnepeken Komáromy Sándor sárospataki irodalomtörténész Páskándi gyermekverseinek világáról értekezett. Majd 2001. október 26-án és 27-én Végh Balázs Béla, szatmárnémeti főiskolai tanár a Szilágyi Domokos-napokon a költő gyermekirodalmi tevékenységéről beszélt.

3.2.3. Folyóirat-közlemények

Ismert gyermekirodalmi folyóiratainkon (*Szivárvány*, *Kispajtás*, *Napsugár*, *Cimbora*) kívül a napilapok is közölnek hetente vagy kéthetente úgynevezett „gyermekoldalakot”, ezek az összeállítások gyermekirodalmi szövegeket is tartalmaznak. Ezzel szemben nem nagyon olvashatunk szakirodalmat (recenziót, esszét, tanulmányt) a gyermekirodalomról a többi folyóiratban, még a szépirodalmiakban sem. A vizsgált időszakban mindössze négy ilyen jellegű szöveget találtam a kolozsvári *Helikon*ban: Szentgyörgyi Georgina Fodor Sándor *Csipikéjéről*, Balázs Imre József Hervay Gizella *Kobakjáról* írt esszét, Végh Balázs Béla pedig könyvismertetőt közölt Kovács András Ferenc verseskönyvéről és egy tanulmányt Szilágyi Domokos gyermekirodalmi munkásságáról.

3.2.4. Gyermekirodalom a színházakban

Erdélyi magyar színházaink 1990 után kedvelték meg igazán a gyermekirodalmat, illetve ennek az irodalomnak a dramatizált változatát. Repertoárjuk idevágó törzsanyaga főleg világirodalmi és magyarországi gyermekirodalmi alkotásokból áll, a hazai szerzők közül Fodor Sándor meseregényéből készült *Csipikéje* a legnépszerűbb, volt olyan évad, hogy két-három színház is műsorra tűzte. A korszak gyermekelőadásairól szakdolgozatok is készültek: Horváth Regina, a kolozsvári egyetem dramaturgia szakos végzős hallgatója

az erdélyi gyermekszínház helyzetét vizsgálta meg 1998-ban. Papp Mónika, a szatmárnémeti tanítóképző végzőse pedig a Harag György Társulat gyermekirodalmi játéktrendjének 1991 és 2001 közé eső évtizedét tekintette át.

3.2.5. Gyermekirodalom a főiskolai oktatásban

Hazai magyar nyelvű egyetemi szintű képzésünkben viszonylag új, három-négy éves fejlemény a főiskolai óvónő- és tanítóképzés. A *Babes–Bolyai Tudományegyetem* Lélektan és Neveléstudományi Karának keretében hat erdélyi városban indult főiskolai képzés: Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Kézdivásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Szatmárnémetiben és Nagenyenyeden. Nagyváradon korábban a *Partiumi Keresztény Egyetemen*, jelenleg pedig az állami egyetemen képeznek magyar nyelven óvónőket és tanítókat. A főiskolák tantervében két félévben alaptantárgyként szerepel a gyermekirodalom, egy-egy félév jut a magyar, illetve az egyetemes ágára. A heti egy óra előadás és egy óra szeminárium csupán arra elég, hogy a hallgatók egyfajta bevezetést kapjanak a tantárgyba, sokszor a jelentősebb műveknek és műfajoknak is csak az említés szintjén jut hely és idő. Ennél lényegesebb azonban az, hogy végre lehetőség nyílt nálunk a gyermekirodalom magasabb szintű ismertetésére és megismerésére. Természetesen ebben a tananyagban szerepel az erdélyi magyar gyermekirodalom is, államvizsga és fokozati dolgozat választható témájaként is. A szatmárnémeti főiskola első végzős évfolyamából hárman választottak témát ebből az irodalomból: Hevele Zsuzsanna *A Napsugár négy és fél évtizedét*, Sterk Éva *Szilágyi Domokost a magyar gyermekirodalomban* és Kovács Jácint *Kányádi Sándor gyermekverseit*.

4. Következtetések

Amint az eddigiekből is kitűnik, az erdélyi magyar gyermekirodalmat nem méltányolja rangjának megfelelően a szakirodalom. Irodalmi életünkben hiányoznak a gyermekkönyveket ismertető és értékelő recenziók és kritikák, amelyek a maguk rendjén előmunkálatok lehetnének az átfogóbb jellegű tanulmányokhoz. Sajnos szakkritika hiányában könnyen teret nyer a dilettantizmus és az epigonizmus. Úgy tűnik, hogy szakmán kívüli intézmények és fórumok karolják fel nálunk a gyerekirodalom ügyét (iskolai oktatás, színház, napilapok). Elismerést érdemelnek viszont a könyvkiadók és a gyerekirodalmi folyóiratok, amelyek esztétikus és színvonalas kiadványokkal szolgálnak az olvasóközönség számára.

SZAKIRODALOM

1. Szakkönyvek, tanulmánykötetek, kézikönyvek, lexikonok

BOGNÁR Tas

2001 *A magyar gyermekvers*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

BORBÉLY Sándor (szerk.)

1996 *Kik írtak a gyerekeknek*. A gyermek- és ifjúsági irodalom kislexikona A-tól Z-ig. Budapest, Junior

FOGARASSY Miklós (szerk.)

1988 *Ki kicsoda a magyar gyermekirodalomban?* Budapest–Debrecen, OSZKKMK–Csokonai

KISS Judit

2000 *Bevezetés a gyermekirodalomba*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

KOMÁROMI Gabriella (szerk.)

1999. *Gyermekirodalom*. Budapest, Helikon

KOMÁROMY Sándor

1998 *Költők és művek a XX. század magyar gyermeklírájából*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó

2000 *Négyágú síp – gyermekhangra*. A határon túli újabb kisebbségi magyar gyermeklíra antológiája. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó

1991 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* II. G–Ke. Bukarest, Kriterion

VASAS Samu

1993 *A kalotaszegi gyermek*. A személyiségfejlődés népi hagyományai Kalotaszegen. Kráter Kiadó–Colirom RT. Kiadása

VERESS Ilona

2002 *Mezőcsávási gyermekfolklor*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

2. Folyóiratokban közölt tanulmányok

BALÁZS Imre József

1999 Kobak könyve, avagy fordított-e a fordított világ? *Helikon* 18.

SZENTGYÖRGYI Georgina

1999 Csipike, a rokonunk. *Helikon* 23.

VÉGH Balázs Béla

2001 Kié a világ? *Helikon* 6.

2002 Szilágyi Domokos a gyermekirodalomban. *Helikon* 6.

3. Szakdolgozatok

HEVELE Zsuzsanna

2002 A Napsugár négy és fél évtizede. Szatmárnémeti Tanítóképző és Angol Nyelv Főiskola

HORVÁTH Regina

1998 A gyermekszínház helyzete Erdélyben 1998-ban. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Színházi Tanszéke

KOVÁCS Jácint

2002 Kányádi Sándor gyermekversei. Szatárnémeti Tanítóképző és Angol Nyelv Főiskola

PAPP Mónika

2002 A Szatmárnémeti Északi Színház Harag György Társulata gyermekirodalmi repertoárjának egy évtizede (1991–2001). Szatmárnémeti Tanítóképző és Angol Nyelv Főiskola

STERK Éva

2002 Szilágyi Domokos a magyar gyermekirodalomban. Szatmárnémeti Tanítóképző és Angol Nyelv Főiskola

ADATOK ÉS SZEMPONTOK A ROMÁNIAI MAGYAR NÉPRAJZI KUTATÁS TIZENKÉT ÉVÉHEZ

0. Bevezetés

E rövid hozzászólásban arra vállalkozom, hogy néhány kiegészítő megjegyzést tegyek Keszeg Vilmos tanulmányához, amely a romániai magyar néprajzkutatás bő egy évtizedét (1990–2001) tekintette át. Keszeg Vilmos azon kevesek közé tartozik, akik a témát sokoldalúan, belülről, kutatóként, oktatóként, szerkesztőként, bírálóként ismerik; ezért ha ő indokoltnak tart válogatási, értékelési szempontokat, azt tiszteletben kell tartani. Bibliográfiájának kiegészítése emiatt elsősorban a téma iránt érdeklődők további tájékozódását szolgálja, ahogy ő maga mondja: „az irodalomjegyzék az egyéni teljesítmények regisztereként olvasható”. Nyilván nem lehet feladatom magának a romániai magyar néprajzkutatásnak más szempontok szerint való bemutatása; ezt a rendelkezésemre álló terjedelem és idő szűkössége egyaránt megnehezíti.

Megkerülhetetlen, hogy a címben foglalt téma *határaitól* szót ne ejtsünk. A „romániai magyar néprajzkutatás” fogalma tárgymegjelölésként, szerzői megjelölésként és intézményi megjelölésként egyaránt felfogható, legszűkebb értelemben pedig e három halmaz metszetét, tehát romániai magyar szerzők romániai magyar témájú, romániai magyar intézmények gondozásában megjelent írásait fogja jelenteni. Első pillantásra világos, hogy az ilyen értelemben felfogott fogalom olyannyira szűk, hogy már-már tarthatatlan, sőt szinte értelmetlen is. A tágítás iránya történhet a szerzők, a tárgyválasztás és az intézmények irányába egyaránt: beszélhetünk tehát bárhol működő szerző romániai magyar témájú írásairól éppúgy, mint romániai magyar szerzők olyan műveiről, amelyek vagy másutt élő magyarokról (vagy nem is magyarokról), vagy romániai nem magyarokról szólnak. A helyzetet természetesen tovább bonyolítja, hogy maguk a szerzők is mozgékonyak, akár az áttelepülés, akár tanulmányaik folytatása (egyetemi képzés, továbbképzés, ösztöndíjak), akár más körülmé-

nyek folytán. Ez indokolja, hogy hozzászólásomban a magyarországi kutatási eredményekre is tekintettel leszek.

További kérdéseket vet fel, hogy a néprajz számos szakterülettel érintkezik. A dialektológiától a kulturális antropológiáig, a történeti demográfiától a szociológiáig, az irodalomtudománytól a társadalomföldrajzig, a növénytantól a hidrológiáig, a teológiától a művészettörténetig számos olyan szaktudomány említhető, amelyek olykor-máskor érintkeznek néprajzi kutatások által érintett tematikával, és sok példát láthatunk arra, ahogy egyik-másik módszereket, eredményeket kölcsönöz a néprajznak vagy a néprajztól. Egy szűkre szabott kutatási áttekintés nem igen terjeszkedhet ki módszeresen, ahogy a hozzá fűzött kommentár sem, a szorosabban vett szaktudomány határain messze túlra, azonban kiegészítésképpen néhány tanulságos példa felhozható.

A szorosabb szaktudományos értelemben vett néprajzkutatás mellett néprajzi eredményeket produkál a (nem kevésbé értékes, de kevésbé tudományos) alkalmazott tudomány, az ismeretterjesztés is. Nyilvánvaló, hogy egy kutatási beszámoló ez utóbbiakra aligha terjeszkedhet ki, ám maga Keszeg Vilmos is kimondva-kimondatlan mégiscsak tekintetbe veszi az idevágó termést akkor, amikor a szaktudomány társadalmi beágyazottságát regisztrálja. Ezért magam is hasznosnak gondolom, ha a tudományos eredmények mellett ismeretterjesztő és alkalmazott néprajzi munkákra is kiterjesztem szemlémet.

Keszeg Vilmos, ha nem teszi is szóvá, mindezzel tisztában van, és alighanem tudatosan úgy állította össze a szerzők és műveik listáját, hogy abban a szűkebb és tágabb fogalomra utaló tételek egyaránt szerepelnek. Jómagam először néhány kiegészítést teszek a szerző saját gondolatmenetét tekintetbe véve intézményi és tematikus rendben (1–2.), majd néhány további szempontot vetek fel a tárgyalt témával kapcsolatban (3.).

1. Műhelyek, intézmények

A romániai magyar néprajzi kutatási áttekintés kommentátora éppen úgy kezdetné fontosabb (nem csak romániai) intézmények, műhelyek bemutatásával, ahogy ezt Keszeg Vilmos megtette. A mostani töredékes áttekintés mindenképpen annak hangsúlyozásával kell hogy kezdődjék: *minden* itt megemlítendő helyen (ha megvoltak már 1990 előtt is) folytat erdélyi kutatások *korábban is*, akkor is, ha azt a hivatalos fórumok olykor nem nézték jó szemmel. A szakmai, emberi kapcsolatok akkor is megvol-

tak, amikor azokat talán nehezebb volt fenntartani; átrendeződésük természetes módon következett be a kilencvenes évek sokféle társadalmi és szellemi változása közepette. Az utóbbi tizenkét év fejleményei tehát korábbi időszakok munkáinak folytatásai, korábbi lehetőségek kibővülésére építve, s ebbe mindenkor belejátszott az, hogy Erdélyről és a romániai magyarságról milyen kép él Magyarországon (vö. Kürti 2001).

A különböző kutatásfinanszírozási intézmények (Országos Tudományos Kutatási Alap, Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások, Illyés Közalapítvány, Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány stb.) beszámolóiból, jelentéseiből rendre kiderül, hogy amióta csak létrejöttek, és módjukban állt, igyekeztek intézményesen hozzájárulni erdélyi/romániai magyar néprajzi kutatásokhoz (is). Ösztöndíjprogramok a szakemberek és a diákok cseréjét, utazási, tájékozódási, kutatási lehetőségeit egyaránt előmozdították.

A Magyar Néprajzi Társaság a legtöbbet azzal tett, hogy több mint egy évtizede rendszeresen megszervezte a Néprajzi Szemináriumot, amely találkozási, szakmai továbbképzési lehetőség bármely szomszéd országban élő kutató és önkéntes gyűjtő számára. A Társaság folyóiratában, az *Ethnographiában* rendszeresen a témába vágó közlemények (ez sajnos már kevésbé mondható el az *Acta Ethnographica*ról). Annak idején Kósa László Erdély néprajzáról írt tanulmányához az *Ethnographiában* szerkesztői felkérésre többen, történészek, néprajzkutatók fűztek alapos, szinte tanulmány értékű kommentárokat, amelyek értékes megállapításokkal egészítették ki az eredeti gondolatmenetet (Hofer 1991; Miskolczi 1991; Paládi-Kovács 1991; Tóth Z. 1991).

A MTA Néprajzi Kutatóintézete (korábban Kutatócsoportja) kiadásában (Barabás Jenő főszerkesztésében, számos más intézmény és munkatárs közreműködésével) a kilencvenes években vált teljessé a *Magyar Néprajzi Atlasz*, amely a mai napig a legbőségesebb és legkonceptiózusabb adattára az egész magyar nyelvterület 1910 körüli magyar népi műveltségének. Elég kár, hogy kommentárjai, feldolgozása nem, illetve csak egy-egy résztémában készültek el (inkább önálló tematikus monográfiákban, mint *MNA*-kötetekben). Szintén az Intézet gondozásában, kötetenként változó főszerkesztők keze alatt jelent meg a nyolckötetes *Magyar Néprajz* kézikönyvsorozat eddig immár hét kötete; ha egyenletlenül is, ha olykor aránytalanul is, de mindegyik tele van olyan kutatási eredményekkel, amelyek a történeti Magyarország teljes területére vonatkoznak.

Majd minden magyarországi egyetem néprajzi katedráján folyik valamiféle szervezett vagy egyéni kutatási program erdélyi témákban (is).

Diákok szakmai gyakorlatra, részképzésre, oktatók vendéglőadásra, kutatni, tájékozódni gyakrabban fordulnak meg Erdélyben és azon kívül is, mint bármely korábbi időszakban. Az általam belülről ismert ELTE néprajz szakos diákjai között nem egy akadt a kilencvenes években, aki erdélyi terepen végzett szakdolgozati kutatást. Közülük négyen erdélyi, illetve moldvai származásúak. Nagy Balázs (1995a) a háromszéki régi paraszti járművekről írt, Nyisztor Tinka (1995) a pusztinai táplálkozáskultúra szerkezetéről, Fábián Gabriella (1999) a csíkszentdomokosiak vallásos egyesületeiről. Úttörő jelentőségű terepmunkát végzett Fülöp Hajnalka (1997) egy kalotaszegi faluban, ahol az antropológia módszertana szerint egy teljes évet tartózkodott. Anyagának csak kisebb része látott eddig napvilágot, a „varró falu” bemutatásán kívül érdekes tanulmányt írt a vállalkozási lehetőségekről is (Fülöp 1998). A két magyarországi kutató (azóta mindketten doktori disszertációjukon dolgoznak) közül Kiss Réka (1999) a történettudomány és a néprajz határterületéről dolgozta fel a külküllői református egyházmegye XVII. századi iratanyagának történeti, folklorisztikai adatait, Kertész Nóra (1999) dolgozata pedig egy erdélyi cigány közösség igen gazdag empirikus alapokon nyugvó részletes bemutatása, elsősorban az identitás fogalmának középpontba állításával.

A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem néprajz szakosai Pócs Éva vezetésével rendszeresen jártak két csíki faluba, Csíkkarcfalvára és Csíkjenőfalvára néphitgyűjtésre. Az elkészült tanulmányok kötetben jelentek meg (Pócs 2001), szerzőik: Graf Orsolya, Vidák Tünde, Jankus Kinga, Heszl Ágnes, Mondok Ágnes, Derjanecz Anita, Györgydeák Anita. A szegedi József Attila Tudományegyetem néprajz szakosai Barna Gábor vezetésével Máriaradnán végeztek terepmunkát a népi vallásosság témakörében (Barna 1999). Debrecenből Kotics József és hallgatói vettek részt moldvai és székelyföldi kutatásokban. Miskolcon a Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék Kunt Ernő által történt megalapításától, 1992-től kezdve szoros kapcsolatokat ápolt erdélyi intézményekkel és kutatókkal is, munkatársai fellelhetők a Kriza János Néprajzi Társaság évkönyveiben, konferenciáin, és az ott megindult kutatások is eredményeket hoztak (Ilyés 1998b). Az ELTE kulturális antropológia szakos diákjai közül Bakó Boglárka (1997) dolgozott Apácán, Vörös Balázs (1997) Kommandón, mindketten szakdolgozatot írtak eredményeikből.

E helyen kell egy fontos ponton kiegészíteni Keszeg Vilmos áttekintését, aki (talán szerénysége okán) nem említette meg, hogy a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetemen folyó néprajzi oktatás néhány év alatt eljutott odáig, hogy önálló tankönyvet szentelt a magyar népi kultúrának (Demény

et alii 1999), és ehhez egy szöveggyűjtemény is megszületett (Keszeg 2001). Ez a két kötet a maga nemében egyedülálló; korábban egyetemi jegyzetek, fordításgyűjtemények és magyar folklór tankönyv készült ugyan Magyarországon, ám a teljes magyar népi kultúra tömör bemutatása oktatási célok tekintetbe vételével nem történt meg. Nagy kár, hogy alacsony példányszámuk miatt a kötetek szélesebb körben alig válhattak ismertté.

Múzeumok munkatársai vagy szervezeten, közösen (mint a kecskeméti Katona József múzeumból Bárh János és munkatársai Székelyvárságon), vagy egyénileg kutattak Erdélyben. Mások a múzeumi anyag feldolgozásával járultak hozzá a tárgyismerethez (mint pl. Schwalm Edit), vagy kiállításokat rendeztek. Emlékezetes pl. a budapesti *Néprajzi Múzeum* kiállítása Kalotaszegről (Kalotaszeg), új szempontú kendőkiállítást rendezett Fülöp Hajnalka egy kalotaszegi faluból ugyanott, mint ahogy dr. Kós Károly Erdély népeletét bemutató rajzaiból is lehetett ott látni bőséges válogatást.

A folyóiratok közül a *Néprajzi Látóhatárban* található a legtöbb tanulmány és közlemény (ennek szerkesztésében Romániából Keszeg Vilmos a kezdetektől részt vesz), némelykor tematikus számokba, máskor ünnepi köszöntő kötetekbe szerkesztve. A szakfolyóiratok mellett egyebek között a *Honismeret* közölt számos erdélyi vonatkozású adatközlő írást, beszélgetést. Feltárássra vár a vidéki múzeumi évkönyvek, továbbá Erdélyben kiadott folyóiratok (pl. a *Székelyföld*) anyaga, kisebb, helyi kiadók számos könyve. Természetesen mindez alapvető, nagy vonalaiban nemigen módosítja azt a képet, amelyet Keszeg Vilmos nyújtott.

2. Tematikus áttekintés

Az erdélyi magyar *néprajzkutatás történetével* viszonylag kevesen foglalkoztak, a megjelent írások többsége egy-egy részkérdést old meg vagy adatokat közöl, főként az 1920 előtti időkből (Hála 1998; Kósa 1990; Olosz 1998; Selmeczi Kovács 1998; Szacsvay 1999). Egy hamvába holt antropológiai vitáról számolt be ismertetésében Szilágyi László (1998). Kutatási áttekintést a moldvai magyarságról Hatos Pál (1995) készített, inkább történészi, mint néprajzi szempontból. Másfajta módon nyúlnak a korábbi eredményekhez a szerzők olyan alkalmakkor, amikor valamilyen részterületen tudományos programot, elvárásokat fogalmaznak meg, mint pl. Olosz Katalin (1994) Kalotaszeg kutatásával, Faragó József (1993) az erdélyi balladatárral vagy Nagy Olga (1993) a tudományos „babonák”-kal, illetve az interdiszciplináris kutatásokkal (1995) kapcsolatban. A

néprajz helyzetére, általános jelentőségére vonatkozó további fejtegetések sem hiányoznak (Faragó 1992, 2000).

A kilencvenes években távozott el a korábbi évtizedekben dolgozó nemzedék nem egy jeles képviselője: Gazdáné Olosz Ella (1993) Seres András (1993), Dr. Kós Károly (1996), Molnár István (1997), Demény István Pál (2000); haláluk a megemlékezéseken túlmenően olykor az életművükkel való számvetésre is alkalmat adott (Balassa 1993, 1995, 1996a, 1996b, 1997; Balázi 1997; Dankó 1997; Hála 1993b; Voigt 2000). Rájuk és másokra is igaz, hogy 1990 előtt megírt műveik kiadására csak a kilencvenes években kerülhetett sor (néha csak szerzőjük halála után). Noha az ilyen művek nem az eltelt tizenkét évben keletkeztek, mégis érdemes ezeket is szemlélni, mivel továbbépíthető eredményeik ismertté, esetenként közismertté csak mostanában válhattak, hatásuk korábban nem lehetett.

Meglehetősen gazdag az *anyagi kultúra* néprajzi kutatásának szakirodalma. Ezek a művek többségükben már tekintetbe veszik, hogy nemigen húzható éles határ a kultúra „anyagi” és „szellemi” oldalai közé; az ismeretek, mozdulatok, szokások és azok tárgyasulása, manifesztálódása szorosán összefonódik egymással. Így pl. a gyalogrokkáról vagy a népi növényismeretről sem lehet beszélni csak az egyik vagy csak a másik oldalra pillantva (Dukrét 1998; Rab 2001). A paraszti gazdálkodás egészét tekinti át szándéka szerint több tanulmány is (Garda 1992; Major 1998a). Jelentősnek mondhatók a szőlőtermesztéssel, borkészítéssel foglalkozó tanulmányok, nemcsak számban, hanem a feldolgozás mélységében is (Kovács 1993; Mód–Simon 1997a, 1997b, 1998, 1999; Nagy L. 1993; Nagy Ö. 1993); ezek jelentősége abból is fakad, hogy némelyik meglehetősen ritkán felkeresett tájakról hoz hírt, vagy történeti adatokat dolgoz fel (Csoma Zs. 1993).

A magyar néprajzban nagy múltra visszatekintő halászati kutatás Erdélyben a jelek szerint nem tartozik a kedvelt témák közé, de egy-két írás azért említhető (Felföldi 1993). A székely vándorló méhészkedésről Nagy Balázs (1995) írt. Kőbányászattal, kőfaragással Hála József (1993, 1994) írásai foglalkoznak. A bukovinai székelyek állattartásáról Halász Péter értekezett (1996), a csíkmenasági juhtartásról Ujvári Bélának jelent meg posztumusz tanulmánya, amely a negyvenes években végzett kutatások alapján készült. Hasonlóképp régibb írást közöltek Nagy Ödöntől a népi táplálkozásról (1996), és ide tartozik Nyisztor Tinka (1995) moldvai tanulmánya is saját szülőfalujáról, Pusztináról. A mesterségekről (Farkas 1994; Halász 1997; Juhász 1998; Márton 1993; Olsvainé Tamás 1998; Szabó E. 1998), a népviseletekről (Höfler 1996; Nagy J. 1992; Takács

1995; Tamásné Szabó 1995), az építkezésről (Major 1995; Sebestyén 2001; Szabó Z., G. 1998) ugyancsak olvashatunk adatközlő-leíró vagy ép-penséggel elemző dolgozatokat. Jól illusztrált monografikus munkát írt a sóvidéki fazekasságról Tófalvi Zoltán (1996), a Maros megyei Magyarón gyakorolt mesterségek egész sorát mutatja be a Keszeg Vilmos által is megemlített szerzőpáros, Palkó Attila és Zsigmond József másik könyve (1998), Kós Károly népi építészettel kapcsolatos tanulmányai, könyvrészletei pedig külön kötetben láttak napvilágot (1990).

Ide tartozik néhány, szorosabban muzeológiai vonatkozású tanulmány is, például a kalotaszegi férfiviseletről (Schwalm 1991/92, 1993/94), a kerámiáról (Pozsony 1993; Szalay 1994, 1995, 1998), textilekről (Kőváriné 1992/93; Lőrincz 1996), valamint egy áttekintés a székelykeresztúri múzeum kétéves munkájáról (Fülöp 1991).

A *viselet-* és *textilkutatás* éppúgy, mint a népművészeti elemzés forrásanyagként használhatja fel azokat a mintakönyveket is, amelyek nem kifejezetten tudományos igénnyel készültek (Halay–Szentimrei 1997; Szabó Botár 1998). Köztük olyan is van, amely saját meghatározása szerint „népi kultúránk autentikus elemeinek származéka”, amennyiben a népművészeti kör tevékenységének eredményeképp kialakított mintakincset tartalmazza; mint ilyen tehát a folklorizmus körébe sorolható (Gálné Kovács 1997).

A prózai *szövegfolklor* témaköréből a kiegészítésképpen elősorolható munkák főként a nem teljesen szakszerű (és teljes joggal némi gyanakvással is szemlélhető), illetve utólagos közléseket képviselik: évtizedekkel gyűjtése után jelent meg Kovács Ferenc (1997) arad(vég)i mesegyűjtménye, Apácai Bölöni Sándor (1997) vegyes mese- és mondagyűjtménye szintén Arad megyéből, Kun József (1998) Fekete-Körös-völgyi vegyes folklórgyűjtése. A *mondakutatás* és -közlés a kilencvenes években mintha főként a történeti mondák iránt érdeklődött volna inkább (Magyar 1997, 1998a, 1998b; Ráduly–Faragó 1990; Zsigmond 1993). Ugyanakkor nem hiányzik a hagyományosnak számító, vegyes tartalmú (és nem elsősorban tudományos célzatú) mondagyűjtmény sem (Kovács 1995). Évtizedekkel megszületése után jelenhetett meg a *Bihari mondákat* tartalmazó kötet, az 1980-as bihari mondagyűjtő-pályázat anyagából kiválogatott több száz szöveg, szakszerű csoportosításban, olykor hiányzó adatokkal, de jól használható helynévmutatóval (Faragó–Fábián 1995). Albert Ernőnek a kilencvenes években még két kötete jelent meg, az egyik háromszéki cigányok népdalait és balladáit (1998), a másik pedig gyimesi csángó népmeséket tartalmaz (1999).

A *balladakutatás* Keszeg Vilmos által áttekintett eredményeihez csupán Faragó József néhány dolgozatát (1995, 1998, 2001), Ráduly János adatközlését (1993), illetve Albert Ernő (1996) részletezőbb tanulmányát rendelhetjük hozzá. Mákófalvi huszárverseket közölt adattári dokumentumból Asztalos Enikő (1998). A moldvai népköltészet „vízrajzi” adatait fogta egybe tanulmányban Faragó József (1996).

A *néphittel* kapcsolatban több tanulmányt is közölt Gyergyóból Enyedi Emese (1992a, 1992b, 1994). Többéves koncepciózus kutatómunkán alapul az a tanulmánykötet, amely két csíki falu néphitével foglalkozik; Pócs Éva vezetésével pécsi egyetemisták gyűjtötték és dolgozták fel a jelenkori szövegeket (Pócs 2001).

A *népi gyógyításhoz* kapcsolható, noha területileg csak közvetetten tartozik a romániai kutatás körébe Grynaeus Tamás alapos feldolgozása egy Bukovinából Tolnába került gyógyító asszonyról (Grynaeus 1991/92). A havadi népi gyógyászatot Zillmann Jenő (1998), a Fekete-Körös völgyit Füvessy Anikó (1997) dolgozta fel közleményében. A moldvaiak gyógyító varázslásairól Csoma Gergely olyan részleteket is közölt, amelyek csak részben kerültek be későbbi könyvébe (1992, 1994).

A *néphit* és a *népi vallásosság* határterületén mozog Takács György több írása, amelyekben a szakmában kevésbé nyilvántartott fórumokon ráolvasásokat, imákat közölt Gyimesből (Takács 1994, 1995, 1997), hogy aztán ezek igen gazdag gyűjteményét vaskos kötetben tegye közzé (Takács 2001). Tánczos Vilmos az egyébként megemlített tanulmányain, könyvein túl fontos módszertani útmutatót közölt a népi vallásosság kutatásával kapcsolatban (1995a), feldolgozta a nyelváltás jelenségét a moldvai magyarok egyéni imarepertoárjában (1995b), és elemezte egy apokrif Szent Antal-ima műfaji háttérkörnyezetét (1996). Székelyföldi imákat és vallásos szokásokat tett közzé Vitos László (1995), egy oroszhegyi szentemberről írt Harangozó Imre (1998a). A kilencvenes években ismét ismertebbé vált észak-moldvai kegyhely, Kácsika (Cacica) búcsús zarándoklatait mutatta be Stekovics Rita (1995). Mohay Tamás a csíksomlyói pünkösdi búcsúval kapcsolatban tett közzé tanulmányokat (1996, 1997, 2001). A vallási élet néprajzi kutatásának és az egyháztörténetnek a határterületéről érdemes megemlíteni a ferences történész, Benedek Fidél (2000) kevésbé ismert kötetét, amelyet jóval halála után adtak ki hátrahagyott kézírataiból *Csíksomlyó* címmel, valamint egy negyvenes évekből származó leírást a csíksomlyói búcsúról (Papp 1995).

Ugyancsak peremterületnek tekinthető az *önéletrások*, memoárok köre; az erre vonatkozó főbb szakirodalmat Keszeg Vilmos áttekinti, de ta-

lán nem haszontalan, ha megemlíjtük Kocsis Rózsi (1997, 2001) és Kiss István (1998) könyveit. Kocsis Rózsi köteteit Nagy Olga, Kiss Istvánét Gazda József gondozta szakszerűen. Nem a „népi” memoárok körébe tartozik, de néprajzilag is értékelhető id. László Gyula (1995) családtörténeti könyve, valamint Kosztarab Mihálynak (1999), egy Erdélyből Budapesten át Amerikába került rovarász egyetemi tanárnak a visszaemlékezése.

Keszeg Vilmos futólag megemlíti a *népzenére* és a *néptáncra* vonatkozó erdélyi kutatásokat. További idevágó adatokat és fejtegetéseket Almási István (1997) és Karácsony Zoltán (1990/91) kalotaszegi, Bálint Zsolt (1993), Jáki Sándor Teodóz (1997/98), Pávai István (1994), Sándor Ildikó (1995) moldvai, Margittai Gábor (1996) és Tankó Gyula-Pálffy Gyula (1992/93) gyimesi, Tari Lujza (1999) áttelepült bukovinai témájú írásai tartalmazzák. A mezősegi Szék hangszeres népzenéjére vonatkozóan tematikus tanulmánygyűjteményt válogatott össze Virágvolgyi Márta és Felföldi László (2000). Sebestyén Dobó Klára régi, 1952-ből származó kászoni gyűjtésének megjelentetésére szintén csak évtizedekkel később, napjainkban kerülhetett sor (*Én elmenyek...*). Paksa Katalin (1999) az új stílusú erdélyi dalok előadásmódjáról közölt elemzést.

A *szokásvilág* és a rítusok adatolása terén számos adatot gyűjtöttek össze és közöltek a székelyföldi Csíkból (Balázs 1997, 2000; Szóts 1994), Udvarhelyről (Barabás 1993; Bárh 1997), Gyergyóból (Mirk 1994), a Marosmentéről (Nagy 1992; Palkó 1995a, 1995b), Küküllőmentéről (Molnár A. 1993), Székelyföldön kívülről pedig Kalotaszegről (Benkő-Ricci 1994), Biharból (Dánielis 1993), Barcaságból (Kosza 1993), Szatmárból (Wakabayashi 1992), továbbá Moldvából (Faragó 1996a; Halász 1999b, 2000; Virt 1998) és az áttelepült bukovinai székelyek köréből is (Fábián 1993). Az említett írásoknak csak igen kis része jelent meg későbbi könyvben, többségük „alkalmi” adatközlés maradt, vagy éppen megjelent könyv utáni további munka gyümölcse.

A paraszti *társadalom*, annak erkölcsi rendje, értékvilága nemcsak a fiatalabb, hanem a jelek szerint mindegyik kutatógeneráció érdeklődési körébe beletartozik. Vasas Samu könyvei a kalotaszegi gyermekről és a népi jelvilágról (Vasas 1994a, 1994b), illetve Csergő Bálint (1992) tanulmánya a küküllőkeményfalvi erkölcsi rendről ennek világos jeleit adják, ahogy Pozsony Ferenc (1997) vagy a fiatalabb Gazda Enikő (1995), Fülöp Hajnalka (1998) írásai. Fülemlé Ágnes és Balogh Balázs (1998) Kalotaszeg jelenkori társadalmáról készített néprajzi vázlatot.

Talán nem árt megemlékezni néhány olyan munkáról, amelyek *történeti források* közzétételével, újraközzétételével, fordításával régebbi korok népraj-

zi elemzési lehetőségeit bővítették ki, vagy korábbi néprajzi munkákhoz adtak háttérismereteket. Talán az egyik legfontosabb dolog e téren, hogy megjelent magyar fordításban Benkő József *Transsilvania specialis* c. két-kötetes munkája, amely két évszázadon keresztül csak a latinul olvasó művelt értelmiség számára volt hozzáférhető (1999). Moldova történeti néprajzához járult hozzá Domokos Mária Zöld Péter jelentéseinek (Zöld 1998), Balajthy Katalin Petrás Ince János ismeretlen leveleinek (Balajthy 1995) közlésével. Ide tartozik a moldvai katolikusokra vonatkozó XIX. századi adatok (Foki 1996) közzététele, vagy az, ahogy Halász Péter kiaknázta a moldvai magyarokra tett főbb utalásokat a XIX. század végi nagy román földrajzi enciklopédiából (Halász 1992b). Néprajzi szempontból sem érdektelenek Orbán Balázs levelei (Kovács é. n.). A régi művek új kiadásának sorába tartozik egy, talán inkább történészek, mint néprajzkutatók által használható kötet közreadása, a *Székely Kongresszusé* (amely sajnálatosan nélkülözi az eligazító bevezetést, jegyzeteket).

Más szerzők egy-egy néprajzi téma történeti forrásadatait tették közzé és/vagy elemezték: a XVI–XVII. századi vásárokról (Binder 1993), a kalotaszegi népi építészetről (Sebestyén 1998), a csíkszentimrei perefernumlevelekről (György 2001), Kidéről (Kós 1998), szokáshagyományokról (Olosz 2000; Ráduly 1992; Szabó J. 1995), kalotaszegi fotográfiák beállításairól (Fogarasi 1998). Reprintben jelent meg a kalotaszegi népművészet újraélesztőjének, Gyarmathy Zsigánénak személyes hangú történetmesélő kötete törekvéseinek fordultatos megvalósításáról (Gyarmathy 2000). A negyvenes évek csíkmenasági kutatótáborának egyik kései eredménye egy havasi közbirtokosság XVI–XVII. századi iratanyagának néprajzi elemzése (U. Kerékgyártó 1992). A történeti szemlélet és irányultság persze nemcsak ezekben a művekben érhető tetten, noha általánosságban talán elmondható, hogy a kilencvenes években ez a módszertani beállítódás nem volt uralkodó.

Nehéz lenne a történettudomány és a néprajz érintkező területéről akár csak a legfontosabb műveket is kiemelni, legyen szabad csak utalásképpen megemlíteni Imreh István tanulmányát a székely faluközösség alkonyáról (1993), Demény Pálét a székely nemzettudat történelmi háttéréről (1997) s egy tanulmánykötetet Antal Imrétől (2000).

A kilencvenes évek kutatástörténetéhez csaknem bizonyosan hozzátartozik néhány olyan könyv, amelyek inkább *helytörténeti*, mint néprajzi jellegűek, ám néprajzi anyag is található bennük, vagy adataik felhasználhatók (lesznek) néprajzi elemzés során is (Ábrám 1998; Andor–Fehér 1998; Balázsi 1995; Barabási 1996; Gerendás 1999; Konrád 1996; Szentannai

1999). Szerzője néprajzi képzettsége ellenére is ide kell sorolnunk Nagy Balázsnak a kilencvenes években megvalósított, nagysebességű terepbejárására alapozott két kötetét is a huszadik századvégi Székelyföld falvairól (Sepsiszéki Nagy 1998, 2000). Az ide sorolható kötetek egy része már a kilencvenes évek előtt elkészült, csak kiadási lehetőségek híján nem láthatott napvilágot. Tegyük hozzá, hogy a hiányos szerkesztés minden hátránya és a szinte önmagukért álló adatok felsorakoztatása leginkább ezen kiadványok egy részénél figyelhető meg. Posztumusz jelent meg Vámszer Géza (2000) fontos helytörténeti adattára Csíkról. A helytörténet és a művelődéstörténet néprajzilag is érdekes határvidékét érinti Keresztes Gyula (1996) könyve; a földrajz és a néprajz kutatója egyaránt haszonnal forgathatja Vofkori László kötetét társadalomföldrajzi, etnikai földrajzi, közigazgatás-történeti kérdésekkel kapcsolatban (Vofkori 1994, 1996).

Más munkákat inkább az *önkéntes* néprajzi gyűjtők alkottak, szélesítve azok táborát, akiknek tudása, lokális ismeretei formálják a művelt közvéleményt (Asztalos 1998; Kardalus 1998, 2001; Kristó 1995; Petkes 1999).

Nem tartozik ugyan szorosan a szakkutatáshoz, ám a néprajzi gondolkodás szélesebb, közvéleményt is alakító köréhez igen néhány olyan írás, amelyek erdélyi és moldvai néprajzi, népköltészeti, népművészeti adatokra építve olyan hipotéziseket és következtetéseket fogalmaznak meg, amelyek történeti irányban alighanem ellenőrizhetetlen távolságokig ívelnek és tudományosan nehezen ellenőrizhetők. Ilyenek leginkább a feltételezett magyar ősvallás és hitvilág szimbólumainak, „emlékhelyeinek” szentelt művek (Harangozó 1999, 2000/2001; Kabay 1993; Takács 1998, 1999; Vasas 1993; Vécsey 1997). Alighanem a szakkutatásnak is érdemes lenne olykor ilyesfajta, helyenként mitologikus okfejtésekkel kritikailag is foglalkoznia.

Egy néprajzi áttekintés egészét is meg lehetne fogalmazni *táji, települési* szempontok előtérbe állításával, s a jövőben talán nem is lesz elkerülhető a feladat: a romániai, szűkebben az erdélyi magyar néprajzi kutatás területi jellegzetességeit és egyenlenségeit áttekinteni. Az bizonyos, hogy a kilencvenes években korábban talán kevésbé figyelemre méltatott vidékek is bekerültek a kutatás horizontjába. Köztük nem is mindig csak a különösképpen hagyományőrző vagy archaikus jellegűek találhatók meg. Bárh János külön kötetben is kiadta (egy újonnan megírt rövid fejezettel kiegészítve) Székelyvarság hegyi tanyáiról írott nagyszabású tanulmányát (2001). Érmellékről ír Borbély Gábor (1993), Szatmárba kalauzolja az érdeklődőt Bura László (1993, 1995). Magyarremetéről két tanulmányt említhetünk (Csíki 1994; Örsi 1997). Természetesen továbbra

is népszerű terepnek számít Moldva (Halász 1992a, 1992b, 1997, 1999a, 1999b; Harangozó 1998), illetve a csángók szélesebb köre (Gazda 1993). Viszonylag ritkábban esik szó Beszterce megyei magyarokról (Wass 1994). Kalotaszegről a másutt említettek mellett jelentősnek tekinthetjük a budapesti Néprajzi Múzeum kiállításához kapcsolódó konferenciát és annak kötetben megjelent tanulmányait (Balogh 1998; Fejős 1998).

Az *etnicitás*, az etnikai határok, megnevezések, identitások és konfliktusok kérdésköre az utóbbi évtizedben kedvelt és gyakorta megközelített témájává vált a romániai magyar kutatásnak is. Ahogy arra Keszeg Vilmos is rámutatott, Moldva „felfedezése” és ennek élménye meglátszik a publikációkban is (Pávai 1995, 1996; Zsupos 1993). Pozsony Ferenc konferencia-előadásban számolt be a kolozsvári egyetem közös, moldvai csángók körében végzett identitáskutatásáról (Pozsony 1993). Az identitás kérdése megjelent görög katolikusokkal (Ilyés 1998), örményekkel (Kali 1996; Kisbán 1992), Zabolán vagy a Fekete-Körös völgyében együtt élő etnikumokkal (Kotics 1998; Keményfi 1993, 1994), mezővárosi helyi intézményeivel (Feischmidt 1994), Hunyad megyében élő bukovinai székelyekkel (Zsók 1998) kapcsolatosan, többnyire helyszíni kutatásra vagy benyomásokra alapozva. A nemzetközi olvasóközönség számára is hozzáférhető nem túl nagyszámú könyv egyike is ebben a témakörben született meg (Kürti 2001).

3. További szempontok

Ha egyszer sor kerül a romániai magyar néprajzkutatás teljesebb szemléjére, abban feltétlenül helyet kellene kapnia azoknak az eredményeknek is, amelyek nem publikációkban, hanem más módon öltenek testet: filmen, lemezen, CD-n, hangszalagon, kottákban, kiállításokon, megvalósult múzeumi gyűjteményekben, tájházakban. Pontos adatolás nélkül (és különösebb kutatást nem végezve e téren) emlékezetes marad pl. Tánczos Vilmos és Mohi Sándor filmje a moldvai csángó imádsághagyományról (*Gyöngyökkel gyökereztél*) és egy kászoni cigány családról (*Olga filmje*) vagy Vörös Balázs antropológiai terepmunkára alapozott filmje a kommandói fakitermelőkről (*Váróterem*). Dokumentumfilm készült Barabás László és Karácsony Molnár Erika közreműködésével a farsangi alakoskodó szokásokról. Egyszer talán eljön az ideje egy erdélyi magyar néprajzi filmanyagot bemutató szemlének, találkozónak is.

A hangzó anyag kiadása terén a Kallós Alapítvány jóvoltából meglehetősen széles körben ismertté válhattak erdélyi, mezőszéki, moldvai felvételek, vokális és hangszeres népzene, ez idáig több mint tucatnyi CD-n, illetve kazettán. Egy másik CD-sorozatot *Új Pátria* címmel a Hagyományok Háza szakmai támogatásával ad ki a Fonó Budai Zeneház, eddig már ugyancsak több mint tucatnyi jelent meg. Népzenei kottaanyag például a *Népzenei füzetek* sorozatban jelenik meg a Néptáncosok Szakmai Háza kiadásában (Nesztor 1993; Virágvolgyi 1991, 1993). Erdélyi magyar népi kultúrát önállóan bemutató CD-romról egyelőre nincsen tudomásom.

A romániai magyar néprajzkutatás *nemzetközi* ismertségéhez járulnak hozzá a nem túl nagy számban megjelent idegen nyelvű tanulmányok, könyvek. Tánczos Vilmos, Pozsony Ferenc német nyelvű köteteit Keszeg Vilmos is megemlíti, ezekhez tehetjük még hozzá Biczó Gábor (1998), Gazda Klára (1999), Ilyés Zoltán (1998c), Kotics József (1998), Nagy Balázs (1994), Sárosi Bálint (1994) írásait. A felsoroltak magyarországi idegen nyelvű kiadványokban láttak napvilágot, feltárássra várnak külföldön publikált romániai magyar témájú írások (mint pl. Kürti 2001).

Érdemes lenne külön feltárni legalább a fontosabb művek *fogadtatását*, ismertetéseit, a rájuk vonatkozó esetleges kritikai észrevételeket, hatásukat. A kilencvenes években a *Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)* és az *Ethnographia* a két legfontosabb fórum, ahol szakmai ismertetések, kritikák megjelennek, benyomásom szerint nem a téma súlyának és jelentőségének megfelelő arányban.

Mindezek a gondok és nehézségek újra meg újra ráterelik a figyelmet a tudományos kutatás *infrastrukturális hátterének*, azon belül is a bibliográfiák készítésének és kiadásának, valamint a művek terjesztésének, könyvtári elérhetőségének kérdésére. Jelen pillanatban sem Magyarországon, sem Romániában nincsen olyan intézmény, ahol az érdeklődő megtalálhatja minden, Erdély néprajzával foglalkozó művet. Gyakorlatilag teljesen megoldatlan a magyar néprajzi bibliográfia ügye (utoljára az 1997–98-as kötet jelent meg), még inkább az erdélyi magyar néprajzi bibliográfiáé, ebből csupán egy-egy személyi és táji bibliográfia valósult meg eddig. Erdélyi folyóiratok cikkanyagát sem magyarországi, sem erdélyi könyvtárak nem tárják fel és nem teszik elérhetővé (örvendetes, hogy a fontosabb magyarországi társadalomtudományi folyóiratok 1993 óta gyűjtött cikkanyaga 2001 tavaszától már elérhető az Országos Széchényi Könyvtár honlapján, a www.oszk.hu címen található IKER adatbázisban). E téren még igen sok tennivaló vár az egyébként igen aktív szakmai

intézményekre, hiszen itt intézményi háttér nélkül vajmi keveset lehet remélni tiszteletre méltó egyéni erőfeszítésektől.

Végezetül legalább az említés szintjén szóba kell hozni, hogy az erdélyi magyar népi kultúra ismerete tekintetében a néprajz mellett, azzal szoros vagy olykor lazább szakmai kapcsolatban a *kulturális antropológia* is illetékes. Az idevágó eredmények áttekintése azonban talán még nehezebb, mint a néprajziaké; nem is annyira azért, mintha ezek annyira bőségesek lennének, inkább az antropológia mint szakterület azon jellegzetessége miatt, hogy az Magyarországon (s részben Erdélyben is) gyakorta inkább egyfajta szemléletmódként, nem pedig tudományos diszciplínaként határozza meg önmagát. Szakmai viták folytak és nyilván ezután is folynak a néprajz és a kulturális antropológia közös és különböző pontjairól, azonban az elvi nyilatkozatokon túl fontosabbnak látom a valódi munkára alapozott valódi eredményeket. Beszédes tény, hogy erdélyi magyar faluban valódi antropológiai terepmunkát, egy teljes évig tartó helyszíni kutatást nem antropológus, hanem néprajz szakos diák végzett (aki maga erdélyi, csíki származású, Kolozsvárott és Budapesten tanult, családi és munkahelyi kapcsolatai egyaránt kötik mindkét városhoz, országhoz, vö. Fülöp 1997, 1998). Említhető még Kertész Nóra (antropológiát és néprajzot egyaránt tanult diák) kutatómunkája erdélyi cigány közösségben (egyelőre jelentősebb publikáció nélkül). A kulturális antropológia mint hivatkozási alap, mint bizonyos beszédmódra törekvés és mint némely elemzési szempontok tekintetbe vétele persze jóval szélesebb körben megjelenik, legelsősorban a csíkszeredai Kommunikációs Antropológia Munkacsoport (utóbb: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja) köteteiben és periodikáiban (amelyeket Keszeg Vilmos is megemlít), valamint terepkutatásra felkészítő gyakorlati oktatási tevékenységében. A kulturális antropológia ezenkívül számos ponton érintkezik a szociológiával és a politológiával is. A következő években alighanem számítani lehet rá, hogy az egymással párhuzamosan haladó vagy egymástól távolodó félben levő vizsgálódások között szükség lesz intenzívebb szakmai párbeszédre – s ez az utolsó megállapítás majdnem bizonyosan igaz magának a néprajznak különböző területeire, intézményeire, képviselőire is.

SZAKIRODALOM¹

ÁBRÁM Zoltán

1998 *Szentegyháza*. H. n., Juventus

ALBERT Ernő

1996 Ballada Váradi Józsefről. *Néprajzi Látóhatár* 5. 3–4. 86–140.

1998 *Sok szép cigányleány*. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népdalok és balladák. Sepsiszentgyörgy, Kovászna Megyei Népi Alkotások Háza

1999 *Selyemkert*. Gyimesi csángó népmesék. Sepsiszentgyörgy

ALMÁSI István

1997 Bartók után Magyargyerőmonostoron. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 483–493.

ANDOR Csaba–FEHÉR György (szerk.)

1998 *Siklód temploma és népe*. Budapest, Kairoosz

ANTAL Imre

2000 *Élő történelem*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

APÁCAI BÖLÖNI Sándor

1997 *Cú, vénasszony bábája*. Arad megyei népmesék és közmondások, szólások.

Pécska, Kálmány Lajos Közművelődési Egyesület

ASZTALOS Enikő

1998a Mákófalvi huszárversek. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 83–95.

1998b *Szép szívárvány koszorúzza az eget*. Népelet Székelykakasdon. Kolozsvár, Státus

BAKÓ Boglárka

1997 *Egy rítus mindennapjai*. Budapest, ELTE BTK Kulturális Antropológia Szakcsoport (szakdolgozat)

BALAJTHY Katalin

1995 Petrás Incéről, ismeretlen levelei kapcsán. *Ethnographia* 106. 2. 983–1001.

BALASSA Iván

1993 Gazda Józsefné Olosz Ella (1937–1993). *Néprajzi Hírek* 22. 3–4. 110–111.

1995 Szabó T. Attila és az erdélyi magyar néprajzkutatás.

Ethnographia 106. 2. 1017–1023.

1996a Meghalt Kós Károly, Erdély legnagyobb néprajztudósa. *Néprajzi Látóhatár* 5. 1–2. 14–21.

1996b Nagy Jenő (Kolozsvár, 1916. július 17–Kolozsvár, 1996. szeptember 12.). *Néprajzi Hírek* 25. 1–4. 76–78.

1997 Szabó T. Attila, a néprajzkutató. *Magyar Nyelv* 93. 4. 405–410.

BALÁZS Lajos

1997 Az egybetartozó család képe a csíkszentdomokosi temetőben. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 580–584.

2000 A születésszabályozás valláserkölcsei, -etikai vonatkozásai

Csíkszentdomokoson. *Néprajzi Látóhatár* 9. 3–4. 417–423.

1 Csak olyan tételeket vettem fel, amelyek Keszeg Vilmos áttekintésében nem szerepelnek. (M.T.)

BALÁZSI Dénes

- 1995 *Ne nézze senki csak a maga hasznát...* Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület
 1997 In memoriam Molnár István (Bordos, 1910. december 17–Székelykeresztúr, 1997. január 10.). *Néprajzi Hírek* 26. 1–4. 96–102.

BÁLINT Zsolt

- 1993 A moldvai csángó hangszeres dallamok ütempáros motívumainak példatára. *Néprajzi Látóhatár* 2. 1–2. 48–71.

BALOGH Balázs

- 1998 Egy körösfői árus kereskedelmi kapcsolatrendszere. *Néprajzi Értesítő* 80. 207–215.

BARABÁS László

- 1993 Kalendáris szokások Siklódon. *Néprajzi Látóhatár* 2. 1–2. 28–47.

BARABÁSI László

- 1996 *Balánbánya története*. Csíkszereda, szerző kiadása

BARNA Gábor

- 1993 Zur kulturellen Bedeutung der Flösserei auf der Tisza (Theiss) und auf der Hármás-Körös. *Acta Ethnographica Hungarica* 38. 1–3. 145–167.
 1999 Radnai történetek. *Tiszatáj* 53. 8. 45–49.

BÁRTH János

- 1997 Történeti adatok a székelyudvarhelyi húsvéti határkerülő körmenetről. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 499–503.
 2001 *Varság, a székely tanyaközség*. Kecskemét, szerző kiadása

BENEDEK Fidél

- 2000 *Csíksomlyó*. Kolozsvár, Erdélyi Ferences Rendtartomány (Szent Bonaventura – Új sorozat 22.)

BENKŐ József

- 1999 *Transsilvania specialis* I–II. Erdély földje és népe. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

BENKŐ Mária–RICCI József

- 1994 Egy élő népszokás, a lónai „juhmérés”. *Kapu* 9. 35–37.

BICZÓ Gábor

- 1998 Between the modernity and archaism. An interpretative anthropological portrait. *Ethnographica et folkloristica Carpathica* 9–10. 258–270.

BINDER Pál

- 1993 Régi kalendáriumok az erdélyi és partiumi vásárokról vagy sokadalmakról. (1572–1676.) *Néprajzi Látóhatár* 2. 1–2. 111–124.

BORBÉLY Gábor

- 1993 Paraszti önkormányzat és közösségi rendtartás a hegyközségekben. (Biharfélegyháza–Roșiori és Jankafalva–Ianca példáján.) *Néprajzi Látóhatár* 2. 3. 177–188.

BURA László

- 1992 Szatmár vidéki népi gyermekjátékok. *Néprajzi Látóhatár* 1. 3–4. 76–82.
 1995 Székely határőrtelepek Szatmárban? *Néprajzi Látóhatár* 4. 1–2. 8–13.

CSERGŐ Bálint

- 1992 Küküllőkeményfalva népi erkölcséről és értékrendjéről. *Honismeret* 20. 3. 18–23.

CSÍKI Tamás

1994 Magyarremete gazdasági-társadalmi viszonyai a két világháború között. *Néprajzi Látóhatár* 3. 3–4. 131–138.

CSOMA Gergely

1992 A moldvai magyarok varázslásairól. *Néprajzi Látóhatár* 1. 1–2. 139–142.

1994 A somoskai ráolvasófüzet. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 253–259.

CSOMA Zsigmond

1993 A székelykeresztúri hegyközség társadalma és élete a XX. század elején. *Néprajzi Látóhatár* 2. 3. 189–202.

DÁNIELISZ Endre

1993 Szüreti táncalkalmak Bihardiószezen. *Néprajzi Látóhatár* 2. 3. 167–176.

DANKÓ Imre

1997 A székely népismeret nagy halottja: Molnár István.

Honismeret 25. 4. 88–93.

DEMÉNY István Pál et alii

1999 *Magyar népi kultúra*. Alapfogalmak. Folklor. Anyagi kultúra. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

DEMÉNY Lajos

1997 Mítoszok és valóság – a székely nemzettudat történelmi háttere. *Magyar Tudomány* 42. 11. 1309–1320.

DUKRÉT Géza

1998 Az üllőrokka (gyalogrokka) és a vele kapcsolatos szokások a bihari Síteren. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 177–193.

2001 *Én elmenyek kicsi búval*. Kászoni népzene és néphagyományok 1952–ből. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

ENYEDI Emese

1992a A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben. *Néprajzi Látóhatár* 1. 1–2. 113–124.

1992b Jövendölés Gyergyóban. *Néprajzi Látóhatár* 1. 3–4. 90–107.

1994 A gyergyói hitvilág vallásos elemei. *Néprajzi Látóhatár* 3. 3–4. 188–192.

FÁBIÁN Gabriella

1999 *Vallásos kisközösségek Csíkszentdomokoson*. Budapest, ELTE Folklore Tanszék, szakdolgozat

FÁBIÁN Margit

1993 A nagybőjt a bukovinai székelyeknél. *Honismeret* 21. 2. 29–34.

FARAGÓ József

1992 Az erdélyi magyar néprajztudomány kettős jelentősége. *Nyelvünk és kultúránk* 86. 37–40.

1993 A Magyar népballadák táráért. *Ethnographia* 104. 1. 157–166.

1995 Miért éppen Déva vára a színhelye Kőmíves Kelemenné balladájának? [Riporter: Beke György.] *Ethnographia* 106. 1. 263–275.

1996a A hejgetéstől az urálásig. Egy archaikus moldvai csángómagyar népszokás elrománosodása és eltűnése. *Honismeret* 24. 6. 53–64.

1996b A moldvai csángómagyar verses népköltészet vízrajza. *Hitel* 9. 9. 57–65.

1998 A hagyományos balladaéneklés a székelyeknél. *Hitel* 11. 9. 78–90.

- 2000 A néphagyományoktól a nemzeti hagyományokig. *Hitel* 13. 1. 64–74.
 2001 Júlia szép leány székely népballadájának történelmünk előtti rokonsága. *Hitel* 14. 1. 59–64.
- FARAGÓ József–FÁBIÁN Imre (közzéteszi)
 1995 *Bihari népmondák*. Nagyvárad, Literator
- FARKAS Irén
 1994 Csíki adatok a népi mesterségekhez. *Néprajzi Látóhatár* 3. 3–4. 77–92.
- FEISCHMIDT Margit
 1994 Etnicitás és helyi intézmények. Jegyzetek egy mezősségi faluról. *Regio* 5. 3. 119–128.
- FEJŐS Zoltán
 1998 Kalotaszeg története. *Néprajzi Értesítő* 80. 5–11.
- FELFÖLDI Barnabás
 1993 A Maros népi halászata. *A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei* 28. 66–71.
- FOGARASI Klára
 1998 A kalotaszegi fotográfiák és installációk változásai a 20. század első felében. *Néprajzi Értesítő* 80. 133–150.
- FOKI Ibolya
 1996 Magyar katolikusok Moldva–Oláhországban a 19. század közepén. *Századok* 130. 5. 1287–1295.
- FÜLEMILE Ágnes–BALOGH Balázs
 1998 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. *Néprajzi Értesítő* 80. 151–172.
- FÜLÖP Hajnalka
 1997 *Gazdasági-társadalmi változások egy romániai magyar faluban*. Budapest, ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék, szakdolgozat
 1998 „Indul Pestre”. „Elmentek a Balatonra”. Egy vállalkozási lehetőség a Nádas mentén. *Néprajzi Értesítő* 80. 193–206.
- FÜLÖP Lajos
 1991 Néprajzi gyűjtőmunka a Székelykeresztúri Múzeumban 1990–1991-ben. *Néprajzi Hírek* 20. 4. 10–18.
- FÜVESSY Anikó
 1997 Nézéssel való rontás (igézés) és gyógyítása a Fekete-Körös vidékén. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 560–567.
- GÁLNÉ KOVÁCS Irma
 1997 *Gyergyóalfalvi fejtős szedettek és keresztszemes minták, 1965–1995*. Budapest–Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- GARDA Dezső
 1992 Termelés és munkamegosztás a gyergyói földműves családban. *Néprajzi Látóhatár* 1. 1–2. 90–101.
- GAZDA Enikő
 1995 A koldulás eszközei. *Néprajzi Látóhatár* 4. 3–4. 24–36.
- GAZDA József
 1993 *Hát én hogyan siratnám*. Csángók a sodró időben. Budapest, Szent István Társulat

GAZDA Klára

1999 Die Schaukel in der ungarischen Volkstradition. *Acta Ethnographica Hungarica* 44. 1–2. 113–125.

GERENDÁS Lajos

1999 *Székelyderzs és erődtemploma*. (szerk.): Kemény András. Budapest–Székelyudvarhely, é. n. Unicus Kiadó–Apsis Alapítvány

GONDA Anita–SZILÁGYI Dániel

É.n. Székelyderzs néprajza. In: Gerendás Lajos: *Székelyderzs és erődtemploma*. (szerk.): Kemény András. Budapest–Székelyudvarhely, Unicus Kiadó–Apsis Alapítvány, 113–117.

GRYNAEUS Tamás

1991/92 Nagy Pálné, Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1. 95–144.

GUNDA Béla

1994 A moldvai magyarok eredete. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 39–52.

GYARMATHY Zsigáné

2000 *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* (hasonmás). Budapest, Közdok, Pro Kalotaszeg Alapítvány (eredeti: 1896)

GYÖRGY Enikő Mária

2001 Négy nemzedék perefernum-levelei Csíkszentimréen. *Honismeret* 29. 1. 65–67.

HÁLA József

1993a Az erdélyi gömbkövekről. *Ethnographia* 104. 2. 553–568.

1993b Búcsú Seres Andrástól. *Néprajzi Hírek* 22. 3–4. 98–99.

1994 Kőbányászat és kőfaragás a kalotaszegi Magyarvistán. *Ház és ember* 9. 65–86.

1998 Gyarmathy Zsigáné és Jegenyefürdő jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban. *Néprajzi Értesítő* 80. 13–41.

HALÁSZ Péter

1992a A Kárpátok karéjában. A hétfalusi csángók világa. *Új Magyar Hírek* 2. 6. 30–35.

1992b A moldvai magyarok Románia nagy földrajzi szótárában. (1898.) *Honismeret* 20. 4. 56–59.

1996 A bukovinai székelyek állattartásáról. *Néprajzi Látóhatár* 5. 1–2. 136–172.

1997 A „honcsánt szappan”. Házi szappanfőzés a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Látóhatár* 6.

1999a A protestáns vallások szerepe a moldvai magyarok életében. *A Ráday Gyűjtemény évkönyve* 9. 165–178.

1999b Húshagyótól virágvasárnapig. Húsvéti népszokások a moldvai csángómagyaroknál. *Erdélyi Magyarország* 37. 19–23.

2000 „Vízbevető hetfő” a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Látóhatár* 9. 3–4. 425–436.

HALAY Hajnal, F.–SZENTIMREI Judit

1997 *Torockói varrottasok*. Kolozsvár, Kriterion

HARANGOZÓ Imre

1998a „Szeret vize martján”. A gyimesi és moldvai magyarok néprajzi csoportjai és az anyanyelv szintjei. *Turán* 1. 5. 87–92.

- 1998b Egy székelly szentember, az oroszhegyi Bálint I. László. *Honismeret* 26. 1. 56–60.
- 1999 Adalékok a moldvai magyarok eredetének, kultúrájának és népi emlékezetének kutatásához. *Turán* 2. 5. 87–98.
- 2000/2001 „Két fa között besütött a holdvilág”. Szempontok a Szent István előtti magyar hitvilág vizsgálatához egy mezőszégi népdal kapcsán. *Turán* 3. 6. 144–152.
- HATOS Pál
- 1995 A moldvai magyarság kutatása a kilencvenes években. *Protestáns Szemle* 4. 3. 236–245.
- HOFER Tamás
- 1991 Kulturális pluralizmus. *Ethnographia* 102. 3–4. 225–230.
- HÖFLER Lajosné
- 1996 A bukovinai székelylek viselete. *Néprajzi Látóhatár* 5. 1–2. 173–198.
- ILYÉS Zoltán
- 1998a A görög katolikusok identitásváltásának különböző útjai az egykori Csík megyében. (XIX. század közepe–1948.) *Néprajzi Látóhatár* 7. 3–4. 91–101.
- 1998b Az exogámia hatása három román eredetű Csík megyei havasi telep anyanyelvi állapotára és etnikus identitására. (1841–1930.) *Demográfia* 41. 2–3. 285–299.
- 1998c Die Wirkung der Exogamie auf den Zustand der Muttersprache und die ethnische Identität. *Ethnographica et folkloristica Carpathica* 9–10. 84–98.
- IMREH István
- 1993 A székelly faluközösségek alkonya. *Magyar Tudomány* 38. 3. 256–266.
- JÁKI [Sándor] Teodóz
- 1997/1998 A csángóföldi „Boldogasszony anyánk”. *Magyar Egyházzene* 5. 1. 15–18.
- JUHÁSZ Viktor
- 1998 Révi fazekasság. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 194–199.
- KABAY Lisette
- 1993 Székelly lőportartók fényjelképei. *Forrás* 25. 9. 45–53.
- KALI Kinga
- 1996 A gyergyószentmiklósi magyar-örmények etnikus szimbóluma: a Vörös Köpenyegesek ünnepe. *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából* 1. 145–166.
- ***
- 1998 A „KALOTASZEG – a népművészet felfedezése” című kiállításához kapcsolódó, 1997. december 11-én azonos címmel megrendezett konferencia előadásai. *Néprajzi Értesítő* 80. 3–215.
- KARÁCSONY Zoltán
- 1990/91 Egy bogártelki férfi legényes motívumkincse. *Táncstudományi Tanulmányok* 122–163.
- KARDALUS János
- 2001 *Utcátér-díszítés a Homoródok mentén*. Csíkszereda, Pro-Print
- KARDALUS János (szerk.)
- 1998 *Népelet a Kis-Homoród mentén*. Szentegyháza, Polgármesteri Hivatal
- KEMÉNYFI Róbert, ifj.
- 1993 Etnikai ütközőzóna Várasfenesen. *Néprajzi Látóhatár* 2. 1–2. 125–142.

- 1994 *Etno-kultúrgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban*. Debrecen
KERÉKGYÁRTÓ Adrienne, U.
1992 A csíkiak negyedfélmege havasáról. Adatok egy székely birtokközösség történetéhez. *Néprajzi Értesítő* LXXIV. 5–47.
- KERESZTES Gyula
1996 *Vásárhelyen vásár tartatik*. Kolozsvár, Kriterion
- KERTÉSZ Nóra
1999 *Identitások és társadalmi kötelékek*. Budapest, ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék (szakdolgozat)
- KESZEG Vilmos (szerk.)
2001 *Szöveggyűjtemény a Magyar népi kultúra c. tankönyvhöz*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács
- KISBÁN Eszter
1992 Örmények. Ételek, jelképek Erdélyben és Magyarországon. *Ethnographia* 103. 1–2. 1–27.
- KISS István
1998 *Vizek sodrásában*. Egy mezősegi falu és népe krónikája. (szerk.): Gazda József. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- KISS Réka
1999 *Történeti, folklorisztikai adatok a Küüllői Református Egyházmegye 17. századi iratanyagában*. Budapest, ELTE Folklore Tanszék (szakdolgozat)
- KOCSIS Rózsi
1997 *Remények és kétségek között*. Egy asszony életútja. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
2001 *Nyitott könyv a lelkem...* Egy anya vallomása. Budapest, Európai Folklór Központ
- KONRÁD Béla
1996 *Mezőpanit*. H. n. (nyomda: Csíkszereda)
- KÓS Károly
1990 *Erdély népi építésze*. Budapest, Kelenföld Kiadó
- KÓS Károly, Dr.
1996 Városnéprajzi mozaik Kolozsvárról. *Néprajzi Látóhatár* 5. 1–2. 22–59.
1998 Levéltári adatok a régi Kide népismeretéhez. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 102–115.
- KÓSA László
1990 Felsőbányai és főrévi dramatikus népszokások az Uránia Színház színpadán. *Ethnographia* 101. 2. 304–314.
- KOSZTA István
1993 A boricajárás. Barcasági csángómagyar népszokás. *Honismeret* 21. 6. 32–34.
- KOSZTARAB Mihály
1999 *Erdélyi gyökerek*. Budapest, Püski
- KOTICS József
1998a Cigány-magyar-román együttélés Zabolán. *Néprajzi Látóhatár* 7. 3–4. 133–144.
1998b Die moralische Weltordnung und ihre soziale Kontrolle in einigen

- Tschangodörfern des Moldaugebietes. *Ethnographica et folkloristica Carpathica* 9–10. 27–49.
- KOVÁCH Géza (szerk.)
É. n. *Mert én retirálni soha sem szoktam*. Orbán Balázs kiadatlan levelei. H. n., Litera–Udvarhely Kiadó
- KOVÁCH Géza
1993 Aradhegyalja szőlészetéről. Gazdaságtörténeti áttekintés 1848-ig. *Néprajzi Látóhatár* 2. 3. 84–95.
- KOVÁCS Ferenc
1995 *Aradvégi mondák*. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola
1997 *A szánta kutya lábán forgó palota*. Aradvégi népmesék. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola
- KŐVÁRINÉ FÜLÖP Katalin
1992/1993 Árva Bethlen Kata fogarasi terítójének néprajzi vonatkozásai. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 311–330.
- KRISTÓ Tibor
1995 *Csiki néprajzi gyűjtések*. Csíkszereda
- KUN József
1998 *A tárkányi sudár torony*. Fekete-Körös-völgyi folklór. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó
- KÜRTI László
2001 *The Remote Borderland*. Transylvania in the Hungarian Imagination. New York, State University of New York Press
- LÁSZLÓ Gyula, id.
1995 *Egy székely család története*. Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület
- LŐRINCZ Etel
1996 Bukovinai festékesek. *Néprajzi Látóhatár* 5. 1–2. 199–208.
- ***
1988–2001 *Magyar Néprajz* I–VIII. A szerkesztőbizottság vezetője Paládi-Kovács Attila. Budapest, Akadémiai
- ***
1987–1992 *Magyar Néprajzi Atlasz*. (szerk.): Barabás Jenő. Budapest, Akadémiai
- MAGYAR Zoltán
1997 Szent István alakja a moldvai magyar néphagyományban. *Honismeret* 25. 4. 3–8.
1998a A „húshagyat”. Adalékok egy csángó Szent László-mondához. *Ethnographia* 109. 1. 205–213.
1998b *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó
- MAJOR Miklós
1998a Egy kertészcsalád élete és gazdálkodása Szilágynagyfaluban a 20. század derekán. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 149–160.
1998b Szilágynagyfalu települése és népi építésze. *Néprajzi Látóhatár* 4. 1–2. 14–41.
- MARGITTAI Gábor
1998 A ritmuskényszer esztétikája. *Magyar Napló* 8. 12. 31–35.

MÁRTON Béla

1993 A parajdi csergeszövés. *Néprajzi Látóhatár* 2. 4. 133–137.

MIRK László

1994 Maszkurások. Tüztánc Gyergyóditróban. *Magyarok Világlapja* 4. 2. 26–29.

MISKOLCZY Ambrus

1991 Az archaizmus értelmezései. (Mítoszok vagy modellek?)

Ethnographia 102. 3–4. 217–222.

MÓD László–SIMON András

1997a Szüret és szőlőfeldolgozás három avasi faluban. *Belvedere*

Meridionale 9. 3–6. 176–184.

1997b A szőlő és a bor közösségi szerepe az avasi magyaroknál. *Néprajz és Nyelvtudomány* 38. 319–331.

1998 Szőlőművelés és borkészítés Kőszegremetén. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 163–176.

1999 Az avasi magyarság szőlőkultúrája. *Ethnographia* 110. 2. 415–456.

MOHAY Tamás

1996 Térszerveződés a csíksomlyói pünkösdi búcsún. *Néprajzi Értesítő* 78. 29–58.

1997 Hagyomány és hagyományteremtés a csíksomlyói búcsún 1990-ben. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém–Debrecen, 1997. 130–148.

2000 Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban. *Tabula* 3. (2.) 230–256.

MOLNÁR Ambrus

1993 Temetési szokások eredete, a halottsiratás mai gyakorlata a Küküllőmentén. *Theologiai Szemle* 36. 2. 79–84.

MOLNÁR István

1991 Betlehemezés Jászapátin 1948-ban. *Múzeumi Levelek* 65–66. 215–226.

NAGY Balázs (utóbb ld. Sepsiszéki Nagy Balázs)

1994 Fronleichnambräuche und Identitätsbewusstsein in Budajenő. *Acta Ethnographica Hungarica* 39. 3–4. 351–362.

1995a *Régi paraszti járművek Háromszéken*. Budapest, ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék (szakdolgozat)

1995b Székely vándorló méhészkedés. *Ethnographia* 106. 2. 449–461.

NAGY Jenő

1992 Hagyomány és újítás a népviseletben. *Néprajzi Látóhatár* 1. 1–2. 45–53.

NAGY László

1993 A nagykárolyi szőlőskertről és szüreti szokásairól. (Carei.) *Néprajzi Látóhatár* 2. 3. 110–117.

NAGY Olga

1993 Előítéletek, tudományos „babonák” az erdélyi néprajzkutatásban. *Néprajzi Látóhatár* 2. 1–2. 220–229.

1995 Interdiszciplináris vizsgálat az erdélyi magyar néprajzkutatásban. *Ethnographia* 106. 1. 249–261.

NAGY Ödön

1992 Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár* 1. 3–4. 53–63.

- 1993 A hagyományos szőlőtermesztés és borászat Mezőfelében. (Cîmpenița.) *Néprajzi Látóhatár* 2. 3. 140–162.
- 1996 A hagyományos táplálkozás és változásai a Maros megyei Mezőfelében. [Bev. Keszeg Vilmos.] *Néprajzi Látóhatár* 5. 1–2. 106–113.
- NESZTOR Iván
- 1993 *Gyimesi furulyamuzsika* 1. Budapest, Magyar Művelődési Intézet (Népzenei füzetek. Hangszeres népzenei példatár)
- NYISZTOR Tinka
- 1995 A levesétel szerepe és jellege egy moldvai falu táplálkozáskultúrájában. (Pusztina, 1920–1994.) *Ethnographia* 106. 2. 435–448.
- 1996 *Ebéd és vacsora*. A táplálkozáskultúra szerkezete egy moldvai faluban. Pusztina, 1920–1995. Budapest, ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék (szakdolgozat)
- OLÁH Sándor
- 1996 Rituális beszéd a homoródalmási temetésen. *Néprajzi Látóhatár* 5. 3–4. 151–165.
- OLOSZ Katalin
- 1994 Eredmények és feladatok Kalotaszeg néprajzi kutatásában. *Néprajzi Hírek* 23. 3–4. 33–51.
- 1998 A százötven éves Népdalok és mondák székelyföldi anyaga és gyűjtői. *Ethnographia* 109. 1. 285–297.
- 2000 XIX. századi adatok a tavaszi ünnepkör marosszéki szokásairól. *Néprajzi Látóhatár* 9. 1–2. 173–180.
- OLSVAI TAMÁS Margit
- 1998 Adalékok a székelyudvarhelyi tímár- és cserzővargacéh kiváltságleveleihez. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 96–101.
- ÖRSI Julianna
- 1997 Magyarremete: egy magyar település a román falvak „gyűrűjében”. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 370–376.
- PAKSA Katalin
- 1999 Néhány megfigyelés az új stílusú dalok erdélyi előadásmódjáról. *Ethnographia* 110. 2. 303–314.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
- 1991 Egy néprajzi szintézis lehetőségei. *Ethnographia* 102. 3–4. 212–217.
- PALKÓ Attila
- 1995a A Felső-Maros menti magyarok lakodalmi szokásai. *Néprajzi Látóhatár* 4. 1–2. 67–95.
- 1995b Halál és temetés Magyarón. (Felső-Maros mente.) *Néprajzi Látóhatár* 4. 3–4. 150–189.
- PALKÓ Attila–ZSIGMOND József
- 1998 *Magyaró hétköznapijai*. Népi foglalkozások, mesterségek. Marosvásárhely, Mentor
- PAPP Asztrik
- 1995 *A csíksomlyói pünkösdi búcsú*. Szeged, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó
- PÁVAI István
- 1994 Zenés-táncos hiedelmek a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 171–187.

- 1995 A moldvai magyarok megnevezései. *Regio* 6. 4. 149–164.
 1996 Vallási és etnikai identitás konfliktusai a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Értesítő* 78. 7–28.
- PETKES József
 1999 *Néprajzi barangolások a Partiumban*. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék
- PÓCS Éva (szerk.)
 2001 *Két csíki falu néphite a századvégen*. Budapest, Osiris
- POZSONY Ferenc
 1993a Nyelvhasználat és az identitás viszonya a moldvai csángóknál. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp táiaiind születtem...” Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia. H. n. 110–115.
 1993b Zabolán talált kandallócsempék. *Ethnographia* 104. 2. 499–522.
 1997 Erdélyi magyar legényegyletek és -társulások. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 464–482.
- RAB János
 2001 *Népi növényismeret a Gyergyói-medencében*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó
- RÁDULY János–FARAGÓ József
 1990 A földteremtés mondájához. *Ethnographia* 101. 2. 257–264.
 1992 Kibédi és sóváradi határjárás 1838-ban. *Néprajzi Látóhatár* 1. 1–2. 81–89.
 1993 Búcsú a kibédi Barcsai-balladától. *Néprajzi Látóhatár* 2. 4. 81–86.
- SÁNDOR Ildikó
 1995 A hangszerkészlet és a táncélet változása Klézsén. *Ethnographia* 106. 2. 927–936.
- ***
 1994 *Sáromberke 1309–1994*. Sáromberki Református Egyházközség (Előszó: Tonk Sándor)
- SÁROSI Bálint
 1994 Instrumental folk music in Transylvania. *The Hungarian Quarterly* 133. 179–186.
- SCHWALM Edit, Cs.
 1991/1992 A Dobó István Vármúzeum kalotaszegi hímzéseinek lakástextiljei. *Agria* 27–28. 399–429.
 1993/1994 A Dobó István Vármúzeum kalotaszegi férfi viseleti darabjai. *Agria* 29–30. 207–224.
- SEBESTYÉN Kálmán
 1998 Kalotaszeg népi építészete a 18. században. *Ház és Ember* 12. 69–80.
- SEBESTYÉN Katalin
 2001 Kalotaszegi régi malmok. *Honismeret* 29. 1. 91–98.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
 1998 Csete Balázs kalotaszegi kutatásai. *Jászsági Évkönyv* 214–220.
- SEPSISZÉKI NAGY Balázs (korábban ld. Nagy Balázs)
 1998 *Székelyföld falvai a 20. század végén. Háromszék*. Budapest, Nap Kiadó
 2000 *Székelyföld falvai a 20. század végén. Csík-, Kászon- és Gyergyószék*. Budapest, Nap Kiadó

STEKOVICS Rita

- 1995 Kácsika. A római katolikus magyarok bukovinai búcsújáró helye. (A moldvai csángók kácsikai Nagyboldogasszony-napi magyar miséje 1992–1994-ben.) *Ethnographia* 106. 2. 693–722.

SZABÓ BOTÁR Erzsébet

- 1998 *Lövétei szedettesek*. Csíkszereda, Hargita Megye Népi Alkotások Háza

SZABÓ Enikő

- 1998 Kalapkötés Jobbágytelkén. *Néprajzi Látóhatár* 7. 3–4. 32–49.

SZABÓ Judit

- 1995 Betlehemes játék Kászonból 1898-ból. *Néprajzi Látóhatár* 4. 3–4. 198–204.

SZABÓ Zoltán, G.

- 1998 Korpos György Pál lakóháza Körösfőn. *Néprajzi Értesítő* 80. 117–131.

SZACSVAY Éva

- 1998 Kalotaszeg – a népművészet felfedezése. *Magyar Iparművészet* 1. 20–23.

SZALAY Emőke, P.

- 1994 Adalékok az erdélyi bokályok meghatározásához. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 203–239.
1995 Belujai kerámia a Déri Múzeumban. *Néprajzi Látóhatár* 4. 1–2. 42–47.
1998 Szászkézdi kerámiák a Déri Múzeumban. *Néprajzi Látóhatár* 7. 3–4. 25–31.

- 2001 *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal

SZENTANNAI Mózes

- 1999 *Nyikómente az ezredvégen*. Székelyudvarhely

SZILÁGYI László

- 1998 Erdély antropológiai nézőpontból. Egy tudományos polémia természetrajza. *Néprajzi Hírek* 27. 1–4. 134–139.

- 1999 *Szilágysági magyarok*. Bukarest, Kriterion (szerk.): Szabó Zsolt

SZŐCS János

- 1994 Régi csíki regösök. *Honismeret* 22. 6. 47–51.

TAKÁCS András

- 1995 Egy viselet alternatívái – Szék. *Néprajzi Látóhatár* 4. 3–4. 37–60.

TAKÁCS György

- 1994 „Nyujcs kezét, Mária!” *Palócföld* 28. 3. 268–283.
1995 „Igizet szálljon az esős kősziklákra!” A kosteleki, gyepecei és magyarc sügési csángók ráolvasó gyakorlata. *Palócföld* 29. 4. 371–383.
1997 „Hova mentek, ti kantéros boszorkányok?!” Tejelvétel elleni csángó olvasások. (1.) *Főnix* 5. 48–65.
1998 A vétett út legyen meg. Egy csángó tojáshím mitikus kapcsolatairól. *Turán* 1. 2. 36–42.
1999 „Erre ülj fel, ne a csikó hátára!” Egy csángó varázscselekedet ősvallási hátteréről. *Turán* 2. 1. 55–65.
2001 *Aranykertbe' aranya*. Gyimesi, hárompataki, Úz-völgyi csángó imák és ráolvasók. Budapest, Szent István Társulat

TAMÁSNÉ SZABÓ Csilla

- 1995 A jobbágytelki népviselet. *Néprajzi Látóhatár* 4. 3–4. 61–73.

TÁNCZOS Vilmos

1995a Kis magyar vademecum vallási néprajzi kutatásokhoz.

Iskolakultúra 5. 11–12. 19–27.

1995b A nyelv váltás jelensége a moldvai csángók egyéni imarepertoárjában.

Kétnyelvűség 3. 2. 551–68.

1996 Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete. *Néprajzi*

Látóhatár 5. 3–4. 141–150.

TANKÓ Gyula–PÁLFY Gyula

1992/1993 Táncalkalmak Gyimesben. *Táncstudományi Tanulmányok* 117–129.

TARI Lujza

1999 Német eredetű dallamok a bukovinai székely (hangszeres) népzeneben.

Ethnographia 110. 2. 265–280.

TÓFALVI Zoltán

1996 *A sóvidéki népi fazekasság*. Marosvásárhely, Mentor

TÓTH Zoltán

1991 Társadalmi formák és problémák gyűjtőmedencéje.

Ethnographia 102. 3–4. 223–225.

UJVÁRI Béla

1993 Juhtartás Csíkmenaságon. *Néprajzi Látóhatár* 2. 1–2. 83–94.

VÁMSZER Géza

2000 *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kászon)*

településtörténetéhez. (szerk.): Pozsony Ferenc. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

VASAS Samu

1993 Az ősmítosz lassan fényt áraszt, avagy a fény országa: Kalotaszeg.

Hunnia 41. 6–12.

1994a *Kalotaszegi gyermek*. A személyiségfejlődés hagyományai Kalotaszegen.

Budapest, Kráter Műhely Egyesület

1994b *Népi jelvilág Kalotaszegen*. Kráter Műhely Egyesület

VÉCSEY Gyula

1997 A csíksomlyói pogány áldozati hely oltárkövének leírása. [Bev. Takács

György.] *Főnix*. 5. 33–47.

VIRÁGVÖLGYI Márta (szerk.)

1991 *Gyimesi népzene*. 1. Halmágyi Mihály, Gyimesközéppok. Budapest, Magyar

Művelődési Intézet (Népzenei füzetek 4.)

VIRÁGVÖLGYI Márta

1993 *Kalotaszegi legényesek*. Magyarlóna – Kovács Simon Buráló. Hangszeres

népzenei példatár. Budapest, Néptáncosok Szakmai Háza

VIRÁGVÖLGYI Márta–FELFÖLDI László (szerk.)

2000 *A széki hangszeres népzene*. Budapest, Planétás

VIRT István

1998 „Elszakasztottad a testemtől én lelkemet”. (Közösségi szereprendszer a

moldvai csángók halottas szokásainak és hiedelmeinek hagyományozódásában.)

Kharón. 2. 2. 55–77.

VITOS László

1995 Népi imák és vallásos szokások a Székelyföldön. *Somogy* 23. 4. 309–317.

VOFKORI László

1994 *Erdély társadalom- és gazdaságföldrajza*. Nyíregyháza, Stúdium

1996 *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*. Vörösberény, Balaton Akadémia

VOIGT Vilmos

2000 Váratlanul lezárult Demény István Pál életműve. *Néprajzi*

Látóhatár 9. 1–2. 203–205.

VÖRÖS Balázs

1997 *Változó identitás Kommandón*. Budapest, ELTE BTK Kulturális

Antropológia Szakcsoport (szakdolgozat)

WAKABAYASHI, Kazuhiro

1992 Betlehemes szokások a romániai Szatmárban. *Néprajzi*

Látóhatár 1. 3–4. 72–75.

WASS György

1994 *Zselyk, egy magyar falu Beszterce-Naszód megyében*. Debrecen, Györffy

István Néprajzi Egyesület

ZILLMANN Jenő

1998 Népi gyógyászat Havadon. *Néprajzi Látóhatár* 7. 1–2. 124–148.

ZÖLD Péter

1998 Utazás Moldvába. (Németből ford. Petra-Szabó Gizella.) [Közread. és bev.]

Domokos Mária: Zöld Péter moldvai jelentései. *Ethnographia* 109. 1. 267–284.

ZSIGMOND Győző

1993 Népi helynévmagyarázás. Helynevek és mondák Aranyospolyánban és

Szentmihályon. *Néprajzi Látóhatár* 2. 4. 118–125.

ZSÓK Béla

1998 A „csángó” elnevezés és identitástudat alakulása a Hunyad megyébe

telepedett bukovinai székelyeknél. *Néprajzi Látóhatár* 7. 3–4. 84–90.

ZSUPOS Zoltán

1993 A moldvai csángómagyarok eredetéről. *Tisicum* 8. 243–246.

ADALÉKOK AZ ERDÉLYI MAGYAR SZÍNHÁZTUDOMÁNY 1990–2001 KÖZÖTTI EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGEZÉSÉHEZ

Kiegészítő megjegyzések Kötő József: Az erdélyi magyar színháztudomány című tanulmányához

Kötő József történelmi összefüggésekbe ágyazott tanulmánya átfogó képet nyújt az erdélyi magyar színháztudomány helyzetéről. Elemzéseivel, következtetéseivel egyetértve pusztán néhány, a kutatások mai állapotára, szervezési és finanszírozási kereteire vonatkozó adattal, gondolatokkal szeretnénk ezeket kiegészíteni. Különösen fontosnak tartjuk a szakirodalmi jegyzék kiegészítését néhány sajnálatosan kimaradt könyv és folyóirat-közlemény címével, hiszen ezek mindenhol a kutatómunka hasznosításának a legeleveníebb formáját jelentik.

Az elmúlt tíz-tizenkét évben valóban a színháztörténet bizonyult a kutatások legtermékenyebb területének. Több értékes könyv, tanulmány jelent meg ebben a tárgykörben, s néhány új szerzővel is megismerkedhetett a szakmai közvélemény.

E terület eredményeinek összefoglalása nem lehet teljes Nagy Béla munkájának méltatása nélkül. Mintaszerű pontossággal és grafikai igényességgel szerkesztett könyvei mellett (Nagy 1998a, 1998b, 1999, 2000) mindenképpen meg kell említenünk a szerkesztésében megjelent színháztörténeti sorozatot, amelynek 1995–1998 között – a nagyváradi 200 éves színházi évforduló előzeteseként – kilenc kiadványa jelent meg, *A Szigligeti Társulat Füzetei* sorozatcím alatt (Bölöni Sándor 1995, Fekete Attila 1995, Halasi Gyula 1996, Kelemen István 1995, 1998. I–II. füzet, Merő Béla 1995, Nagy Béla 1996, 1998c, Páll Árpád 1996). A sorozat kiadványai nem kerültek kereskedelmi forgalomba, ez azonban nem indokolhatja kimaradásukat egy erdélyi magyar színháztudományi bibliográfiából.

Színházi közgondolkodásunk alakítása, a színháztudomány művelése szempontjából az 1989-et megelőző, illetve azt közvetlenül követő időszakban néhány folyóiratunknak valóban meghatározó szerepe volt.

Ezek közül Kötő József tanulmánya a *Korunkat* emeli ki, mint amely e tekintetben egyedül rendelkezett „egységes, átgondolt, korszerű vonalvezetéssel”.

Véleményünk szerint a korszak színházi közgondolkodásának alakulását egyetlen folyóirat zömmel elméleti írásainak tükrében keresni azért kockázatos, mert ez – az ebből óhatatlanul adódó szemléleti egyoldalúság mellett – nyilvánvaló aránytalanságokat okoz néhány nagy formátumú, de nem a *Korunk* keretében kibontakozó kritikusi–szerkesztői teljesítmény rovására.

Itt elsősorban *A Hét* két szerkesztőjére gondolunk, akik mögött életműnyi kritikusi munka, harmincéves múlta visszatekintő mozgékony, igényesen szerkesztett film- és színházművészeti rovat és két igen hasznos – mert hiánypótló – színházi évkönyv áll (Kacsir 1981, 1982). Mindezek ellenére Halász Anna neve Kötő József tanulmányában említés nélkül maradt, noha színháztörténeti teljesítménye sem lebecsülendő: a *Teatrul românesc contemporan. 1944–1974* (Bukarest, 1975) című akadémiai kiadványban ő jegyzi az erdélyi–romániai magyar színházról szóló fejezetet (Halász 1975).

A Kacsir Mária szerkesztésében megjelenő két színházi évkönyv kapcsán fontosnak tartjuk kiemelni, hogy markáns dokumentumai a színházi közgondolkodásunkban ekkor lezajló szemléletváltásnak is. A szövegközpontú színház hegemoniájának megrendülése érhető tetten, különösen a beszédes című 1982-es évkönyvben: a *Színjátészó személyek* kilencvenhét színész és tizenöt rendező portrévázlatát tartalmazza, kiegészítve–árnyalva az évkönyv függelékeként megjelent, mindmáig legteljesebb romániai magyar színészlexikon adatait (Katona Szabó István munkája).

Igaz az is, hogy az oktatás és a színházi élet terén kialakult elvárások ellenére a színházelméleti kutatások kevésbé voltak eredményesek. Annál inkább méltatnunk kell azt a néhány írást, amely a színpadi alkotás tapasztalatainak elméleti feldolgozására törekedett, vagy a színészképzés pedagógiájával, a drámaelmélet illetve a színházesztétika kérdéseivel foglalkozott. Ezekről a tudományos munkákról azonban még a szűkebb szakmai körök is nehézkesen szereztek tudomást; úgy tűnik, hogy a tudományos élet kommunikációs hálózatában bizonyos zavarok észlelhetők. Ezek kiiktatása a közeljövő sürgető feladata, s a ma kezdődő jövőjegyében – első, kezdeményező lépésként – élni szeretnénk a lehetőséggel az intézetünkben folyó munka bemutatására.

A Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetemen a tanárok kutatómunkája a dráma- és színházelmélet speciális, az oktatói tevékenységbe vala-

milyen formában visszacsatolható területeire terjed ki (a színház kortárs problémáinak vizsgálata, a drámai műfajok és közlés mód kutatása, a mai színpadi nyelvezet/gondolkodás feltérképezése, az improvizáció szerepe a színészképzésben). E kutatások eredményeként láttak napvilágot az intézet oktatóinak tanulmányai és könyvei (Béres 2000a, 2000b; Killár 1997, 2001; Ungvári Zrínyi Ildikó 2000c), valamint a végzős diákok kutatótevékenységéről tanúskodó néhány kiemelkedő szakdolgozat. (Három ilyen dolgot fog egybe a *Színtérkép* c. tanulmánykötet [Ari Nagy–Bálint–Király 2000], amelyet Kötő József is említ tanulmányában.)

A közeljövő kiemelt jelentőségű tudományszervezési feladata valóban a kutatások intézményesítése. Úgy véljük, elérkezett az ideje annak, hogy – a szerkesztőségek ez irányú érdemeit elismerve, az eredmények népszerűsítésében betöltött szerepüket fenntartva – az egyetemi tanszékek váljanak a színháztudományi kutatás tényleges központjaivá.

E téren a Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetemen már tettünk néhány lépést. 1992-ben a Soros Alapítvány támogatásával, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel közösen megszerveztük az első Romániai Magyar Színházelméleti Tanácskozás című tudományos ülésszakot, amelyen hazai színházi szakemberek mellett magyarországi kutatók is részt vettek. Ez a kezdeményezés nem maradt folytatás nélkül; a kutatás számára ugyanis jóval tágabb kereteket teremtett a színháztudomány (teatrológia) szak létrehozása az 1994/95-ös egyetemi évben.

Az első évfolyamok végzése után, immár a szak legjobb végzettjeire is számítva tettük meg a következő lépést: az egyetem színháztudományi szemléjének beindítását 2000 decemberében (egyelőre évi egy megjelentéssel). A *Symbolon* a CNCSIS – tehát a hazai tudományos kutatás akkreditációs fóruma – által elismert többnyelvű színháztudományi szemle, amelynek eddig két száma jelent meg. E két számban 37 tanulmányt közöltünk, közülük tizenhatot magyar nyelven. 2001-ben alapítottuk meg, és jegyeztettük be hivatalosan az egyetem kiadóját, amelynek eddigi legfontosabb tevékenysége az ugyancsak 2001-ben tartott tudományos ülés-szak, a *Színház és színművészeti oktatás* előadásainak közlése volt (*Symbolon* 2001. 1–2.)

A kutatások intézményesítésének ezt a lassú, de reményeink szerint szerves folyamatát a 2001/2002-es tanévben azzal folytattuk, hogy – *Színháztudományi kutatások* elnevezéssel, szervezetiileg az egyetemi tanszékek mellé rendelve – kutatóközpontot hoztunk létre, s beadtuk a CNCSIS-nek akkreditációs kérésünket.

Az alapkutatásokból kiinduló általánosabb tudományos kérdések kapcsán nehéz elvonatkoztatni attól a ténytől, hogy a kutatónak szinte naponta kell szembesülnie az eredeti források gyorsuló ütemű megsemmisülésével, amelynek változatos okaira most nem térhetünk ki. Ilyen körülmények között a felmérő, számba vevő, számon tartó munka tűnik a legfőbb – de nyilván nem egyetlen és nem kizárólagos – kutatási prioritásnak. A legveszélyeztetettebb forrásbázisok esetén a kutatásnak ki kell egészülnie a legkorszerűbb rögzítéstechnikákat is igénybe vevő állagmegőrző munkával.

A szükségből talán azzal lehetne erényt kovácsolni, ha a kutatások gyűjtőkörét kiterjesztenénk a magyar hivatásos színjátszás adatain túl az erdélyi műkedvelő és alternatív színjátszás még elérhető dokumentumaira is, játéknyelvre való tekintet nélkül. Ajánlatosnak látszik ugyanis ezt a forrásfeltáró tevékenységet az erdélyi régió kulturális sajátosságaiból is adódó összehasonlító-multikulturális szemlélet jegyében végezni, majd ugyanezt a szemléletet később, a tudományos feldolgozás feladatainak kitűzésében is érvényesíteni. Az összehasonlító módszer alkalmazása – nyilvánvaló tudományos hozadéka mellett – a magyar pályázási lehetőségeken túl a német és talán a román pályázati kiírások felé is kitérít a kutatások potenciális finanszírozási esélyeit.

Ilyen nagyságrendű kutatásnak nyilván egy minden kutatói erőforrást mozgósító széles körű együttműködésen és intézményi munkamegosztáson kell alapulnia, elsősorban az elvégzendő munka terjedelme, másrészt földrajzi szétaprózottsága miatt. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy rövid távú prioritásaink közül a két legfontosabb a Kolozsvári BBTE bölcsészkarának színházi tanszékével a kínálókapcsolatok kiépítése a színháztudományi kutatások terén, illetve a hatékony együttműködés kereteinek és formáinak kialakítása a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetével.

Az együttműködés alapelveinek tisztázása és rögzítése a három intézmény között két tudományos szimpózium – egy előkészítő-problémafelvető, illetve egy programkidolgozó-egyeztető – témája lehetne, közös megegyezéssel megállapított helyszínen és időpontban, a legilletékesebb magyarországi, illetve román szakemberek bevonásával.

Színháztudományi kutatások bibliográfiája (1990–2001)¹

Az anyaggyűjtés szempontjairól

1. Az anyaggyűjtés magadott időbeli behatárolását (1990–2001) csupán néhány összefoglaló munka, illetve a 2002 első félévében megjelent szakirodalom kedvéért léptük túl, összesen nyolc esetben.

2. A korszak drámairodalmát és a vonatkozó könyvészeti adatokat nem tekintettük e bibliográfia gyűjtőkörébe tartozónak.

3. A gyűjtésnek a megjelenés helye és a szerzők illetősége szerinti behatárolása a következő alapelvek szerint történt:

- a. a gyűjtés körébe tartozónak tekintettük bármely romániai magyar szerző színházi vonatkozású vagy drámával foglalkozó elméleti igényű munkáját, de ugyanakkor a kutatás számára releváns adatokat szolgáltató színházi interjút és kritikát is, függetlenül a közlés helyétől és nyelvétől, illetve a színházi témán belüli tárgyától;
- b. ugyanezt az elvet érvényesítettük a Romániából Magyarországra áttelepült szerzők esetében is, amennyiben az áttelepülés után tudományos tevékenységük (fő) területe az erdélyi–romániai színház és/vagy dráma maradt;
- c. a szerző neve elé tett *-gal jelöltük azokat az eseteket, amelyekben egy kutató ugyan nem sorolható be a romániai magyar színháztudomány keretei közé, de adott műve – részleteiben vagy egészében – releváns az erdélyi régió magyar színházával és/vagy drámairodalmával foglalkozó tudományos kutatás számára.

A bibliográfiában használt rövidítések

EME	– Erdélyi Múzeum-Egyesület
EMKE	– Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
KÁMSZ	– Kolozsvári Állami Magyar Színház
OSZK	– Országos Széchényi Könyvtár
OSZMI	– Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet
RMDSZ	– Romániai Magyar Demokrata Szövetség
SZISZI	– Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet (a Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem jogelődintézménye)
UNITER	– Uniunea Teatrală din România (Romániai Színházi Szövetség)

¹ Összeállította: Lázok János

1. Általános könyvészet

1.1. Több korszakot átfogó magyarországi színháztörténeti kézikönyvek

*SZÉKELY György (főszerk.)

1990 *Magyar színháztörténet 1790–1873*. Budapest, Akadémiai (Erdélyi vonatkozású alfejezetek: Kerényi Ferenc)

*SZÉKELY György (főszerk.)

2001 *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Budapest, Magyar Könyvklub, OSZMI (Erdélyi vonatkozású alfejezet: Darvay Nagy Adrienne, Székely György)

1.2. Összefoglaló jellegű erdélyi magyar színháztörténeti munkák

KÁNTOR Lajos–KÖTŐ József

1994 *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Bukarest, Kriterion. Függelék: Játékrend 1944–1992. Összeáll.: Senkálzsky Endre (Kolozsvár), Zsigmond Ferenc (SZISZI), Kerekes Mária (Sepsiszentgyörgy), Matolcsy Ilona (Szatmárnémeti), Nagy Béla (Nagyvárad), Cseresnyés Gyula (Temesvár), Székely Ferenc (Marosvásárhely)

1998 *Magyar színház Erdélyben (1919–1992)* (2. kiad.), București, Editura Integral (Függelék: ua.)

LAKATOS István

1977 *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973)*. Bukarest, Kriterion (Bev. tanulmány: Benkő András. Függelék: Játékrend 1792–1973.)

1.3. Román nyelvű összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar színházról

HALÁSZ Anna

1975 Romániai magyar színház 1944–1974. In: Alterescu, Simion–Zamfirescu, Ion: *Teatrul românesc contemporan 1944–1974*. București, Editura Meridiane, 36–43.

JANCSÓ Elemér

1973 Romániai magyar színház 1919–1944. In: Alterescu, Simion (főszerk.): *Istoria teatrului în România*. Vol. III. 1919–1944. București, Editura Academiei, 118–129.

2. Segédkézikönyvek (jelentős erdélyi magyar színművészeti vonatkozásokkal)

2.1. Évkönyvek

* * * *

1997–2001 *Anuarul teatrului românesc*. Stagiunea 1997/1998, 2000/2001. București, Editura Unitext (az UNITER kiadója). (A román színházaké mellett közli az erdélyi–romániai magyar társulatok adatait is.)

* * * *

1990–2001 *Évkönyv[ek] az 1989/1990, 2000/2001 évadra*. Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet. (A magyarországi színházi élet adattára mellett a határon kívüli magyar játéknyelvű színházak adatai, évadonkénti bontásban.)

KACSIR Mária (szerk.)

1981 *Régi és új Thália*. A Hét évkönyve. Bukarest, A Hét (Írások a hat erdélyi–romániai magyar színház múltjáról és jelenéről)

1982 *Színjátész személyek*. A Hét évkönyve. Bukarest, A Hét (97 színész és 15 rendező portrévázlata. Függelék: Színházi kislexikon 1944–1981. Összeáll. Katona Szabó István)

2.2. Szöveggyűjtemények, forráskiadások

*GAJDÓ Tamás (szerk.)

1993a *A magyar színjátszás története 1790–1894*. Szöveggyűjtemény I–II. Budapest, Színház- és Filmművészeti Főiskola

1993b *A magyar színjátszás története 1896–1945*. Szöveggyűjtemény I–II. Budapest, Színház- és Filmművészeti Főiskola

*KERÉNYI Ferenc (gondozta, jegyz., mutatók)

2000 *A magyar színikritika kezdetei 1790–1837*. I–III. Budapest, Mundus (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 16–18.)

2.3. Lexikonok

2.3.1. Színművészeti lexikonok

ENYEDI Sándor

1999 *Rivalda nélkül*. A határon túli magyar színjátszás kislexikona. Budapest, Teleki László Alapítvány

*SZÉKELY György (főszerk.)

1994 *Magyar színházművészeti lexikon*. Budapest, Akadémiai (Az erdélyi vonatkozású szócikkek szakszerk.: Páll Árpád)

2.3.2. Színművészeti vonatkozásokat is tartalmazó lexikonok

BALOGH Edgár (főszerk.)

1990 *Romániai magyar irodalmi lexikon* 2. köt. G–Ke. Bukarest, Kriterion

DÁVID Gyula (főszerk.)

1994 *Romániai magyar irodalmi lexikon* 3. köt. Kh–M. Bukarest, Kriterion

SIMON Anita–TÁL Mariann

1997 *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig* I–II. Csíkszereda, Pallas–Akadémiai

2000 *Erdélyi magyar ki kicsoda* (2. kiad., jav., kiegész.). Nagyvárad,

RMDSZ–Scripta (1. kiad. címe: *Romániai magyar ki kicsoda*. Nagyvárad,

RMDSZ–Scripta, 1997.)

2.4. Bibliográfiák

2.4.1. Színművészeti tárgyú bibliográfiák

*LAKATOS Éva

1993 *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája (1778–1948)*. Budapest,

OSZMI (580 színházi periodika adatai, a jelentősebb szerzők feltüntetésével)

1990–2001 Bibliográfia éves bontásban. Magyarországon a színjátszásról és a drámai irodalomról kiadott könyvek [közli zömmel a határon kívüli kiadványok adatait is]. In: *Évkönyv az 1989/1990, 2000/2001 évadra*. Budapest, OSZMI

2.4.2. Színművészeti vonatkozásokat is tartalmazó bibliográfiák

KUSZÁLIK Péter

1996 *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989* (kronológia és bibliográfia).

Budapest, Teleki László Alapítvány (Kisebbségi Adattár, 6.)

2001 *A romániai magyar sajtó 1989 után*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–EME (Kisebbségi Adattár, 10.)

1984 *Romániai magyar szépirodalom a két világháború között 1919–1944*.

(Bibliográfia) I–II., Budapest, OSZK (Összeáll. Záhony Éva)

1992 *Romániai magyar könyvkiadás 1945–1949*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-

Egyesület (Romániai magyar bibliográfiák, 1.) (Összeáll. Tóth Kálmán és Gábor Dénes)

1995 *Romániai magyar könyvkiadás 1950–1953*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-

Egyesület (Romániai magyar bibliográfiák, 2.) (Összeáll. Szigethy Rudolf és Újvári Mária)

3. Színháztörténet a kezdetektől 1989-ig

1993 *A nemes magyar jádzó társaság jelenti*. Válogatás régi kolozsvári színlapokból. Összeáll.: Mózes Huba, Turánitz Lajos. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh

BENKŐ András

1992 Énekesjátéktól az operáig. A kolozsvári magyar zenés színpad 1948 decemberéig. In: Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, 85–107.

*BÉNYEI Miklós (szerk.)

1990 *Az erdélyi országgyűlések színházpolitikai vitái és iratai (1791–1847)*. Budapest, Magyar Színházi Intézet (Sajtó alá rend., szerk., jegyz., utószó: Béneyei Miklós)

BÖLÖNI Sándor

1995 *A színháztól a közönségig*. Nagyvárad, Állami Színház Szigligeti Társulata (A Szigligeti Társulat Füzetei 2.)

DARVAY NAGY Adrienne

1992a Babér és botrány. Kolozsvári színtársulat Bécsben [1880 tavaszán]. *Színház* 12. 2–6.

1992b *A mesebeli szentmadár*. Képek a kolozsvári magyar színjátszás történetéből. Budapest, Héttorony Kiadó–KÁMSZ

1992c A Kolozsvári Nemzeti Színház (1821–1919). In: Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, 33–46.

1995 *A szatmári magyar színjátszás két évszázada 1790–1993*. Összeáll. D. N. A. Szatmárnémeti, az Északi Színház kiadása

1996 Petőfi drámája a kolozsvári színpadon. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 11–16.

1998 *Bohócruhában*. Kolozsvári és szatmárnémeti magyar színjátszás (1965–1989). Marosvásárhely, Mentor

DARVAY NAGY Adrienne–SZÉKELY György

2001 Színjátszás Erdélyben [alfejezet]. In: *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Budapest, Magyar Könyvklub–OSZMI, 266–319.

EGYED Emese (szerk.)

2002 *Theatrumi könyvecske*. Színházi zsebkönyvek és szerepük a régió színházi kultúrájában. Kolozsvár (Sapientia Könyvek, 4.)

ENYEDI Sándor

1991 *Öt év a kétszázból*. A kolozsvári Magyar Színház története 1944–1949 között. Budapest, Magyarságkutató Intézet

1992a A kolozsvári magyar színészet hőskora (1792–1821). In: Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, 19–31.

1992b A 200 éves kolozsvári színjátszás első korszakának dokumentumai. *Színháztudományi Szemle* 29. 135–147.

1996a A Kolozsvári Magyar Színház 1925-ös bukaresti vendégjátéka. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 19–24.

1996b Dokumentumok a két világháború közötti romániai magyar színjátszás idejéből. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 222–232.

1997a Janovics Jenő és a Tragédia. *Színháztudományi Szemle* 32. 111–115. (Ua. in: E. S. *Tegnapelőttől tegnapig*. Kolozsvár, 93–98.)

1997b Az ember tragédiájának vidéki előadásai 1884–1918 [zömmel Erdélyben]. *Színháztudományi Szemle* 32. 132–140.

1997c Szabadtéri előadások Erdélyben. *Színház* 12. 43–44.

1998 *Tegnapelőttől tegnapig*. Kolozsvár (A kötet függeléke: E. S. írásainak válogatott bibliográfiája)

FEKETE Attila

1995 *Emlékszel még?... Nagyvárad, Állami Színház Szigligeti Társulata* (A Szigligeti Társulat Füzetek 4.) (Színészportrék, darabismertetések)

FERENCZI Zoltán (rőla)

1998 Ferenczi Zoltán erdélyi színháztörténete – száz év után. In: Enyedi Sándor: *Tegnapelőttől tegnapig*. Kolozsvár, 69–75. (Ua. *Színháztudományi Szemle* 1996. 30–31.)

GERGELY Géza

1996 Kollégiumtól a Nemzetiig. (A marosvásárhelyi színjátszás története) *Színház* 7. 2–5.

INDIG Ottó

1991 *A nagyváradi színészet másfél évszázada (1798–1944)*. Bukarest, Kriterion

1994 *Várad parnasszus*. Irodalmi és sajtóélet a századfordulón. Nagyvárad, Literátor

JANOVICS Jenő

1992 Az ember tragédiája felújítása. *Korunk* 11. 106–112. (Részlet J. J. A Hunyadi téri színház c. kéziratot kötetéből, bevezeti Enyedi Sándor; bővített változat: *Színháztudományi Szemle* 1997. 32.)

2001 *A Hunyadi téri színház*. Kolozsvár, Komp-Press (Bev., szerk., jegyz., utószó: Kötő József)

KÁNTOR Lajos

1990 *Hamlet a bántott félhez tartozik*. Az erdélyi magyar színház két évszázados történetéhez. Budapest, Héttorony

1992 Nemzeti színház – modern színház (1944–1992). In: Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, 57–70.

1994 Színházról színházra (1944 után). In: Kántor–Kötő: *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Kolozsvár, 55–123.

1999 *Erdélyi sorskerék*. Szabédi László és a történelem. Budapest, Balassi (Lásd a Szabédi színpada c. fejezetet.)

KÁNTOR Lajos–KÖTŐ József–VISKY András (szerk.)

1992 *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, KÁMSZ. (A kötet szerzői: Kerényi Ferenc, Enyedi Sándor, Darvai Nagy Adrienne, Kötő József, Kántor Lajos, Páll Árpád, Benkő András, László Ferenc, Rónai István. Függelék: A kolozsvári magyar színjátszás és operajátszás időrendi áttekintése)

KELEMEN István

1995 Szabadtéri játékok Nagyváradon a 19. század végén. In: *Két tanulmány*. Nagyvárad (A Szigligeti Társulat Füzetek 1.)

1997 *Várad színészete*. Nagyvárad, Literátor–Charta

1998 *A váradi színjátszás adattára 1900-ig*. I–II. Nagyvárad (A Szigligeti Társulat Füzetek 8–9.)

*KERÉNYI Ferenc

1996 Az erdélyi és a magyarországi hivatásos színjátszás kezdeteinek tipológiai egybevetése. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 5–10.

KISS TÖRÉK Ildikó (szerk.)

1998 *A teátrum ünnepe*. A nagyváradai magyar színjátszás 200. évfordulója. Emlékkönyv

KOVÁCS Levente

1993 Szöveg és/vagy játék. In: *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, Custos, 22–27.

2000 Törekvések az állandó színház megteremtésére Marosvásárhelyen.

Symbolon 1. 103–116.

2001a *A Marosvásárhelyi Székely Színház története*. Marosvásárhely, Mentor

2001b *A marosvásárhelyi Tragédia*. [Harag György rendezése, 1975].

Symbolon 1–2. 119–130.

KÖTŐ József

1992a Kétszáz év (1792–1992). *Művelődés* 11. 2–3.

1992b Székelyudvarhely színjátszása (1918–1940). *Színháztudományi Szemle* 29. 104–119.

1992c Kolozsvár, a színjátszás „tanuló iskolája” (1919–1944). In:

Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*, Kolozsvár, 47–56.

1992d Forgách Sándor szerepei. *Művelődés* 11. 35–36. (Ua. in: Kötő József: *Erdély magyar színházi világa 1918–1940*. Kolozsvár, 1997.)

1994 Színházmozgalom 1918–1944. In: Kántor–Kötő: *Magyar színház Erdélyben 1918–1992*. Kolozsvár, 15–54.

1997 *Erdély magyar színházi világa (1918–1940)*. Kolozsvár, Stúdium

2001a Utószó. In: Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Kolozsvár, Komp-Press. (Szerk., jegyz., utószó: Kötő József)

2001b Szentgyörgyi István; Janovics Jenő [két pályakép]. In: Jánosházi György (szerk.): *Erdélyi panteon*. Művelődéstörténeti vázlatok (3. kötet). Marosvásárhely, Mentor, 5–17.

LAKATOS István

1977 *A kolozsvári magyar zenés színpad 1792–1973*. Bukarest, Kriterion. (Előszó: Benkő András. Játékrend: 1792–1973.)

LÁSZLÓ Ferenc

1992 A kilencedik, a legnagyobb [erdélyi magyar színház]. A Kolozsvári Állami Magyar Opera. In: Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, 109–120. (Első változata: A nyolcadik, a legnagyobb. In: *A Hét évkönyve*. Bukarest, 1981. 118–130.)

NAGY Béla

1998a *50 év az állam tenyerén*. A váradi magyar színjátszás képeskönyve 1948–1998. Nagyvárad, Editura Imprimeria de Vest

1998b *Színház születik*. A nagyváradai Szigligeti Színház építéstörténete képen és írásban (1899–1900). Nagyvárad, Bihari Napló

1998c *Nagyvárad színpadok 1848-ig*. Nagyvárad (A Szigligeti Társulat Füzetek 10.)

1999 *A tegnapok színháza*. Nagyvárad, Bihari Napló Kiadó Vállalat Rt.

- 2000 „...és díszes palotát emeltünk”. A nagyváradi Szigligeti Színház építésének kultúrtörténete dokumentumokban (1899–1900). Nagyvárad, Bihari Napló Kiadó
- *** [NAGY Béla]
1996 *Nagyváradi színművek a XIX. század derekáról*. Nagyvárad (A Szigligeti Társulat Füzetei 6.)
- NÁMÉNYI Lajos
1998 *A váradi színesztet története*. Nagyvárad, Bihari Napló Kiadó (Reprint kiadás)
- *NÁNAY István
1992 Kétszáz év. [A kolozsvári színház évfordulója] *Színház* 12. 1.
1993 Kolozsvári cédulák [A 200. évfordulóról] *Színház* 3. 23–26.
1996 Fél évszázad [A Székely Színház jubileumára] *Színház* 7. 1.
- PÁLL Árpád
1992 Arany János színészkalandja. *Színház* 12. 6–7.
- PERIS CHEREJI, Tereza [PERIS Teréz]
2000 *Interferențe teatrale româno-maghiare*. Marosvásárhely, Maros Megyei Könyvtár
- *PINTÉR Márta Zsuzsanna
1993 *Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*. Budapest, Argumentum (Kiemelten a csíksomlyói iskolai színjátszás magyar nyelvű előadásairól)
- RÓNAY István
1992 Az utolsó negyvennégy a kétszázból. A kolozsvári magyar operatársulatról. *Korunk* 11. 50–52. (Ua. in: Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, 121–123.)
- SZENTIMREI Jenő
1996 *Hajlékot kereső Thália*. Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen 1780–1945. (2. kiad.). Marosvásárhely, Custos (1. kiad. Marosvásárhely, 1957, *Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen 1780–1945* címen)
- SZINBERGER Sándor
1997 *A visszatekintő számadása* [a Kolozsvári Állami Magyar Operáról]. Kolozsvár, Erdélyi Híradó
- ***
1997 *Színjátészó századok*. Nagybánya, Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület (EMKE-füzetek)
- ***
1993 *Thália Szatmárban*. [A színház 40 éves évfordulójára]. Szatmárnémeti, kiadja: a színház irodalmi titkársága. Játékrend: 1953–1993.

4. Színház- és drámaelmélet, drámatörténet

- ARI NAGY Barbara
2000 Palasovszky Ödön és a magyar avantgárd színházi mozgalom. *Symbolon* 1. 38–48.
2001 A magyar avantgárd színháza. In: Ari Nagy–Bálint–Király: *Színtérkép*. Marosvásárhely, 121–182.

ARI NAGY Barbara–BÁLINT Ildikó–KIRÁLY Kinga

2001 *Színtérkép* (tanulmányok a színházról). Marosvásárhely, Mentor (Előszó: Ungvári Zrínyi Ildikó. A kötet szerzői: Ari Nagy Barbara, Bálint Ildikó, Király Kinga)

1993 *Az írott dráma és az előadás*. Az I. Romániai Magyar Színházelméleti Tanácskozás anyagából. Marosvásárhely, Custos (Romániai magyar szerzők: Béres András, Kovács Levente, Parászka Miklós, Tompa Gábor, Ungvári Zrínyi Ildikó)

BÁLINT Ildikó

2001 Kizökkent idők Hamletjei. In: Ari Nagy–Bálint–Király: *Színtérkép*. Marosvásárhely, 9–62.

BÉRES András

1993 Alkotás és alakítás: a nem verbális jelzések szerepe a színművészetben. In: *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, Custos, 10–15.

1995 Considerații despre arta actorului și codul limbajului teatral. In: *Studii și cercetări științifice*. Marosvásárhely, Analele Universității Ecologice „Dimitrie Cantemir”, 61–66.

1998 Dialog și interpretare. In: *Studii și cercetări științifice*, Marosvásárhely, Analele Universității Ecologice „Dimitrie Cantemir”, 427–439.

2000a Limbajul artei actorului. *Analele Universității Petru Maior*, 14. kötet. Marosvásárhely, 189–194.

2000b Tragikum és tragédia. *Symbolon* 1. 70–85.

2001a Adalékok a komikum értelmezéséhez. *Symbolon* 1–2. 30–50.

2001b Logica prezenței. Contribuții la analiza artei actorului. *Symbolon* 1–2. 63–67.

BERSZÁN István

2001 Időtréfák – Hamlet, Yorick. *Korunk* 6. 39–44.

*BERTHA Zoltán

2001 „Eklézsia–megkövetés”. Németh László erdélyi protestáns drámahőseiről. *Korunk* 5. 73–79.

BÍRÓ Béla

1997a Az árnyék metafizikája. *Liget* 8. 52–58. (Jevgenyij Svarc: Az árnyék c. drámája kapcsán)

1997b Szakrális dráma vagy piçce bien fait? [Tamási dramaturgiája]. In: Visky András (szerk.): *Színház és rítus*, Sepsiszentgyörgy, 81–100.

1997c A tragikum tragédiája. Romániai magyar dráma a hetvenes években. *Színház* 7. 42–48.

1999a Preposztmodern [Molière-ről]. *Korunk* 6. 75–84.

1999b Londoni szín [Az ember tragédiája és a modernitás]. *ExSymposion* 26. 76–84.

2001 A „kizökkent idő” [Heller Ágnes azonos című könyvéről]. *Korunk* 6. 45–55.

*ÉGER Veronika

2001 *Székely János történelmi drámái*. Bukarest, Kriterion

2001 Fiatalok a Hamletről. (Összeállítás Balázs Imre József, Dánél Mónika, Demény Péter, Gál Andrea, Karácsonyi Zsolt, Virginás Andrea, Zsigmond Andrea kisesszéiből). *Korunk* 6. 59–83.

*GÖRÖMBEI András (szerk.)

2002 *Tanulmányok Sütő Andrásról*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
(Ablonczy László, Bertha Zoltán, Bretter György, Elek Tibor, Gálfalvi Zsolt, Gáll Ernő, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Lázok János, Márkus Béla, Cs. Nagy Ibolya, Pálffy G. István, Pécsi Györgyi, Réz Pál, Sándor Iván, Szakolczay Lajos, Tarján Tamás újraközölt tanulmányai Sütő András drámáiról.)

HORVÁTH Andor

2001a Könny, vér helyett. A Hamlet V. felvonásáról. *Korunk* 6. 84–96.

2001b „Démoni virrasztók”. Gondolatok a tragédiáról. *Symbolon* 1–2. 51–56.

JANCSÓ Miklós (színművész)

2001 A népszínmű. *Helikon* 13. 13–18.

JÁNOSHÁZY György

1995 Shakespeare közöttünk. *Látó* 10. 72–75.

1998 A király új ruhája. *Látó* 8–9. 102–105.

KÁNTOR Lajos

1998a A Tragédia legjobb helyezése. *Korunk* 1. 80–82.

1998b A fent és a lent (Páskándi-közelítés, drámák ürügyén, bev. tanulmány).
In: Páskándi Géza: *Erdélyi triptichon*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 5–11.

*KERÉNYI Ferenc

1992 Az erdélyi magyar drámairodalom kezdetei. In: Kántor–Kötő–Visky:
Kolozsvár magyar színháza, Kolozsvár, 7–18.

KERESKÉNYI Sándor

1992 Színházi hétköznapiak – az ünnep felől nézve. *Korunk* 11. 3–7.

1995 A „makrofallikus jelenség”. Politikum és ritualitás Tompa Gábor
színházában. *Korunk* 3. 110–117.

KESZEG Vilmos

1997 A [Tamási] színjátékok vilásképe. In: Visky András (szerk.): *Színház és rítus*. Sepsiszentgyörgy, 45–54.

KIRÁLY Kinga

2000 A Wortton-dráma wagneri jelentése. *Látó* 8–9. 78–83.

2001a A test az olasz barokk színházban. In: Ari Nagy–Bálint–Király: *Szintérkép*.
Marosvásárhely, Mentor, 63–119.

2001b Virtuális jelenségek Carlo Gozzi dramaturgiájában. *Symbolon* 1–2. 91–99.

KISS Zsuzsanna

1997 A magyar Lear király szöveg- és színpadtörténete I–II. *Látó* 2. 57–80. és
Látó 3. 72–83. (I. 1838-ig; II. 1870-ig)

1998 A magyar Lear. *Látó* 8–9. 78–102. (A dráma fordításairól)

1999 Lear király, a későn felismert szeretet tragédiája. *Látó* 8–9. 74–91.

KLEIN-VARGA Noémi

1997 Archetípusok és archesituációk Tamási Áron drámáiban. In: Visky András
(szerk.): *Színház és rítus*. Sepsiszentgyörgy, 17–44.

KOVÁCS Levente

1993 Szöveg és/vagy játék. In: *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely,
Custos, 22–27.

KOZMA Dezső

1996 Vallásos élmény és létértelmezés Madách műveiben. In: IV. *Madách szimpózium*, Salgótarján–Budapest, 134–140.

LÁNG Zsolt

1997 Nyelv és színház [Tamási Áron: Énekes madár]. In: Visky András (szerk.): *Színház és rítus*. Sepsiszentgyörgy, 113–122.

LÁZOK János

1992 A Káin és Ábel [Sütő-dráma] metaforikus mélyszerkezete. *Korunk* 8. 48–55.

1994 Sütő András új történelmi drámája: Az ugató madár. *Erdélyi Figyelő* 1. 10–11.

1996 A második bűn. Kísérlet Sütő András Káin és Ábel c. drámájának értelmezésére. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 100–129.

1997 *Sütő András drámatrilógiája*. Marosvásárhely, Custos

*MÁRTON László

1992 A kihívás [Nagyratörő c. díjnyertes drámájáról]. *Korunk* 11. 41–46.

*MERŐ Béla

1995 *A színészi munka elvi alapjai Sztanyiszlavszkij rendszerében*. Nagyvárad (A Szigligeti Társulat Füzetei 3.) Sorozatszerk. Nagy Béla

*NÁNAY István

2001 Aztán a csend. Bicegő Hamlet-fordítások. *Korunk* 6. 32–38.

PÁLL Árpád

1992 Shakespeare-drámák jelentésváltozásai. In: Kántor–Kötő–Visky: *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, 71–83.

1996 Arisztophanész avagy a komédia születése. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 130–146.

2000 *Páskándi-ünnepségek*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör. (Bertha Zoltán, Demény Péter, Duró Győző, Görömbei András, Kovács Ferenc, Cs. Nagy Ibolya, Nagy Gyula, Szász László tanulmányai)

*PÉTER Orsolya

1997 *Csillagok a máglyán*. Sütő András drámái. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

PETRES László

2000 A pusztítás esztétikája, avagy a néző edzésbe hozása [A Hamlet-ről]. *Korunk* 6. 55–58.

SÁJTER Laura

1999 *A magyar szecessziós dráma stílusa*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 232.)

SALAMON András

2001 Az okos század komédiái (Marivaux, Holberg). *Korunk* 91–101.

SALIÓ László

1991 *Tamási Áron színpadi játékai*. Bukarest, Kriterion

SEBESTYÉN Rita

1997 „Felhőkakukkvár”. A Tamási-drámáról három tételben. In: Visky András (szerk.): *Színház és rítus*. Sepsiszentgyörgy, 55–66.

SELYEM Zsuzsa

1997 Humor, irónia, poén Tamási Áron színműveiben. In: Visky András (szerk.): *Színház és rítus*. Sepsiszentgyörgy, 101–111.

SZÁSZ László

1998a Kétféle írószerep. Székely János, Páskándi Géza. In: Szász László: *A műhely hiánya*. Nagykovács (Arany János Múzeum Kismonográfiái, 12.)

- 1998b Lehetséges erdélyi írószerepek. Páskándi Géza történelmi drámáiról. In: *Páskándi-ünnepségek*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör
- SZINBERGER Sándor
- 1996 *Gondolatok az operáról*. Négy tanulmány. Kolozsvár, Erdélyi Híradó
- UNGVÁRI ZRÍNYI Ildikó
- 1993 Színház és linearitás. In: Uő.: *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, Custos, 41–48.
- 1994 A kopasz énekesnő – angol tükörben [A KÁMSZ angliai turnéjának kritikai visszhangjáról]. *Erdélyi Figyelő* 1. 14–15.
- 1996 A kelet-európai abszurd: színe és visszája. *Korunk* 7. 104–109.
- 1998 A kicsi és a nagy: Tamási és Tamási. *Látó* 5. 63–81.
- 2000a Maga a víz [Az új Hamlet-fordítások] *Látó* 8–9. 131–148.
- 2000b A test abszurd dramaturgiája. *Symbolon* 1. 24–37.
- 2000c *A látott lét dramaturgiája*. Formakísérletek az abszurd és a posztmodern határán. Marosvásárhely, Mentor
- VISKY András
- 1992 Hol élünk (előszó). In: *A hely szellemei*. Kolozsvár, KÁMSZ
- 1995 *Hamlet elindul*. Színkritikák, tanulmányok. Marosvásárhely–Chicago, Mentor–Szivárvány
- 1997a Hermézi szerepben. (A dramaturg és a szöveg). *Színház* 7. 30–33.
- 1997b Mítosz vagy zsáner. Tamási Áron és a magyar színházi tradíció (bev. tanulmány). In: Visky András (szerk.): *Színház és rítus*. Sepsiszentgyörgy, 7–16.
- 1997c A színház mint „ösvigasztalás”. In: uo., 67–79.
- 1999 A rejtőzködő színház. *Korunk* 6. 6–10.
- VISKY András (szerk.)
- 1992 *A hely szellemei*. (A kolozsvári színjátszás 200 éves jubileumára kiírt drámapályázat díjnyertes művei.) Szerk., előszó: Uő. Kolozsvár, KÁMSZ
- 1997 *Színház és rítus*. 100 éve született Tamási Áron. Sepsiszentgyörgy, Tamási Áron Állami Magyar Színház, Jókainé Laborfalvi Róza Színházpártoló Alapítvány. (A kötet szerzői: Bíró Béla, Keszeg Vilmos, Klein-Varga Noémi, Láng Zsolt, Sebestyén Rita, Selyem Zsuzsa, Visky András)

5. „Színházcsináló” alkotók

5.1. Írók (pályaképek, monográfiák – jelentős színházi vonatkozásokkal)

*ABLONCZY László

- 1997 *Nehéz álom. Sütő András 70 éve* [Budapest]
- 2002 *Sütő András 75 éve* (2. kiad., bőv., jav., hely és kiadó feltüntetése nélkül) (Függelék: Részletes életrajzi eseménytár, képmellékletek)

*BERTHA Zoltán

- 1995 *Sütő András*. Pozsony, Kalligram (Függelék: Sütő András kötetei 1950–1995. Tájékoztató irodalom; Képmellékletek)

1999 *Egyedül. Székely János emlékezete*. Budapest, Nap Kiadó (Vál., szerk., összeáll. Dávid Gyula, Szász László) (V. fejezet: Székely János műhelyvallomásai, Ablonczy László, Bertha Zoltán, Csíky László, Koltai Tamás, Láng Gusztáv, Szakolczay Lajos, Szász János, Szász László, Szócs István és Tarján Tamás újraközölt tanulmányai az életmű drámáiról)

*ELEK Tibor

2001 *Székely János*. Pozsony, Kalligram (Függelék: Vázlatos életrajz; Székely János kötetei: 1955–1998; Válogatott szakirodalom; Képmelléletek).

LÁZOK János

1993 Sütő András (fejezet). In: *Magyar irodalom*. Tankönyv a XII. osztály számára. Bukarest, Pedagógiai, 163–171. (pályakép 1989-ig)

1997 *Sütő András-bibliográfia*. Drámaírói munkássága 1974–1980, kritikai fogadtatása 1974–1996. Összeáll. Lázok János. Marosvásárhely, Custos (Az Erdélyi Figyelő különszáma)

*MÁRAMAROSI Iza

1994 *Páskándi Géza* (Háttérvázlat). Budapest–Ungvár, Primor–Intermix

MAROSI Ildikó

1997 *Kis(bán)ffy könyv: Bonchidai Prospero* [Bánffy Miklós]. Csíkszereda. Pallas–Akadémiai

MURVAI László

1998 *Bárd Oszkár* [monográfia]. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

ORBÁN János Dénes

2001 *Bizalmas jelentés egy életműről. Méhes György*. Kolozsvár, Erdélyi Híradó (Bibliográfiáját összeáll. Kuszálík Péter)

*SZAKOLCZAY Lajos

1996 A megmaradás esztétikája. Görömbei András monográfiája Sütő Andrásról. In: Szakolczay Lajos: *A csavargó esztétikája*. Budapest, Balassi, 141–151.

*SZALAY Sándor, Z.

1991 „*Hit a harcban, remény a bajban*”. Pályakép Tamási Áronról. Budapest, Szépirodalmi (Függelék: Életrajzi jegyzetek, Bibliográfia)

SZÁSZ László

2000 Egy szerencsés kelet-európai: Székely János [monográfia]. Budapest, Új Mandátum

*TARJÁN Tamás

1992 A bevezető. Székely János 1929–1992. *Színház* 12. 18–21.

5.2. Színészek

1995 A színész válasza (Bács Miklós, Bogdán Zsolt, Csíky András, Jancsó Miklós, Nagy Dezső, Orosz Lujza, Salat Lehel, Senkálcsky Endre válaszol kilenc kérdésre). *Korunk* 3. 29–44.

BALLA Zsófia

1994 A tükör (Csíky András). *Színház* 12. 37–38.

*BÉRCZES László

1992 Két találkozás. Beszélgetés Ács Alajossal. *Színház* 12. 26–30.

1994 Beszélgetés Bíró Józseffel. *Színház* 11. 12–14.

1996 Beszélgetés Csíky Andrással. *Színház* 2. 32–35.

*BUDAI Katalin

1993 A tubákos (Czintos József szerepeiről). *Színház* 8. 37–39

DARVAY NAGY Adrienne

1996 Beszélgetés Czintos Józseffel. *Színház* 1. 27–29.

*GERVAI András

1997 Beszélgetés Lohinszky Loránddal. *Színház* 12. 32–35.

HALASI Gyula

1996 *Lágeremlékeim*. Nagyvárad, Állami Színház Szigligeti Társulata (A Szigligeti Társulat Füzetei)

2000 *Lohinszky. 50 év színpadon* [kisalbum]. Marosvásárhely, Marosvásárhelyi Nemzeti Színház igazgatósága. (Szerepjegyzék 1949–2000; képmellékletek, kritikák, méltatások)

MARGITHÁZY Beja

1996 Beszélgetés Erdős Irmával, Lohinszky Loránddal, Tarr Lászlóval, Tompa Miklóssal. *Színház* 7. 6–12

*NÁNAY István

1994 Cédulák színészekről (Ács Alajos, Csíky András, Orosz Lujza, Zsoldos Árpád). *Színház* 8. 41–44.

1996 Más az értékrendem. Beszélgetés Orosz Lujzával. *Színház* 5. 33–36.

NAGY Béla

1998 *50 év az állam tenyerén* [1-1 oldal fotódokumentum: 17 vezető színész emlékezetes szerepei Nagyváradon: Belényi Ferenc, Bencze Ferenc, Cseke Sándor, Dálnoky András, Dukász Anna, Gábor József, Gróf László, Gulácsy Albert, Halasi Gyula, Ihász Aladár, Ihász Klári, Kovács Apollónia, Papp Magda, Solti Miklós, Szögi Arany, Vadász Zoltán, Vitélyos Ildikó]. Nagyvárad, Editura Imprimeriei de Vest

OLÁH Tibor

1996 Arcok, gesztusok, jelenségek (III. fejezet) (In: Uő.: *Thália vonzásában*. Marosvásárhely, Impress, 147–167. (Portrévázlatok: Ács Alajos, Csorba András, Ferenczy István, Harag György, Illyés Kinga, Kilyén Ilka, Kovács György, Kőszegi Margit, Parászka Miklós, Szabó Lajos rektor)

PÁLL Árpád

1997 Arcok és szerepek. [fejezet] In: Uő.: *Hivatástudat és korszerűség*. Marosvásárhely. Custos–Mentor, 85–175. (Portrévázlatok: Czintos József, Csíky András, Dorián Ilona, Elekes Emma, Horváth Béla, Imrédy Géza, Kovács György, Kőszegi Margit, László Gerő, Orosz Lujza, Péterffy Gyula, Senkálsszky Endre, Szabó Lajos, Tompa Miklós)

SENKÁLSZKY Endre

1992 „Emberként álljunk egymással szemben” [emlékiratészlet, 1945–1952]. *Művelődés* 11. 30–34.

1998 [interjú]. A koronatanú. (Senkálsszky Endrével beszélget Zsehránszky István). *Székelőföld* 10. 45–54.

SÜTŐ András

1995 Kovács Györgyről, akinek szerzője lehettem. *Korunk* 3. 45–49.

SZÉKELY SZABÓ Zoltán

1994 *Egy nemzedék – két felvonásban*. [Bécs], a szerző magánkiadása.

(Kétrészes interjúk 30 erdélyi magyar színésszel és egy rendezővel: Ács Tibor, Balázs Éva, Bálint Péter, Czegő Teréz, Dálnoki Zsóka, Debreczi Kálmán, Dukász Péter, Szász Enikő, Fábián Enikő, Fülöp Zoltán, Gábor Kati, Györffy András, Hajdu Géza, Hunyadi László, Kárp György, Kovács Katalin, Márton Árpád, Méhes Kati, Nászta Katalin, Nemes Péter, Parászka Miklós, Rozsnyai Júlia, Sata Árpád, Simon Gábor, E. Szabó Lajos, [Székely], Szabó Zoltán, Szélyes Ferenc, Tatai Sándor, Tompa Gábor, Zalányi Gyula)

5.3. Rendezők

1994 Színház az „eredeti piacgazdaságban”. Beszélgetés színházi szakemberekkel (Kincses Elemér, Kovács Levente, Parászka Miklós, Tompa Gábor). *Erdélyi Figyelő* 1. 6–9.

Barabás Olga

BARABÁS Olga

1994a Athéni Timon, avagy a tehetetlenség zárkörei. *Látó* 3. 142–147.

1994b Balassi kapcsán (esszé) *Erdélyi Figyelő* 1994. 3.

Bocsárdi László

BÍRÓ Béla

2001 A tragédia öröme. Beszélgetés Bocsárdi Lászlóval. *Világshínáz* 3.16–20.

*LISZKA Tamás

1999 A láthatatlan rendező (Beszélgetés Bocsárdi Lászlóval). *Színház* 11. 27–28.

Harag György

DARVAY NAGY Adrienne

2000 Delírium (Harag György táncai). *Székelyföld* 7. 39–45. (Ua. *Színház* 1995. 5.)

HARAG György

1992a A rendező. *Korunk* 11. 8–10.

1992b Nehézkesekek lettünk. *Színház* 12. 16–17.

1996 [Műhelyvallomások 1969–1985]. *Művelődés* 1. 3–18.

KOVÁCS Levente

2001 A marosvásárhelyi Tragédia [Harag Madách-rendezése, 1975]. *Symbolon* 1–2. 119–130.

METZ Katalin

1998 *Forgószélben*. Harag György, a rendező-mágus. Budapest, OSZMI (2. kiad. Budapest, 2000)

*NÁNAY István (bev., jegyz., szerk., vál.)

1992 *Harag György színháza*. Budapest, Pesti Szalon. (Függelék: Harag György szerepei és rendezéseinek jegyzéke, képmelléletek)

1996 *Rendezte: Harag György*. Budapest, OSZMI.

Kövesdy István

KÖVESDY István

1994 Rendezés közben – jegyzetek, gondolatok. *Látó* 3. 106–111.

Parászka Miklós

PARÁSZKA Miklós

1992 Jövő – jelen időben (műhelyvallomás). *Korunk* 11. 99.

1993 A színjáték az időben születik. In: *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, 33–37.

1994 A direktor nem alkuszik (interjú). In: Székely Szabó Zoltán: *Egy nemzedék – két felvonásban*. Bécs, 151–156.

*SÁNDOR L. István

1994 Beszélgetés Parászka Miklóssal. *Színház* 10. 43–45.

SZÉKELY SZABÓ Zoltán

1994 [Két interjú: 1981, 1994]. In: Székely Szabó Zoltán: *Egy nemzedék – két felvonásban*. Bécs, 151–156.

Tompa Gábor

*BÉRCZES László

1992 Tükör által. Tompa Gábor rendezéseiről. *Korunk* 11. 19–25.

*CAROLL, Tim

1998 Tompa Gábor franciaországi Ionesco-rendezéseinek visszhangja. *Színház* 2. 40–41.

*DÖMÖTÖR Adrienne

1994 A kolozsváriak Angliában (A kopasz énekesnő angol turnéja). *Színház* 1. 30–31.

*MOLNÁR József

1992 (interjú) A másság drámája. *Színház* 7. 40.

SZÉKELY SZABÓ Zoltán

1994 (két interjú: 1981, 1994). In: Székely Szabó Zoltán: *Egy nemzedék – két felvonásban*. Bécs, 207–215.

TOMPA Gábor

1992 A szeretet színpada (műhelyvallomás). *Korunk* 11. 78–79

1993 Esszék a színpadon. In: Uő.: *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, 38–40.

- 1994 A késdöfés gyöngédsége (Ionesco halálára). *Színház* 11. 38.
 1995a *A késdöfés gyöngédsége* [színházi esszék]. Kolozsvár, Komp-Press (Ariadné Könyvek)
 1995b Értékek színháza. Tér és szabadság (esszék). *Korunk* 6. 26–29.
 2001 Pontosság és remény (Támpontok Visky András drámájának [Tanítványok] értelmezéséhez. *Színház* 11. [drámamelléklet].

Tompa Miklós

*BÉRCZES László

- 1996a *Székelty körvasút*. Tompa Miklós mesél. Budapest, Pesti Szalon
 1996b A másik könyv (Tompa Miklós halálára). *Színház* 9. 1.

KÖTŐ József

- 1992 Tompa Miklós 80 éves. *Színház* 2. 43–44.

PÁLL Árpád

- 1997 Tompa Miklós színházeszménye. In: Uő.: *Hivatástudat és korszerűség*. Marosvásárhely, Custos–Mentor, 125–134.

- 2001 *Tompa Miklós* (kisalbum). Képek egy életút mentén. Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem Kiadója (Életrajzi adatok; Tompa Miklós rendezései 1946–1990; Képmellékletek)

5.4. Dramaturgok

VISKY András

- 1997 Hermészi szerepben (A dramaturg és a szöveg). *Színház* 7. 30–33.
 2002 *Írni és (nem) rendezni*. Kolozsvár, Koinónia

6. A színháztudomány határterületei

6.1. Színművészeti oktatás

6.1.1. A romániai magyar színészképzés története; helyzete 1989 után

ENYEDI Sándor

- 1991 Volt egyszer egy Szentgyörgyi István Intézet. *Holnap* (Miskolc) 10.
 1997 Erdélyi színiiskolák. *Színház* 9. 44.

GÁSPÁRIK Attila

- 2001 Gondolatok a középiskola és a színművészeti felsőoktatás viszonyáról. *Symbolon* 1–2. 192–194.

KOVÁCS Levente

- 1992 Láttelek a sorvasztásról. *Tiszatáj* 8. 88–96.

KÖTŐ József

- 2001 Erdélyi magyar színészképzés felsőfokon. *Symbolon* 1–2. 131–136.

LÁZOK János

2001 A kolozsvári Magyar Művészeti Intézet indulása. *Symbolon* 1–2. 137–150.
(Függelék: kiadatlan dokumentumok)

MARGITHÁZY Beja

1997 Tablókép, vizsgabáj (Főiskolás produkciók Erdélyben). *Színház* 9. 16–20.

2001 Színház és színművészeti oktatás. A Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem 55. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülásszak munkálatai. *Symbolon* 1–2. Ünnepi szám. Marosvásárhely, Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem Kiadója

UNGVÁRI ZRÍNYI Ildikó

2001 Mesterkedések színház és iskola között. *Symbolon* 1–2. 161–169.

ZSIGMOND Ferenc

1994 A Színművészeti Főiskola Stúdió Színpada. (Játékrend 1948–1990.) In: Kántor–Kötő: *Magyar színház Erdélyben 1918–1992*. Bukarest, 170–179.

6.1.2. A színművészeti oktatás elméleti és gyakorlati tantárgyai

BÉRES András

2000a *Bevezetés a színházesztétikába*. I. Értékek és kategóriák. Marosvásárhely, Mentor

2000b *Text și spectacol*. Contribuții la estetica teatrului. Marosvásárhely, Academos

FARKAS Ibolya

2001 Különös mesterség (Néhány gondolat a színészmesterség elméleti és gyakorlati kérdéseiről). *Symbolon* 1–2. 71–78.

KILLÁR Katalin

1997 *Játékos improvizáció*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

2000 Improvizáció és szerepformálás. *Symbolon* 1. 90–102.

2001a *Színpadi improvizáció*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

2001b A maszkoktatás módszertani kérdései. *Symbolon* 1–2. 176–185.

6.2. Bábművészet

KOVÁCS Ildikó (bábrendező)

1995 A mágia színháza. *Színház* 6. 10–12.

NAGY Miklós Kund

1999 *Az örökifjú Ariel. Animație la Ariel*. 50 éves a Marosvásárhelyi Bábszínház. Marosvásárhely, Ariel Ifjúsági-és Gyermekszínház. (A kétnyelvű kiadvány másik fele a román tagozat történetét mutatja be.)

6.3. Dramatikus népszokások

BARABÁS László

2000 *Aranycsitkók, maszkurák, királynék*. Erdélyi magyar dramatikus népszokások. Marosvásárhely, Mentor

LAJOS Katalin

1995 Betlehemes játék Csíkszentmiklóson. *Korunk* 12. 117–124.

TÁNCZOS Vilmos

1995 Búcsú Csíksomlyón – egy rituális dráma katarzisa. *Korunk* 3. 53–59.

6.4. Színház és közművelődés (műkedvelő mozgalom, népszínházak)

PAPP László, Sz.

1992 Nyakunkon a tél. *Művelődés* 11. 28–29. (Népszínházi kísérletek Erdélyben 1989 után)

ENYEDI Sándor

1992 Magyar nyelvű műkedvelő előadások játérendje Erdélyben 1848-ig. *Művelődés* 11. 37–39.

7. A kortárs erdélyi magyar színház (1990–2001)

7.1. A színházi élet és a társulatok helyzete 1989 után

*BÉRCZES László

1990 A szobor összetört. Beszélgetés a KÁMSZ vezetőivel [a fordulat utáni új helyzetéről] *Színház* 4. 2–7.

1990 Beszélgetések Romániával [körkép a színházak fordulat utáni új helyzetéről] *Színház* 1–2. 51–55.

BÍRÓ Béla

1999 Valahol Európában [a sepsiszentgyörgyi színházról]. *Korunk* 4. 54–59.

2000 Kísérlet és vidéke [drámafesztiválok Sepsiszentgyörgyön].

Világszínház 4. 22–25.

BODÓ Á. Ottó

2001 (Ki)útkeresők. A kortárs erdélyi magyar színházról. In: *Romániai magyar évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

2001 Csíki Játékszín. In: *Csíkszereda város évkönyve 2001*. Csíkszereda, Polgármesteri Hivatal, 7–43. (Összeáll. Budaházi Attila; az első évad és a társulat ismertetése)

DARVAY NAGY Adrienne

1998 *Színek Kisvárdán*. Nyíregyháza, Informa Lap- és Könyvkiadó (A kisvárdai találkozókon résztvevő társulatok részletes ismertetése)

2000 *Megkönyvezett szabadság*. Budapest, Argumentum (Román–magyar színházi kölcsönhatások)

IMPLON Irén

1992 Ingatag talajon bizonytalan terheléssel. *Művelődés* 11. 11–15. (A nagyváradi magyar társulat és helyzete 1989 után)

JÁNOSHÁZY György

1992 Lejtő alján. *Művelődés* 11. 17–20. (A marosvásárhelyi magyar társulat és helyzete 1989 után)

JÓZSA T. István

1992 Liasons dangereuses [Vitaszimuláció a kolozsvári színház 1989 utáni helyzetéről]. *Korunk* 11. 87–93.

KELEMEN Kinga (szerk.)

2000 *A buszmegállótól a játszma végéig*. A KÁMSZ tizenkét évada. Kolozsvár, KÁMSZ

KÖTŐ József

2000 *Menet közben*. Az önszerveződő romániai magyar kulturális élet. Budapest, Anyanyelvi Konferencia (Releváns dráma- és színháztörténeti vonatkozásokkal)

KULCSÁR Edit

1992 Kihívás. (A színház sziget a zajló tengeren) *Művelődés* 11. 15–17. (A szatmárnémeti magyar társulat és helyzete 1989 után)

*NÁNAY István

1990 A találkozás öröme [a KÁMSZ budapesti vendégjátékáról]. *Színház* 4. 1.

1996 Az erdélyi színjátszás helyzete ma. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 25–29.

PÁLL Árpád

1992 A megbékélés évadja. *Művelődés* 11. 4–7. (A KÁMSZ társulata és helyzete az 1991/92-es évadban)

1995 Kissé másként látom a kétszázadik évadot. In: Uő.: *A szó és a látvány*. Marosvásárhely, Custos, 225–235.

1997 Kolozsvár színháza [fejezetek]. In: Uő.: *Hivatástudat és korszerűség*.

Marosvásárhely, 207–246. (Kolozsvár színházi ünnepéről 1992 őszén; a kolozsvári „népszínház/elitszínház” vitáról)

PARÁSZKA Miklós

2001 Egy színidirektor feljegyzései [a Csíki Játékszín első évadáról]; Jó színházat fele pénzből [interjú a tervekről]. In: *Csíkszereda város évkönyve 2001*. 7–9; 14–15.

SIMON Gábor

1992 Az egymásrautaltság jegyében. *Művelődés* 11. 7–10. (A kolozsvári magyar opera társulata és helyzete 1989 után)

SYLVESTER Lajos

1992 Színház férfikorban. *Művelődés* 11. 24–27. (A sepsiszentgyörgyi magyar társulat és helyzete 1989 után)

SZATMÁRI László

1992 Életben marad, anélkül, hogy élne. *Művelődés* 11. 26–28. (A Figura Stúdió társulata és helyzete 1989 után)

2001 A Csíki Játékszín közönségépítése. In: *Csíkszereda város évkönyve 2001*. 10–12.

SZEBENI Zsuzsa

1997 Az ember tragédiája Kolozsváron, 1997-ben. *Színháztudományi Szemle* 32. 97–100.

2000 *A Figura Stúdió Színház*. Budapest, OSZMI

SZEKERNYÉS János

1992 Szórványmagyarságunk színháza. *Művelődés* 11. 20–23. (A temesvári magyar társulat és helyzete 1989 után)

7.2. Az előadások kritikai fogadtatása

BÍRÓ Béla

1995 Az árnyék lélektana (Jevgenyij Svarc: Az árnyék, Sepsiszentgyörgy).

Színház 8–9. 32.

1997 Álomképek breviárium (Witkiewicz: Vízityúk, Sepsiszentgyörgy).

Színház 5. 28–30.

1998 Pim-pim-páré (Molière: Don Juan, Sepsiszentgyörgy). *Színház* 5. 26–29.

BODÓ A. Ottó

1997 Vérbe fúló komédia (Goldoni: A velencei ikrek, Kolozsvár). *Színház* 8. 24–25.

1998 Faksimile Tragédia (Madách: Az ember tragédiája, Kolozsvár).

Színház 4. 30–31.

1999 Penészeskert (Csehov: Cseresznyés kert, Kolozsvár). *Színház* 5. 11–12.

DARVAY Adrienne

1995 Erdélyi előadások (Euripidész: Iphigeneia Auliszban, Sepsiszentgyörgy;

Kesey–Wasserman: Száll a kakukk fészkére, Nagyvárad). *Színház* 6. 19–21.

KACSIR Mária

2002 *A minden és a semmi gazdái*. Színház az ezredvégen. Marosvásárhely, Mentor (A román színjátszás nagy teljesítményei mellett a KÁMSZ tizenhét előadásának kritikája, 1987–2000)

MARGITHÁZI Beja

1996a Keménykalapok Syracusából (Shakespeare: Tévedések vígjátéka, Kolozsvár). *Színház* 1. 22–24.

1996b Test, ruha, gondolat (W. Gombrowicz: Operett, Kolozsvár).

Színház 11. 38–40.

1997 Bizonytalan félmosoly (Csehov: Ivanov, Kolozsvár). *Színház* 5. 10–13.

1998 Föl a hangnak (Brecht: A kaukázusi krétakör; Shakespeare: Lear király, Szatmárnémeti). *Színház* 6. 45.

2000 Egyszerű a világ (Egressy Zoltán: Sóska, sültkrumpli, Szatmárnémeti).

Színház 8. 18–19.

OLÁH Tibor

1996 *Thália vonzásában*. Tárcák a színi világból. Marosvásárhely, Impress

PÁLL Árpád

1995 *A szó és a látvány*. Nézőtéri jegyzetek. Marosvásárhely, Custos (Kritikák a hetvenes–nyolcvanas évek előadásairól; két Székely János-előadás kritikája: 1991, 1994)

1996 *Nagyvárad színházi esték* [Újraközölt kritikák, 1964–1985]. Nagyvárad, Szigligeti Társulat Füzetei 7.

1997 *Hivatástudat és korszerűség*. Körkép erdélyi színházakból. Marosvásárhely, Custos–Mentor (Hazai és világszínházi jelenségek, színészportrék; kritikák 1980–1993)

7.3. Szakmai találkozók – szakmai megmérettetés (kitüntetések, díjak, helyezések)

DARVAY NAGY Adrienne

1998 *Színek Kisvárdán*. Nyíregyháza, Informa Lap- és Könyvkiadó (Függelék: A kisvárdai fesztivál elnevezései, résztvevői és díjai 1989–1997)

PÁLL Árpád

1997 Színház és politika [fejezet; beszámoló a III. sepsiszentgyörgyi színházi kollokviumról, 1992]. In: Uő. *Hivatástudat és korszerűség*. Marosvásárhely, 183–204.

NÉVTUDOMÁNYI-LEXIKOLÓGIAI, NEVELÉSTUDOMÁNYI ÉS TEOLÓGIAI KUTATÁSOK SZATMÁRBAN

1. Szatmárban, pontosabban a mai romániai Szatmár megyében a földrajzi neveknek az egész megyére kiterjedő összegyűjtése a hatvanas években kezdődött. Az azóta elhunyt Rög József magyartanár e sorok szerzőjének bevonásával tucatnyi szatmári falu névanyagát gyűjtötte össze. A *Nagykároly és vidéke földrajzi nevei* című, tíz falu anyagát közlő tanulmány díjat nyert az országos nyelvjárási anyaggyűjtő pályázaton (1960). Miután az 1990-es évektől megszűnt a névanyag gyűjtésének hatósági fenyegetettsége, a helynévgyűjtés az egyéni gyűjtések mellett (az utóbbi két évben) főiskolai hallgatók csoportos részvételével folytatódott. A feldolgozás és közlés kisebb tájegységekként történik. A Magyar Nyelvtudományi Társaság által II. díjjal jutalmazott *Tövisháti helynevek*, illetőleg a (szintén elkészült) *14 szatmári település helynevei* megjelentetése folyamatban van (az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége gondozásában). Végéhez közeledik három kistáj, a volt Ugocsa, a Kraszna mente és a Szamoshát helyneveinek gyűjtése, illetőleg ellenőrzése. A tanulmányok a jelenkori anyag mellett történeti adatokat is közölnek.

A Szatmárhoz kötődő névtani kutatások eredményeképp ragadvány-névanyag jelent meg egy hazai román nyelvű tanulmánykötetben (magyarul) és egy külföldi kiadványban (Bura 1995, 1999). Lexikológiai tárgyú munkák a népi mesterségek (fazekasság, kötélverés) tárgyi néprajzi feldolgozásával párhuzamosan készültek (Bura–Vass 1991; Bura 1993).

2. Oktatási rendszerünk, iskolahálózatunk új eleme a 90-es években létesített iskolatípus, a kezdetben szemináriumi líceumnak vagy líceumi szemináriumnak nevezett, a tanügyi törvény megjelenése óta az ún. „hivatásos” iskolák csoportjába besorolt ún. „teológiai líceum”. Ez az oktatási forma az állami elképzelés szerint a felekezetek személyzetének képzésére/pótlására hivatott, a felekezetek kérelme alapján létesülő állami középiskola; tantervének felépítése az állami középiskolák filológiai pro-

filú osztályaiéhoz hasonló, de kiegészül a vallásfelekezetek által meghatározott tantervű (heti 2 óra) hittani tárggyal, zenei képzéssel és valamilyen lelkiismereti foglalkozással. Az iskolát, hivatásos jellege folytán (nem helytállóan), „egyházi iskolának” (is) mondják. Azok a (magyar nyelvű katolikus, református, unitárius) líceumok, amelyek önálló intézményként működnek (s nem más elméleti líceum teológia tagozatos osztályai), esetenként más elméleti profilú osztály létesítésére is törekedtek/törekednek, ami évenként ismétlődő iskolapolitikai/iskolaszervezési gondot okoz (Bura 1996b). A hivatásos jellegű líceumok számára kemény kihívás versenyezni a fél évszázados múltú elméleti líceumokkal (Bura 2000). Természetes, hogy az egyház(ak) a jelenkor útkeresései közepette kötődni kíván(nak) a legfiatalabb nemzedékhez, jövőjük letéteményeséhez (Baróti 2000), az oktatás mai helyzetében azonban egyelőre csak útkereső pedagógiai törekvéscsírák észlelhetők (Fóris-Ferenczi 2001), esetenként pedig kísért az iskola hitbuzgalmi intézménnyé való lefokozása. Új elem egész oktatási rendszerünkben az, hogy a vallásos nevelés az iskolai „tantárgyi rács” részévé vált mind az elemi, mind a gimnáziumi-líceumi oktatásban, mind a szakiskolákban. A pedagógiai kutatók érzékelik, hogy a vallásos nevelés az iskolai „tantárgyi rács” részeként az iskola jelenlegi állapotában szinte feloldhatatlan ellentmondást rejt magában (Fóris-Ferenczi 2001).

3. Az erdélyi római katolikus egyházmegyékben folyó teológiai tárgyú kutatómunkát ma két felsőfokú tanintézetnek, a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolának és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Karának előadói, munkatársai kezdeményezik, ösztöngzik, és javarészt ugyanők végzik. A teológiai érintettségű tudományosság lehetőleg minden erdélyi egyházmegyét átfogó nyilvántartása, egyházmegyéken felüli megszervezése, tervszerű irányítása még várat magára. Az 1990–2001 közötti időszak törekvéseiről, eredményeiről beszámoló tanulmányt kiegészítjük a szatmári római katolikus egyházmegye területére vonatkozó adatokkal.

A közel fél évszázada mellőzött szakterület, az egyháztörténelem kutatását az 1990-es évek elején Erdély-szerte kezdeményezte valamennyi történelmi egyház. A római katolikus egyház négy egyházmegyéjének történelmét (korlátozott terjedelemben) bemutató tanulmányok megjelenése után (Léstyán 1992; Kräuter 1992; Fodor 1992; Bura 1992a) a szatmári püspökség kezdeményezte az egyházmegye történetének aprólékosabb feltárását és cikksorozatban való közlését az évenként megjelenő

könyvnaptárában (Római Katolikus Naptár 1995, 1996, 1999, 2000, 2001). A helyi egyház múltjának/jelenének feltárását szolgálták az egyházmegye területén működött/működő szerzetesrendek, a Jézus Társasága és a Szatmári Irgalmas Nővérek tevékenységével foglalkozó munkák (Bura 1996a, 1992b). Tanulmány készült a római katolikus egyház Rómától való elszakításának kísérletéről és ennek szatmári vonatkozásairól (Bura 2000b, 2001a), valamint a keleti szertartású katolicizmus múltjáról és jelenéről Szatmárban (Bura 2001b). Az erdélyi magyar tudományos kutatásokról szóló tanulmányok az egyháztörténeti kategóriába sorolják az értelmiségtörténeti forráskiadványokat, így említünk kell itt az egykori jezsuita kollégium és a XIX. századi püspöki líceum diáknévsorainak közlését (Bura 1994), illetőleg az egykori katolikus középiskolák, valamint az ezekénél magasabb fokú képzést nyújtó líceum és a (mai általános iskolai tanári képesítésnek megfelelő oklevelet nyújtó) főiskola, az ún. polgári iskolai tanítóképző történetének és eszmei vonatkozásainak szentelt tanulmányokat (Bura 1996b, 1997, 1999a). Falumonográfiák foglalkoznak egyházközségek történetével is (Tempfli 1996; Merli 1999, 2000). Tematikailag e munkák közé sorolhatjuk a Dr. Scheffler János püspök életútját, törekvéseit, küzdelmeit bemutató könyvet (Bura 1991) és a Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről írt tanulmányt. Lelki-ségi tárgyú munkák is készültek (Ardai, 1996a, 1996b).

SZAKIRODALOM

1. Névtudomány, lexikológia

BURA László

1993 *A szatmári kötélverő mesterség szakszókincse*. Budapest, ELTE, Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 58.

1995 A megkülönböztetés módjai Bogdándon. In: *Satu Mare – Studii și comunicări XI–XII*. (1994–1995). Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 507–510.

1997a Szatmári helységnevek tanúsága. *Nyelvünk és Kultúránk* 98. 103–107.

1997b *Név – etnikum – származási hely*. In: B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai I*. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság és Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 59–63.

1999 Tanári ragadványnevek Szatmárnémeti középiskoláiban. In: Hajdú Mihály–Hegedüs Attila (szerk.): *Névtani Értesítő* 21. Tanulmányok Mező András 60. születésnapjára, 266–269.

BURA László–VASS Márton

1991 *A tasnádi fazekasság*. Budapest, ELTE, Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 50.

2. Neveléstudomány

BARÓTI László

2000 Márton Áron iskolapolitikája és nevelési törekvése. *Keresztény Szó* 11. 7. 10–13.

BURA László

1996a A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum. In: *Satu Mare – Studii și comunicări XIII*. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 283–304.

1996b Milyen legyen a katolikus iskola? *Keresztény Szó* 7. 8. 14–17.

1997 A Szatmárnémeti Római Katolikus Polgári Iskolai Tanítóképző. In: *Satu Mare – Studii și comunicări XIV*. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 299–330.

1999a Zsidó oktatás Szatmárban. In: *Satu Mare – Studii și comunicări XV–XVI*. (1998–1999). Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 471–482.

1999b *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó

2000 Fél siker = fél sikertelenség. Merre tartanak katolikus (ún.) teológiai líceumaink? *Keresztény Szó* 11. 2. 1–5.

2000 Az egyházak támogatása Kelet- és Közép-Európában. *Keresztény Szó* 11. 4. 15–17.

FÓRIS-FERENCZI Rita

2001 Átmenetek. *Keresztény Szó* 12. 11. 7–11.

SZILÁGYI György–FLÓRA Gábor

1999 Egyház az oktatás szolgálatában. *Keresztény Szó* 10. 8. 1–4.

3. Teológia, egyháztörténet

ARDAI Attila

1996a *Az isteni Ige tükrében*. Kolozsvár, Glória Könyvkiadó

1996b *Szenteikkel a mennybe*. Kolozsvár, Glória Könyvkiadó

BURA László

1991 *Hűségesen, fáradhatatlanul*. Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja. Novisad, Agape

1992a A Szatmári Római Katolikus Püspökség. In: Barabás Zoltán–Miklós László–Bodó Barna (szerk.): *Erdélyi Egyházaink Évszázadai*. Bukarest, 114–134.

1992b *Krisztussal élve, a világ felé fordulva*. A Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek 1842–1992. Szatmárnémeti

1994 *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged

1996a A jezsuiták Szatmáron (Szatmárban). In: *Satu Mare – Studii și comunicări*. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean 13. 269–282.

1996b A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum. In: *Satu Mare – Studii și comunicări*. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean 13. 283–304.

1997 A Szatmárnémeti Római Katolikus Polgári Iskolai Tanítóképző. In: *Satu Mare – Studii și comunicări*. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean 14. 299–330.

1998 Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 10. 3–4. 117–133.

1999a *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó

1999b *Hám János öröksége*. Szatmárnémeti

2000a Az egyházak támogatása Kelet- és Közép-Európában. *Keresztény Szó* 11. 4. 15–17.

2000b A szatmári római katolikus egyházmegye 1945–1956 között: Az egyház Rómától való elszakításának kísérlete. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 12. 1–4. 163–181.

2001a Szakítópróba. A szatmári római katolikus egyházmegye megpróbáltatásai a 20. század derekán. *Keresztény Szó* 12. 4. 6–13. és 5. 12–17.

2001b A keleti szertartású katolicizmus múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton. *Keresztény Szó* 12. 10. 18–25.

FODOR József

1992 A Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. In: Barabás Zoltán–Miklós László–Bodó Barna (szerk.): *Erdélyi Egyházaink Évszázadai*. Bukarest, 77–113.

KRÄUTER, Franz, Dr.

1992. A régi Csanádi egyházmegye és utódpüspöksége. In: Barabás Zoltán–Miklós László–Bodó Barna (szerk.): *Erdélyi Egyházaink Évszázadai*. Bukarest, 56–76.

LÉSTYÁN Ferenc

1992. A Gyulafehérvári Római Katolikus Megyeispüspökség. In: Barabás Zoltán–Miklós László–Bodó Barna (szerk.): *Erdélyi Egyházaink Évszázadai*. Bukarest, 5–55.

MERLI Rezső

2002 *32 település története*. Szatmárnémeti

MERLI Rudolf

1999 *Mezőpetri története*. Mezőpetri–Bubesheim

2000 *Mezőfény története*. Bubesheim

RENCSEK István

1998 Az egyház és állam kapcsolata a Román Köztársaságban. *Keresztény*

Szó 9. 10. 13–17.; 9. 11. 23–26.

TEMPFLI Imre

1996 *Kaplony*. Adalékok egy honfoglalás kori település történetéhez.

Szatmárnémeti, Szatmári füzetek 5.

VÉLEMÉNYEZÉS DEMETER M. ATILA– TONK MÁRTON–VERESS KÁROLY: AZ ERDÉLYI MAGYAR FILOZÓFIA A XX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN CÍMŰ ÖSSZEFOGLALÁSRÓL¹

1. A hagyomány-problematika

E sorok írója abban a helyzetben van, hogy szakmailag véleményezzen egy, kollégái által megírt összefoglalást, de abban a helyzetben is, hogy kiadói szerkesztőként 1980-tól követhette, részben alakíthatta azt, amit a tanulmány írói „erdélyi magyar filozófiának” neveznek. Ez elég sajátos feladat, hiszen kettős kompetenciára épül, azazhogy a Kritérion kolozsvári fiókszerkesztőségének a munkatársaként olyan információs bázis van a birtokomban – például a kiadó katalógusai – amelyre kollégáim esetleg nem is gondolhattak, nemhogy használták volna. Szemléleti kérdést jelent például az, hogy csak a TÉKA-sorozat keretében 30 szigorúan filozófiaiinak nevezhető kiadvány jelent meg, egy, a kiadó különböző tanácsai által működtetett belső program, tervezés, konceptív munka alapján – amit aligha lehet tisztán a kiadói adminisztrációs tevékenységhez tartozó munkának tekinteni. Ilyen értelemben tehát úgy vélem, hogy a tanulmány írói – nyilván főleg egyéni tapasztalataik alapján messzemenően beszűkítették a kérdés értelmezésének kereteit, s ezért aztán eléggé szkeptikus és indokolatlan következtetésekhez jutottak. Pontosan arról van szó, hogy a filozófiát – azaz a magyar nyelven művelt vagy megjelentetett filozófiát – az erdélyi művelődés egészével, rendszerével kell összekapcsolni, az pedig az igények sokaságát tudja megfogalmazni és képviselni a filozófiával szemben. Ez persze nem jelentheti, hogy az oktatás, a kutatás nélkül akármilyen megvalósulhatna, s hogy a szakmát művelők számára nem ez lenne a legfontosabb kérdés.

A dolgozat egyik legnagyobb problémájának azt tartom – és ez részben abból származik, hogy tizenkét év a filozófiában nagyon rövid pers-

1 A lektori véleményezésként készült írást eredeti formájában közöljük. (Szerk.)

pektíva, különösképpen, ha (mint honi körülményeink között) szinte a semmiből kell újjászerveznie magát –, hogy a dolgozat szerzői nem hivatkoznak Bretter Györgyre, a műveit sem említik meg a tanulmány végén feltüntetett szakirodalomban. Márpedig ő volt Erdélyben a legeredetibb filozófusgondolkodó, aki iskolát teremtett. Mérhetetlenül sokat köszönhetnek neki az ún. tanítványok: Ágoston Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor, Tamás Gáspár Miklós, a mai magyar gondolkodás és filozófia immár mérvadó szereplői, e sorok írója – akit a hagyaték örökösének tartanak –, de a legtöbbet az a közönség köszönhet neki, amelyet fogékonnyá tett a filozófiára, s ez nemcsak diákjainak a szűkebb körét jelenti. Bretter összegyűjtött írásai Romániában ugyan 1979-ben jelentek meg – a sorok írója által előszavazva –, de előbbi kötetei, valamint a Magyarországon megjelentek igenis nemzedékek kedvelt olvasmányai voltak. (De a kilencvenes években is jelent meg Bretter-kötet: *A felörlődés logikája*. Enciklopédia Kiadó–Ister Kiadó. Budapest, 1998.) Korunk egyik legjelentősebb szemiotológusa, Ferruccio Rossi-Landi vélte úgy – az olaszra fordított tanulmányokat olvasva –, hogy a Bretterénél eredetibb nyelv-filozófiai írásokat nem olvasott.

Mindezt azért is célszerűnek látom megjegyezni, mert minden társadalomtudomány esetében a filozófia a leginkább időtlen, avagy időigényes, és egy problémarendszer nem egy évtized alatt épül ki, hanem az egy gondolati műveltség centrális része, nem is lehet évtizedben, hanem legalább egy nemzedékben kell ezt elgondolni. Szemléleti kérdés az is, hogy oktatás-kutatás-fejlesztés lehetetlen anélkül, hogy mindenikünk fel ne építené *a maga filozófiai problémarendszerét*, amely munkásságát hitelesíti – s ezt tartom a mi szempontunkból a 90-es évek legjelentősebb tényének –, de az is igaz, hogy egy ilyen építkezés lehetetlen az elődök gondolatai nélkül. Ha akarjuk, ha nem (meg sem merem kockáztatni: ha ismerjük, ha nem), mi mindannyian Bretter György örökösei vagyunk.

A kommunizmus öröksége gondolkodástörténeti szempontból nem csak azt jelenti, hogy valamit el kell felejtetni vagy valami nem történt meg, hanem leginkább azt, hogy olyan gondolkodóknak a recepció problémája került előtérbe, amelyet a magyar nyelviségben zajló filozófia szinte már megoldani látszott – Edmund Husserlre, Martin Heideggerre és másokra gondolok, valamint arra, hogy még ami elérkezni látszott ide: a francia egzisztencializmus egy része, strukturalizmus – az is eltorzult: még a legjobb szándékú marxista olvasatban is. Ebben sajátos helyzetben volt a szemiotika: eléggé hermetikus gondolkodási ágazat volt ahhoz, hogy nyelvén – akár mint egy értelmiségi *lingua franca* – igen sok min-

dent el lehessen mondani. E sorok írója – Bretter által is igen fontosnak tartott módon – 1975-től publikálta szemiotikai tanulmányait, amelyek a magyar nemzeti bibliográfiába is bekerültek.

2. Mi is az az intézményépítés?!

Amikor a dolgozat 3. részének a megállapításait olvasom², ismét vissza kell kanyarodnom Bretter György nevéhez. Közismerten, Bretter György igen jó kapcsolatokat ápolt az ún. Lukács-iskola tagjaival (Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Vajda Mihály) olyannyira jókat, hogy Bretter – jóllehet pécsi születésű volt – ki lett tiltva Magyarországról, mint ahogy a Lukács-iskola tagjai is ki lettek tiltva Romániából. Azonban éppen ennek a Brettertől örökölt kapcsolatrendszernek köszönhattuk, hogy a fent nevezett filozófusok 1992-től előadásokat és előadássorozatokat tartottak Kolozsváron, erőteljesen képviselték a mi érdekeinket a magyarországi egyetemeken és műhelyekben, tisztában voltak problémáinkkal és nehézségeinkkel, és segítettek, ahol tudtak. Ezzel kezdődött a kapcsolatteremtés.

2 Ennek a résznek a címe: *„Szellemi folyamatok a 90-es években”*. „A 90-es évek filozófiai tevékenységére mindenekelőtt az útkeresés és helykeresés volt a jellemző” – írják a szerzők. Nem mondom ellent kategorikusan ennek a megállapításnak, de a magam részéről hangsúlyozni kívánom, hogy azt is folytatni szerettem volna, amiért ezt az erdélyi filozófiai gondolkodásmódot eredetinek tartották, és megbecsülték, akik ismerték. És ebben a vonatkozásban említtem Bretter Györgynek és azoknak a nevét, akik mesterüknek vallották. Filozófia mégoly receptív sem születhet a semmiből. Szó van továbbá egy „középnemzedékről”, amelyből kikerült oktatók és alkotók menet közben kellett hogy felzárkózzanak „a másfelé már széles körben művelt filozófiai irányzatokhoz és a filozófiai problematizálás új módzataihoz”. Az, hogy a filozófiai irányzatokat széles körben művelik, az lehet bocsánatos elnagyolt fogalmazás, nem művelnek „széles körben” sehol a világon semmiféle filozófiai irányzatot. Itt arról lehet szó, hogy ha a társadalomkutatás vagy a társadalomszemlélet elbizonytalanodik, filozófiai érvekhez nyúl, s ekkor keletkezik a filozófia expanziójának a látszata. De ezek a társadalomtudományok rossz reflexeiből fakadnak, amelyek nem tudják a maguk tudományfilozófiai vagy metatudományos kérdéseit megoldani. Folyamatos önművelés, tájékozódás, műhelymunka természetesen van, de az ilyenfajta „felzárkózási” kampánykifejezés engem inkább egy olyan szemléletre emlékeztet, amelytől mindig is *elzárkózni* akartam. Végül pedig nem találok választ arra az alapvető kérdésre, hogy miként kellene az Erdélyben magyar nyelven művelt filozófiának – egy eredendően ismerethiányos és filozófiai szempontból igénytelen, nem fogékony közegben – helyet kapnia, hacsak nem a filozófia művelőinek a társadalmi vitákban!

A kapcsolatteremtést intézményesítő, kezdeményező első kis helyi szervezetünk – ezt feltétlenül meg kellett volna említeni – a Diotima Baráti Társaság³, DiBaT volt, amely igyekezett összefogni a diákokat és tanárokat, és az EME tagszervezeteként működött. A DiBaT a Láthatatlan Kollégium része is volt, a Max Weber Körrel és másokkal együtt, első sikeres pályázatait – főleg a vendégtanárok meghívását célozták –, ebben a környezetben születtek. (Nem célokom ebben a keretben az újabb Diotima történetét megírni, tény az, hogy az archív anyagok a birtokomban vannak, és egyáltalán nem zárom ki annak lehetőségét, hogy egy kedvező pillanatban – mivel egyik alapvető célkitűzését ma sem fedí le semmilyen egyetemi és alapítványi funkció – a vitát, az eleven gondolatot, a filozófiai közműveltség eszméjét, s amennyiben lehetséges, az eredetiséget képviselje.)

Ami a kérdés szellemi vonzatait illeti, én a következőket kívánom hangsúlyozni:

a. az új struktúrák kiépítése olyankor következett be, amikor a filozófiának szerte a világban dekonjunktúrája volt (ez ma már nincs így). A filozófiának nálunk azért volt dekonjunktúrája, mert a közönség és maga az erdélyi értelmiség egy része is azonosította a filozófiát egy rossz, dogmatikus és kiürült marxizmussal, valamint a hivatalos állami ideológiával (és erre sok oka volt). Egyáltalán nem kellett szükségesnek látszania, hogy itt pontosan a filozófiára van szükség, aminthogy az erdélyi értelmiség már folytatott a harmincas években egy vitát arról, hogy nem luxus-e a filozófia a mi körülményeink között, és nem kellene-e sokkal praktikusabb társadalomtudományokkal foglalkozni csupán. A dekonjunkturális szempontot még egy Hans-Georg Gadamer nagyságrendű filozófus is érvényesítette, amikor azt nyilatkozta, hogy a filozófia egy, a társadalomtudományok sodrásának szélén létező szűk reflexiós sáv maradhat csupán. Nem volt igaza, és ha a német egyetemi filozófiák a Heidegger interpretációkon túl valóban alig tudtak valamit produkálni, a francia fenomenológia, nyelvfilozófia, az analitikus filozófiának a kilencvenes években lezajlott nagy fordulata, a kognitív tudományok fejleményei, egy új, információs szemléletű filozófia, a politikai filozófia stb., stb. – mind-mind azt bizonyították, hogy aki rossz helyen áll – a kifejezés szűkebb szakmai értelmében –, az rövidesen arra is képtelen lesz, hogy olyan hagyományos kérdésekben foglaljon állást, mint a szabadság, egyenlőség, tolerancia, embervolt, mely kérdésekben az emberek mégis mindig a filozófusok felé is tekintettek. (Mindezzel azonban nem kívá-

3 Diotima-krónikák jelentek meg a *Kellék* 2., valamint 4–5. számában.

nom azoknak a szkepszisét kétségbe vonni, akik mindezt nem hiszik. Csakhogy ezt a szkepszist igen nehéz akkor és abban képviselni, amikor egy intézményi szellemi építkezés folyik.)

b. szerte a világban konjunktúrája volt azonban a posztmodernizmusnak, ennek az elég szerencsétlen francia–amerikai találmánynak, amely azonban mára már lecsengett, szerencsére. Olyan körülmények között, amikor mindenki, aki posztmodern írásokat gyártott, hivatkozott Lévinásra és Derridára, de nem hivatkozott ezen szerzők szakfilozófiai szempontból kiváló, *impéccable* tanulmányaira (amelyeket éppen nyelvfilozófiai szempontból – kevertnyelvűség – vagy a közösségi gondolat szempontjából – interperszonalitás, a valóság az interperszonalításban – lehetett volna hasznosítani – ha már elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a filozófiának sajátos, azaz kisebbségi viszonyok között valamilyen *excedens*, a nagy filozófiai témákon túli elképzelésekkel, gondolatokkal is kell szolgálnia képzelt közössége számára). Nem vagyok erről meggyőződve, sőt úgy gondolom, hogy kisebbségi filozófusnak lenni pontosan azzal a kötelezettséggel jár, hogy a régi és kortárs filozófiák nagy problémacsomagjait és témarendszereit bírja, lássa át és közvetítse kellő világossággal nemzetisége kisebbségi természetétől fogva frusztrált, ámde érdeklődő része számára. (Ha esetleg alkotni meg újítani tud ezekben a nagy témákban – akkor az már több a soknál!)

Mindezek miatt hangsúlyozom ismét, hogy itt a filozófiaoktatás és a -kutatás szempontjából elsődleges fontossága annak volt, hogy a szakma művelői egy hiteles, eredeti problémarendszert építettek fel a maguk számára, hogy egy gondolkodói identitást szerezzenek. Gondolom, ezen a folyamaton mindenki túl van már.

3. Adatbázisok és következtetések

Az információs társadalom korában élünk. Azt látom, hogy amikor a dolgozat szerzői elképzeléseiket kialakították, sokkal szűkebb adatbázissal dolgoztak, mint amennyire lehetőségük lett volna. Itt arra gondolok, hogy minden idézett szerző *curriculum vitae*-je olyan jellegű adatokat is tartalmaz, amelyek alapján jobban meg lehetett volna rajzolni azt, hogy milyen módon, hogyan és hova van betagolva a kolozsvári magyar filozófiaoktatás és -kutatás. Itt nemcsak arra gondolok, hogy ki milyen magyarországi konferenciákon vett részt az évek folyamán – jóval többről van szó, mint amire a dolgozat hivatkozik –, hanem arról is szó van, hogy a

90-es évek elejétől a mi tevékenységünk eredményeként is alakultak egyetemközi kapcsolatok. Jóval hamarabb voltunk mi intézményes együttműködési kapcsolatban a szegedi, miskolci, debreceni, budapesti tanszékekkel, minthogy a nagy egyetemközi megállapodások létrejöttek volna. És ezek az együttműködési viszonyok igen termékenyek voltak, amelynek kapcsán most már arra is gondolhatunk, hogy hol, milyen mértékben fogadják intézményesen doktoranduszainkat. Ugyancsak itt említem meg, hogy a felsoroltnál jóval bővebb a köre a Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófiai tanszékein dolgozó kollégáink magyarországi szakmai publikációinak (itt azonban nem lehet nekem a feladatom – véleményt fogalmazok – a hiányos bibliográfiai munkát pótolni, készséggel átadhatom megrendelőimnek a saját CV-met – ha erre igény mutatkozik).

Azt aztán végképp nem értem, hogy miért maradnak ki az anyagból azok az adatok, amelyek nem magyar nyelvterülethez kapcsolnak bennünket. Mintha egyetlen román nyelvű publikációnk sem lenne, mintha Romániában soha nem vettünk volna részt semmilyen szakmai rendezvényen. Nem beszélve aztán Európa más országairól. Itt a magam nevében nyilatkozhatok: a kilencvenes években több előadást tartottam olasz egyetemeken: Trieszt, Nápoly, Róma – ez utóbbi La Sapienza egyetemén folyamatosan kurzusokat vezettem. Doktorátust vezettem a Sorbonne X. Nanterre Egyetemén. Az a meggyőződésem, hogy ilyen jellegű kapcsolatok, törekvések nélkül mi az erdélyi magyar filozófiát valamilyen hihetetlen provinciálizmusra kárhoztatnánk... Ilyen értelemben fontosnak tartottam volna arról is olvasni, hogy diákjaink milyen részképzési formákban, hol és milyen programok keretében vettek részt – legalább a jelzés szintjén.

Szintén az *output* vagy ha úgy tetszik: hatékonyság, célzatosság kérdéskörébe tartozik annak a megítélése, hogy az általunk írott tanulmányok és könyvek – amelyeknek viszont kiváló, exhausztív felsorolását kapjuk, ez a dolgozat egyik legerősebb része – milyen hatással bírnak. Hivatkozik-e rájuk valaki, kaptak-e díjakat, benne vannak-e valamilyen szakmai ismertségi rendszerben, szellemi köztudatban? Ennek a figyelemmel követése manapság már minden szakmai teljesítmény megítélése esetében elemi kérdés és marketingprobléma is, amelytől az intézmény létevel kapcsolatos számos kérdés függ.

Szintén idetartozik az is, hogy ha csak egy kicsit is foglalkoztak volna a szerzők a szakirodalomban feltüntetett címek tartomelemzésével, azaz akár a vezérszavak besorolásával: világosabb álláspontjuk lehetett volna a bennünket jellemző alapvető tematikus és kutatási irányok kialakításával, összerendezésével.

4. Eltérések a következtetésekben

Azt kell mondanom, hogy egyetértek a következtetésekkel, azoknak mintegy pontos helyzetmegítélésének a fenomenológiájával. Mivelhogy azonban e véleményezés megírása közben kiderült számomra, hogy nagyjából másak a premisszáim – azazhogy az egész ún. erdélyi magyar filozófiát én szélesebb és szellemibb összefüggésben képzelem el –, nyilvánvaló, hogy másak a jelenség struktúrájára és következményeire vonatkozó megfontolásaim.

Alapvető ellentmondás van a dolgozat 3. paragrafusának a megállapításai és a konklúziói között. (Csodálom, hogy a szerzők nem figyeltek fel erre.) Ott ugyanis azt írják, hogy a szakfilozófiai kutatások beindultak, meg hogy kezdetét vette egyfajta differenciáció. A konklúziókban viszont megint azt olvassuk, hogy „az Erdélyben, magyar nyelven művelt filozófia napjainkban meglehetősen változatos képet mutat, de egyértelmű, világosan kivehető tendenciák nélkül”. Szerintem azonban az a helyzet, hogy problémaprofiljának megfelelően most már mindenki egyre inkább a szűkebb szakterületén kutat, ugyanakkor jaj lenne nekünk, ha feladnánk valamilyen általános áttekintési igényt, amelyet egyébként a filozófiai alapok, a filozófia programatikus természete a maga univerzalizmusával mégiscsak tartalmaz. Ezt azért sem tehetjük meg, mert a mi szűkebb erdélyi társadalmunk is feltesz nekünk olyan kérdéseket, amelyek nem a „szűkebb szakfilozófiai álláspontjainkat” igénylik. Teljesen elhibázottnak tartom a következtetésekben az olyan kifejezéseket mint „kritikai funkció” és „társadalmi küldetés”. „Globális” kritikai funkciója a kommunista ideológiának volt – utoljára –, de ebből elég is volt, társadalmi küldetése pedig a világtörténelemben legutoljára Jézus Krisztusnak volt. Hanem:

a. Egyrészt a filozófiának igenis kemény *ideológiakritikai* funkciója volt, van és lesz (és ennek kemény szakmai programját képviselte Bretter György a műfaj módszertanilag is követhető magas fokán), másrészt a filozófusok – és nem a filozófia – hozzá tudnak szólni *bizonyos* társadalmi kérdésekhez, sőt ők maguk is felvethetnek és leképezhetnek bizonyos kérdéseket, problematikát, ha képesek rá, és meg tudnak teremteni egyfajta társadalmi igényt, amelyet persze mindig a média képvisel. Ez a szó szigorú értelmében *marketingkérdés*, és más országokban úgy van, hogy néha a filozófusok – és nem a filozófia – igenis meg akarnak és meg tudnak szólalni a nagy sajtóorgániumokban, van amikor pedig egyenesen megszólaltatják őket. És persze van, amikor nem: Umberto Ecónak évekig saját figyelő rovata volt a L'Espresso hasábjain, de amikor a 2001. szeptember

11-i terrortámadással kapcsolatban megszólították, azt mondta, hogy most éppen nincs érvényes mondanivalója. Vagy amikor szintén Olaszországban akörül folyt a társadalmi *débat*, hogy van-e, avagy nincs fasizmus, akkor mindenki azért kiáltott, hogy nosza szólaltassuk meg a régi nagyokat, Norberto Bobbiót és Del Nocét. Megszólalhatott volna Király István a romániai titoktörvény kapcsán folyó vitákban? De még mennyire. Igenis, meg kell teremtenünk annak a piaci feltételeit is, hogy megszólalhassunk.

b. Nem látom értelmét annak a kérdésnek, hogy az utóbbi évtized filozófiai tevékenysége mennyire fog tartós nyomot hagyni az erdélyi magyar kultúrában. Először is túl van hangsúlyozva ez az erdélyiség: lehet, hogy éppen az egyetemes magyar kultúrába való totális betagolásunk-betagolódásunk zajlik, akár annak egy provinciájaként. Másodszor, nem nagyon lehet a jelenben egy jövőbeli szellemi kérdésről beszélni, különösen akkor, ha egy tetszhalott feltámasztásáról, vagy egy csecsemő megszületéséről van szó – ez jellemezte leginkább a mi helyzetünket.

Tapasztalataim szerint azonban az erdélyi politikai és kulturális fórumok nyugodtan elfogadták és egyre inkább be is jelölik azt, ha valaki filozófusként, de nagy kompetenciával és akár közéleti hitelességgel szólal meg. Úgy tűnik nekem, hogy a jelen pillanatban itt nem filozófia, hanem néhány hitelesen, magas színvonalon, tág szellemi összefüggésben megszólaló filozófus kell az erdélyi magyar művelődésnek. És nem biztos, hogy azok mindig mi kell hogy legyünk.

A filozófia, a filozófusok akkor lehetnek *ittthon*, ha egyébként a filozófiában vannak *otthon*, Európában és a világban.

Ebben az én szemléletem és következtetéseim, azt hiszem, jelentős mértékben eltérnek a dolgozat szerzőiétől.

Kolozsvár, 2002. április 6.

**MEGJEGYZÉSEK CSETRI ELEK:
ÖSSZEFOGLALÁS AZ ERDÉLYI MAGYAR
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÁSOKRÓL.
1990–2001. CÍMŰ KÉZIRATÁVAL
KAPCSOLATOSAN¹**

Minden elismerést megérdemel a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetének kezdeményezése az erdélyi magyar tudományos-ság keretében az elmúlt tizenkét esztendő alatt folytatott kutatások eredményeinek és további fejlesztési-fejlődési kérdéseinek számbavételére. A megválaszolásra feltett négy kérdéskör² felöleli mindazokat a problémákat, amelyeknek tisztázása előfeltétele mind az eredmények és hiányosságok helyes felmérésének és józan értékelésének, mind pedig a fejlődés további lehetőségeinek és a fejlesztési feladatoknak, illetve ezek sorrendje célszerű ütemezésének.

A történettudomány esetében e kérdések és feladatok sürgős tisztázása egyenesen megkerülhetetlen feladat, mert a pártállam tudománypolitikája az aktuálpolitika és a marxista ideológia eszközévé silányította a történetiát. Ennek következtében Romániában a szakma hivatásos művelőinek tudatában és kutatói-oktatói gyakorlatában is akkora a dilettáns zűrzavar és torzulás mindmáig, hogy ezt a reáltudományok területén elképzelni sem lehetne. Az erdélyi magyar történetkutatóknak tehát még nagyon

1 A lektori véleményezésként készült írást a szerző kérésére eredeti formájában közöljük. Ahol a szerző az eredeti kézirat oldalszámaira is hivatkozott, ezeket a helyeket a megjelent tanulmány kötetbeli oldalszámaival helyettesítettük. (Szerk.)

2 A szerző itt a kutatástörténeti tanulmányok elkészítésének szempontjaira utal, melyeket a Kutatási Programok Intézete adott meg a tanulmányíráshoz felkért szerzőknek. Ezek a következők voltak: 1. az Erdélyben végzett alapkutatások összefoglalása, a tanulmány végén az alapkutatások pontos bibliográfiai adatainak feltüntetésével; 2. az erdélyi magyar kutatások utóbbi évtizede legfontosabb tudományos vitáinak és kutatási irányainak áttekintése; 3. az Erdélyben elvégzett alapkutatásokból kiinduló általánosabb tudományos kérdések (problémakatalógus) megfogalmazása; 4. az erdélyi magyar kutatások fejlesztésére vonatkozó javaslatok megfogalmazása. (Szerk.)

hosszú ideig kellene a közelmúlt béklyóiban vergődniük, ha román kollégáiktól várnák az itthoni szemléleti és módszertani megújulás kezdeményezését, és nem lépnének további halogatás nélkül önállóan új utakra.

Ehhez a lépéshez kíván segítséget nyújtani referátumával Csetri Elek professzor. Nem kevés köszönettel tartozunk neki az erdélyi magyar történetkutatásnak az ún. „rendszerváltozás” utáni helyzetét, eredményeit, hiányosságait feltáró és jövője perspektíváinak felvázolására vállalkozó jelenlegi összefoglalásáért. E vázlat sikerességét veszélyeztető nehézségek közül legyen elég, teljes egyetértésben a szerzővel, csupán szakirodalmi bibliográfiánk állapotára, valamint az 1918 és főként az 1948 utáni teljes politikai kiszolgáltatottság és szervezetlenség következményeként kialakult helyzetből fakadó, máig uralkodó állapotok alig-alig áttekinthetőségére hivatkoznom.

Mindnyájan teljesen egyetérthetünk a referátumnak az intézményi keretek, kutatási lehetőségek és a személyi utánpótlási viszonyok kedvezőtlen alakulásáról szóló fejtegetéseivel. Mindenekelőtt annak kimondásával, hogy az erdélyi magyar történetkutatásnak tudomásul kell vennie, hogy a történelem alakulása véglegesen kisebbségi sorsra kárhoztatta és ezért a maga sajátos funkcióját nemcsak a magyar, hanem a román tudományosságon belül is meg kell találnia. E feladatkört azonban nem elég vállalni, hanem ennek ellátására alaposan fel kell készülni. Mert, bár bukaresti befogadásunk nyolc évtizedes késésének nem ez a fő oka, de szigorú önvizsgálat esetén mi sem állíthatjuk magunkról, hogy legalább az erdélyi historiában mindnyájan nélkülözhetetleneknek elismert szakemberek vagyunk. Új távlatokban gondolkozva tehát máris sorjáznak a sürgős döntések, teendők és ezek megoldása előfeltétele annak, hogy a döntő fordulatot sikerrel kísérelhessük meg, és új utakon indulhassunk meg. Azonos célok azonban különböző utakon is megközelíthetők. Ezek közül pedig a könnyebben járhatót, a biztosabbat vagy a rövidebbet választja mindenki – ha erre módja nyílik. E mostani számbavételnek is jobbítás, a jövő útjának keresése a végső célja. Kiindulási pontja a jelenlegi helyzet minél pontosabb, józanabb felmérése.

E referátum nyílt és őszinte véleménynyilvánításra szólít fel. De a tét fontossága is ezt kívánja, hogy az eltérő vélemények kellő, higgadt mérlegeléséből szülessék meg a világos végső döntés a jövő céljairól és az elérésükhöz vezető utakról-módokról. Ezért tekintem kötelességemnek, hogy hangot adjak azoknak a hiányérzeteimnek is, amelyek a helyzet-elemzés módszerét, a jövőt illető bizonyos konklúziókat, a teendők rangsorolását, az elaborátum jelenlegi szerkezetének és szövegezésének haté-

konyságát stb. illetően felmerültek bennem. Véleményemet azonban csak egynek tekintem a lehetséges sok közül, és ennek megfelelő kezelését kérem. A szerkesztők hatáskörébe tartozik döntenie arról, hogy mit szívelelnék meg belőlük és mit hagynak egyszerűen figyelmen kívül – a közös célok elérését segítő vagy hátráltató minősítésükkel.

Talán megkönnyítette volna a referens munkáját, és előnyösen befolyásolta volna az áttekintés szerkezetét, módszerét, ha jobban hasznosította volna e mostanit megelőzően készült, hasonló célú két felmérés tanulságait. Mind az EME szakosztályaiban 1992 folyamán készült és az MTA szintjén is megvitatott, a határon túli nemzetrészek szakembereivel egyeztetett első változat, mind pedig az annak anyagára építő Benkő Samu által tovább fejlesztett második változat, melyet az MTA Kutatás- és Szerveztelemző Intézete 1993 márciusában nyomtatásban is közreadott, az alkotó-kutató munka személyi és intézményi kérdéseit állította az útkeresés középpontjába. (Vö. Benkő Samu: *A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület feladatai*. Bp. 1993. 14.) Alapproblémának tehát mind a személyi utánpótlás, mind pedig az intézményi feltételek tekintetében a kutatás, a szakmaiság problémáinak megoldását minősítette. Elismerte ugyan a tudománynépszerűsítés fokozott jelentőségét a kisebbségi társadalmakban, de óvakodott összemosni a lényegét illetően különböző két tevékenység egymástól eltérő érdekeit. Mindkét elaborátum úgy vélte, hogy az anyagában, módszereiben és céljaiban megújult szakkutatás nélkül a történelem népszerűsítése fából vaskarika, azaz elképzelhetetlen. Persze a mai zűrzavarban nehéz feladat lenne szinte kiadványonkénti vizsgálattal eldönteni, hogy az egyes teljesítmények műfajilag melyik csoportba sorolandók, de előbb-utóbb kényyszerülni fogunk erre. Az összemosás következtében ugyanis 1990 óta elburjánzott ún. népszerűsítés ma már a história hitelét, jó hírnevét veszélyezteti, azonkívül a komoly kutatástól és igényes szakmunkáktól elvonja az anyagi eszközök egyre jelentősebb részét. Bizonyára az önálló kutatások és a kompilációk részaránya, a módszeresség színvonala, a megszerkesztés, az eredmények írásos közlésének igényessége lehetne főismérve, mércéje a szétválasztásnak. Nem tartom tehát célravezetőnek, hogy a mostani felmérés egy kalap alá veszi e két eltérő tevékenység méltatását és fejlesztési problémáinak megoldását.

Megfontolandónak vélem, hogy nem válna-e a referátum javára, ha az alap kutatások bibliográfiájaként a függelékben felsorolt munkák jegyzékéből kikerülne vagy legalább elkülönítődne a népszerűsítő irodalom címanyaga. A mostani elrendezésben ugyanis egészen groteszk helyzetek

adódhatnak abból, hogy különböző súlycsoportba tartozó teljesítmények kerülhetnek a szerzők betürendje következtében egymás mellé, anélkül, hogy erről az értékelő szöveg megfelelően tájékoztatna. Gondolom, hogy ebben az esetben sem a mennyiséget, hanem a minőséget kellene az értékelés mércéjévé tenni.

Ugyanígy kellene a személyi szakpotenciál felmérésénél eljárni. Mert a referátum ebben a vonatkozásban is csalóka képet rajzol. Hiszen doktorátussal rendelkező 33 fős történeti létszámmal pillanatnyilag talán elégedettek is lehetnénk, ha ezek mind hivatásos kutatóknak és a magyar tudományosság művelőinek lennének tekinthetők. A valóságos helyzet azonban korántsem ilyen rózsás. Doktoraink jelentős része ugyanis valójában tisztos amatőrnek minősül, mert nem kutatómunkával keresi kenyerét, hanem úri kedvteléseként foglalkozik a tudománnyal is. De az is kérdés, hogy a doktori cím mennyire tekinthető garanciának a kutatásban való jártasságra, egyeseknek magyar származása pedig arra, hogy a magyar tudományosság tényleg számíthat-e tudásukra és munkáerejükre. Szerintem tehát a tényleges magyar szakmai potenciál korántsem tekinthető akkorának, amekkorának azt a referátum sejteti.

Nem látszik gazdaságosnak az eredményeket bemutató rész jelenlegi szerkezete sem. Annak következményeként, hogy előbb a történetírói korszakolás szerint, tehát időrendben haladva a régészeti koroktól kezdve a jelenkorig (p. 292–6.), majd pedig ezt követőleg a történettudomány „szakágazatai és témakörei” szerint (p. 296–301.) értékeli ugyan azokat a teljesítményeket, szükségszerűen ismétlésekbe bonyolódik. Az áttekinthetőséget tovább rontja, hogy a két rész értékelése nem mindig cseng egybe. Így aztán akaratlanul is bizonytalanság támad bennünk a számbavételből levont következtetések helyességét illetően. A csapongva hömpölygő adatáradatban nehéz követni a gondolatmenetet, a teljesítmények értékelésének nyelvezete meglehetősen szintelen, ez így magáról az alkotásról különösebben jellemző jegyeket nem is rögzít tudatunkban. Mindezek következményeként úgy tűnhet, hogy az elaborátum végén megfogalmazott cselekvési program, a teendők rangsorolása stb., nem a felmérés tényeiből következik, a referátum leíró és a programadó része csak egymás mellett van, de közöttük nincs szervi logikai kapcsolat. Bár erre szavakban, kijelentések szintjén történik ugyan utalás, a javasolt teendők időszerűségét, kivihetőségét, sőt szükségszerűségét, a sugallt program megalapozottságát illetően kérdőjelek merülhetnek fel.

Ezeknek a kétségeknek – meggyőződésem szerint – hangot kell adni, hogy az elaborátum végső kicsengése elmélyültebb, konkrétabb, józa-

nabb és hatékonyabb lehessen. Ebben a vonatkozásban hasznára válhattott volna e szövegnek a határokon túli magyar tudományosság – jelesül a történetkutatás – kérdéseit, feladatait boncolgató vélemények fokozottabb értékesítése. Így elkerülhető lenne, hogy önmagunkat csapjuk be és tovább halogassuk a gondokkal való szembenézést, a bajok gyökerének orvoslását. Ennek a felmérésnek az információi ugyanis – legalább az én olvasatom szerint – arról szólnak, hogy maguk a tények, a valóság történetkutatásunk jelenlegi helyzetét jóval kedvezőtlenebbnek mutatják, mint a referátum szavai. Ha ezzel továbbra sem számolva tervezzük a jövőt, valójában önmagunknak készítünk csapdát, szerény lehetőségeinket magunk vesztegetjük el. Azért, hogy történetkutatásunk tizenkét évvel a „fordulat” után ott tart, ahol van – mondjuk ki végre – legfőképpen önmagunkat okolhatjuk. Nem ellenséges idegen erők rosszindulata, akadályozása, hanem elsősorban saját magunk rövidlátó magatartása, önös indíttatású hibás döntései hibáztathatók. Joggal veti fel a jelen referátum is, hogy hiányoznak a kutatás intézményes keretei, máig megoldatlanok a tervszerű utánpótlás kérdései, nincs átgondolt távlati vagy legalább évi kutatási programunk stb. De éppen ezek a tények kell figyelmeztessenek arra, hogy az adott lehetőségeket szalaszthatjuk el, ha továbbra is rózsaszín szemüvegen át szemléljük dolgainkat. Ha tényleg akkora (tehát a 33 doktort és a licenciátussal rendelkezőket is számítva, több mint 50 fős összlétszámú) lenne a teljes értékű kutatói potenciálunk, mint amekkorának a referátum sugallja (p. 288–9.), akkor bizonyosan akadna vállalkozó összefoglaló művek írására, vagy az egyetemes történeti témákra, és talán a nemzetközi fórumokon való jelenlétet is meg lehetne kockáztatni (p. 302–3.). De amikor egy évtized alatt sem sikerült a jelenlegi kutatógárdával az erdélyi magyarság múltjáról egy jó népszerűsítő összefoglalást megírni, akkor sem nem időszerű, sem nem kivihető, de nem is valóságos szükséglet nemzetközi szereplésre, kor színvonalán álló szintézisek, monográfiák írására buzdítani a jelenlegi munkatársakat. Amíg ilyen feladatokra felkészült kutatóink alig vannak, addig józanabb dolog nekiveselkedni reális feladatoknak. Annak, hogy megalapozzuk és elláthassuk az erdélyi magyar történetkutatás feladatkörét nemcsak Románia és elsősorban Erdély múltjának feltárásában, hanem az egységes magyar történettudományon belül, és felkészülni az erdélyi magyar kisebbségi társadalom életében adódó szakteendőkre.

Ezzel kapcsolatosan a referátum befejező része is szinte minden részletkérdést, feladatot felsorol, de olyan szétfolyó terítésben, hogy talán

nem ártana erőteljesebben körvonalazni és világosan rangsorolni kutatásunk megújításának menetrendjét. Esetleg az alábbi módon:

1. Sürgősen tisztázni az erdélyi magyar kutatás sajátos feladatkörét mind a magyar, mind pedig a román tudományosság egészén belül. Ami a magyar tudományosságba való visszakapcsolódást illeti, ez az MTA külső tagságának létesítésével, a Magyar Tudományosság Külföldön akadémiai bizottság útján szimbolikusan megtörtént. Az 1919-ben szétért egység tényleges helyreállításához azonban a jelenlegi országhatárokon kívül rekedt kutatóknak az egységes, országos, illetve nemzeti feladatokban való foglalkoztatása szintén szükséges. Ennek azonban előfeltétele, hogy az itteni ígéretes fiatal kutatók anyaországi társaikkal azonos szintű képzést kaphassanak választott szakjukból – beleértve a külföldi (nyugati) specializálódás lehetőségét is, hogy egyenértékű munkatársakként vehessenek részt e tervekben.

2. A romániai kutatásban a magyar historikusok legfőbb és speciális feladatköréiként – a román–magyar, szász–magyar kapcsolatokon és az erdélyi államiség sajátosságain kívül – az erdélyi forrásoknak a feltárása kínálkozik. A mai Románia régi (1800 előtti) írásos forrásanyagának ugyanis kb. 85–90%-a erdélyi provenienciájú, hasznosításuk különleges történeti, paleográfiai és nyelvi ismereteket igényel, amelyekkel azonban a román kutatók csak legritkábban rendelkeznek, mert nemzeti történelmük igazi régi forrásainak csak a cirill írásörökségük emlékeit tekintik. Ez lehet az oka, hogy a román tudmánypolitika még máig sem ismerte fel a magyar kutatók foglalkoztatásához, az együttműködéshez fűződő saját érdekeit. Erre minden jel szerint várni kell mindaddig, amíg gyökeres fordulat nem megy végbe a román történettudományban és nemzettudatban. Ez a késlekedés azonban nem akadályozhatja az erdélyi magyar kutatást abban, hogy a maga útját járja. Ennek során azonban fel kell arra is készülnie, hogy az erdélyi múlt gazdátlanává váló szász darabjából egyre nagyobb rész művelését felvállalhassa az általános Erdély-kutatás egyensúlyának biztosítása érdekében.

3. E feladatok ellátása és az utánpótlás nevelése csak intézményes keretek között, hosszú távú tervek szerint képzelhető el. Perspektívikusan pedig számolni kell azzal, hogy a régebbi és az újabb korok kutatása egyre gyökeresebben különböző ismereteket igényel művelőitől, és ezzel az utánpótlás képzésében fokozott mértékben számolni kell. A XIX. és XX. század iránt érdeklődőknek nem kell olyan alapos segédtudományi és történeti ismeretekkel felszerelkezniük, mint az ókor és a középkor kutatóinak. Esetükben az élőnyelvekben, a nemzetközi szakirodalomban

kell otthonosan mozogniuk, míg ez utóbbiaktól a segédtudományi gyakorlatot, a latin és német nyelv, valamint a magyar történelem és a magyar nyelvtörténet alapjainak ismereteit kell megkövetelni.

A szellemi és az anyagi erőforrásokat szétforgácsoló, ötletszerűen működő munkamódszernek a háttérbe szorítása érdekében kiépítendő kutatóintézet több évtizedre alaposan kidolgozott távlati tervében egymással egyeztetett kutatási és nevelési programmal kell biztosítani az alap kutatások folyamatosságát és az ehhez szükséges személyfejlesztéseket. Valahogyan úgy, amint az az EME szerveződő kis műhelyében már kialakulóban van. Ott az erdélyi vajdaság és fejedelemség története alapforrásainak feltárására indított távlati terv megvalósításán dolgozva folyik a kutatók kiképzése, és már jelentkezik a fiatal szakemberek első csoportja, mely a jövő esztendőben leteheti az asztalra kiadvány alakjában ennek a munkamódszernek az eredményességét bizonyító, valóban kézzel fogható bizonyítékot. Tudomásul kell tehát venni, hogy a történettudomány területén az utánpótlás nevelésének és a specializálódásnak leg hatékonyabb módja az intézményi keretek között ellenőrzötten folyó, gyakorlati kutatás. Erre kell tehát legsürgősebben lehetőséget biztosítani.

4. Az erdélyi magyar történetkutatásnak azonban a magyar és a román tudományosságban adott feladatkörén túl a kisebbségi közységben adódó szakmai feladatokra is idejében fel kell készülnie. Művelődési örökségünk védelmével, feltárásával és hasznosításával kapcsolatos teendőkre gondolkodok. Tizenként esztendőt már jószerével elfecséreltünk a magyar egyetemi oktatás működtetéséhez szükséges fiatal szakemberek tudatos kinevelésének elkönnyelműsködésével. Ennek nem szabad megismétlődnie a művelődési örökségünket őrző intézmények (levéltárak, könyvtárak, múzeumok, gyűjtemények) kapcsán. Államosított művelődési javaink visszakövetelésének során ne lehessen arra hivatkozni, hogy nincsenek megfelelően képzett szakembereink. A tulajdonjog körüli viták várhatóan hosszú időszakában is új munkahelyeket lehetne így szerezni legképzettebb, leginkább versenyképes fiataljainknak a magyarok alapította államosított gyűjteményekben.

Úgy gondolom tehát, hogy e referátumnak sokkal határozottabban kellene körvonalaznia, keresnie a jelenlegi állapotok megváltoztatásának módját. Nem hiszem, hogy langymelegen, csak kerülgetve a forró kását érzékeltethető lenne az a helyzet, amelyben az erdélyi magyar történettudomány valójában leledzik. Kutatói állományunk korösszetételét a referátum „nemigen biztatónak” nevezi (p. 303.). Szerintem inkább „tragikus”-nak kellene minősíteni. Csak saját felelősségünk csökkentésére szólálhat, de egyébként elfogadhatatlan az a magyarázat is, miszerint

azért nincsenek fiatal szakembereink, mert „az eltelt 12 év alatt nem képeztettünk ki fejlettebb külföldi intézményekben” tehetséges fiatalokat (p. 303.). Szerintem az erdélyi és a magyar történet kutatására a megfelelő alapképzés nem a fejlett külföldi országok, hanem elsősorban a mi, másodsorban pedig a magyarországi intézmények, műhelyek feladata lenne és ezt követhette volna a tényleges szükségleteknek megfelelően átgondolt külföldi specializálódás. De vajon mi idősebbek tettünk-e komoly kísérletet a fenti természetes kötelességünk teljesítésére és mutattunk-e vonzó példákat fiataljainknak az itthoni feladatokban való helytállásra?

Minthogy egyetértésem legteljesebb a referátum ama zárógondolatával (noha ebben az esetben is feszebb megfogalmazást javasolnék), hogy tovább nem halogatható történetkutatásunk jövődjének szókimondó megvitatása, szükségtelennek érzem megjegyzéseim folytatását. Az eddigi észrevételek is elegendők lehetnek annak érzékeléséhez, hogy véleményem szerint milyen irányba kellene tovább finomítani a szöveget, hogy e referátum hatékonyabb lehessen. Az azonban már a szerkesztő felelőssége és dolga, hogy észrevételeimből mit fogad el és foganatosít, vagy mit hagy figyelmen kívül.

Végül még néhány apróbb teendőt javaslok a szerkesztőknek:³

1. Gondoskodjék arról, hogy az egyháztörténeti kutatás sajátos szerepe se maradjon ki e mostani felmérésből. E kutatások jelentősége ugyanis a kisebbségi tudományosságban fokozatosan növekszik. A szórványosodás felgyorsulása következtében egyre több erdélyi falu magyar népességének „története” az egyházi keretek közé zsugorodik vissza. Ezért az egyháztörténet módszereinek tökéletesítése a magyar helytörténetírás központi jelentőségű feladatává válik.

2. Ha a bibliográfiai függelék jelenlegi formájában marad, alaposan ellenőrizni kell pontosság és teljesség tekintetében, mert én egyáltalában nem foglalkoztam vele.

3. A főszöveg stilisztikai finomítása szintén nyereséggel járna. Az egyszerű géphibák kigyomlálására is gondot kellene fordítani. Különösen, ha félreértés származhat a hibából. Pl. senki ne keresse Gyergyóújfalu monográfiáját, mert Magyarai András Gyergyóalfalu monográfiáját készítette el. Tárgyi szempontok kívánják meg a kézirat 2. lapjának alján lévő hosszú mondat félreérthető szövegének átfogalmazását. Talán így: „Jóllehet Magyarország egyes királyai, illetve Erdély több fejedelme okleveleinek titulátúrájában valóban Moldva és Havasalföld urának nevezte

3 A lektori vélemény utolsó részének konkrét javallatait figyelembe vettük. (Szerk.)

magát, a kommunista diktatúra azt a gyakorlatot honosította meg, hogy a régmúlt századaira vonatkozóan is a »három román ország« egyikének tette meg Erdélyt”. (p. 285.) A 14. lap alján viszont azt az állítást kell feltétlenül javítani, hogy a Magyarország újabbkori történetének forrásai c. sorozatot Domanovszky Sándor kezdeményezte. Annak kezdeményezője és éltetője haláláig Klebelsberg Kunó volt. Domanovszky személyéhez csupán a sorozaton belül József nádor iratait tartalmazó kötetek közzététele kapcsolható. (p. 302.)

Kolozsvárott, 2002. március 31-én

A ROMÁNIAI MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÁS SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYÁRÓL

Az erdélyi magyar, helyesebben romániai magyar történelemkutatás utóbbi 12 éve e tudományág eddigi legtermékenyebb időszaka. Legalábbis mennyiségi szempontból. Tartalmi kiértékelése még várat magára. A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete kezdeményezte számbavétel is csak részeredményeket ért és érhetett el, mivel e téren hiányoznak, még valamely szűkebb területet illetően is, a kiértékelő munkák.

A Csetri Elek által készített összefoglalás előzetes elemzések és kiértékelések hiánya miatt nagyjából a felszínen mozog, az eredmények összegzésére szorítkozik. A valós tartalom kiértékelése, a kutatás látószögéből kiessett időszakok és területek számbavétele, a feladatok konkretizálása, a „hogyan tovább?” kérdés megválaszolása elmaradt. E kérdések tanulmányozása és elemzése nélkül nem léphetünk tovább a jobbítás érdekében.

A történettudományi kutatások elemzésének egyik jelentős kérdése a személyi állományhoz kapcsolódik. Annak jó ismerete, vagyis felmérése, nyilvántartása és értékelése, hogy kik is művelik ma nálunk a történettudományt, milyen kérdésköröket kutatnak, és mennyire kapcsolódtak be a mai tudományos életbe, illetve maradtak azon kívül – a szakma számbavételének kiindulópontja. Ezt magától értetődően követi az után- és hiánypótlás kérdése, valamint az elért eredmények tartalmi kiértékelése. Tudtommal a személyi potenciálról még mindig nincs kielégítő nyilvántartásunk, mint ahogy hiányzik a könyvészetünk is, amelyre pedig nagy szükség volna.

Az alábbiakban egyetlen kérdéskört érintek, a személyi állományra vonatkozót. Itt kezdetnek eldöntendő volt, hogy ki tekinthető nálunk a történettudomány kutatójának. Csetri Elek a doktori tudományos fokozattal rendelkezőket (33 személy) és „számos” (valójában másfél tucat), szakvizsgát tett tanárt, múzeumórt, könyvtárost, illetve művelődéstörténeti kutatásokkal foglalkozó irodalmárt és filozófust sorol ide, összlétszámukat félszázra becsülve. A Magyar Tudományosság Külföldön akadémiai bizottsága 1998-ban közzétett nyilvántartásában 54 olyan romániai kutató neve szerepel, akik ezen tudományág művelőinek mondták magukat. (Számuk azóta az elhalálózások miatt 50-re csökkent.) Tükrözi-e a

valós helyzetet a két nagyjából egybevágó szám vagy nem, az szemlélet dolga. Én túl szűkkeblűnek találtam mindkét becslést. Tekintettel helyzetünkre, kisebbségi mivoltunkra – úgy gondolom – nem szorítkozhattunk csak a viszonylag szűk elitbe sorolható kutatókra, hanem számba kell vennünk mindazokat, akik az utóbbi 12 évben a tudományos igényeknek megfelelő írásaikkal, ha valamivel szerényebben is, de hozzájárultak a történeti irodalom gyarapításához. E meggondolásból számon tartandónak vettem mindazokat a szakképzettséggel rendelkezőket, akik a tárgyalt időszakban valamelyik tudományos igényű kiadványban legalább egy dolgozatot közöltek, a más tudományágakat művelők, de történetkutatással is foglalkozók közül pedig azokat, akik legalább egy önálló kötettel jelentkeztek. Az alacsonynak tűnő mérce révén a kezdő kutatók szárnypróbálgatásait is igyekeztem számításba venni. Felmérésem 138 nevet tartalmaz, de ez a lajstrom nem tekinthető teljesnek, mivel a Partiumra és Arad, Temesvár vidékére vonatkozó ismereteim hiányosak. Közelebb járunk a valósághoz, ha 150 személlyel számolunk. A 138 személyből 34 nem történész szakképesítésű.

Ha a tudományos fokozatokat tekintjük, akkor az összkép piramis jellegű. A csúcson az akadémikusok vannak. A hat akadémiai tag közül Jakó Zsigmond az MTA tiszteleti tagja, öten pedig ugyanazon akadémia kültagjai. A Román Akadémiát nem érdeklik a mi tudományos kutatóink, személyiségeink. Így egyetlen képviselőnk sem vette be soraiba. Az akadémiai tagokon kívül 22-en rendelkeznek doktorátussal (ezek mellett a más szakmabeliek közül heten). Ez az adat látszatra nem egyezik a Csetri Elek összefoglalójában találhatóval, de ha tekintetbe vesszük, hogy a tárgyalt időszakban tudományos eredménnyel szolgálokat vettem számba, az akadémikusokat pedig külön soroltam fel, adataim fedik a valóságot. Következnek a doktorátusra pályázók. Számukat sajnos nem ismerem. Többségük fiatal, de vannak egypáran középkorúak is, akik utólag próbálják behozni a rajtuk kívül álló körülmények okozta lemaradásukat. A tudományos fokozatok tekintetében a középkorúak helyzete a leghátrányosabb. Mivel a kommunista időszakban nem volt módjuk megszerezni a ma már választóvonalnak számító tudományos fokozatot, megmaradtak dr. cím nélküli szerény munkásoknak, tudományos munkásságuk viszont elég ok arra, hogy ismert és elismert kutatókként tartanak nyilván őket.

A számba vett történetírók foglalkozás, illetve munkahely szerinti számossági és százalékos megoszlása a következő (a nyugdíjasokat volt munkahelyük szerint soroltam be):

Foglalkozás, munkahely	szám	%
tudományos kutató	12	8,7
egyetemen oktató tanár	22	16,0
közép- és általános iskolai tanár	37	26,8
muzeológus és régész	20	14,5
levéltáros	4	2,9
könyvtáros	11	7,9
újságíró, szerkesztő	7	5,1
lelkész	13	9,4
tanulmányait folytató	3	2,2
egyéb (politikus, vállalkozó, mérnök)	9	6,5
Összesen	138	100,0

A szakmát ténylegesen és rendszeresen művelőknek, azaz kutatóknak az első két csoportba tartozók – vagyis a tudományos kutatók és az egyetemeken oktatók – tekinthetők. Ők képezik az összlétszám egynegyedét. Valójában csak a tudományos kutatói beosztásban ténykedők (valamint a nyugdíjasok) azok, akik tevékenységüket teljes egészében a tudományos életnek szentelhetik. Tizenkettejük közül öten már nyugdíjasok, az egyetemi tanárok közül pedig hatan. A többiekéről – kivéve a nyugdíjasokat – nyugodtan elmondhatjuk, hogy „szabadidős történészek”. Csak hivatalos kötelezettségeik mellett, jórészt szabadidőben folytathatnak tényleges kutatómunkát. Ez a tény rányomja bélyegét a hazai magyar történettudomány egészére. Valójában erre vezethető vissza a széles ölelésű, összefoglaló munkák, a szintézisek szinte teljes hiánya. És azért találkozzunk lépten-nyomon apróbb írásokkal, egy-egy részlettanulmánnyal, mert a szerzőknek nincs idejük nagyobb lélegzetű munkák megírására. Külön elismerést érdemel az a nem kutató beosztásban működő történész, aki hivatalos teendői mellett nagyobb horderejű történelmi munka megírására vállalkozik.

Amint várható volt, jelentős az egyetem előtti oktatásban dolgozó kutatók száma. Ők általában oktatástörténettel, illetve helytörténettel foglalkoznak, de van, aki segédkönyvkészítésre vállalkozott (pl. Szabó M. Attila Medgyesről az erdélyi települések történeti szótárának elkészítésére).

A történetírás számára nagyon fontos a közgyűjteményiek tevékenysége. Számuk (35 személy) első látásra kielégítőnek tűnik. De ha jelenlétüket szakonként és területi megoszlás szerint vizsgáljuk, aggasztó szakemberhiányról beszélhetünk. Mivel a tudományos kutatóként működők mellett ők képezik a szakemberállomány gerincét, jelenlétük egy-egy

közgyűjteményi intézményben, akár állami az, akár más természetű közület, sokkal jelentékenyebb kellene hogy legyen. A húsz muzeológus és régész Erdély tíz városában fejt ki tevékenységét, részben szervezett keretek között, részben egyénileg. Az előbbi csoportba sorolhatók a székelypöldi múzeumokban lévők, az utóbbiba a más városokban élők. Részarányuk az erdélyi múzeumokban dolgozó szakemberek összességében rendkívül alacsony.

Leghátrányosabb a levéltárosok helyzete. A négy levéltáros közül három állami levéltárnál dolgozott, de jelenleg kettő nyugdíjas, a harmadik nyugdíjazás előtt áll, a negyedik egyházi levéltáros. Jelenleg a levéltárosutánpótlás kérdése megoldatlan. Az állami levéltárak utánpótlásigényét a belügyminisztérium által fenntartott levéltárosi fakultás biztosítja, amely Bukarestben működik. Az évi 20-25 végzős között magyar nincs, csak csekély számú valamennyire magyarul is tudó kezdő levéltáros. A Babeş-Bolyain most beinduló levéltárosképzés csak akkor fogja elérni célját, ha lehetővé válik az ott végzők elhelyezkedése a ma nemzetinek (országosnak) hívott állami levéltáraknál.

A levéltárosokénál egy árnyalattal jobb a könyvtárosok helyzete. A tíz kutató könyvtáros négy városban fejt ki tevékenységét (Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely), de közülük is négyen már nyugdíjasok.

A közgyűjteményi intézményeknél dolgozó kutatók számának növelése érdekében konkrét stratégia kidolgozásra volna szükséges, ez azonban csak a politikum közbenjárásával valósítható meg. Tehát rá kellene venni a mindenkori kormányzást, hogy a magyarok által is lakott vidékeken az állami és önkormányzati kezelésben lévő közgyűjteményekbe elfogadható számban (a nemzetiség számarányának megfelelően) alkalmazzanak magyar szakembereket is. Így pl. a levéltárak esetében a belügyminisztérium kezelésében lévő levéltárosi fakultáson egypár helyet biztosítani kellene magyar diákok számára is, mert az állami levéltári hálózatba csak az ott végzett fiatalok kerülnek be. Megjegyzem, hogy e fakultáson eddig egyetlen magyar nemzetiségű fiatal sem végzett, nem is jutott be.

A történettudomány kutatásával foglalkozók negyedik csoportja az egyéb szakvégtzettséggel rendelkezők. Jelentős részben lelkészek, akik az egyháztörténet kutatását karolták fel. Vannak közöttük újságírók és szerkesztők is. Ezek főként szótár vagy bibliográfia összeállításával érdemelték ki a történészek elismerését.

Örvendetes, hogy a pályakezdők közül egyesek már tanulmányaik végzése közben jelentkeztek tudományos jellegű írásokkal. Mások pedig

kezdő tanárokként léptek a tudományos kutatás útjára, még ha nem sikerült is kutatói állásba jutniuk.

A szellemi potenciál számbavételénél az egyik jelentős szempont az életkor szerinti megoszlás. Esetünkben ez a következő képet mutatja:

Életkor	szám	%
30 vagy 30 év alatt	26	18,8
31–40 év között	8	5,8
41–50 év között	17	12,4
51–60 év között	32	23,2
61–70 év között	26	18,8
71 éven felül	29	21,0
Összesen	138	100,0

Az életkor szerinti megoszlás, az arányok tekintetében, a 31–50 évesek kivételével természetszerűnek mondható. Utóbbi csoporton belül a 41–50 éveseknél már jól érezhető a szakemberképzésben a múlt század hatvanas éveinek végén a magyar nyelvű egyetemi oktatásban beállt hátrányos helyzet, amikor a kolozsvári egyetemen csökkenteni kezdték a magyar anyanyelvű hallgatók számát. Ennek tetőzése a múlt század nyolcvanas éveiben következett be, amikor a történelem-filozófia karon már a magyar csoportok is megszűntek. Az ekkor végzett nagyon kevés magyar hallgató közül csak néhány maradt továbbra is kapcsolatban a tudományos kutatással. Az e pályát választók száma ezért nem éri el évi átlagban az egy személyt.

Biztató viszont a pályakezdők eléggé magas száma. Velük szükséges volna egy külön felmérésben foglalkozni, következtetésként felvázolni az utánpótlásra vonatkozó további stratégiát is. E kérdés boncolgatására azonban nem vállalkozhatok, mert nem lévén szorosabb kapcsolat az egyetemi képzéssel, hiányosak az idevágó ismereteim.

Elgondolkoztató az utolsó két korcsoport hányadának nagysága (40 %). Ide zömmel a nyugdíjasok sorolandók, még ha az egyetemi oktatók és a tudományos kutatók nyugdíjkorhatára magasabb is az átlagnál (65 év). Nyilvántartásom összesen 49 nyugdíjast tüntet fel, ez a személyi állomány 35 %-át teszi ki. A hajlott korúak, illetve a nyugdíjasok nagy száma a jövő szempontjából aggasztó. Másrészt viszont megnyugtató, mert ők azok, akik sokkal több időt fordíthatnak a kutatómunkára, és ők a legtermékenyebbek is.

A személyi állomány területi eloszlása nem egyenletes. A kutatóknak majdnem egyharmada (31,9 %) Kolozsváron tevékenykedik. Ez természetesen is, hisz itt működnek a legjelentősebb tudományos műhelyek (egyetemek, az EME stb.), és ezek adják meg egyúttal Kolozsvárnak a legfontosabb központ szerepét. Ez után következik három város nagyjából egyforma potenciállal: Székelyudvarhely (11,6 %), Marosvásárhely (9,4 %) és Sepsiszentgyörgy (8,7 %). Majd csökkenő számmal Szatmárnémeti (5 %), Csíkszereda (4,3 %), Nagyvárad (3,6 %), Bukarest (2,9 %), Zilah (2,2 %), Nagybánya, Gyergyószentmiklós és Temesvár 1,4-1,4 %-kal), valamint 19 helység egy-egy kutatóval. A szám szerinti megoszlásból kitűnik, hogy többszemélyes szervezett kutatóműhelyekről csak 8-10 helységben lehet szó. A többiek egyéni műhelyekként ténykedhetnek csupán. Hogy kik tevékenykednek szervezett kutatói műhelyben, és kik nem, az külön elemzés tárgyát kell hogy képezze.

Kutatóink számbavételénél figyelemmel kell lennünk főbb kutatási területükre is. A kutatók szakterületenkénti megoszlása a következő:

Szakterület	szám	%
régészet	10	7,3
ókor	2	1,5
középkor	4	2,9
újkor (1848-ig)	17	12,3
legújabb kor (1918-ig)	5	3,6
jelenkor (1945-ig)	4	2,9
napjaink kora	5	3,6
régiótörténet	3	2,2
helytörténet	31	22,4
oktatástörténet	4	2,9
egyház történet	16	11,6
művelődéstörténet	14	10,1
művészettörténet	10	7,3
egyéb	13	9,4
Összesen	138	100,0

Amint a fennebbi táblázatból is kitűnik, a kutatók érdeklődési köre széles skálán mozog, és eléggé megoszló. A sommás összegzés nem tárja fel a hiányterületeket, a fehér foltokat, sem azt, hogy azokat mennyire fedik le az anyaországi kutatók. Nem ad választ a jövő megoldandó kérdéseire sem. De érzékelteti a kutatás szerteágazását, korokra és szakterüle-

tekre irányulását, és jelzi egyes ágazatok hiányos vagy elégségesnek tűnő szakemberállományát. A régészeti kutatásról első látásra megállapíthatjuk, hogy jelentős számú szakemberrel rendelkezik, de arra nem kapunk választ, hogy régészeink közül hánynak a tevékenysége kapcsolódik az erdélyi magyarság történetének kutatásához. Tudtommal a többség honfoglalás előtti korszakokat kutat, ami jelen pillanatban kiesik érdeklődésünk köréből. A középkor régészete pedig még gyerekcipőben jár. Ókoraszaink nem foglalkoznak a magyarság ókori történetével, hanem csak munkahelyüknek nem a magyar múlt felé orientált kutatási témáival. Így ők is kiesnek érdeklődési körünkéből.

Örvendetes, hogy az 1848 utáni s főként az 1918 utáni korszak, valamint napjaink kora végre a kutatás tárgya kezdett lenni, de a becsesebb eredmények e téren még váratnak magukra.

Nem kielégítő a középkor történetét kutatók száma sem. Az a négy személy túlságosan kevés.

A helytörténet a legnépesebb kutatási terület. Művelői kevés kivételtől eltekintve vidékiek, nem egy esetben falun élő kollégák, akik a forrásokhoz való hozzáférhetőségi nehézségek mellett más akadályokat is le kell hogy küzdjenek, s ez érződik a megjelent írárok dokumentáltságán és színvonalán. A helytörténet-kutatók egy része várostörténettel foglalkozik, de számuk és felmutatott teljesítményük is messze elmarad az igényektől.

A régiótörténet a székelység múltjára, a Székelyföldre összpontosul, annak is a XX. század előtti időszakára. A többi régió átfogó kutatásával senki sem foglalkozik.

Az egyház-, művelődés- és művészettörténeti kutatók száma nagyjából azonos. A kutatók csak részben történész végzettségűek, többnyire más szakmabeliek – lelkészek, irodalmárok stb. De soraikban kimagasló eredményekkel ott találhatók a történettudományra szakosodtak is (pl. Sipos Gábor az egyháztörténetnél, Benkő Samu a művelődéstörténetnél, Kovács András a művészettörténetnél stb.).

Az egyéb kategóriába sorolt kutatók a történettudomány előmozdítása érdekében fontos kronológiákat, bibliográfiákat, lexikonokat készítenek. Ők többnyire más szakmához tartoznak: irodalmárok, újságírók vagy szerkesztők. De ide került az erdészettörténetet író mérnök is.

A SZÉKELYFÖLDI MAGYAR RÉGÉSZETI KUTATÁS MÚLTJA ÉS JELENE

A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete által 2002. június 1-jén Kolozsváron rendezett *Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001* című konferencián elhangzott vitaindító előadás és az azt követő beszélgetés és vita az erdélyi magyar történelemtudomány helyzetéről rendkívül hasznosnak bizonyult. Örömmel állapíthattuk meg, hogy a különböző tudományok területén dolgozó romániai magyar kutatók száma igen jelentős, ugyanakkor a történettudomány és azon belül a régészet terén igen nagy a lemaradás, és sok a pótolni való.

Ahhoz, hogy valós jövőképet alkothassunk magunknak, szükséges számba vennünk az eddig elért eredményeket és a hiányosságokat, tisztáznunk kell továbbá bizonyos, a konferencián felmerült kérdéseket. Kiégészítő tanulmányunk célja a székelyföldi magyar régészeti kutatás múltjának és jelenének bemutatása, valamint az előttünk álló legfontosabb feladatok körvonalazása.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell bizonyos alapvető dolgokat, éspedig, hogy mit értünk romániai – vagy székelyföldi – magyar régészeten, és egyáltalában miért van szükség erre. Különbséget kell tennünk azután a honfoglalás előtti korokra és műveltségekre valamint a honfoglalás utáni korszakra, az államalapítás korára és a kora középkorra irányuló székelyföldi magyar régészeti kutatások között.

Amint a konferencián is elhangzott, jelen pillanatban 29 történelemtudományi doktorátussal rendelkező történészünk van (Csetri 2002. 288–289.), ebből az ókor és régészet terén aránytalanul kevesen, csupán 6-an tevékenykednek. Életkorra és szűkebb szakterületre lebontva ez a kép még rosszabbul fest: Németi János, Kacsó Károly és László Attila életkora 60 év körül van, és mindhárman az őskor – bronzkor, kora vaskor – kutatói, Székely Zsolt, Bartók Botond és Bajusz István az 50 évesek korszályához tartoznak, szakterületük szerint pedig szintén az őskorral, illetve a római korral foglalkoznak. A Székelyföldön ilyen szempontból a helyzet még siralmasabb: a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban egy fiatal régész, Bordi Zsigmond Loránd doktorandusz Délkelet-Er-

dély kora középkori erődrendszerét kutatja, rajta kívül egy neolitikumra szakosodott fiatal kutató dolgozik itt, Sztáncsúj Sándor, akit egyelőre félállásban konzervátornak alkalmaztak, mivel az ELTE-n végzett, és diplomahonosítása még folyamatban van. A csíkszeredai Csíki Székely Múzeumban szintén egy pályakezdő, tapasztalatlan régész tevékenykedik – szűkebb szakterülete a kora középkor –, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban, a Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumban és a Székelykeresztúri Múzeumban egyetlen régész szakember sincs. A székelyudvarhelyi születésű fiatal és ígéretesen induló, tehetséges Bató Attila, mivel a Haáz Rezső Múzeumban nem fogadták, kénytelen volt három évig a sepsiszentgyörgyi Keleti Kárpátok Múzeumánál dolgozni, majd a rossz megélhetési viszonyok miatt felmondott és szakmát változtatott.

Amint e rövid felsorolásból is kitűnik, kevés a szakember, és sajnos a meglevő intézmények is könnyelműen bánnak az emberanyaggal. Csíkszeredában Janovits István helytörténész, amatőr régész elkészítette a Csíki-medence régészeti repertóriumát, de intézményes keretek közt csak rövid ideig dolgozhatott, ő is a Keleti Kárpátok Múzeumánál, mivel a Csíki Székely Múzeum nem alkalmazta. E helyzetnek véleményünk szerint több oka is van, elsősorban az elmúlt évtizedek alatt kialakult kedvezőtlen közvélekedés a régészetről. A kisebbségi sorban élő romániai magyarság nehezen viselte el, hogy a dák–román folytonosságra vonatkozó műhelyhipotézist az államhatalom politikai hitvallássá tette, és lépten-nyomon a román őshonosságot hangoztatva a magyarokat másodrendű állampolgárokként kezelte. Természetszerű, hogy ilyen körülmények között, amikor a kommunista diktatúra kisebbségi történetírásunk elsorvasztására törekedett, a fiatalok elkerülték ezt a pályát, az a kevés kisebbségi magyar régész pedig, aki ezekben az évtizedekben diplomázott, magyar települések feltárására nem kapott ásatási engedélyt. Számukra még a római kor kutatása is nehézségekbe ütközött. Maradt tehát az őskor, ahol nincs etnikum. Ezért van jelen pillanatban 5 őskoros romániai magyar régész doktor, míg a magyar őstörténettel csupán két pályakezdő kutató foglalkozik. Szükség van saját szemléletmódunk megváltoztatására is, tudomásul kell vennünk, hogy ha belakjuk ezt a területet, ugyanolyan figyelmet kell fordítanunk a honfoglalást megelőző korok leletanyagára, mint a hozzánk sokkal közelebb álló magyar emlékekre. A XX. század elején a kézdivásárhelyi születésű Pósta Béla-tanítvány, Kovács István neves régészünk is a rézkornak és a népvándorlás korának emlékeit kutatta. László Ferenc, a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgató-

ja az erődsdi őstelep feltárásával szerzett nemzetközi hírnevet az általa vezetett intézménynek. Roska Márton szintén Erdély őskorát kutatta. Ne feledjük, hogy Magyarországon is sok őskoros régész tevékenykedik, nem beszélve a római kor kutatóiról.

A Székelyföldön, amely földrajzilag magába foglalja Délkelet-Erdélyt, a régészeti tárgyakat a XIX. század közepén, a polgárosodással egy időben kezdték gyűjteni (Neugebauer 1851; Römer 1868. 39.). Az első magángyűjtemények az ún. *raktárleletek* vagy *kincsek* felbukkanása nyomán jöttek létre. Ezek közül a legjelentősebbek: a kézdivásárhelyi és bölöni bronzlelet, a cőfalvi aranykincs, a sepsiüfyalvi római köztársasági érme. Nagy részük véletlenszerűen került elő. Ebben az időben jelennek meg az első régészeti tárgyú tudományos szakdolgozatok is, amelyek már különböző korokat tárgyalnak. A magángyűjtők kezdetben a műtárgyakat inkább szépségükért, mint történeti értékükért becsülték. Az előkerült réz-, bronz- meg aranyeszközök és -ékszerek egy része már múzeumokba került (Roska 1929). Még a XIX. század második felében is a régészeti tárgyak nagy része magángyűjteményekből származik, a szakszerű, rendszeres régészeti ásatások váratnak magukra. A szórványleletek száma viszont egyre nő. Réztárgyak kerülnek elő Árkosról (László 1911. 175–259.; Roska 1929. 270.), Sepsimogyorósról (Roska 1929. 270.), Kovásznáról (Much 1893. 167–169.), Sepsibesenyőről (Hampel 1886), Kézdiabísból, Altorjáról, Szemerjáról, Sepsibodokról, Csernátonból, Sepsiszentgyörgyről (Roska 1929. 272.).

Az első szakszerű régészeti ásatást a vargyasi báró Dániel Gábor végezte 1867-ben Bibarcfalva és Bardóc határában, ahol 6 kőszekrényes kora bronzkori halomsírt tárt fel az általa megbolygatott 9 halomban (Orbán 1868. 221–223.).

Ebben az időben jelent meg Orbán Balázs hatalmas műve, a Székelyföld összes falvainak hatkötetes történeti, régészeti, földrajzi és néprajzi leírása. 1876-ban C. Gooss összeállította Erdély első régészeti repertóriumát, amelyben helyet kaptak a régészetileg addig feltárt székelyföldi települések is (Gooss 1876.).

A kincskeresők avatatlan ásatásokat végeztek az erődsdi őstelepen, valamint a komollói, oltszemi, nagyborosnyói és berecki erődített római katonai táborok területén. Ugyancsak ebben az időben bontották le és semmisítették meg a málnási és lécfalvi középkori várak falait, amelyek addig jól megőrződtek.

A székelyföldi magyar régészet történetében új fejezet kezdődött 1879-ben, amikor megalakult Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti

Múzeum. A Cserei Jánosné Zathureczky Emília által alapított imecsfalvi gyűjteménynek – a Székely Nemzeti Múzeum magjának – első tudományos rendszerezői és feldolgozói a múzeum első igazgató-őrei, Vasady Nagy Gyula és Nagy Géza voltak (Nagy 1882. 28–32.). A múzeum évente megjelenő *Értesítőiben* rendszeresen közölték a gyűjteménybe bekerült újabb tárgyak leltárát. Némely kutatások eredményei helyi és központi szakfolyóiratokban láttak napvilágot (Margitay 1873; Much 1893; Nagy 1886; Téglás 1887, 1891; Solymossy 1895; Roediger 1908).

Az első tudományos igényű, rendszeres régészeti ásatásokat László Ferenc végezte 1907–1913 közt az erődsdi őstelepen. 1918 után, tudomásul véve a román államba való betagolódás tényét, kapcsolatba lépett korának neves román történész-régész kutatóival, Vasile Pârvannal, Ion Andrieșescuval, Al. Tzigara-Samurcașsal, Hermann Schrollerrel, valamint számos külföldi szakemberrel. Az utolsó erődsdi ásatásokat 1925-ben V. Pârvan ösztönzésére, a román állam anyagi támogatásával végezte. Ugyancsak V. Pârvan segítségével közölte a *Dacia* első számában a kutatások addigi eredményeit.

Az első világháború után a régészeti kutatások központjába a Székelyföldön is a dák-római civilizáció emlékeinek feltárása került. Ferenczi Sándor terepjárásai nyomán felleltározta Délkelet-Erdély összes dáknak vélhető várát (Ferenczi 1929. 242–246.), E. Panaitescu pedig rendszeres régészeti ásatásokat végzett a berecki erődített római táborban (Panaitescu 1929.). Ugyancsak a XX. század harmadik évtizedében Roska Márton, Herman Schroller, Gordon V. Childe, Buday Árpád, Ion Andrieșescu és Fettich Nándor egy-egy régészeti tárgyú tanulmányt közölt a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára kiadott *Emlékkönyvben* (Csutak 1929). 1940 és 1944 között Paulovits István a római Dácia keleti határvonalát tanulmányozta, Roska Márton, vállalva a kisebbségi sorsot, több évtizedes kutatómunka nyomán elkészítette Erdély régészeti repertóriumát, amelynek sajnos csak az első kötete, az *Őskor* jelent meg, de szerepelnek benne a Székelyföld települései is (Roska 1942). Székely Zoltán rendszeres régészeti ásatásokat végzett a komollói erődített római táborban (Székely 1943). Amikor 1940-ben megkezdődhetett az erdélyi magyar tudományosság újjászervezése, Herepei János egy székelyföldi történelmi kutatóintézet létrehozását tervezte, amely összetömörítette volna a Székelyföld minden kutatóját. A világháború végét követő változások miatt ez az elképzelés nem valósulhatott meg.

1944 szeptemberében Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, sajnálatos módon eleget tett a kitelepítési parancsnak, és

a múzeum gyűjteményének legértékesebb tárgyait, köztük az erődsdi őstelep anyagát is vagonírozta és elszállította előbb Kolozsvárra, az Erdélyi Történelmi Múzeumba, majd innen Varga László kormánybiztos utasítására Keszthelyre. 1945 márciusában a zalaegerszegi vasútállomáson a gyűjteményt szétbombázták. Így a második világháború után a kiürült régészeti raktárakat újra fel kellett tölteni. Kutatásokat végeztek Bibarcfalván és Nagyborosnyón, majd 1949-ben a Román Akadémia közreműködésével rendszeres régészeti ásatások folytak a római Dácia keleti határvonalán. A következő évtizedekben a sepsiszentgyörgyi múzeum Székely Zoltán vezetésével, a bukaresti Akadémiai Régészeti Intézettel együttműködve, számos rendszeres régészeti kutatást végzett. A múzeum régészeti gyűjteménye rohamosan gyarapodott, az itt található tárgyakra számos hazai és külföldi szakember felfigyelt. Olyan neves régészek fordultak meg a Székely Nemzeti Múzeumban – akkori nevén Kovászna Megyei Múzeumban –, mint Ion Nestor, Eugenia Zaharia, Constantin Daicoviciu, Kurt Horedt stb. A neolitikum emlékeit Lécfalva-Várhegyen (Székely 1951) és Erősdön tárták fel (Székely–Zaharia 1986. 101–114.), a rézkori települést – Bodrogkeresztúri kultúra – Rétyen ásták elő (Székely 1964. 121–136.), a kora bronzkorból egy új, addig ismeretlen kultúrát sikerült elkülöníteni a zabolai Tatárhalmon (Székely 1971a. 387–400.), a kora vaskornak újabb fejlődési szakasza vált ismertté a rétyi településről és Csernátonból (Székely 1966). Késő vaskori településeket és várakat tártak fel újonnan Kovásznán, Csíkzsögödön és Kászonban (Székely 1972. 201–271., 1980. 23–34.). Egy-egy erődített római katonai tábornak tártak fel Oltszemen (Székely 1975. 343–351.) és Nagyborosnyón. A népvándorlás kor kutatása terén is jelentős eredmények születtek, sikerült kimutatni a gótok és a gepidák jelenlétét a Székelyföldön a Sepsiszentgyörgyön és Kézdiszentkereszten feltárt településeken, ez utóbbi a keleti szlávok – antok – emlékét is őrzi. A bolgár fennhatóságra utalnak a Csernátonban és Kézdiszentkereszten kiásott települések (Székely 1971b. 51–57.).

A kommunista diktatúra évtizedei alatt a sepsiszentgyörgyi múzeum igyekezett kiterjeszteni tevékenységét az egész Székelyföldre, betöltve így módon azt a szerepet, amelyet alapításakor a Székely Nemzeti Múzeumnak szántak. Székelykeresztúr környékén, Fiátfalván, Siményfalván, Kisgalambfalván, Nagygalambfalván, Székelyszenterzsébeten, Énlakán, Rugonfalván végeztek régészeti ásatásokat, a feltárt anyag egy része Székelykeresztúron maradt, és ebből a gyűjteményből fejlődött ki a dr. Molnár István által alapított múzeum. Itt tevékenykedett tíz éven keresztül Benkő Elek, aki Keresztúrszék, a középkori székely falu után nyomoz-

va összeállította Keresztúr-szék középkori régészeti topográfiáját (Benkő 1992), amely a mai napig egyedülálló jelentőségű tudományos munka ezen a téren. Benkő Magyarországra telepedése után a székelykeresztúri múzeum régész nélkül maradt.

A Csíki-medencében – Csíkzsögödön, Rákoson, Csíkcsomortánban stb. – Székely Zoltán és János Pál vezetésével végzett ásatások jelentősen hozzájárultak a Csíkszeredai Múzeum gyűjteményének gazdagodásához.

Erdély történetének egyik legkevésbé ismert korszaka az Árpád-kor – XI–XIII. század – volt. Ezt egyrészt a történeti források hiánya okozta, másrészt az, hogy a történelemtudomány nem használta fel kellőképpen azokat a támpontokat, amelyeket a régészet nyújthatott volna. Az elmúlt évtizedek kutatási eredményei a Székelyföld X–XIII. századi történetét új megvilágításba helyezik. A második évezred kezdetén a feudális magyar királyság kiterjeszti hatalmát Délkelet-Erdélyre is, betelepítve ide a székelyeket, akikre a továbbiakban a keleti határvédelem hárul. A székelyföldi magyar régészet egyik legtöbbet vitatott kérdése az volt, hogy mikor szállták meg Erdély délkeleti részét a székelyek. Ezzel a kérdéssel több kutató is foglalkozott, a rendelkezésre álló történeti adatok alapján azonban nem sikerült megnyugtató választ adni rá. Nagy Géza, a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgató-őre átfogó tanulmányt szentelt e tárgynak, de ő is csak ugyanazokra a történeti és nyelvészeti adatokra támaszkodhatott.

Kovács István és Roska Márton Erdély nyugati részében végeztek úttörő munkát, amikor az első világháború előtt feltártak néhány honfoglalás kori és kora középkori temetőt. A XX. század második felében Kurt Horedt egykori kolozsvári egyetemi tanár végzett ugyanott jelentős kutatásokat, a régészeti leletek mellett a történeti forrásokat is felhasználva.

Délkelet-Erdély X–XII. századi történetéről az írott források hallgatnak. A régészeti leletek is nagyon szórványosak voltak. Rendszeres kutatásokat Székely Zoltán előtt senki sem végzett, ezért e vidék XI–XII. századi történetét jórészt homály fedte. Az első hiteles történeti forrás, amely a székelyeket – Sepsiszék lakóit – jelenlegi lakóhelyükön említi, a szászok szabadságlevele, az 1224-ben kiadott Andreanum. Az első történeti adat tehát a XIII. század elejéről származik, ha figyelmen kívül hagyjuk a teuton lovagok 1211-ben kiadott adománylevelét, amely a Barcaságra vonatkozik. A szász oklevél alapján alakult ki az a közkeletű vélemény, hogy a székelyek a XIII. század elején szállták meg a Háromszéki-medencét, ezt a feltevést azonban semmilyen régészeti lelettel sem lehetett megerősíteni. A Székelyföld egészének megszállása sem egy csa-

pásra történt, hanem szakaszosan, különböző időszakokban ment végbe, amint azt a helytörténeti és nyelvészeti adatok is igazolni látszanak. Hiányoztak a régészeti adatok, mivel ebből a korból sem temetőt, sem települést nem ásatott ki senki, s így nem lehetett érdemleges véleményt nyilvánítani e kérdésben. Ferenczi Sándor kolozsvári kutató volt az első, aki régészeti alapon kereste a probléma megoldását. A múlt század negyvenes éveinek elején a Székely Nemzeti Múzeum megbízásából a háromszéki Bálványos-várnál végzett ásatásokat, azzal a céllal, hogy e székely eredetűnek tartott vár felépítésének korát meghatározza. Ferenczi a második világháborúban eltűnt, jegyzetei pedig – a régészeti leletekkel együtt – megsemmisültek. Így a Bálványos-vári ásatások eredményei elenyésztek, s a székelyek történetének ebben az alapvető kérdésében a régészet nem hozott új adatokat (Székely 2002).

A Székelyföld kora középkorának – az Árpád-kornak – a kutatásában elsősorban a XI–XII. századi temetők és települések feltárásának volt igen nagy jelentősége. Az írott emlékek hiányában csak ezek vethettek és vethetnek fényt e századok történetére.

Az első magyar, X–XI. századi településeket Sepsiszentgyörgyön, Gidófalván (Bedeháza), az első késő Árpád-kori köznépi temetőket pedig Zabolán (Székely 1973) és Székelypetőfalván (Székely 1990. 87–110.) tárták fel. Bóna István régész akadémikus szerint „...még historikus régész számára is meglepetést okozott a sepsiszentgyörgyi Székely Zoltán professzor túlzás nélkül szenzációsnak nevezhető két ásatása. Mindkettő az Orbaiszék területén történt, az egyik Zabola-Tatárdombon, ahol 218, a másik Petőfalva-Alsóhatárban, ahol 238 síros temetőt ásott ki” (Bóna 1991. 13.). A Sepsiszentgyörgyön létrejött székelyföldi magyar régészeti kutatóműhely tevékenysége nemcsak a Kárpát-kanyart, hanem Erdély nagy részét is átfogta. Kiterjedt Szilágypértől a Küküllők völgyéig, Csomafájától Medgyesig és a Feketeügy partjáig. A legkiemelkedőbb kutatási eredményeket nemzetközi kongresszusokon is elismeréssel fogadták.

Besenyő és székely-magyar települések kerültek felszínre Ozsdolán, Csernátonban és Torján. A településtörténeti kutatások mellett a magyar királyság védő várrendszerének feltárása is eredményeket hozott a XII. századi Herecz és a málnási várak megásása nyomán.

Amint a bevezetőben is rámutattunk, a XX. század 90-es éveiben – Székely Zoltán nyugdíjba vonulása és 2000-ben bekövetkezett halála után – a Sepsiszentgyörgyön létrejött régészeti kutatóműhely munkatársainak (Bartók Botond, Székely Zsolt, Bordi Zsigmond Loránd) és külső tagjainak figyelme – képzettségük és szakosodásuk folytán – túlnyomó-

részt a neolitikum és a bronzkor kutatására összpontosult. A magyar ősrégészet terén elért eredmények, csekély kivétellel, feldolgozatlanul maradtak. A Székely Zoltán által 1969-ben alapított sepsiszentgyörgyi múzeum tudományos évkönyvének, az *Alutának* a jogutódja, a Boér Hunor által életre hívott és szerkesztett *Acta* hat kötete 1995 és 2000 közt kiváló lehetőséget nyújtott a hazai és magyarországi régészek számára kutatási eredményeik közzétételére. Ez a kiadvány, amely a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatását élvezte, 2000 után – hogy a Székely Nemzeti Múzeum jelenlegi vezetősége az évek óta jól működő programot sajnálatos módon visszamondta – megszűnt a Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum Évkönyveként. Egy magánkiadó ugyan továbbra is megjelenteti, de a szakemberek bizalma megrendült iránta, és a kiadvány jövője bizonytalan.

E rövid történeti áttekintés után újra feltehető a bevezetőben is megfogalmazott kérdés, hogy van-e szükség magyar nyelvű régészettudományra. Amint már említettük, különbséget kell tennünk a különböző történeti korokkal foglalkozó magyar nyelvű régészeti kutatások és a kimondottan magyar őstörténettel foglalkozó régészeti kutatás között. A román államba való betagozódás óta a kutatók nagy része vagy román nyelven, vagy pedig valamilyen világnyelven teszi közzé tanulmányait. 1989 előtt Romániában nem volt magyar nyelvű régészképzés, sőt mondhatni, egyáltalában nem volt szakszerű régészképzés. A szakemberek az egyetem elvégzése után különböző múzeumokban és kutatóintézetekben képezték tovább magukat. A szakirodalom túlnyomó része is román nyelven jelent meg. Sokak számára a mai napig nehézséget jelent a magyar régészeti szakkifejezések használata. Az európai integrálódás folyamatában a nemzetközi konferenciákon, sőt még Magyarországon is a régészettudomány egyre inkább az angol nyelvet használja. A szakfolyóiratok zöme világnyelveken, angolul vagy németül jelenik meg.

A föltett kérdésre mégis csak egy lehet a válasz: igenis szükség van Erdélyben magyar nyelvű régészettudományra, elsősorban azért, mert magyarok vagyunk, mert nyelvében és kultúrájában él a nemzet, és az írásbeliségünk, az identitástudatunk megőrzéséhez, ápolásához és fejlesztéséhez elengedhetetlen feltétel az anyanyelvű tudományművelés. Az erdélyi magyar köznyelv romlása, a romániai magyarság zavarodottsága, a közemberek fájdalmas-dacos, de mindenképpen jogos sértődöttsége a hivatalos történelemszemlélet miatt – mindez csak akkor orvosolható, ha a régészettudomány anyanyelven teszi közzé kutatási eredményeit, megerősítve ezzel véreinkben az anyanemzethez való tartozás tudatát és tuda-

tosítva azt a tényt, hogy egy – másokkal egyenrangú – nemzetrésznek vagyunk a tagjai, nem pedig egy alsóbbrendű, megtűrt kisebbségnek. Az anyanyelvű régészettudomány műveléséhez viszont intézményes keretekre lenne szükség. Hiányzik az infrastruktúra, az információs hálózat és a szakemberek közti folyamatos kommunikáció, és hiányoznak a képzett szakemberek. Ugyanakkor a pár meglévő székelyföldi múzeumban jelenleg nincs is igény ezekre. Nagy jelentőségű lépésnek tartjuk a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete által 2002. június 1-jén Kolozsváron szervezett *Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001* című konferencia megszervezését, mert ez lehetőséget nyújtott az első megméretkezésre. A Székelyföldön a Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány létrehozta a Délkeleti Kutatóintézetet, amely pályázatok útján próbálja megteremteni a feltételeket a magyar régészetkutatáshoz. A hazai intézményes támogatás hiányában az AJKA, a Domus Hungarica, valamint más magyarországi alapítványok támogatásával, továbbá a Sapientia Alapítvány által nyújtott segítség révén mehetett csak végbe számos csoportos kutatás. Az elmúlt években egy kolozsvári régészhallgatókból álló kutatócsoport közreműködésével elkészült a Csíki-medence régészeti repertórium, egy hiánypótló munka, amely kiadásra vár. Ennyit legalább a Háromszéki-medence is megérdemel. Az ilyen résztanulmányokból kellene kinőnie egy új, az összes kutatási eredményeket magába foglaló Erdélyi Régészeti Repertóriumnak. A XX. század második felében a Székelyföldön feltárt és a különböző múzeumok raktáraiban felhalmozódott magyar vonatkozású anyag mind feldolgozásra vár. Az egykori régészeti ásatások eredményeiről csak néhány rövid, román nyelvű beszámoló látott napvilágot. Ezeket is magyar nyelvű tanulmánykötetekbe kellene gyűjteni. Ezen az úton haladva és elnyerve az AJKA támogatását, elvállaltuk, hogy megírjuk Csernáton község régészeti monográfiáját, amely a neolitikumtól az Árpád-korig terjedő időket tekinti át, és több mint ötven év kutatási eredményeit összegzi majd. Hasonlóképpen lehetne hasznosítani a Torja völgyében feltárt régészeti anyagot is. És ott van még Kézdiszentlélek, Kézdiszentkereszt, Nagyborosnyó stb. anyaga.

Nemcsak honfitársainkkal, hanem az egyetemes tudományossággal szemben is vannak adósságaink. Több mint évszázados erődsi kutatómunka anyaga vár feldolgozásra. De ahhoz, hogy Erősdnek megszülessen a monográfiája, legalább három őskoros régész többévi munkájára lenne szükség. Székely Zsolt a múlt század végén elkészítette Délkelet-Erdély kora bronzkorának monográfiáját (Székely 1997). Ezt a munkát is folytatni kellene.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetemen ma már szakszerű régészképzésben részesülő magyar fiatalok számára munkahelyről és külföldi továbbtanulásról, ösztöndíjakról kellene gondoskodni. A Székelyföldön még mindig nagyon kevés a történelemtanár. A kezdő tanári javadalmas elégtelensége sajnos elijeszti a fiatalokat e pályától. Szakkuratóriumok vezetőivel folytatott értekezleteken többször felmerült a pedagógusok fizetésének ösztöndíj formájában való kiegészítése. Valóra kellene váltani az elgondolást. Ugyanakkor a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Sepsiszentgyörgyre kihelyezett közigazgatási kollégiumát ki lehetne bővíteni egy székelyföldi történelem-földrajz szakos tanárképző fakultással. Esetleg a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem is indíthatna Csíkszeredában történelem fakultást.

E kiegészítő jellegű problémafelvetések és javaslatok csupán kis hányadát érintik a megoldatlan feladatoknak. Ne feledjük azonban, hogy elkezdődött a felzárkózási folyamat, és az Európai Unióhoz való csatlakozás az államhatalmat is kompromisszumokra fogja kényszeríteni. Ha ezeket nem használjuk ki kellőképpen, az utókor jogosan fog elmarasztalni bennünket.

SZAKIRODALOM

BENKŐ Elek

1992 *A középkori Keresztúr-Szék régészeti topográfiája*. Budapest, Varia
Archaeologica Hungarica

BÓNA István

1991 A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. In:
Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Debrecen, 13.

CSETRI Elek

2002 Összefoglalás az erdélyi magyar történettudományi kutatásokról.
1990–2001. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év*.
Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001
közötti eredményeiről. I–II. Kolozsvár, Scientia Kiadó (Sapientia Könyvek 8–9.),
I. 283–315.

CSUTAK Vilmos (szerk.)

1929 *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*.
Sepsiszentgyörgy, A Székely Nemzeti Múzeum Kiadása

FERENCZI Sándor

1929 Raport asupra unei excursii arheologice în județul Trei-Scaune. In:
Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania
1926–1928. Cluj, 242–246.

GOOSS, Carol

1976 Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. *Archiv des Vereins für
Siebenbürgische Landeskunde* 13. 203–338.

HAMPEL József

1886 *A bronzkor emlékei Magyarhonban*. Budapest, 1–3.

LÁSZLÓ Ferenc

1911 Háromszékmegye praemykenaei jellegű telepei. In: *Dolgozatok – Travaux*.
Kolozsvár

MARGITAY G.

1873 Borszéki leletek. *Arhaeologiai Értesítő* 7.

MUCH, M.

1893 *Die Kupferzeit in Europa*. Jena

NAGY Géza

1882 A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteménye. *Arhaeologiai Értesítő* 2.
1886 Az aldobolyi kardról. *Arhaeologiai Értesítő* 6.

NEUGEBAUER, J. F.

1851 *Dacien aus den Überresten des Klassischen Altertums mit besonderer
Rücksicht auf Siebenbürgen*. Kronstadt

ORBÁN Balázs

1868–1873 *A Székelyföld leírása* I–VI. Buda

PANAITEȘCU, Emil

1929 Le Limes Dacique, nouvelles fouilles et nouveaux résultats. *Buletin de la
Section Historique* 15.

ROEDIGER, L.

1908 Sánctonulatokról Háromszék és Brassó megyében. *Arhaeologiai Értesítő* 28.

RÓMER Főris

1868 Bőjteji sírhalmok. *Arhaeologiai Értesítő* 1.

ROSKA Márton

1929 A Székelyföld őskora. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, A Székely Nemzeti Múzeum Kiadása, 272.

1942 *Erdély régészeti repertórium* I. Őskor. Kolozsvár

SOLYMOSSY E.

1893 Az oklándi Kúnhalmokról Udvarhely vármegyében. *Arhaeologiai Értesítő* 5.

SZÉKELY Zoltán

1943 *A komollói erődített római tábor*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet–Székely Nemzeti Múzeum

1951 *Săpăturile la Leț-Varhegiu (Treii Scaune)*. *Tezaurul dacic de la Șimleul Silvaniei. Săpăturile la Bicsadul Oltului (Treii Scaune)*. București, Editura Academiei Republicii Populare Române

1964 Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci. *SCIV* 14. 1.

1966 *Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*. Brassó, Sfatul Popular Regional Brașov–Muzeul Regional Sf. Gheorghe

1971a Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei. *SCIV* 22. 3. 387–400.

1971b Slaven ancient dans le sud-est de la Transylvanie. *Balcano-Slavica* 1. 55–57.

1972 Cetatea dacică de la Covasna. *SCIV* 23. 201–241.

1973 Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben. *Korunk Évkönyve*, 219–228.

1975 Noi descoperiri din epoca română din sud-estul Transilvaniei.

SCIV 26. 3. 343–351.

1980 Cetatea dacică din Valea Cașinului. *Studii și comunicări* 23–24.

1990 Necropola medievală de la Peteni (com. Zăbala). *SCIV* 41. 1. 87–110.

2002 Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben. In: Dávid Gyula–Veress Zoltán (szerk.): *Évek az ezerszázból*. Kortárs erdélyi történetek. Stockholm, Erdélyi Könyvegylet

SZÉKELY Zoltán–ZAHARIA, Eugenia

1986 Raport asupra săpăturilor noi de la Ariușd (jud. Covasna), 1968–1985. *Aluta* 17–18. 101–114.

SZÉKELY Zsolt

1997 *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în Sud-estul Transilvaniei*. București, Bibliotheca Thracologica

TÉGLÁS Gábor

1886 Praehistorikus vasolvasztás Bessenyőn (Háromszék m.). *Arhaeologiai Értesítő* 7. 153–157.

1891 A rézkori civilizáció emlékei Háromszéken és a szomszédos vidékein. In: *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*. Sepsiszentgyörgy

KUTATÁSOK A KOLOZSVÁRI BABEŞ–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM SZOCIOLÓGIA TANSZÉKÉNEK MAGYAR TAGOZATÁN

1. Szempontok

A BBTE Szociológia Tanszékének és háttérintézményeinek magyar szociológusai szeretnék, hogy alapvetőbb munkáik számon tartassanak az utóbbi évtized szociológiai eredményei között. Ezeknek csak kisebb részéről, inkább történeti előzményeikről számolt be e kiadványsorozat első kötete.

A BBTE Szociológia Tanszékének magyar tagozatán párhuzamosan több kutatási program folyik évek óta, valóban nehéz követni őket. Ebben az összefoglalóban az átfogó jellegű, huzamos lefolyású, kedvezően fogadott és pedagógiaiilag is értékesíthető vizsgálódásokat soroljuk fel. Ezért nem kerülnek szóba a továbbiakban a következő típusú kutatásaink: közvélemény-kutatások, melyek nem kívántak túllépni az egyszerű leíráson, a megrendelők számára szükséges adatok szakszerű bemutatásán; piackutatások (lokális médiapiac-kutatások és hasonló); szociológiai módszerrel végzett hatásvizsgálatok és politikai elemzések, amelyek bizonyos gazdasági vagy politikai szereplők, szakmai kamarák megbízásából készültek (a munkaerőpiac, a közlekedés stb. vizsgálata); a doktorátus megszerzéséért folytatott kutatások; azok a kutatások, pontosabban próbálkozások, amelyeket a tanszéki közösség szakmai okokból nem tart megfelelőnek.

2. Az intézményi háttérrel

A magyar nyelvű tudományegyetemi szociológiaoktatás tizenegy éves Kolozsváron. 1990-ig voltaképpen hosszú időn keresztül egyáltalán nem folyt szociológusképzés, jóllehet az egyetem filozófia szakán a hallgatóknak külön-külön lehetőségük nyílt a lélektan, illetve a szociológia irányába szakosodni. A nyolcvanas évek második felére itt is beszüntették a magyar nyelvű oktatást. Érdekes módon ebben az időben is, amikor

a diktatúra immár mindent ellenőrzött, a körülményekhez képest jó előadások hangzottak el (eleinte magyar nyelven is, de végül csak románul) például a szociológiaelmélet vagy a kutatómódszertan köréből. Annak ellenére, hogy szociológia szak mint olyan nem létezhetett, a hatvanas évek óta a szociológiai kutatómunkát is igyekeztek folyamatosan fenntartani a tanárok.

1990-ben beindult a szociológusképzés román nyelven, 1991-ben pedig magyar nyelven is. A magyar tanszékrészleg 1998-tól fokozatosan önállósodott, jelenleg viszonylagos oktatásszervezői önállósággal *tagozatot* alkot. Kutatásszervezésben a magyar tanszékrészleg már azelőtt eléggé független volt, abban az értelemben, hogy a magyar oktatók különféle egyéni vagy csoportos kutatásokat végeztek, legtöbbször anyaországi vagy nyugati intézetekkel együttműködve. A magyar kutatócsoport önállósága tárgyaltalan volt olyankor, amikor a román kutatókkal közös programokban vettek részt. A tagozatnak választott vezetője van (Magyari Tivadar), képviselője van az új Szociológia és Szociális Munkásképző Kar vezetőségében (Horváth István, a kar tudományos titkára), választott képviselői vannak a kari tanácsban. Most már, ettől az évtől, a Magyar Tagozat önállóságát, képviselői módosításait, a tagozatvezető szerepét, hatáskörét a Szociológia és Szociális Munkásképző Kar szabályzata *statuálja*, ami ritkaságnak számít a BBTE-en.

A tagozaton a tanári kar viszonylag fiatal. Jelenleg 7 állandó tagja van, ez a szám várhatóan hamarosan 10-re növekedik, de a tagozat máris további 15-20 oktatót vont be az oktatásba (más tanszékek vagy egyetemek tanárai, doktoranduszok, vendégtanárok sorából). A mostani fejlesztési terv szerint a 2002/2003-as tanévben ez a szám 31-re emelkedik. Ezzel a magyar tantestület létszáma eléri jelenlegi törvényes kereteinek felső határát. Ezen a szinten a diákok valóban válogathatnak a tantárgyak között. Máris hallgathatnak például olyan tantárgyakat, mint az értekező próza fogalmazásának módszertana, a beszédtechnika vagy a magyar szaknyelvezet helyes használata.

A magyar diákcsoportba sikeresen felvételizők száma kezdetben 10-15 fő körül mozgott, évről évre növekedett, 1998-ban 32 főre rúgott, s a későbbiekben is emelkedett. Ez a gyarapodás összefügg azzal, hogy időközben megváltozott az egyetem „toborzó” politikája: újabban egyre több diákot vesznek fel, könnyebb a felvételi, ugyanis a tandíjmentesek mellett fizető diákok is bekerülhetnek. A 2001/2002-es tanévben összesen 131 hallgatója volt a tagozatnak. A kilencvenes évek közepe után az oktatás kezdett kinőni a kezdeti rögtönzöttségből, igénytelenségből, belter-

jességből, a filozofikusságból vagy éppen az adatközpontú szemléletből, és az évtized végére külső megfigyelők szerint is elérte a magyarországi mércét. Az oktatás több tantárgyban interaktívabbá vált, csökkentek az előadások és a szemináriumok közötti különbségek, számos alapvető tárgy esetében olvasmánycsomag („reader”) áll már rendelkezésre, az alaptárgyakban pedig áttértek a tesztrendszerre. 2001-ben a Kárpát-medence minden szociológia szakos magyar hallgatója közül a kolozsváriak nyerték el az összmagyar hivatalos kutatási verseny, az OTDK *első díját*. Igaz az is, hogy az oktatásszervezésben a pontosság, következetesség, a didaktikai korszerűsítés terén még sok a tennivaló. Esedékes tennivalóink: a jegyzetkiadás és az olvasmánycsomag-rendszer továbbfejlesztése, a vizsgák, a záróvizsga, a szakdolgozat, a szakmai gyakorlat reformja stb. Nem rejtjük véka alá a gondokat sem, ilyenek: az infrastruktúra elégtelensége, a tanteremhiány, az oktatás időbeosztásának zavarai, a kieső órák, egyes tanárok figyelmetlensége, a múltból itt rekedt *kínosan közép-szerű oktatók* jelenléte, a gazdasági okokból kényszerű áttérés a tömegoktatásra (amely didaktikai kockázatokkal jár), a magyar részleg önállóosodásának lassúsága. Szerencsére a nehézségek megritkultak, és a megoldási módok ismertek. Beindult a jegyzetkiadás: az év végéig két-három új jegyzet jelenik meg. Szintén az év végéig befejezik doktori disszertációjukat a tanári kar közepgenerációjához tartozók, ami lehetővé teszi majd, hogy hozzálassunk a magiszteri képzéshez.

A kilencvenes évek közepére rendszeressé vált a kutatói tevékenység, és ez elsősorban a menedzselés megjelenésének, az erőforrás-felhajtó és -hasznosító háttérintézmények kiépítésének köszönhető (Erdélyi Etnikai Kapcsolatok Kutatóközpontja, Desire Alapítvány, RODOSZ, Szociológus Véndiák Szövetség).

Kialakultak a diákok önszerveződésének és önálló szakmai tevékenységének a keretei (például a Max Weber Társadalomtudományi Szakkolégium, a Tudományos Diákkonferencia, a Kolozsvári Magyar Diákszövetség Szociológia Szakosztálya).

Fokozódott a magyar tanszéki közösség beilleszkedése a szakma nemzetközi életébe (Yale-ösztöndíj, CEU-ösztöndíjak, Domus Hungarica-ösztöndíjak stb., illetve a diákok részvétele a magyarországi Nyári Egyetemen, az ottani Részképzés nevű programban és a posztgraduális továbbképzésben). Szoros és tartalmas kapcsolatot tart a magyar részleggel szinte valamennyi mérvadó magyar egyetem és kutatóintézet szociológusi testülete, de személyes kapcsolatok által nyugati egyetemek szociológia vagy kommunikáció, illetve antropológia tanszékeivel is együttműködünk. Így eshe-

tett meg, hogy a szegedi JATE és a BBTE közötti együttműködési szerződésről annak idején a tárgyalások a szociológusok közvetítésével kezdődtek el.

Meghonosodott és a diákok körében nagy népszerűsége tett szert a vendégtanári intézmény. Volt tanév, amikor 7-8 magyarországi vendégtanár működött itt, úgy, hogy előadása a hivatalos tanterv része lett (az egyetemen akkor még egyedülálló módon), tehát ellátott egy választható tantárgyat: előadott, konzultációt nyújtott, vizsgáztatott, értékelt. Előfordult az is, hogy kutatást vezetett, segített a szakdolgozat irányításában (1997-ben, 1998-ban dr. Gábor Kálmán), zsűritag volt a TDK-n (1998-ban dr. Nagy Endre tanszékvezető, JPTE), szakmai gyakorlatra hívta meg az itteni diákokat, vagy gyakornoki munkakört biztosított nekik végzés után Magyarországon. Néhány évvel ezelőtt magyarországi vendégdiákok is felbukkantak nálunk, akadt olyan, aki saját költségén is hajlandónak mutatkozott Kolozsváron tanulni szociológia szakon (például 1999-ben néhány szegedi diák). A magyarországi kapcsolatok lehetőségei jelentősen beszűkültek akkor, amikor a magyarországi támogatáspolitikai irányt és prioritást váltott, és beszüntették a romániai állami magyar felsőoktatás támogatását. Ezt a fejleményt az éppen efféle támogatásra épülő programok megsínylették, a hosszú távú programok befejezetlenek maradtak, a tanrendben pedig (a hitelrendszer körülményei között) nemegyszer zűrzavaros állapotok uralkodtak el. Mintegy 150-200 órányi olyan előadás esett ki, amely azelőtt hivatalosan szerepelt a magyar tagozat tanrendjében.

A magyar és a román tanszékrészleg (tagozat) között a viszony hagyományosan jó, de illúzióink nincsenek. A magyar oktatóknak a körülményekhez képest a legtöbb ponton van kezdeményezési lehetőségük, és sok közös szervezési munkában vesznek részt. Mindazonáltal gazdálkodásuk, oktatásszervezésük egy nagyobb mértékben – sőt teljesen – önálló intézményben jóval hatékonyabb, célszerűbb lehetne.

3. A BBTE Szociológia Tanszékének Magyar Tagozatán és annak háttérintézményeiben tevékenykedő szociológusok kutatásai

Ezeket a kutatásokat 10 pontban foglalhatjuk össze, a kutatási témakörök szerint.

3.1. A romániai magyar közösségre vonatkozó általános, átfogó kutatások

Ebben a körben a legnagyobb kutatási program a „Kárpát-medence” nevű művelet volt, amelyet a Tanszék az Eötvös Loránd Tudományegyetemen dolgozó kutatók felkérésére, velük közösen végzett. Az egész Erdélyre kiterjedő felmérés csaknem egy évig foglalkoztatta a munkacsoportot 1997-ben és 1998-ban. Több alcsoport vagy egyéni kutató dolgozott tovább azután az empirikus anyagon, és kiadványok is születtek. Így részben ennek a kutatásnak eredménye a Culic, Horváth, Stan hármas által szerkesztett kötet (1999). Egészében ennek az eredménye egy 1988 elején a román kormány által támogatott konferencia anyaga és kiadványa (Culic–Horváth–Lazăr–Magyar N. L. 1998). Szintén javarészt ezen a kutatáson nyugszik a Magyarországon kiadott, televíziózásról szóló kötet (Magyar T.–Veres 1998). A magyarországi partnerek is felhasználták a kutatás eredményeit (például: Csepeli–Örkény–Székelyi–Csere 1998).

3.2. Erdélyi és általában romániai etnikai viszonyokra vonatkozó vizsgálódások. Az etnicitás elméleti kutatása, az etnikumközi viszonyok empirikus kutatása, etnopolitikai intézményrendszerek elemzése

A legszámosabb, de legalábbis a legnagyobb horderejű kutatás ebben a témakörben történt. Több más tárgyú kutatásnak valamely része is kiterjed a témakörre, de most csak a kifejezetten erre irányulókat említjük. Mivel e sorozat első kötete részben feldolgozta a tárgykört, annak elméleti vonatkozásait, intézményes hátterét, csak a könyvészeti forrásokat soroljuk fel, és természetesen csak azokat, amelyek az első kötet listáiban nem szerepelnek: Horváth 1994, 1995. 231–242., 1998. 39–54; Culic–Horváth–Raț 2000; Horváth–Scacco 2001.

Itt jegyezzük meg, hogy Horváth István szaktanácsadói minőségben, tanszékünk képviseletében folytat kutatásokat 1999-től az EBESZ kisebb-

ségi főbiztosának szakértői csoportjában. Feladatuk a kisebbségvédelemre, kisebbségi nyelvhasználatra és kultúrára vonatkozó oktatáspolitikák hatékonyságának vizsgálata. Az ezt tükröző önálló kötet jó visszhangra talált több európai szakintézetben, de diplomáciai körökben is (Horváth 2002).

Továbbá itt említjük a következő kutatást.

A BBTE és a Kolozsvári Műszaki Egyetem diákjai körében végzett kérdőíves szociológiai felmérésről van szó, amely az interetnikai kapcsolatok alakulását és a nyelvhasználat különböző aspektusait vizsgálta. A vizsgálódásról rövid jelentés készült, a rajta alapuló doktori disszertáció megírása folyamatban van, szerzője John Fox (UCLA-doktorandusz, Full Bright-ösztöndíjas). A munkát a Szociológia Tanszék munkatársai és szociológus diákok végezték.

3.3. A romániai magyar oktatási rendszerre vonatkozó kutatási programok

Számos kisebb szabású kutatás közül az 1997–98-ban végzett vizsgálódást emelik ki azok, akik a munkánkat figyelemmel követik. A kutatás nyomán született tanulmányok a Teleki Alapítvány birtokában vannak, és oktatáspolitikai döntések megalapozásában is használták őket mind Magyarországon, mind Romániában (A romániai magyar oktatási rendszer, 1998).

A kutatócsoport tagjai: Horváth István, Magyarai Nándor László, Magyarai Tivadar, Lazăr Marius, illetve a Teleki Alapítvány és a budapesti Oktatáskutató Intézet (OKI) munkatársai. A többi határon túli kutató módszertani felkészítését a kolozsváriak végezték el, az OKI szervezésében, 1998 februárjában. Az átadott tapasztalatok nyomán így máshol is születtek hasonló projektek. A kolozsvári tanszék Magyar Tagozatának munkatársaiból alakult csoport ebből a programból a következő eredményeket érte el:

- A romániai magyar középiskolai szerkezet feltárása, amelynek a legfontosabb elméleti folyományai az iskolai szerkezetváltásra vonatkoznak. A kutatás átfogó volt, időigényes, és a kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt felhasználta.

- A romániai magyar értelmiség iskolai, társadalmi és demográfiai eredetének feltárása több romániai egyetem (a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Brassói Műszaki Egyetem, a kolozsvári Agrártudományi Egyetem, a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Temesvári Műszaki Egyetem és a temesvári Nyugati Tudományegyetem) személyi állományának vizsgálatán keresztül.

– Karrierkép és pályakezdés feltárása az 1990 és 1997 között végzett romániai/erdélyi magyar hallgatók körében.

– A romániai magyar oktatást övező nyilvános diskurzus elemeinek és sajátosságainak feltárása.

3.4. Ifjúságszociológiai kutatások a romániai magyar fiatalokról

A romániai magyar ifjúságra vonatkozó kutatások a leghuzamosabbak és leggyakoribbak a Magyar Tagozaton és a Max Weber Társadalomtudományi Kollégium égisze alatt végzettek közül, hála a diákok és mesterjelöltek nagyszabású részvételének, valamint a magyarországi intézetek közreműködésének. Számos alapkutatási program valósult meg vagy van folyamatban, főleg Gábor Kálmán szegedi professzor, az ismert magyarországi ifjúságkutató irányításával, mesterjelöltjeink és doktoranduszaink részvételével. Elméleti kiindulópontjuk a diákok körében népszerűvé vált, „ifjúsági korszakváltás” címkével jelzett teória (Zinecker-elmélet). A határon átnyúló együttműködés az ifjúságkutatás terén olyan szoros immár több mint hét esztendeje, hogy Gábor Kálmán professzor szinte a Magyar Tagozat belső munkatársának számít. A kutatások számos olyan tanulmányt adtak, amely megjelent a *WEB* című folyóiratban, de fő eredményük talán két tanulmánykötet, az egyik már nyomdafestéket látott (Veres 2000c), a másikat most lektoráljuk.

Mindezek a programok egy nagyszabású kvantitatív vizsgálódáshoz vezettek 2001 második felére. A kutatási program címe, amint az a magyar sajtóban ismertté vált a közelmúltban, *MOZAIK 2001. Magyar Fiatalok a Kárpát-medencében* (2002). A magyarországi partner, e kutatás fő szervezője a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. A vizsgálódás kiterjed a 15 és 29 év közötti romániai magyarok gazdasági és társadalmi helyzetére, életmódjára, értékpreferenciáira, kulturális fogyasztására, közéleti kultúrájára és politikai beállítódásaira – teljes értékű alapkutatássá vált, akár csak az 1997-es „Kárpát-medence” vagy az 1998-as oktatáskutató program, amelyeket fentebb már említettünk. Ez az első olyan kutatás, amely a magyarországi Ifjúsági és Sportminisztérium védnöksége alatt folyik, és ez az első olyan kutatás, amelyben a már hivatalosan létező Magyar Tagozat partnerként vesz részt. Tagozatunk megbízott képviselői Veres Valér és Csata Zsombor szociológusok. A másik partner a csíkszeredai KAM.

Az ifjúságkutatások sorában említendőek azok a longitudinális vizsgálódások, amelyeket Péter László irányításával mindenkori végzős diákjaink folytatnak, s amelyek az egyetemi hallgatók politikai beállítódásait és

politikai kultúráját elemzik, illetve immár ezek dinamikáját is feltárják (pl. Péter 2000). 2001-től a kutatási programot fokozatosan kiterjesztették az összromániai politikai kultúra és mentalitás vizsgálatára.

Köztudott az egyetemen, hogy a kolozsvári BBTE két magyar tagozatos szociológus diákja, Geambaşu Réka és Pásztor Gyöngyi ifjúságpszichológiai tárgyú dolgozattal nyerte el 2001-ben az Országos Tudományos Diákkonferencia *első díját*, megelőzve a budapesti, szegedi, pécsi, miskolci, debreceni stb. szociológia szakos hallgatókat.

3.5. Az etnikai és faji gyökerű szegénység és az underclass-kategóriák kutatása

Ezek a Szelényi Iván, Nyugaton élő, világhírű magyar szociológus irányításával végzett vizsgálódások. Hasonlók erdélyi viszonylatban a nemi hovatartozásból következő szociális hátrányra vonatkozó kutatások (Magyari N.–Magyari-Vincze E.–Popescu–Rotariu 2001), illetve a Balánbányára vonatkozó kutatások (Péter 2001). Ezek jelzik tagozatunk „amerikai kapcsolatait” is, hiszen munkatársaink vagy az UCLA (Magyari Nándor László), vagy a Yale Egyetemen (Péter László) dolgozhattak és kuthattak. (Az elméleti hátteret illetően l. Emigh–Fodor–Szelényi 2001.)

A kutatók a szegénység és a kisebbségi állapot között lehetséges kapcsolatot vizsgálták. A hipotézis szerint az átmenet vesztesei nagy eséllyel azok közül kerülnek ki, akik valamilyen oknál fogva az átmenet kezdetén már hátrányos helyzetben voltak: kisebbségek, nők. E hátrány következtében úgynevezett „underclass” vagy „undercaste” típusok alakulnak ki, amelyeknek a kultúrája is sajátos.

3.6. A nemek közötti erdélyi kapcsolatokra irányuló alapkutatások

A vizsgálódást a DESIRE Alapítvány az „Etnokulturális Sokféleségért” Forrás-Központ megbízásából és támogatásával végezte az Európai Tanulmányok, a Szociológia és a Szociális Munkásképző szakok tanárainak és diákjainak részvételével. A kutatás interdiszciplináris, többféle módszert ötvöző eljárással folyt. Hozzá tartozott egy kérdőíves kutatás (kutatásvezető: Magyari Nándor László), a nemek közti és az interetnikai kapcsolatokra vonatkozó felmérésekkel.

A második szakaszban mélyinterjúk készültek különböző etnikumú kolozsvári nőkkel, majd focus-group beszélgetés következett aktív, azaz

valamilyen szervezeti életben részt vevő nőkkel (kutatásvezető: Magyari-Vincze Enikő), végül mintegy hathónapnyi szakosodott médiafigyelés keretében (kutatásvezető: Butta Barbara) vizsgáltuk, hogy a nők és férfiak, valamint az etnikumok milyen módon vannak jelen a médiában. Ezen kívül statisztikai adatgyűjtést folytattunk a kérdéskörben.

A kutatás alapcélja a nem szerinti elsőbbség (gender order) és az etnikai csoportokra jellemző nemi együttélési minta (pattern) közötti összefüggések feltárása volt. Sikertült kimutatni egy ilyen összefüggést – elősorban a roma és nemroma etnikai csoportok vonatkozásában válnak szét a nemi együttélésre és szocializációra vonatkozó családi minták.

Az adatbázisokon túl egy háromkötetes kiadvány mutatja be az eredményeket (2001).

3.7. A romániai magyar médiarendszer szerkezetére, piacára és beállítódásaira vonatkozó kutatások

A fentebb említett, Magyari Tivadar és Veres Valér-féle kötet (1998) nyitotta meg a sort, ebben már megtalálhatók azok az elméleti alapfogalmak, amelyek később is meghatározóak a romániai magyar kisebbségi médiatevékenységre, illetve médiafogyasztásra vonatkozóan Magyari közléseiben és előadásaiban (pl. 1996b): „*atipikus*” kisebbségi média, a *médiaszereplők „aprofesszionális” magatartása és elitizmusa*, a *médiadiskurzus sajátosságai* stb. Egy külföldi pályázat elnyerése után mindezeket részletesen feltáró tanulmány született, amelynek angol nyelvű változata kötetben jelent meg (Magyari T. 2002), rövidebb, magyar változata pedig a budapesti *Médiakutató* című szakfolyóiratban (Magyari T. 2000). A munka révén Magyari Tivadar egy nemzetközi médiakutató program részesévé, illetve egy médiapolitikai megfigyelőcsoport tagjává vált.

3.8. Az erdélyi demográfiai folyamatokra és a vándormozgásra vonatkozó kutatások

Ezek a vizsgálódások időről időre előtérbe kerültek, és (a nemek közötti viszonyra és az ifjúságra vonatkozó kutatások mellett) jó hírét kellették a kolozsvári tanszék Magyar Tagozatának. Idevág Mezei Elemér és Veres Valér számos összegző kutatása a népességalakulásról, illetve a Horváth István vezette munkacsoport kutatóprogramja a kivándorlásról és külföldi munkavállalásról, annak tipológiájáról és trendjeiről (Horváth 1995; Veres 2000a, 2000b; Magyari N. L. 1991; Horváth 2002).

2001-től Horváth István részt vesz a *Voice, Exit or Loyalty – Minority Strategies* című nemzetközi kutatóprogramban, amelyet a berlini Humboldt Egyetem szervez. Témája: „A romániai magyarok kivándorlása nemzetközi összehasonlító kontextusban”. Erről a tanulmány elkészült, már lektorálták, kinyomtatása 2002-ben várható.

3.9. A romániai magyar civil szféra átfogó kutatása

A kilencvenes évek közepén a kolozsvári magyar szociológusokat nagyrészt az a csaknem egy évig tartó kutatómunka kötötte le, amelynek során a romániai magyar civil szervezetek identitásáról, az ott szereplő személyek indíttatásairól, diskurzusáról, tevékenységi stratégiáiról, kommunikációs szokásairól tettek átfogó leíró és elméleti megállapításokat (Horváth–Deák 1995, 1996; Magyar T. 1996a).

3.10. A lakótelepi környezet és a (nagy)városi szegénység kutatása

Ez a legújabb kutatási terület. A munka a szegénységekutatások során kialakult Yale-i (például Szelényi professzorral való) kapcsolatok továbbápolásával indult be, Péter László és negyedéves, illetve maszterjelölt diákok önálló kezdeményezésére. 2002 nyarán sikeres adatfelvétel történt kolozsvári alapsokaságban; az eredményekről 2003 nyarára készül el kötet.

SZAKIRODALOM

1998 *A romániai magyar oktatási rendszer*. Kutatásjelentés, belső használatra. Kolozsvár, BBTE – Budapest, Teleki Alapítvány

CULIC, I. et alii

1998 *Români și maghiari în tranziția postcomunistă*. Imagini mentale și relații interetnice din Transilvania. Cluj, CCRIT

CULIC, I.–HORVÁTH I.–RAȚ, C.

2000 Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru”. In: Nastasă, L.–Salat L. (red.): *Relații interetnice în România postcomunistă*. Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 253–359.

CULIC, I.–HORVÁTH I.–STAN, C. (red.)

1999 *Reflecții asupra diferenței*. Kolozsvár, Limes

CSEPELI Gy. et alii

1998 Jelentés a Tündérbertől. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásmintái Erdélyben. In: Kolosi-Tóth-Vukovich (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI

EMIGH, R.–FODOR E.–SZELENYI I.

2001. The Racialization and Feminization of Poverty. In: Emigh, R.–Szelényi I. (eds.): *Poverty, Ethnicity and Gender in Easter Europe During Market Transition*. London, Praeger–Westport, 1–32.

2001 *Femei și bărbați în Clujul multiethnic*. I–III. Cluj, DESIRE Alapítvány Kiadója

HORVÁTH I.

1994 The Sense of Multiculturality in Eastern Europe. In: *Europe on the Move Fusion or Fission*. SIETAR–Europa Jyväskylä, 85–91.

1995a Ethnic Tensions and Conflicts in Romania. In: Gerhard Seewan (hg.): *Minderheiten als Konfliktpotential in Ostmittel- und Südosteuropa*. München, R. Oldenburg Verlag, 231–242.

1995b Az 1992-es népszámlálás kisebbségi adatai. *Korunk* 1995. 7.

1998 Geography, language and nationalism. In: Mihăilescu, V.–Iosif, C. (eds.): *Year book of the Romanian Society of Cultural Anthropology*. Bukarest

2002a A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk* 2002. 2.

2002b *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. Hamburg, Zentrum für OSZE-Forschung–University of Hamburg

HORVÁTH I.–DEÁK S. Zs.

1995 A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk* 1995. 11.

1996 Sociological Description of the Hungarian Unions and Foundations in Romania. *Render* 1996. 1.

HORVÁTH I.–SCACCO, A.

2001 From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. In: Bíró A. M.–Kovács P. (eds.): *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest, Open Society Institute, 241–272.

MAGYARI N. L. et alii

2001 The Social Construction of Romanian Poverty: The Impact of Ethnic and Gender Distinctions. In: Emigh, R.–Szelényi I. (eds.): *Poverty, Ethnicity and Gender in Easter Europe During Market Transition*. London, Praeger–Westport, 123–156.

MAGYARI N. L.

1991 Marasztalnak, tehát megyünk. *Regio* 1991. 4. 110–120.

MAGYARI T.

1996a Civil média. *Korunk* 1996. 1.

1996b A sajtó önállóságának kérdése a romániai magyar köztájékoztatás esetében. *Korunk* 1996. 1.

2000. A romániai magyar média. *Médiakutató* 2000. 1.

2002 Hungarian Minority Media in Romania: Policy towards professional improvement. In: Bajomi Lázár P.–Sükösd M.: *Reinventing Media*. Budapest, OSI (in print)

MAGYARI T.–VERES V.

1998 *A Duna Televízió erdélyi közönsége*. Budapest, HTKA

2002 *Mozaik 2001*. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet

PÉTER László

2000a Civil kurázsi – Egyetemisták és a civil társadalom. In: Somai József (szerk.): *A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, AEMCSZ

2000b *Poverty, Ethnicity and Underclass Formation in Balan and Temelia*. www.yale.edu/ccr/poverty/romania

VERES V.

2000a A romániai magyarság népesedési viszonyai a 90-es években. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, 44–52.

2000b A belső vándorlás Romániában és hatása a magyarlakta megyékre. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, 53–63.

VERES V. (szerk.)

2000c *Nemzeti vagy nemzetközi integráció?* Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum

AZ ERDÉLYI MAGYAR SZOCIOLÓGIA HELYZETE 1989 ELŐTT ÉS UTÁN

1. A mérlegkészítés hozadéka

E tanulmány írásakor lezajlott már a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete által szervezett 2002. június 1-jei konferencia, amely sok személyt mozgásba lendített: némelyeknek teljesíteniük kellett mérlegkészítési megbízatásukat, másoknak – sok magyar anyanyelvű kutatónak és oktatónak – csak annyi volt a dolguk, hogy egybegyűljenek a példásan előkészített találkozóra.

Mégis feltesszük a kérdést: mi a mérlegkészítés oka és hozadéka? Általában a szakirodalom főként az emlékiratok, önéletírások kapcsán vizsgálja ezt a kérdést, és az okok között egyaránt szerepelnek dicséretesek és elítélendőek. A mi esetünkben viszont nem egyetlen személy, hanem tudományágak mérlegéről van szó, ami nem ugyanaz. Maga az egész rendezvény, valamint az erre az alkalomra készült kétkötetes gyűjtemény (Tánczos–Tőkés 2002) haszna vitathatatlan. A legnagyobb figyelmet a társadalomtudományokról és ezek közül is a szociológiáról szóló összefoglaló tanulmánynak szenteltük. Ezt olyasvalaki írta meg, aki alaplátványosság szerint nem szociológus, hanem filozófus, és sajnos azt kell mondanunk, hogy meg is maradt kívülállóan.

A mérlegkészítőnek arra kell törekednie, hogy beszámolója ne legyen önámító, dicsekvő, magamutogató, önigazoló, és legfőképpen ne legyen valószínűsítő. Hanem legyen építő, cselekvésre készítő-sarkalló, összefogásra buzdító, további feladatokat megfogalmazó, alapjában véve pedig tényfeltáró-elemző. E követelményeket próbáljuk teljesíteni a jelen tanulmányban.

2. Az 1969–1990 közötti kolozsvári szociológia rövid összefoglalása

A szociológia helyének és szerepének tisztázása nehéz feladat, hiszen világviszonylatban igen fiatal tudományról van szó, ami a romániai hely-

zetet is alapvetően meghatározza. Elsősorban a két világháború közötti hagyományokat kell említenünk, a Dimitrie Gusti nevével fémjelzett faluszociológiai kutatómunkát, amelynek rangos erdélyi megfelelője Venczel József, Braun Róbert, Mikó Imre, Balázs Ferenc, Kós Károly és Biró Sándor munkássága, valamint az Erdélyi Fiatalok nevű mozgalom. Romániában mind a két világháború között, mind pedig a kommunizmus időszakában a falukutatás volt a leggyümölcsözőbb szociológiai ágazat. Ez a hagyomány élt és él tovább a Babeş–Bolyai Tudományegyetem szociológia tanszékén.

Az általunk elemzett időszakban végezték az első empirikus kutatásokat. A munka meghatározó személyisége Ion Aluaş volt, az első terepgyakorlatokat (a kérdőívezést) Venczel József szervezte meg. Venczel halála után Ion Aluaş, Traian Rotariu és e sorok írója kutakodott folyamatosan a kijelölt tárgykörökben, az adatgyűjtésbe mindenkor bevonva a diákokat, valamint más tanszéki és külső munkatársakat. A filozófia tanszéken létrejött egy szociológiai laboratórium, amely több mint két és fél évtizeden keresztül 3-4 kutatót foglalkoztatott főállásban. A többi munkatárs szerződéses alapon dolgozott. A vizsgálódások egytől egyig valamilyen gyakorlati társadalmi kérdésre irányultak (Aluaş 1972, 1976), így ezekről nyomtatásban megjelent tanulmányt hiába keresnénk. A gépiratos kutatási beszámolók a megrendelőknél maradtak, és nincsenek feldolgozva, bár rengeteg adat gyűlt föl bennük. Ez tehát a szociológia tudományának felhalmozási időszaka, és ennek az időszaknak a történései tették lehetővé azt, hogy 1990-ben megindulhasson az önálló szociológiai szakoktatás. Az anyaggyűjtés mára egyetlen aktív résztvevőjeként e sorok írója fontosnak véli a szóban forgó tudományos tevékenység belülről történő összefoglalását, értelmezését.

Az első szakszerűnek tekinthető felmérés és egyben terepgyakorlat színhelye Csákigorbó volt 1968–1969-ben (Venczel 1980). A kutatás célja a falusi népesség demográfiai és gazdasági helyzetének leírása, valamint a családszerkezet-elemzés módszertanának kidolgozása volt. Az alkalmazott módszer a kutatott családok közös memóriájára támaszkodott, ennek révén próbáltuk föleleveníteni az előző nemzedékek családi viszonyait. A módszer kidolgozója Venczel József volt, aki egyben ennek a terepgyakorlatnak a vezetését is magára vállalta. E sorok írója az olvasási szokásokat dolgozta fel akkor (Neményi 1971a, 1971b, 1971c). A csákigorbói terepgyakorlat alkalmával került sor Romániában először a rádióműsorok népszerűségének a mérésére falusi közegben, ugyanis a gyakorlat egyik meghívottja volt Pavel Câmpeanu, a rádió- és tv-társaság mellett működő kutatócsoport vezetője.

Ugyancsak 1969-ben adatfelvétel készült az egyetemi felvételiiről, illetve az elsőéves hallgatók beilleszkedéséről (Aluș 1969). Arra voltunk kíváncsiak, hogyan tölti be rostáló szerepét a felvételi vizsga, és hogyan befolyásolja utóbb az oktatást. Az adatokat kutatási beszámolóban összesítettük, és az egyetem vezetőségének rendelkezésére bocsátottuk.

1970-ben zajlott le a bulgáriai Várnában a VII. Szociológiai Világkongresszus, amelyre népes romániai csoport nevezhetett be (a célország közelsége folytán), és ez volt az első olyan nemzetközi tudományos rendezvény, amelyen saját költségére tanszékünk több tagja is részt vehetett.

1972–73-ban az akkori társadalom két legnépesebb csoportjáról készült felvétel, a munkásosztályról és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek népéről.

1973–74-ben Kolozs megyében a falun dolgozó értelmiségiek költözködési hajlandóságát vizsgáltuk. A megrendelő, a megyei területrendezési hivatal, lakást szándékozott építtetni ezeknek az orvosoknak, tanároknak, minthogy 80 százalékuk városról (Kolozsvárról) ingázott falusi munkahelyére (Neményi 1978a).

1974–75-ben a tanügyminisztérium megrendelésére készült egy összeírás az iskolai lemorzsolódásról. Miközben a propaganda a teljes iskoláztatást ünnepelte, fény derült arra, hogy a fiatalok bizonyos hányada még jóval a kötelező oktatás befejezése előtt abbahagyja tanulmányait. A felmérés adatait nem lehetett a nyilvánosság elé tárni.

Ugyancsak 1974–75-ben a megyei területrendezési hivatal szociológiai felmérést rendelt a biharrótsai¹–kissebesi építkezések miatt áttelepítésre kerülő lakosságról (Neményi 1974).

1975-től interdiszciplináris felvételekre került sor, amelyek céljául egy térség, a hagyományairól híres Avas több szempontú (földrajzi fekvés, éghajlat, természeti kincsek, gazdasági potenciál, népességstruktúra, megélhetés és jövedelmi források stb.) kutatását tűztük ki (Neményi 1977, 1978b; Neményi–Aluș–Crăciun 1977; Pascu–Aluș 1983). E témát járták körül az egyetem tanári kara által szervezett 1977. évi tudományos konferencia beszámolói, majd 1978. június 9–10-én Szatmárnémetiben egy kétnapos tudományos értekezlet vont mérleget róla (Neményi 1978c).

Az avasi felméréssel párhuzamosan 1975–76-ban az Aranyos mentén végeztünk empirikus kutatást, amely völgyzáró gát építéséhez kapcsolódott. A helyi lakosság áttelepítését szociológiai felvétel előzte meg,

1 Roșia Poieni

amely az elköltöztetés alternatíváit és opcióit, valamint a háztartások leltárát mutatta ki. Ugyancsak 1975-ben hasonló felmérés történt a Beszterce megyei Kolibicán. Készült egy kérdőív, amely az elköltöztetés lebonyolítására vonatkozott, ehhez a család szerkezetét és a család tagjainak személyi adatait jegyző adatlap járult, továbbá egy harmadik ív, amely a gazdaság és a lakóház tárgyi leltárát tartalmazta.

1977–78-tól Kolozs megye városi és falusi térségeiben készítettünk adatfelvételeket. Ezek során a településhálózat fejlettségi fokát, infrastrukturális állagát vizsgáltuk a továbbfejlesztési beruházások érdekében. A cél a városfejlesztés helyi feltételeinek, a regionális helyi központok kialakításának a mérlegelése volt. E vizsgálódások nyomán döntötték el a hatóságok, hogy mely települések alkalmasak városi szintű fejlesztésre.

1978-ban a megyei pártbizottságtól kaptunk megrendelést a társadalomtudományokat oktató tanárok körében végzendő, felkészültségi szintjük feltárását célzó adatfelvételre. Ez elég nagy elégedetlenséget keltett, mert az ismeretszint mérése nem lehetett egységes a tanárok eltérő szakvégtettsége miatt. Szintén a tanügyhöz kapcsolódott egy másik empirikus kutatás, amely 1980-ban készült Achim Mihú vezetésével, és az első éves egyetemisták beilleszkedését elemezte.

1980–83 között került sor a második interdiszciplináris, több kutatócsoportot mozgósító felvételre, amely a Mócvidék ügye néven vált közismertté (Aluáš 1982, 1994). Ez a Szatmár megyei területrendezési hivatal megrendelésére készült, és öt megye településeire terjedt ki. Anyagát részben az egyetem 1981. és 1982. évi tudományos értekezleteiről szóló beszámolók őrzik.

1984-ben újból Kolozs megye került a figyelem középpontjába, pontosabban a megyeszékhely, amikor az életminőséget mértük fel Kolozsváron, a városnegyedek urbanisztikai jellegzetességeit, azt, hogy a lakosság mennyire elégedett a lakásviszonyok, a lakónegyed és a város ellátottsága tekintetében. 1985-ben az egész megyére kiterjedő területrendezési tanulmány készült. Ugyanebben az évben a megye négy községére kiterjedő demográfiai vizsgálódás folyt, mert a falusi népesség elöregedése akkoriban is gond volt.

1986–87-ben megint demográfiai témák felé fordultunk, a Kolozs megyei egészségügyi és demográfiai hivatallal kötött egyezség nyomán három tanulmány készült, az első a fiatal házasokról, a második a felbomló családokról és a válásról, a harmadik pedig a csonka családokról. Az utóbbira vonatkozó vizsgálódás vezetését magam vállaltam, az akkor elkészült tanulmány, majd ennek 1997-es átdolgozása (diplomadolgoza-

tom) gépiratos formában maradt, de a családszociológiai előadásokban még ma is hasznosítjuk eredményeit, mivel hasonló jellegű felvétel azóta nem történt.

*

Jó lenne nyomon követni és elemezni a szociológiai kutatás módszertanának változását, hiszen ez mindenképpen jelzés értékű a tudományág alakulása szempontjából. Abban, hogy az 1960-as évek végétől szociológiai témák kerültek a tudományos érdeklődés középpontjába, megmutatkozik az a vágyunk, hogy többet tudjunk az emberek közötti (gazdasági, politikai, kulturális, jogi jellegű stb.) kapcsolatokról, mert ezek vizsgálata választ adhat bizonyos égető gyakorlati kérdésekre.

A társadalmi élet legváltozatosabb területein merültek föl megoldandó kérdések: a falu és a vidéki életforma, a falu és város közötti nagy különbségek, a népesség struktúrájának változásai a faluról városra áramlás folytán, az oktatás mindhárom szintjének funkciói, tartalma, módszerei, az értelmiség helye és szerepe, az ifjúság sajátos kérdései. A mindennapi életben tapasztalható gondok tanulmányozására jöttek létre kis számú kutatóból és oktatóból álló csoportok, melyek többféle módszert alkalmaztak. A kérdőíves (survey típusú) ankét kezdettől fogva az információgyűjtés alapvető módszere volt, elsősorban azért, mert az akkori idők statisztikai egyáltalán nem voltak megbízhatóak, sem elég részletesek, és a felmérés többnyire saját statisztika készítésével kezdődött. Emellett azért a meglévő statisztikai forrásokat is igénybe vettük, hiszen valamilyen támpontot mégiscsak nyújtottak. Interjúk is készültek bizonyos személyekkel, és ez az anyag újabb adatforrásokhoz és témákhoz vezetett.

Nem sokan tudják, hogy a számítógép már több évtizede használt technikai eszköz nálunk, és hogy mi, szociológusok már az 1970-es években is éltünk vele, csak az információ átvitele és feldolgozása volt nehézkes és hosszadalmas, bár számítógépközpontban történt. Az akkori számítógépek épületnyi teret foglaltak el, és csak egyetlen központ létezett városunkban. Akkoriban még igen kevés informatikus akadt, és szociológiai ismereteik elenyészők voltak. A kérdőívek kódolása, számítógépre vitele, a táblázatok elkészítése, majd az eredmények leolvasása – mind informatikusra várt. A modern személyi számítógép (PC) és a kezelésében való jártasság csak 1990 után vált általánossá. Új információelemzési programok is megjelentek (pl. az SPSS), ezeket ma már az egyetemen tanítják.

3. A globalizáció kihívásai

1989 előtt csak kiváltságos személyek látogathattak külföldre. E sorok írójának összesen kétszer volt alkalma külföldi konferenciára utazni, akkor is csak szocialista országba; először a várnai értekezleten vett részt, majd az 1983-as budapesti Faluszociológiai Európai Konferencián, ám e két alkalommal szerzett szakmai ismeretségei a későbbi években bőven kamatoztak.

1990 valóban mérföldkő a nemzetközi kapcsolatok szempontjából, mert már januárban megnyíltak a határok, és a Falufejlesztő Társaságtól, később pedig a Magyar Szociológiai Társaságtól is rengeteg (évi 5-6) meghívást kaptunk magyarországi (országos vagy nemzetközi) rendezvényekre, ami lehetővé tette számunkra (az akkor újonnan létrehozott szociológia tanszék magyar és román tagjai számára) a kapcsolatteremtést magyarországi és nyugat-európai kutatókkal, egyáltalán a külföldi tudományossággal. Úgy gondoljuk, hogy ez javunkra vált. Személy szerint ezeknek a kapcsolatoknak köszönhetem a nemzetközi tudományos életbe való belépést, amely nekem – gondolom, éppúgy, mint sok társam számára – egy teljesen új világot nyitott meg. A globalizáció és a rendszerváltás jótékony hatására előbb a bemutatkozás történt meg, majd tudományos dolgozatok készültek, végül pedig a nemzetközi pályázati rendszerbe való bekapcsolódás is megkezdődött.

4. A közvélemény-kutatások és a politikum

A piacgazdaságra való folyamatos áttéréssel a tudomány is keresi az új lehetőségeket, anyagi forrásokat. A vizsgálódások sajátos területét képezik a közvélemény-kutatások, amelyek új jövedelemforrást jelentenek egyes kutatók számára. E tekintetben a legkényesebb kérdés az, hogy a kutató mennyire tud semleges maradni a politikai szférával szemben. Nagy vihart kavart egy vita a kolozsvári napilap hasábjain, amelynek kiváltója e sorok írója volt, aki továbbra is azt a bourdieu-i álláspontot képviseli, hogy a közvélemény-kutatások nem tartoznak a tudomány körébe, pontosan politikai befolyásoltságuk miatt. A közvélemény-kutatást arra szakosodott intézmények művelhetik a leghatékonyabban, de választásokat csak négyévenként tartanak, s a választások közötti időszak holtidő az ilyen intézmények számára. Ezért idevágó szociológiai felméréseket is kell végezni, de csakis semleges álláspontról. A vita éppen azért robbant

ki, mert kétségessé vált némely közvélemény-kutató tárgyilagossága. Ezen úgy lehet segíteni, hogy konkurens cégek is fölmérk ugyanazon mezőn. A román közvélemény-kutatásban már fennáll ez a versenyhelyzet, a vetélkedő közvélemény-kutatók sakkban tartják egymást, ami a közéletre jótékonyan hat, hiszen a pártok és politikusok népszerűsége csak a különböző pártállásúak vélekedéseinek összesítéséből derül ki hitelesen. A kérdés csak az, hogy a romániai magyar népesség mennyiben tud ilyen rendszert működtetni.

5. Kutatási témák, programok 1989 után

1989 után Ion Aluaş, e sorok írója és a szociológia tanszék több más tagja külső munkatársakkal együtt nagyszabású történetdemográfiai adattár létrehozására vállalkozott Hargita megyében. Ez 1991 és 1993 között a falufüzetek elkészítéséből állt. A munka módszertanilag az 1989 előtti időszakhoz kötődött, hiszen a falufüzet a nyolcvanas években jelent meg adatgyűjtő eszközként Kolozs, majd Fehér és Máramaros, valamint Szatmár megyében végzett kutatások során. A falufüzet egy-egy vidéki település, illetve község demográfiai, infrastrukturális, gazdasági, kulturális, tanügyi és egyéb adatait tartalmazza. Összeállításához szükséges a település történetdemográfiai adatainak kigyűjtése a mindenkori népszámlálási nyilvántartásokból (esetünkben: 1854, 1900, 1910, 1930, 1956, 1966, 1977, 1992). Ezáltal statisztikai adatsort nyerünk egy egész megye községeiről legalább száz évre visszamenőleg. A füzetek emellett természetesen a település egykorú népmozgásainak, valamint szociális, kulturális és gazdasági életének mutatóit is tartalmazzák. Adatainkat a helyi, megyei vagy regionális döntéshozók sokféle vonatkozásban hasznosították (vízvezeték, gázvezeték, utak, épületek, lakások építésénél), valószínűleg általunk nem ismert helyi vagy nagyobb régióra kiterjedő programokban is. Míg a korábbi füzetek csak gépiratban készültek, a Hargita megyei tanulmány már számítógépes feldolgozás alapján valósult meg. A számítógépes program Mezei Elemér munkája volt.

A Hargita megyei községi szintű adattárt 1993-ban hét községre kiterjedő kérdőíves gazdasági-háztartási mintavétel követte, amelynek adatait több kiadványban, tanulmányban ismertettük (Neményi 1994, 1996a, 1997a). 1994-ben Hargita megyében készült az első romániai felmérés az újonnan megjelent és szerveződő magánszektorról és vállalkozói rétegről (Neményi 1995a, 1996b).

1995-ben folytatódtak a faluszociológiai felvételek, Kászon és Csík-szentmárton összehasonlító kutatásával, ebben részt vett a fiatal nemzedék is, a magyar anyanyelvű kollégák sorában ott volt Veress Enikő doktorandusz, aki a szociológiai laboratórium tagjaként kezdte el tevékenységét a rendszerváltást követő időben. 1996-ban az előző évi tanulmány után elkészült Parajd, Korond és Etéd összehasonlító bemutatása (kutatási jelentés, kézirat), 1997–98-ban pedig Hargita megyei vonzáskörzetekről gyűjtöttünk adatokat, a megrendelő elvárásai szerint.

1995-től működni kezdett a már említett globalizációs háló; a szociológia tanszék több tagja bekapcsolódhatott nemzetközi kutatási programokba. A legfontosabb az 1995 és 1997 között lefolyt ACE-PHARE-kutatás, amely nyugati (angol és görög) irányítással romániai és bulgáriai falusi struktúrákat és gazdálkodási modelleket tárt föl (Neményi 1995b; Vincze–Mezei 1997). Ebben részt vett dr. Vincze Mária közgazdász és Mezei Elemér informatikus, a szociológiai segédletet pedig e sorok írója szolgáltatta. Több tanulmányban is felhasználtuk e felmérés adatbázisát, illetve több alkalommal is bemutattuk kutatásunk eredményeit nemzetközi konferenciákon. Az igazi nagy nyereség a nemzetközi összehasonlító kutatások megalapozása volt, hiszen Romániáról a Nyugat szinte semmi biztosat nem tudott, és igen élénk érdeklődéssel fogadták első adatainkat, értékeléseinket.

1996-ban Bukarestben rendezték meg a Nemzetközi Szociológiai Társaság világkonferenciáját, ahol több dolgozat, beszámoló, kutatási jelentés hangzott el, e sorok írója saját munkacsoport (working group) irányítójaként is szerepelt (Neményi 1996c).

A nemzetközi együttműködés következő állomása az 1998 és 2002 között lebonyolított kétoldalú, romániai és görög kutatás volt (az ORIZONT 2000 című program keretében), amely a romániai és a görög agrárstruktúrák alakulására irányult, az európai integráció jegyében. Több megbeszélés, tapasztalatcsere zajlott le, valamint munkaülések mindkét országban, ezek friss tapasztalatok, szakirodalom, általában új információk gyűjtését és cseréjét eredményezték, de nem elhanyagolható a személyközi kapcsolatok bővülése sem. (A görög partner dr. Charalambosz Kaszimisiz faluszociológus volt.)

1999–2000-ben következett az Ausztriában meghirdetett SOCO-program, amely egy korábbi kutatás másodelemzésére alapozott, nemzetközi kerekasztal (workshop) kolozsvári megrendezésével, majd egy angol nyelvű kötettel zárult (Neményi 1999a, 1999b). Ebbe a kutatásba, mint ahogy más felvételekbe is, bekapcsolódtak diákjaink, akár terepmunka,

akár egyéb tevékenység révén. 2001-ben sikerült megszerezni egy három-éves SCOPES-támogatást, amely a nemzetközi együttműködés újabb típusát képviseli, hiszen a finanszírozó és irányító Svájc, a résztvevő két ország Románia és Horvátország, a feladat faluszociológiai tájékoztató központok létrehozása a két utóbbi országban, a távolabbi cél pedig a nemzetközi tudományos kapcsolatbővítés (infrastruktúra-alakítás, konferenciákra való részvétel, információcsere, jövődó kutatási programok előkészítése). A program nemcsak a kutatás, hanem az oktatás ügyét is előmozdítja, hiszen végső soron diákjaink hasznosíthatják a program eredményeit, az internetről, szaklapokból, könyvekből, konferenciákról áramló értesüléseket.

A tudományos élet eseményeiről szólva említenünk kell az *EME* által 1999-ben Kolozsváron szervezett szórványkonferenciát, amelynek meghívottja volt Tóth Pál Péter is (a *Szórványban* című könyv szerzője). Az előadásokból összefoglaló kötet is született (Erdélyi Múzeum LXII. 3–4.).

A nemzetközi programokban való részvétellel párhuzamosan sikerült a nemzetközi tudományos értekezletekre is rendszeresen eljutnunk, ezt igazolják az ilyen összejövetelekre készült tanulmányok, dolgozatok. A nemzetközi kapcsolatok számunkra igen fontosak, mert egyrészt új információk forrásai, másrészt a megmérettetés alkalmai. Olykor diákjainknak is nyújthattunk hasonló bekapcsolódási lehetőséget. Ilyen volt a görögországi Chanián (Kréta szigetén) rendezett 1997-es konferencia (Neményi 1997b), amelyen négy szociológia szakos diák is részt vett. Azóta főként a Magyarországon rendezett konferenciákra jutnak el rendszeresen diákjaink is. De ugyancsak említenünk kell az évente megrendezett TDK-t, amely fáradságos kezdeti szervezőmunka eredményeként most már jól működik.

A kolozsvári egyetem szociológia tanszéke fontos szerepet tölt be a szociológiai kutatásokban, egyrészt az egyetemi munka keretében, másrészt az egyetemi oktatáson kívüli számtalan kutatási programban. Utóbbiak teljes leltára újabb tanulmányt igényelne. Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül itt sem azokat a kutatócsoportokat, amelyek szintén a magyar nyelvű tudományos élet résztvevői. Ilyen a nagyváradi *Partiumi Keresztény Egyetemen* működő műhely (dr. Szilágyi Georgina és Flóra Gábor), mely vallásszociológiával, valamint szociális és kisebbségi kérdésekkel foglalkozik (Szilágyi–Flóra 1997, 1998a, 1998b, 2001; Szilágyi 2000). A rendszerváltást megelőző évjáratok diákjai közül Sorbán Angella kapcsolódott be különböző kutatási programokba, főként a kisebbségi lét identitása, az elvándorlás, az értékrend, a határon túli ma-

gyarság összehasonlító kutatása témakörben (Sorbán–Dobos 1997; Sorbán 2000; Sorbán–Nagy 2001).

6. A szakoktatás és kutatás helyzete és perspektívái

A szakoktatás 1990-ben kezdődött, amikor a szociológia mint önálló szak önálló tanszékként kapott működési engedélyt, valamint saját tanmenetet, programot, és saját diákcsoportot szervezhetett, ami kezdettől fogva utat nyitott a magyar nyelvű oktatás számára is. Mint már említettük, mindez csakis a korábbi évtizedek fáradságos munkájának gyümölcse. A tanszemélyzet állandóan bővült, mára egy doktori címmel rendelkező docens, hat doktorandusz, egy kutató és egy filozófus doktorátusvezető, nyugalmazott tanár látja el a tanszék dolgát. Ami a kutatást illeti, mindenki saját érdeklődési körének megfelelő témát választ. Sajnos hiányoznak az interdiszciplináris kutatások, amelyek több tudományág szempontjából elemeznék ugyanazon társadalmi folyamatokat, intézményeket, az átmenet nehézségeit, a társadalmi struktúra globális folyamatait. A leginkább nélkülözzük a kisebbségünk megmaradási esélyeiről szóló tanulmányokat, melyek főként az ifjúság, az oktatás, a család, a szegénység, a demográfiai helyzet, a magánvállalkozások és az intézmények kérdésköre kapcsán fürkésznék sorsunk alakulását. A 2002-es népszámlálás adatai remélhetően felráznak, cselekvésre készítetnek mindannyiunkat, hiszen a népességfogyás olyan méreteket öltött, hogy lagymatag helyi pótcselekvéssel már nem lehet orvosolni. Az általános gazdasági helyzet romlása bennünket többszörösen érint, tehát új életstratégiák kidolgozására kell hogy ösztönözzön. Az önálló egyetem továbbra is hiányzik, még akkor is, ha létrejött a Sapientia, mert amint egy friss felmérés mutatja, az oktatói státuspiramis csonka, csúcsa ingatag. Optimista jövőkép csak akkor alakulhat ki a magyarokban, ha tényleg egyenlő esélye lesz a magyar fiatalnak a románnal itt Erdélyben. Fiataljaink jobb életre vágynak, biztosabb kilátásokra, és ha nem tudunk számukra is megfelelő életteret biztosítani, a kiáramlás folytatódni fog. De meddig?

SZAKIRODALOM

ALUAȘ, Ion

- 1969 Adaptarea studenților din anul I la condițiile de muncă și de viață universitară. In: *Integrarea socială a tineretului*. Cercetări sociologice contemporane. București, Editura Științifică, 241–268.
- 1972 Observații pe marginea cercetării interdisciplinare a fenomenelor sociale. In: *Probleme sociologice ale tineretului*. Cluj, Centrul de cercetări pentru problemele tineretului. Filiala interjudețeană Cluj, 20–24.
- 1976 Interacțiunea științe sociale – practica social-economică. *Era socialistă* 21. 21.
- 1994 A Móc-vidéki életmód objektív jellemzői. *Korunk* 1994. 4.

ALUAȘ, Ion (coordonator)

- 1982 *Munții Apuseni*. Problematika modernizării, optimizării socio-economice. Bibliografie selectivă. Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, Catedra de Filozofie–Biblioteca Centrală Universitară

NEMÉNYI Ágnes

- 1971a Lectura cărții în satul Gîrbou. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Sociologia*
- 1971b Egy felmérés tanulságai. *Könyvtári Szemle* 1971. 2.
- 1971c Lectura la Gîrbou. *Revista bibliotecilor* 1971. 12.
- 1974 Unele aspecte ale mobilității sociale în mediul rural. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Sociologia*
- 1977 Mobilitatea dintre generații în Oaș. *Napoca universitară* 1977. 2. 5.
- 1978a A falusi értelmiség társadalmi mobilitása Kolozs megyében. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 187–198.
- 1978b Avasvidék a szocialista fejlődés útján. *Korunk* 1978. 11. 967–968.
- 1978c Unele aspecte ale mobilității intergenerații în Țara Oașului. *Sesiune de Comunicări, Satu Mare, 9–10 iunie 1978*
- 1994 Mobilitatea socială în România. Studiul zonal al navetismului, Cluj-Napoca (doktori értekezés)
- 1995a Privatizáció Hargita megyében. *RMKT Gazdasági Füzetek* 2. 25.
- 1995b Some Characteristics of Privatization in Romania; Family Farming and Modernization in Romania. *XVI Conference of ERSa, 31 July–4 August 1995, Prague, Czech Republic*
- 1996a *Sociologie rurală*. Note de curs. Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 116–146.
- 1996b Dezvoltarea sectorului privat și ocuparea forței de muncă în județul Harghita. Cluj-Napoca
- 1996c Present and Future Development of Rural Areas in Romania, paper presented. *The 9th World Congress of Rural Sociology, Bucharest, International Rural Sociology Association IRSA, July 22–26, 1996*
- 1997a *Erdélyi falvak – gazdasági, szociális struktúrák és folyamatok*. Kolozsvár, Alsand

- 1997b Changing Rural Socio-Economic Structures in Romania. *17th Congress of the European Society for Rural Sociology, 25–29 August 1977, Chania, Greece*
- 1999b *Restructurare rurală și autosubzistența gospodăriilor familiale*. Studiu comparativ între România și Bulgaria. Cluj-Napoca, Alsand
- NEMÉNYI Á.–ALUAȘ, I.–CRĂCIUN, I.
1977 Unele aspecte ale mobilității intergenerații în Țara Oașului. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philosophia* 1977. 2. 51–60.
- NEMÉNYI Ágnes (ed.)
1999a *Rurality in Europe at the Treshold of Centuries*. Cluj-Napoca, Alsand
- PASCU, Ș.–ALUAȘ, I. (coordonatori)
1983 *Țara Oașului*. Contribuții bibliografice. Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, Catedra de Filozofie–Biblioteca Centrală Universitară
- SORBÁN Angella
2000 Az erdélyiségről. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv*. Kolozsvár
- SORBÁN Angella–DOBOS Ferenc
1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. Erdély. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- SORBÁN Angella–NAGY Kata
2001 Hazajöttem Magyarországról. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv*. Kolozsvár
- SZILÁGYI Georgina
2000 Bisericile din România în perioada postdecembristă. Funcții și roluri asumate. In: Zamfir, E. (ed.): *Strategii antisăracie și dezvoltare comunitară*. București
- SZILÁGYI Georgina–FLÓRA Gábor
1997 Modernization, Community Building and Religious Attitudes in Transylvanian Rural and Urban Environment. In: *Religion. The City and Beyond*. Handbook of the XXIVth Conference. Toulouse, France, 128.
1998a Atitudini religioase în rândul populației romano-catolice și protestante din zone rurale și urbane din Transilvania. *Revista de cercetări sociale* 1998. 4. 29–44.
1998b Vallásos magatartás és viszonyulás az egyházakhoz Nagyvárad Rogerius negyedében. *Erdélyi Múzeum* 1998. 1–2. 89–95.
2001 A családi szocializáció néhány aspektusa multikulturális környezetben. Vegyes házasságok Erdélyben. In: *Multikulturalizmus és oktatás*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Egyetemi Kiadója, 23–32.
- TÁNCZOS Vilmos–TÖKÉS Gyöngyvér (szerk.)
2002 *Tizenkét év*. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I–II. Kolozsvár, Scientia
- VENCZEL József
1980 A csákgoribói kutatás köréből. In: Uő: *Az önismeret útján*. Bukarest, Kriterion, 148–158.
- VINCZE Mária–MEZEI Elemér
1997 A falusi munkaerő-foglalkoztatás helyzete az erdélyi falvakban. In: *Erdélyi Múzeum Füzetek* LIX. 3–4. Kolozsvár, EME, 307–349.

ADALÉKOK AZ ERDÉLYI MAGYAR OKTATÁSKUTATÁS ÉS -FEJLESZTÉS TÖRTÉNETÉHEZ. 1990–2001.

Az összegzés, számvetés, visszatekintés függetlenül attól, mire irányul az értelmezésben és értékelésben nyer értelmet. Ha a múltról egy folyamat adott szakaszáról egészes képet próbálunk kialakítani a jelenben, arra is lehetőségünk adódik, hogy mérlegeljünk: vajon mi az, ami utólag is hatékonynak, sikeresnek minősíthető, és mi az, ami épp az idő távlatában hiányosságnak, problematikus pontnak bizonyul. Ebben a *kritikai beállítódásban – amely nem tévesztendő össze a szó hagyományos értelme szerinti kritikai hajlammal* – torzítás és előítélet nélkül próbálunk értékelni és megérteni valamilyen folyamatot, amelynek *mi magunk is részesei vagyunk*, ugyanakkor a történéseket meghatározó okok megvilágítására, a tudatos folyamatszabályozás, beavatkozás mérlegelésére is lehetőségünk adódhat.

Ilyen funkciója is lehet annak a kutatástörténeti visszatekintésnek, amely tizenkét év távlatában az erdélyi magyar tudományos kutatások eredményeinek számbavételét célozza. Természetesen ebben az összegzésben a leíró jellegnek is érvényesülnie kell: a kutatási területek körvonalazása, a tudományos munka elméleti-szemléleti hátterének bemutatása, az eredmények leltározása nélkülözhetetlen forrása, mintegy alapanyaga az értelmezésnek, értékelésnek.

Ennek viszont alapvető feltétele az is, hogy a viszonyítási pontokat tudatosítsuk. Ugyanaz a dolog eltérő értékelési sávokban más-más képet mutathat. Esetünkben tizenkét év tudományos tevékenysége különféleképpen értékelhető aszerint, hogy az 1989 előtti helyzethez, a nemzetközi vagy országos gyakorlathoz, a szükségletekhez vagy a lehetőségekhez viszonyítjuk.

Ezeknek a kérdéseknek az árnyalása azért is szükséges, mert a tudományos kutatások történetében az oktatás- és neveléstudományi kutatás – és ennek erdélyi magyar válfaja – mint szakterület sajátos arculattal bír. Tehát érdemes e folyamatok vizsgálatakor az előbbieken említett nézőpontokra – mint értékelési szempontrendszerre – folyamatosan odafigyelnünk.

Az oktatás- és a neveléstudományi kutatást külön kell választanunk, mert az oktatáskutatás az oktatásügyre irányuló alkalmazott társadalomtudományi kutatásként érintkezik a szociológiai, statisztikai, demográfiai, közgazdaságtani stb. kutatásokkal, míg a neveléstudományi kutatások középpontjában elsősorban a tanuló, a tanítás-tanulás folyamata áll (Pedagógiai Lexikon, 1988).

Az oktatás tudományos kutatása tehát az oktatási intézményrendszer működését és átalakulását, a különböző képzési szintek összefüggését egészében vizsgálja, országosan, regionálisan vagy helyi szinten. Az oktatási intézményrendszer egésze és átalakulása nem választható el attól a társadalmi közegtől, amelynek szerves részeként működik, így az oktatáskutatásban a reális helyzet ismeretéhez nélkülözhetetlenek a statisztikai, szociológiai, politológiai, gazdasági megközelítések, illetve annak vizsgálata, hogy az oktatási folyamatoknak milyen hatása van magára az ifjúságra.

Az oktatási reformok, amelyek az oktatási rendszer egészének átalakítását, átszervezését célozzák, és rendszerint valamilyen rendszerszintű pedagógiai paradigmaváltással, tanterv- és tankönyvfejlesztéssel, a vizsgarendszer megújításával párosulnak, abba az irányba hatnak, hogy az oktatás- és a neveléstudományi kutatások harmonikusan kiegészítsék egymást az oktatásügy fejlesztésének szolgálatában. Az oktatásfejlesztés (mind a közoktatás, mind a felsőoktatás szintjén) olyan programok kifejlesztését igényeli, amelyek az oktatás hatékonyságának növelését célozzák. Ennek megalapozásához olyan hatásvizsgálatokra van szükség, amelyek pontos képet adnak az adott helyzetről. Ezekre épülhetnek a fejlesztési programok: a tartalmi fejlesztés (tanterv, tankönyv, módszerek), a vizsga- és értékelési rendszer megújítása, a továbbképzési rendszer bevezetése, a fejlesztési programok feltételrendszerének alapos vizsgálata és e feltételrendszer biztosítása, a programok eredményességének, hatásának a felülvizsgálata, a fejlesztési folyamatok belső értékelésén alapuló minőségbiztosítás és folyamatos korrekció.

Ebből az ideális(nak is mondható, de nemzetközi szinten már érvényesülő) alapállásból érdemes a kutatástörténeti visszatekintést a romániai oktatási reform mentén végezni. Nemcsak amiatt, hogy az oktatási reformok alapvető oka és célja a rendszerszintű megújítás-megújulás, amely az előbbieken említett kutatások összhangját igényli az egységes fejlesztési koncepció kialakításához, hanem amiatt is, hogy a romániai magyar oktatás nem különíthető el attól a valóságtól, amelynek része – a romániai társadalomtól, oktatási rendszertől és annak átalakulásától.

Nézőpontunk arra kényszerít, hogy az oktatásnak és közegének egészére figyeljünk, és a kutatásokat, valamint ezek funkcióját tágabb összefüggésrendszerben láttassuk. Ily módon megtudhatjuk azt is, hogy milyen okokból következik a konkrét oktatási gyakorlatra és annak fejlesztésére irányuló tudományos kutatások szórványos jellege avagy lemaradása, sok esetben kudarca a neveléstudományi, pedagógiai, illetve egyéb ágazati vizsgálódásokhoz képest.

Ezeknek a folyamatoknak a megértéséhez ismernünk kell legalább nagy vonalakban a romániai oktatási reform fontosabb történéseit. Nem célom a romániai oktatási reform részletező elemzése,¹ pusztán azokra a folyamatokra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek befolyásolták az oktatás- és neveléstudományi kutatások helyzetét és alakulását, országosan és a magyar kisebbségi oktatás viszonylatában. Ilyen értelemben a tanulmány nem csak kutatásokról szóló történet, hanem az oktatáskutatás története is egyben.

1. Országos helyzet 1996-ig. A romániai oktatási reform kezdeti szakasza

1.1. A kutatás iránti szükséglet jelentkezése

Romániában az oktatás-, illetve a neveléstudományi kutatás az 1989 előtti oktatásügy szigorúan központosított irányítása miatt fölösleges, sőt nem kívánatos szakágazatnak minősült. Az 1989-es változásokat követő időszakban az oktatásügy elodázhatatlanná vált fejlesztése megkívánta ugyan az ország egész oktatási rendszerének újratervezését, ehhez azonban oktatásügyi szakértőkre, pénzre és főként politikai akaratra lett volna többek között szükség. A tervező, funkcionális oktatáskutatás iránti igény egy 1994-es, a közoktatási reformot előkészítő munkaanyagban² je-

1 A közoktatási reformról a *Közoktatás* című folyóiratban többnyire reflexiószerű írások jelentek meg. A reformfolyamatok bemutatásával és értelmezésével foglalkozó tanulmányok, kiadványok 1996–2001 között készültek el (Balla–Nagy F. 1995a, 1995b; Fóris-Ferenczi 1998, 1999; Kovács 1997; Kötő 2000a; Murvai 1998a, 1998b; Nagy F. 2000, 2001; Papp 1998; Péntek 1998, 1999a, 2001a; Szatmári 2000; Székely 1998, 2001a.).

2 A bukaresti Neveléstudományi Intézet *Cartea Albă a învățământului din România* című munkaanyaga 1994-ben készült el. Igen nehezen lehetett hozzájutni, fénymásolatban terjedt szűk körben. Emiatt aztán – 1995-ös megjelenéséig és „rehabilitálásáig” – olyan jellegű kiadvány volt, mint az 1989 előtt „indexen” lévő, tiltott könyvek.

lentkezik, amelyben az oktatásfejlesztés körébe tartozó pedagógiai paradigmaváltás gondolata szorosan összefonódik azzal a felismeréssel, hogy az oktatási rendszer megújításához nem elégséges a kommunista jellegű oktatás kirívó jelenségeinek megszüntetése, illetve eme hagyományoktól való elvi elhatárolódás, hisz ez az újítás – az átfogó társadalmi reformok részeként – az oktatásügy egészének átszervezését célozza.

Ennek a természetes összefüggésnek a kinyilvánítása két szempontból is igen lényeges. Egyrészt a nevelés és oktatás hagyományos szemléletének átalakulását jelzi, hisz a neveléshez már nemcsak a pedagógia tartozik, nemcsak a tanuló, a tanár, a tanítás-tanulás folyamata, hanem beleértődik az oktatási rendszer megszervezése, irányítása és finanszírozása is, amelyeknek – politikai, gazdasági, szociológiai, demográfiai stb. vonzataikkal – a társadalom fejlesztési programjának egészébe kell beilleszkedniük. A másik jelentős fejlemény magából az említett szemléletváltásból következik: kitűnt, hogy nem nélkülözhetjük az olyan oktatáskutatást, amely a neveléstudományi kutatásoktól némileg elkülönülve, alkalmazott társadalomtudományi kutatásként az oktatásügy egészére, illetve az oktatást valamilyen formában befolyásoló társadalmi folyamatok elméleti és empirikus vizsgálatára irányul.

Ez az elvi felismerés azonban a kedvezőtlen körülmények, illetve a társadalmi és politikai helyzet sajátságos alakulása miatt nem vezetett az oktatáskutatás erőteljes fejlődéséhez. A kilencvenes évek elején megújuló Neveléstudományi Intézetben ugyan felgyorsított, lázas tervezőmunka folyt a közoktatási kutatások előkészítésére, s a kutatók a társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokat tekintették a fejlesztés kiindulópontjául és közegül. Terveiket azonban csak szűk körben ismerték, de egyébként sem találhattak visszhangra, mert a centralizáltsághoz szoktatott rendszer csak az oktatási minisztérium utasításai szerint gondolkodhatott és működhetett. A bizonytalanságot még inkább fokozta, hogy a reform intézményes kereteit megteremtő törvények, jogszabályok kidolgozása és elfogadtatása 1995-ig váratott magára. Az oktatást szabályozó kormányrendeletek (1990. 512; 1991. 461; 1993. 283) ellentmondtak egymásnak, így kiszámíthatatlanná, követhetetlenné tették az oktatási rendszer működését (Nagy I., F. 2000. 4.).

1.2. A világbanki fejlesztési program kényszerítő ereje

A gyakorlati kivitelezés elkezdését 1996-ban még mielőtt az oktatás új intézményrendszerének, szabályozásának, irányításának a megtervezése végbement volna a világbanki támogatás kényszerítette ki. A program az oktatás szakbizottsági javaslatok alapján történő minőségi fejlesztését tűzi ki célul (tantervfejlesztés, tankönyvi alternatívitás, továbbképzési rendszer, a vizsgarendszer megújítása). A tervezetben távlatilag a vezetés és finanszírozás hatékonyságának növelésére vonatkozó fejlesztési programok is szerepelnek, amelyekbe bevonná a munka- és a pénzügyi tárca, valamint a szakszervezeteket és vállalkozókat.³

A világbanki programnak megfelelően az első szakaszban a tantervelméleti kutatás és a tantervfejlesztés nyer lendületet, s ebben igen jelentős szerepe van annak, hogy a tantervfejlesztésnek az intézményes háttere is biztosítva van. A Neveléstudományi Intézet⁴ – nemzetközi kapcsolatainak kiépítésével, szakértőinek külföldi továbbképzésével, kutatócsoportjainak kiegészítésével – alkalmassá vált arra, hogy a minisztériumnak alárendelten, de szakmai presztízse folytán nemzetközi szinten egyre növekvő autonómiával a világbanki program kivitelezésének és a különböző szakbizottságok működésének legjelentősebb mozgatója legyen. A tantervek kidolgozása körül azonban egyelőre zűrzavar uralkodott. Sejthető volt, hogy lesz alaptanterv, amely a helyi szintű szabályozásnak is teret enged ugyan, de a tantárgyi rendszer a hagyományos tantárgyi struktúra helyett műveltségterületek szerint fog rendeződni, s az alapidokumentumhoz igazodnak majd a tantárgyi programok. Csakhogy ez utóbbiak kidolgozása már a bemeneti szabályozásra vonatkozó oktatáspolitikai döntés, az alaptanterv megszövegezése előtt elkezdődött.

3 Proiectul Reformei Învățământului Preuniversitar în România. Ministerul Învățământului, Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare, Unitatea de Coordonare a Proiectului de reformă a Învățământului Preuniversitar în România. Asociația Editurilor cu Profil Pedagogic, 1996.

4 A Neveléstudományi Intézet elődje a Pedagógiai Kutatási Központ, amelynek kolozsvári csoportjában Nagy Jenő dolgozott nyugdíjazásáig. 1989 után az intézet az oktatási reformra készülve újraszerveződik, s az egy évtizednél hosszabb ideig betöltetlen magyar állásra is pályázatot hirdetnek. 1993–1996 között az intézet magyar munkatársa Fóris-Ferenczi Rita. Az 1989 előtti anyanyelvi oktatás helyzetéről, a tanárképzésről és a tudományos műhelyekről Péntek János *Anyanyelvű oktatás és az anyanyelv oktatása Erdélyben* című tanulmányában olvashatunk részletes összefoglalást (Péntek 1999b).

Mindezek a folyamatok 1996-ban még nem nyertek legitimitást. Nem voltak nyilvánosak, sőt mind a reformprogram, mind a szakmai, tartalmi fejlesztési terv valami titkos, majdhogynem törvénytelen akciónak tűnt. Noha a világbanki programban a szaktárca is érdekelt volt, hivatalosan ezt nem erősítette meg, és a hírzárlat⁵ révén továbbra is fenntartotta a kételyt a reformmal szemben. Az oktatási rendszer mindennapjai pedig arra vallottak, hogy voltaképpen nem változott semmi, a tényleges reform még várat magára. Az 1995-ös tanügyi törvény az oktatás szabályozására, irányítására nézve nem jelentett előrelépést a decentralizáció és a reformfolyamat felgyorsítása irányában (Balla–Nagy F. 1995b; Papp 1998).⁶

5 Az információzárlatot, illetve az információszűrést épp a decentralizáció sajátos romániai változata okozta. A helyi jellegű kezdeményezések megerősítésének szándékával a reformprogram helyi tényezőkként – önkormányzatok nem lévén – a tanfelügyelőségeket, pedagógiai központokat és az iskolákat jelölte meg. „Ez jól hangzik a külföldi (például világbanki) szakemberek fülének – írja Székely Győző (2001a. 37–38.) –, de a hazai valóságot ismerő számára félmegoldásnak tűnik. A centralizált rendszerből öröklött gondolkodásmód és az ennek megfelelő cselekvési sablonok/sztereotípiák az irányítás közép- és alsó szintjén ugyanúgy tovább élnek, mint a felsőbb szinteken. A tanfelügyelőségek esetében 97-ig nem történt funkcióváltás, ezek munkája nem segítette elő a gyors minőségi és szerkezeti változásokat. A megyei tanfelügyelőségeken létrehozott reformügyi tanfelügyelői szerepkör »illetékes elvtárs« modellként működött. Minden megyében egy-egy tanfelügyelő [...] kezelte a reformügyeket, így ezek csak papírok, körlevelek, átiratok szintjén maradtak. A többi tanfelügyelő »nem reformos«. Ők jobb esetben ismerték a tantárgyakkal kapcsolatos újdonságokat, de nem az egész fejlesztési folyamatra vonatkozóan.”

6 A törvény megjelenésével és szerepével kapcsolatban Papp Z. Attila *A romániai magyar oktatás helyzete* című tanulmányában (1988. 281.) a következőket írja: „Azt hihetnénk, hogy ilyen életbevágóan fontos dokumentumok megjelenése a mindenki által várt reformot ténylegesen megvalósítja. Hogy ez mégsem így történt, annak legalább két oka van: egyrészt az oktatás reformja nem szorítkozik csak egy vagy két törvényre, hanem sokkal átfogóbb, koherensebb cselekvéssorozatok, illetve döntések láncolatából bontakozik ki. Másrészt az említett törvények nagyon sok olyan elemet tartalmaznak, amelyek összeegyeztethetetlenek a reform célkitűzéseivel. Miközben a reformnak az a célja, hogy az oktatási struktúrák minél rugalmasabbak és nyitottabbak legyenek, illetve az oktatási rendszer könnyen tudjon alkalmazkodni a környezeti kihívásokhoz, és meg tudjon felelni a helyi igényeknek is, addig a Tanügyi Törvény az Oktatásügyi Minisztériumot az országos oktatási rendszer egybehangolására és ellenőrzésére feljogosítva túlságosan sok hatáskörrel ruházta fel (lásd a 140. és 141. szakaszt).”

2. Az önállóság igénye az erdélyi kisebbségi oktatásban

2.1. Intézményes kutatás helyett „modernizációs szigetek”

Az erdélyi magyar oktatáskutatás és oktatásfejlesztés történetére a magyar oktatás önállóságának és függőségének látszólag feloldhatatlan kettősége nyomja rá bélyegét. Az autonómia iránti igényt táplálták a kilencvenes évek elejének eseményei (a Bolyai Társaság megalakulása, a Bolyai Egyetem visszaállítására irányuló nyilatkozata és törekvései, az önálló magyar iskolák megalakulása, a magyar osztályok számának megnövekedése, az anyanyelven folyó oktatás kiszélesítése stb.). Az oktatáspolitikai törekvések tehát az önálló anyanyelvű oktatási hálózat kialakítására irányultak, de az autonómia igényével együtt 1994-ben az a felismerés is megfogalmazódott, hogy ez csak „olyan mértékben valósítható meg, amennyiben sikerül oktatásunk önállóságának megteremtését összehangolni a román iskolarendszer intézményeinek autonómiatörekvéseivel, s amennyiben képesek vagyunk részesévé válni e törekvések alapjául szolgáló országos tanügyi reform elindításának, kibontakozásának” (Balla–Nagy F. 1994. 5.).

Az 1993–1994-ben kidolgozott stratégiai tanulmányok és munkanyagok⁷ az oktatáspolitikai dokumentumok mellett⁸ azért is figyelmet érdemelnek, mert az önálló oktatási szerkezet kialakításának egyik feltételeként emlegetik az olyan szakértői testületet, amely „minden politikai szervezettől független, nemzetközi színvonalú társadalom- és neveléstudományi szemlélettel elemzi a romániai magyar oktatás helyzetét és távlatait” (Cs. Gyimesi 1994. 4.). A kutatáson alapuló intézményfejlesztés eszméje világosan körvonalazódott az akkori célkitűzésekben: szükséges „iskolahálózatunk pontos feltérképezése térben és időben, a hiányok, a helyi adottságok, igények jelölésével, a megismert demográfiai mutatók ismeretében” (Balla–Nagy F. 1994. 21.), hiányzanak az intézmények bel-

7 Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének megbízásából az Oktatási Főosztály Cs. Gyimesi Éva alelnök koordinálásával elkészíti a *Cselekvési program a romániai magyar nyelvű oktatás fejlesztésére* című munkanyagot, az RMPSZ Országos Elnökségének felkérésére pedig Balla Júlia–Nagy F. István *A megmaradás esélye... közoktatásunk stratégiai elképzelései* című tanulmányt. Ez utóbbit hitelesíti és fogadja el stratégiaként az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsa.

8 Oktatás, tudomány. Az RMDSZ Programja. *RMDSZ Közlöny*. 1992. 4. 45.; RMDSZ Törvény a Romániában élő nemzeti kisebbségek védelméről (tervezet). Bukarest, 1993. november 18./207.

só szerkezetére, a mozgatható szellemi potenciálra és a működési mechanizmusokra/zavarokra, a romániai magyar oktatás intézményeinek anyagi, szakmai szükségleteire, a szellemi munkaerő-keresletre/kínálatra, az oktatás önkormányzati vonzataira, az iskola és társadalom reális kapcsolatára vonatkozó tanulmányok, felmérések (Cs. Gyimesi 1994. 5–6.).

Ennek az ideológiamentes oktatáskutatásnak és -fejlesztésnek az igénye azonban nem önálló nemzetiségi kutatóintézet megalapításához vezetett, hanem csak ahhoz az újabb elképzeléshez, hogy a szakértői háttér kialakítása és egységes koncepció alapján való működtetése fedezni tudja a kutatási szükségleteket. E szakértői háttér megerősödéséhez a horizontális információs csatornák kiépítésére, a politikai és civil érdekvédelemnek szolgáltatásokat nyújtó szellemi potenciál kiaknázására, a szakmai csoportok együttműködésére lett volna szükség. Azt az elképzelést, miszerint az oktatáskutatás és -fejlesztés megoldható a szigetszerűen működő kezdeményezések (ún. modernizációs szigetek) összehangolásával és azok rendszeres működtetésével, megerősíteni látszott az 1993–1994-ben összeállt jelentős előtanulmány-csomag. Ezek a tanulmányok nemcsak részterület-elemzéseket és stratégiai jellegű részterveket nyújtottak, hanem a kutatási igények és a lehetséges kutatási területek is körvonalazódtak bennük (Bíró A. Zoltán: *A túlélés vonzásában*. Stratégiai javaslatok a székellyföldi főiskolai szintű képzési szerkezet kialakításához. KAM, Csíkszereda, 1994; Dezső Gábor: *Oktatás és nemzetiségi oktatás Romániában*. A Bolyai Társaság lehetséges teendői. Kolozsvár, 1994; Fóris-Ferenczi Rita: *Lehetőségek vonzásában*. Anyanyelven az anyanyelvért. Kolozsvár, 1993; Fischer Fülöp Ildikó–Dr. Kelemen Árpád: *Anyanyelvű szakképzésre vonatkozó oktatásfejlesztési stratégia*. Kolozsvár, 1994; Méder Zsolt–Mester Zsolt: *Sulyok István Református Főiskola. (Koncepció, képzés, működés)*. Nagyvárad, 1994; Pálffy Zoltán: *Glissando (a romániai magyar iskola helyzetéről)*. Kolozsvár, 1994; Szilágyi N. Sándor: *A nemzeti identitásra vonatkozó törvénytervezet oktatási fejezete*. Kolozsvár, 1993; Veress Károly: *Javaslatok az oktatási törvény által biztosított jogi keret és lehetőségek kihasználására a romániai magyar oktatás fejlesztése érdekében*. Kolozsvár, 1994.)⁹

Ebben az időszakban több elemzés készült az 1990-től intézményszerűsülő, korábban etnológia körként működő Regionális és Antropológiai Kutatások Műhely keretében végzett kutatások nyomán (Bíró A. 1994, 1995a; Bíró A.–Bodó–Gagy–Túros 1994; Gagy 1994).

9 Az archívumanyag és a különböző dokumentumok gyűjtésében az RMDSZ Oktatási Főosztályának munkatársai segítettek.

Autonóm elképzelések kaptak szárnyra a magyar anyanyelvű oktatás tartalmi szabályozásával kapcsolatban is: önálló erdélyi magyar alaptanterv kidolgozása például, amely aztán megrekedt a tantervi alapelvek töredékes megfogalmazásánál; a magyarországi Nemzeti Alaptanterv kidolgozásával párhuzamosan pedig az az elgondolás, hogy a romániai magyar oktatásnak voltaképpen a NAT-hoz kellene igazodnia, ennek egy sajátos változataként kellene kialakulnia. Ezek a tervek azonban a magyar oktatás autonómiáját feltételezték, miközben országos viszonylatban a reformszándék megfogalmazódott ugyan, de az oktatásügy egészének új alapokra helyezése elmaradt.

2.2. Program és tantervfejlesztő központ helyett szakmai műhelyek

A kilencvenes évek elejétől az oktatáspolitikai törekvésekkel párhuzamosan, nem hivatalosan és felülről irányítottan, hanem belső igényekből fakadóan a megújulás és az újítás lendülete hatotta át a tanártársadalom szakmai csoportjait.¹⁰ 1998 előtt az anyanyelvi tantervi reformot¹¹

10 A magyar tanártársadalom a kilencvenes évek elején sokkal nyitottabb a belső megújulásra, változásra, mint az országos átlag. Feltételezhetően ez annak tulajdonítható, hogy 1989 előtt is volt szakmailag valamilyen kapcsolata Magyarországgal, a kilencvenes években pedig nyomon követhette a magyarországi reformfolyamatokat. A tanároknak a tantervi reformhoz való viszonyulását országosan még ma is a közömbösség, illetve a centrális irányítás iránti igény dominálja. A Nevelési Minisztérium, az Országos Curriculum Tanács és a Nevelés 2000+ Központ által szervezett 2001-es felmérés szerint, amelyről nem tudjuk ugyan, hogy magyar iskolákat érintett-e, a tanárok 25%-a támogatja az újítást, 30%-a közömbös, 40%-a pedig „hallgat”, s elsősorban a minisztérium által éppen diktált hivatalos irányvonalhoz igazodik, továbbéltetve a rendszerben a centralizáltságból eredő rendellenességeket. A kutatási beszámoló a CNC (Consiliul Național pentru Curriculum) honlapján jelent meg a következő címmel: *Școala la răscruce. Schimbare și continuitate în învățământul obligatoriu*.

11 A nyolcvanas években jelentős szemléleti újítást hozott az anyanyelv tantervi reformja és az általános iskolai osztályok új tankönyveinek megírása. A tankönyveket 1981–1985 között Péntek János és gyakorló tanárok írták meg (Kuszálík Piroska, Kabán Annamária, Kalapáti Jolán, Tamás Éva). 1982-ben jelent meg *A magyar nyelv tanítása az V–VIII. osztályban* című tanári kézikönyv (Péntek–Kuszálík). Ennek kiegészítésére már nem került sor; 1985-ben befagyasztták az újítási folyamatot (Péntek 1999b. 11–16.). A tantárgyreform szemléletét az Új Pedagógia Szemle 1993. évi 2-es számában publikált, *A magyar nyelv iskolai oktatásának reformja Romániában a nyolcvanas években* című tanulmány taglalja részletesen (Péntek 1993. 70–74.).

támogató Kovászna megyei magyartanárok kezdeményezésére indult el az a nyelvvédő mozgalom, amely a Kőrösi Csoma Sándor Anyanyelvi Vételkedő formájában vált rendszeressé. 1991-ben megalakul az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége¹² (alapítói: Tulit Ilona, Zsigmond Győző, Tapodi Zsuzsanna, Orbán Gyöngyi). A csíkszeredai pedagógusok önszervező munkaközössége (Bara Katalin, Bíró A. Zoltán, Borbáth Erzsébet, Csutak Judit, Sándor Dénes, Túros Endre) 1989 előtt az irodalomtanítás, az anyanyelvoktatás, a nyelvi szocializáció területén végzett kutatásokat. Ebből a rejtett műhelyből nőtt ki 1990-ben a Nyelv–Irodalom–Tanítás Társulat (Péntek 1993).

A tanári önreflexió, a helyzetértékelés és szakmai megújulás igényét tanúsítják a Nyelv–Irodalom–Tanítás Társulat folyóiratában, a *NYIT Lapok*ban publikált tanulmányok témái: az irodalmi olimpiászok, a tantervek, az új tantervkoncepció (Bara–Csutak 1991, 1992), a tanárszerepek (Bara 1991; Bíró A. 1991; Csutak 1991), az irodalomtanítási szemlélet (Bara 1993; Bara–Csutak 1992; Csoma 1991; Csutak 1992, 1993; Orbán 1991a, 1991b, 1995–1996), a tankönyvek (Bartha 1993; Dobay Pataki 1994–1995; Kozma 1993; Fóris-Ferenczy 1993; Györfi 1993; Sólyom 1993), a kétnyelvű oktatás (Borbáth 1994–1995, 1995–1996), a szakmódszertan. A csíkszeredai közösség a tudományszervezésre és szakmai tájékoztatásra fordított gondot a *NYIT Lapok* hasábjain megjelenő változatos tárgyú szaktanulmányaival, ezenkívül bekapcsolódott az RMPSZ keretében szervezett (1993) Bolyai Nyári Akadémia továbbképzési hálózatába, majd a tantervfejlesztési munkálatokba, 1995-től pedig alternatív irodalmi versenyt szervez (Csutak 1995).

1992-ben a kolozsvári Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék tantervpályázatot hirdetett. 1993 októberétől az Erdélyi Tankönyvtanács¹³ tankönyvek és taneszközök készítésére kiírt pályázata kétszáznál

12 1991-től az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság is versenyeket és táborozásokat szervez a 12-13 éves gyermekek foglalkoztatására a fizika-kémia, informatika, 2001-től pedig a biológia, földrajz, természetkutatás területén. Az általános és középiskolai oktatás támogatásához diákoknak és tanároknak szóló kiadványokkal járul hozzá. 2000-től a Kolozsvári Műszaki Egyetemen román nyelven tanuló magyar nemzetiségű hallgatóknak fakultatív magyar műszaki terminológiai előadás-sorozatot indított el (Bíró K. 2001).

13 Az Erdélyi Tankönyvtanács 1993-as jogi önállósodásáig az RMDSZ Oktatási Főosztályának „rejtett intézménye”, majd a Collegium Transsylvanicum Alapítvány társszervezete. 1997-től a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének keretében működik. 2000 márciusában alakul meg az Ábel Kiadó, az RMPSZ tankönyvkiadójaként.

több tanár, tanító érdeklődését keltette föl. A pályamunkák: magyar ábécéskönyvek, beszédműveléssel, beszédfejlesztéssel foglalkozó tanítói kézikönyvek, történelmi olvasókönyvek, magyar nyelv és irodalom, fizika, kémia, biológia, földrajz, matematika tankönyvek és oktatási segédletek.

A Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Tanszék tantervpályázatára Orbán Gyöngyi és Tulit Ilona a *Jámbor szándék* jeligéjű, hermeneutikai megalapozottságú tantervkoncepcióval jelentkezett. Ennek alapján készültek el a kilencedik osztály számára Orbán Gyöngyi *Megértő irodalomolvasás* című tankönyvének kísérleti munkapéldányai (az Erdélyi Tankönyvtanács, az RMDSZ, a későbbiekben pedig az Illyés Alapítvány támogatásával), továbbá Tulit Ilona első tankönyve (Magyar *irodalomolvasás*. Alternatív tankönyv, V. osztály. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 1995).¹⁴ 1994-ben a Neveléstudományi Intézetben szakminisztériumi jóváhagyással tankönyvkísérleti program indult a kilencedik osztály számára kidolgozott irodalomtankönyv sokszorosított füzetei alapján. Az 1994–1995-ös tanévben Erdély-szerte tíz, majd az 1995–96-os tanévben újabb húsz magyartanár kérte, hogy kilencedik osztályban ebből a tankönyvből taníthassa a magyar irodalmat. Az 1994–1998 között tartó program keretében az 1995–96-os tanévben tíz magyartanár Tulit Ilona tankönyve alapján tanított V. osztályban.

A tankönyvet használó középiskolai tanárok és tanulók a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége és a Collegium Transsylvanicum Alapítvány támogatásával, a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem több tanárának és tizenegy magyar szakos diákjának a közreműködésével továbbképző táborozásokban vehettek részt: Szovátán (1995), Székelykeresztúron (1996), a Heltai Alapítvány könyvtárosképző programjához kapcsolódva Torockón 1999-ben, majd 2000-ben újra Szovátán. A programhoz csatlakozó magyartanárok szervezésében négy alkalommal – 1997-ben és 1998-ban Gyergyószentmiklóson, 1999-ben Baróton, 2000-ben ismét Gyergyószentmiklóson sor került a *Hermészkedő* nevet viselő alternatív tantárgyversenyre. A baróti rendezvényt egyetemi oktatók által megtartott továbbképző tanfolyam egészítette ki. A feldolgozást igénylő sok-sok

14 A tankönyvek további kiadásai: Orbán Gyöngyi: *Megértő irodalomolvasás*. Alternatív tankönyv a líceumok IX. osztálya számára, Calibra Kiadó, Budapest, 1997, illetve a hazai munkapéldányok: T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997. Az 1997. 4380-as rendelettel jóváhagyott általános iskolai, az 1999. 3913-es rendelettel jóváhagyott középiskolai tantervek, illetve az Országos Tankönyvjóváhagyó Tanács véleményezése alapján minisztériumi engedéllyel ellátott kiadások 1998–2000, illetve 2000–2002 között jelennek meg a sepsiszentgyörgyi T3 Kiadó gondozásában.

levél, tanári beszámoló, diákdolgozat, jegyzőkönyv, a táborok és a „hermészkedők” anyaga mellett 1998–2000 között tanulmánykötetek is megjelentek e tárgyban (Orbán 1998, 2000, 2001). A tankönyv használatához nyújt segítséget *A hermeneutikai koncepció érvényesítésének lehetőségei a liceumi irodalomoktatásban* című, a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete által biztosított programban folyó 2001-es kutatás is (a csoport tagjai: Fóris-Ferenczi Rita, Orbán Gyöngyi, Székely Melinda, Zágoni Melinda, Vincze Kata Zsófia).

1994-ben az Erdélyi Tankönyvtanács támogatásával Péterffy Lenke Júlia, Sántha Csilla, Tánczos Ibolya székelyudvarhelyi tanítónők Toró Jolán tanár közreműködésével megszerkesztették az elemi tagozat anyanyelvi tantervének első tervezetét. Ugyanebben az évben a *Neveléstudományi Intézet* magyar kutatója (Fóris-Ferenczi Rita) intézeti kapcsolatrendszerben, Horváth Zsuzsának, a magyarországi Országos Köznevelési Intézet Program- és Tantervfejlesztési Központ kutatójának a szakmai segítségével a NAT-hoz igazodó követelményrendszert készített el abban a reményben, hogy e keretjellegű tervezet lehetővé teszi a már körvonalazódó koncepciók érvényesülését, ugyanakkor a tantervről való beszéd tárgyául szolgál.¹⁵

Mindaz, ami az előbbieken vázlatosan ismertetett termékeny időszakban a belső fejlődés útján megszületett, igen fontos, és az addigi román állapotokhoz viszonyítva előrehaladott szellemű és jellegű volt. Nem egy kívülről vagy felülről ránk tukmált reform megszabott rendje, üteme és logikája határozta meg ezt a folyamatot, hanem azok a tapasztalatban gyökerező újítási törekvések, amelyek addig is léteztek mint alternatívák, csak az addigi oktatási rendszer perifériára szorította őket.

Főként azért érdemes ezt szóba hozni, mert a belülről fakadó és a külső (felülről irányított) oktatásfejlesztési szándék találkozásával, egymáshoz igazodásával kezdődhetett volna el olyan szemléletváltás, amely nem az engedelmeskedésen, hanem a felismerésen és az azonosuláson alapul. A felső irányítás azonban ebben az időszakban a valódi, belső reformfolyamatok előretörésének az akadályozója volt. A szakminisztérium késleltető politikája miatt a reformtörekvésekkel kapcsolatos hírek a magyar tanártársadalomhoz még szűrtebb információként és még óvato-

15 Az RMDSZ Oktatási Főosztályán rendelkezésre álló hiányos adatbázis alapján a javaslat 58 iskola magyartanárának címére jutott el 1994 júniusában. A javaslat-hoz kapcsolódó kérdőívet mindössze 8-an küldték vissza. Hasonló sorsra jutott a magyartanítás szemléleti kérdéseire, nehézségeire, problematikus pontjaira, illetve a módosító javaslatokra vonatkozó kérdőív is.

sabb találásban jutottak el, sőt a magyar oktatási képviselő (a minisztérium és a tanfelügyelőségit is beleértve) „partizánakciónak” minősített minden reformpróbálkozást amiatt, hogy a romániai oktatáspolitikában még nem tisztázódott egyértelműen: mi amaz „új rend”, amelyhez képest valami legitimnek vagy illegitimnek minősíthető. Az, aki komolyan vette a reform alapelveit, de nem várta ki, hogy a felső szerv értelmezze számára, illetve feladatokká írja át ezen alapelveket, rögtön megtapasztalhatta, hogy az „új rendről”, a „tanári önállóságról” egyelőre még csak beszélünk, akik viszont gyakorolni is akarják, a valóságban a régi rendtartás szerint „megfenyítettnek”. Megbűnhődtek valamiképpen mindazok, akik például tankönyvet mertek írni, vagy részt vettek azok kísérleti programba rekesztett tanításában, vagy éppenséggel matematika, fizika stb. tankönyvet vagy oktatási segédletet szerkesztettek.

Ennek ellenére az alulról jövő reform reményt keltő jelekbe kapaszkodhatott. 1993 májusában a *Tribuna Învățământului* folyóiratban a közoktatási reform első lépéseként megjelent az első osztályos román nyelv és matematika tanterv és az ennek alapján meghirdetett hivatalos tankönyvpályázat. 1994 decemberében Alexandru Crișan, a bukaresti Neveléstudományi Intézet tantervfejlesztéssel foglalkozó szakcsoportjának vezetője részt vesz a Tankönyvtanács által szervezett kolozsvári tanácskozáson, és ismerteti a reform tervezetét. A rendszer szintjén ugyan nem voltak jelentősebb változások, de ezek az apró jelek megerősítették a magyarul tanító tanárokat abban, hogy a kisebbségi oktatásban is számítani lehet a reform intézményes és hivatalos beindítására. Hatalmi berkekben viszont a kisebbségre nézve tökéletesen működött az ördögi kör: alternatív tankönyveket (ábécés-könyvek, magyar nyelv és irodalom tankönyvek) nem hagyott jóvá a minisztérium, mert nem készült el az új tanterv, az elkészült tantervtervezetek viszont nem voltak megfelelőek, mert nem alakultak még meg a reformelképzelések szerinti munkacsoportok, amelyeknek feladata lett volna, hogy tantervfejlesztéssel hivatalosan foglalkozzanak.¹⁶

16 Ez a kivárási stratégia aztán több, visszafordíthatatlanul káros következménnyel járt. A nem anyanyelvi tantárgyak tantervbizottságaiban nem volt és ma sincs magyar képviselő. Abban az időszakban, amelyet a hírzárlat, a pangás, az oktatáspolitikai akarat hiánya jellemzett országos szinten, nem látszott még ennek a lassú felzárkózásnak és előkészületnek a fontossága. Az RMDSZ Oktatási Főosztálya készített ugyan egy beadványt, amelyben igényelte, hogy a szakmai bizottságokban legyen magyar képviselő, ugyanakkor meg is nevezte az ezekben fölveendő személyeket. A beadvány aztán valamelyik minisztériumi szemétkosárba került, anélkül, hogy a döntéshozó szervekkel való bármiféle tárgyalás alapja lett volna.

2.3. Eredményességvizsgálatok helyett egyéni és magyarországi kezdeményezések

Pletl Rita (1994–1995), marosvásárhelyi magyartanár és szociológus, illetve bölcsészhallgatókból alakuló munkacsoportja 1992-től az anyanyelvoktatás különböző ágaiban (helyesírás, írásbeli kommunikációs készségek, fogalmazási képességek, működő nyelvi, nyelvtani ismeretek, szövegértés) az egész magyar iskolahálózatra kiterjedő felmérést kezdeményezett. Az önálló és tagozatos iskolákban (33 középiskola, 121 általános iskola és 120 elemi iskola) végzett adatgyűjtés – átfogó jellegénél fogva – kellőképpen árnyalt is, hisz az anyanyelvi oktatást meghatározó összes tényező (tömb vagy szórvány, iskolatípus, környezet, tanerők szakképzettsége stb.) tekintetében visszatükrözi az anyanyelvtudás minőségét. A felmérés szerint „a helyesírás fokozatos romlása szinte már azt veszélyezteti, hogy a helyesírás betöltse alapfunkcióját” (Pletl és munkatársai 1995. 9.) Az 1993–94-es tanévben a munkacsoport az általános iskolákban helyesírási felmérést, az 1994–95-ös tanévben az általános és középiskolákban szövegalkotási képességmérést végzett. Az 1995–96-os és az 1996–97-es tanévben került sor az elemi iskolákra, majd a magyarországi helyesírási kontrollvizsgálat következett. Az összegyűlt anyagra nemcsak ez a felmérés támaszkodhat, hanem a szociológiai jellegű, összehasonlító, teljesítménykövető kutatás és a fejlesztés is (Pletl 2001. 5.). A felmérés során több tanulmány készült el (Fülöp-Kolozsvári 1995; Gergely 1995; György 1995; Koszta 1995).

1991-ben az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjának olvasáskutatói Székelyudvarhelyen és három közeli faluban, a Csallóköz vidékén (Dunaszerdahelyen és három környező faluban), magyarországi kontrollként pedig Hatvan városában és környékén végeztek olvasásszociológiai felmérést. Az erdélyi kutatás során a felnőtt lakosság, a középiskolások, valamint a székelyudvarhelyi tanítóképzős diákok olvasási szokásait vizsgálták, s mindenekelőtt arra kerestek választ, hogy a kisebbségi helyzet milyen mértékben módosítja az olvasási kultúrát, s van-e szerepe ebben a régiók sajátos arculatának (Nagy 1993. 75–102.; Vidra Szabó 1993. 123–139.). Az 1991–94 közötti felmérések szerint Erdély volt a legszorgalmasabban olvasó régió, az olvasás gyakoriságában fölülmúlta Magyarországot is.

3. A felgyorsított reform időszaka (1996–2001)

3.1. Gyors intézkedések országos szinten

A Neveléstudományi Intézet 1997-es értékelése szerint (*Strategia reformei învățământului din România*. București) az 1992–1996-os időszak reformintézkedései nem voltak sem elég gyorsak, sem elég mélyrehatóak, sem elég átfogóak.

Andrei Marga miniszteri tevékenysége során a reformot a minisztériumi rendeletek is törvényerőre emelték, és ez főként azokon a területeken nyilvánult meg konkrétan, ahol az előző évek rejtett fejlesztési folyamatai lezajlottak (új tantervek bevezetése, az Országos Tankönyvbizottság létrehozása az alternatív tankönyvi rendszer működtetésére). Ugyancsak miniszteri rendelettel legalizálódott a Nemzeti Alaptanterv gondolata, majd bevezetése az 1998/99-es tanévvel kezdődően. Az alaptanterv az eddig megszokott szabályozáshoz viszonyítva jelentős szemlélet- és szerkezetváltást kínálhatott volna az iskoláknak. A maga szakmai, „műfaji” lehetőségei szerint és a nemzetközi tendenciákhoz igazodva elősegíthette volna az iskolai autonómia növelését a helyi tervezés¹⁷ szintjén, s ezáltal közvetve érdekeltté tehetette volna az iskolákat és a helyi szervezeteket a regionális szintű oktatásfejlesztésben és az ezt előkészítő oktatáskutatásban. Az oktatási törvény azonban a központi oktatásszabályozás és a szakminisztérium hatáskörét erősítette meg, és döntéshozó szervként, illetve az oktatás minőségi fejlesztésének letéteményeseként a reformtervezet is a szakértőket, illetve a tanfelügyelőségeket jelölte meg. A decentralizációra ez a törvényi keret elméletileg két lehetőséget nyújtott: megengedte 1998-tól az iskolák önálló pedagógiai programjainak a kidolgozását, az opcionális tantárgyak megtervezését és bevezetését a helyi sajátosságoknak megfelelően és a felek (szülők, tanulók, helyi szervezetek) igényeinek figyelembevételével; távlatilag pedig a közoktatás menedzsmentjének megváltoztatá-

17 A kezdeti tervekben az alaptanterv a kétszintű szabályozásra épült. A kerettanterv-javaslatok az elemi iskolai szakaszban és az általános iskola felső tagozatán a helyi tervezés lehetőségeit szűkebbre szabták, a középiskolai osztályokban viszont a törzs- és az iskolai szinten választott kiegészítő anyag aránya 50-50%. Vö. Dakmara Georgescu, Dr. Alexandru Crișan, Dr. Matei Cerkez (coord.): Curriculum Național, Planul-cadru de învățământ pentru învățământul preuniversitar, București, 1998. A dokumentumot Balla Júlia és Nagy F. István fordította magyarra, és az RMPSZ Partium Területi Oktatási Központ adta ki. Az alaptanterv és a kerettanterv bevezetésekor a helyi tervezés aránya 20-25%-ra csökkent a kötelező törzsanyag javára.

sával párhuzamosan a finanszírozási rendszer átszervezését kínálta, amelyben a helyhatósági szervek is aktívan részt vehettek volna. Az iskolák viszont csak a reform azonnali hatását érzékelték, az új tantervek szakaszos bevezetésével járó bizonytalankodást,¹⁸ a tantervek szemléletének újszerűsége okozta zavarodottságot, a tankönyvhiánnyal való küszködést. Sem idő, sem energia nem maradt a sajátos, helyi jellegű pedagógiai programok¹⁹ előkészítésére, az ezzel járó kutatásra, a kliensi igények felmérésére, az önálló, helyi tervezésre és fejlesztésre. Ennek a lehetőségnek a jelentősége sem tudatosodhatott még ekkor: az iskola pedagógiai programjainak a jóváhagyása a megszokott bürokratikus úton, a tanfelügyelő-ségek révén történt, a szülők és tanulók nem is tudták, hogy igényeik lehetnének az iskolával szemben, ugyanakkor a szakmában is teljes volt a tájékoztatatlanság mind a kutatás, mind a tervezés és kivitelezés szintjén. Az önálló, helyi tervezés legtöbb esetben a tanári norma-kiegészítés szintjére süllyedt, vagy újabb kötelező feladatot jelentett.

A 2001-es kormányváltás az iskolai autonómia szempontjából érezhető visszalépést okozott. A helyi tervezés lehetősége minimálisra csökkent (5% a helyi tanterv aránya), az iskolastruktúra körüli tétovaság és a reform felülvizsgálata folyamatos tantervkorrekcióval és az alternatív tankönyvi rendszer beszűkülésével és elbizonytalanodásával jár. Az oktatás finanszírozása a helyi önkormányzatok hatáskörébe került, az oktatáskutatást és -fejlesztést a Nevelési és Kutatási Minisztérium és a keretében működő bizottságok és ügynökségek irányítják (például a curriculum bizottság, a mérés, értékelés kérdéseivel foglalkozó ügynökség stb.).²⁰ A Neveléstudo-

18 Az elemiben az új tantárgyi programokat használják, az általános iskola felső tagozatán a némileg módosított, de nem átdolgozott, középfokon pedig IX. osztályban az új, X–XII. osztályban pedig a régi tantervek érvényesek.

19 A pedagógiai programok és helyi jellegű tantervek kidolgozása elméletileg nem csak az iskolai tantárgyi rendszer kialakítását, az óraszám és az opcionális tantárgyak meghatározását és tantárgyi programjainak megtervezését jelenti, hanem olyan komplex helyzetelemzéssel jár együtt, amely lehetővé teszi az iskolakörnyezet iskolai tanulással kapcsolatos érdekeinek és értékeinek, a település vagy régió jellegének és hagyományainak, a tanulók társadalmi, kulturális hátterének, pályairányultságának, pályaválasztási lehetőségeinek, a pedagógusok felkészültségének a figyelembevételét. A decentralizált oktatásszabályozás folytán kialakuló valós versenyhelyzetben az iskolának olyan kutatótevékenységet kellene végeznie, amely reális képet nyújt az iskolára hatást gyakorló gazdasági állapotokról, a munkaerőpiacról, a művelődési lehetőségekről, az egyetemek elvárásairól, a szülők iskolával szembeni elvárásairól, az iskola teherbírásáról, az infrastrukturális feltételekről stb.

20 Consiliul Național pentru Curriculum, Serviciul Național pentru Examinare și Evaluare.

mányi Intézet elsősorban közoktatási intézet, szerkezeti felépítése az oktatásfejlesztési kutatások dominanciáját tükrözi: nevelélmélet, curriculum, szaktanácsadás, oktatásmenedzsment. Az itt folyó, a szakmailag alternatívát kínáló intézményes kutatói tevékenységen kívüli, minisztériumi hatáskörbe rendelt „kutatásokról” az érintettek legfeljebb beszámolókból vagy rendeletekből értesülnek. Nyilvánosan csak az a reformfolyamat helyzetének értékelésére irányuló kutatás ismert, amelyet a szakminisztérium, az Országos Curriculum Bizottság és a Nevelés 2000+ Központ szervezett.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az oktatáskutatásban való érdekeltséget országos szinten károsan befolyásolják a következő tényezők: az oktatáspolitikai nem szüntette meg, sőt megerősítette a minisztériumnak a kizárólagos jogosítványát a kutatás, döntés-előkészítés és döntéshozás, szabályozás, irányítás területén; ez a politika nem kedvez az iskola horizontális nyitottságát, párbeszédkészségét biztosító szakmai önállóság kialakulásának, így az oktatást támogató háttérintézményrendszer szűk körű marad, illetve az intézményes kutatás és fejlesztés is alárendelődik a központi irányításnak. Mindaz, ami a mondott kereteken kívül működik, a jelenlegi rendszerben legfeljebb diagnosztizáló, prognosztizáló szerepet tölt be, s hatókörét tekintve a centralizált oktatás fenntartása miatt kevés esélye van arra, hogy az oktatási rendszert és folyamatot valóban befolyásoló tényezővé váljék.

4. A folytatás: 1996-tól 2001-ig

4.1. Politikáról és szakoktatási reformról szóló dolgozatok

Az RMDSZ kormányzati szerepvállalásából, a törvényhozás módjából, a strukturális reformtörekvések és tervezetek politikai jellegéből sok minden következett. (A törvénymódosításokról, a kisebbségi és a tanügyi törvényről meg az oktatás problémáiról szóló tanulmányok: Balla-Nagy I., F. 1995b; Bakk 1997; Csapó 1997; Fischer Fülöp 1995; Gál 1997; Izsák 2000; Kovács 1997; Kupers 1997; Tamás 1997; Varga 1996.) A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar oktatóinak önállósodási törekvései (1998) s az egyetemalapítás körüli viták is erősen politikai színezetűek voltak (Balázs 1997; Bodó 1998; Horváth 1997a, 1997b; Demény 1997; Faragó 1997; Garda 1997; Kónya 1997; Kötő 1997).

Az 1997. évi 36-os sürgősségi kormányrendelet, majd az 1999. 151-es oktatási törvénynek az anyanyelvű szakoktatásra vonatkozó rendelkezései nyomán a kisebbségi oktatás általános helyzetét értékelő tanulmányok (Balla–Nagy I., F. 1995a; Nagy I., F. 1998; Kötő 2000b) mellett időszerűvé váltak a szakoktatás kérdéseivel foglalkozók is. Nagy F. Istvánnak az anyanyelvű szakoktatás kiépítésére és a korszerű szakképzésre vonatkozó javaslatokat tartalmazó tanulmánya a társadalmi elvárásoknak, a nemzetközi trendnek, a romániai iskolarendszer szakoktatási kereteinek, az iskolahálózatnak és a beiskolázási számoknak a vizsgálataira épült (1998). A *technológiai és szakoktatás reformja* című dokumentumot Garbea Péter (1999, 2000) állította össze.²¹

4.2. Demográfiai, statisztikai megközelítések

A romániai magyar oktatás teljes adattárának elkészítése már a kilencvenes évek elején igen fontos feladatnak számított. 1996-ra az RMPSZ Országos Elnöksége számítógépes adatbázist készített, Murvai László és Debreczi Árpád pedig 1991-től évenként közölt statisztikai adatokat a *Romániai Magyar Szóban*. Az adatok elemzésével és összesítésével Murvai (2000a, 2000b), többszemponútú értelmezésével Papp Z. (1998), a tannyelv (magyar, illetve román) szerinti iskolaválasztásra irányuló kutatás empirikus adatainak értékelésével Sorbán és Dobos (1997), Sorbán (2000), a szakoktatás statisztikájával Nagy I., F. (1998), a szórvány demográfiájával a Diaszpóra Alapítvány Vetési László köré csoportosuló számos munkatársa (Vetési 2000), az adatok feldolgozásával Szilágyi N. Sándor foglalkozott.

Felsőoktatási statisztikai összesítéseket a *Babeş–Bolyai Tudományegyetem* és az RMDSZ dokumentumai tartalmazzák (Fischer Fülöp 1999). A beiskolázási adatok alapján készített táblázatok értelmezése, illetve a romániai magyar hallgatók számának statisztikai vizsgálata rendjén többen felhívják a figyelmet az egymástól eltérő, egymásnak ellentmondó számadatokra és a hiányos adatsorokra (Papp 1998. 287.; Erdei–Papp 2001. 109.).

A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos adattárának összeállítását a Márton Áron Szakkollégium koordinálásával a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete, a Teleki László Intézet

²¹ Az 1990-ben megalakult Romániai Magyar Közgazdász Társaságnak a közép- és felsőfokú magyar nyelvű közgazdászképzésért kifejtett tevékenységéről lásd Kerekes Jenő összefoglalóját (2001).

Közép-Európa Tanulmányok Központja és a JELTÁRS Jelenkor Társadalomkutató Műhely kezdte el. A kutatás erdélyi részében az RMPSZ is részt vett. Az RMDSZ Oktatási és Ifjúsági Főosztályán jelenleg a középiskolai oktatási hálózat pontos feltérképezése és címtárának összeállítása folyik.

A magyar nemzeti kisebbségekre és a kelet-közép-európai össznépesésre vonatkozó statisztikai és demográfiai vizsgálatok eredményét, a romániai magyarságnak az 1992. évi népszámlálás alapján kimutatható demográfiai jellemzőit és a romániai magyar hallgatók felsőfokú képzésben való részvételének statisztikáját az Erdélyi Magyar Tudományegyetem *Megvalósíthatósági tanulmányából a Társadalmi környezet és A romániai magyar nemzetiségű hallgatók részvétele a felsőfokú képzésben 1989–2000* című fejezet tartalmazza (Berki–Ulicsák–Bárdi 2001. 29–32.). Az RMDSZ Oktatási Főosztálya által szerkesztett, 2001–2002-ben kiadott felvételi tájékoztatók részletes adatokat közölnek a felsőoktatási intézményekről (Molnár 2001; Kosztán 2002).

4.3. Oktatási szórvány

Az oktatási szórványosodás a nyelvi és etnikai szórványmagyarság sorvadozásával együtt (Vetési 2001. 32.) mindvégig égető kérdés volt. Kezelését, a szórványhelyzet ellensúlyozására szolgáló eljárások kidolgozását a kilencvenes évek során több program vállalta fel. A kollégiumi rendszer kiépítése és működtetése (Böjte 2001; Farkas 2001; Kiss 2001; Molnár 2000; Pakó 2001; Szatmári 2001; Szegedi 2001; Vicsai 2001; Vízi 2001), szórványtáborok folyamatos szervezése (Kun 2001), csángóoktatás (Hegyesi 2001). A stratégiai elképzelések szerint olyan átfogó, de a régiók, mikrorégiók, helységek sajátosságaihoz igazodó szórványprogramokra van szükség a továbbiakban is, amelyek kollégiumi rendszer kiépítésével, családtelepítési kísérletekkel, iskolabuszok rendszeresítésével, tehetséggondozással, tanonc- és szakképzéssel, a tanszemélyzet képzésével és letelepedésének anyagi támogatásával, speciális szórványoktatási munkák kiadásával és anyanyelvi táborok szervezésével enyhítik a gondokat (Halász–Erdei 2001; Kassay 2001; Kovács 2001; Lakatos 2001; Lászlófy 2001; Miklós–Pető 2001; Pillich 2001; Orbán 2001; Szakács 2001; Virág 2001; Zahoránszky 2001).

Bodó Barna a civil szervezetek meglévő programjaira alapozott további résztanulmányok készítését szorgalmazta (1996), illetve annak a szintézisnek a megírását, „amely nélkül elindulni sem szabadott volna” (2001a). Ugyanezért az 1993-ban alapított temesvári Szórvány Alapítvány

Kisebbségi Kutatócsoportja több, az oktatást is érintő kutatási programot indított el. Ilyen volt a Kisebbségek iskolaválasztása 1993-ban, a Vegyes házasságok és családi nyelvhasználat 1994-ben, a Peremlét és megmaradás 1996-ban, az Elitképződés szórványban (Bodó 2001b. 301–302.).

A temesvári Bartók Béla Alapítvány Élő Kapcsolat programjában az adatbázis elkészítése és évenkénti felújítása, valamint a magyar óvoda- és iskolahálózat népszerűsítése mellett szociológiai felmérések is szerepeltek, amelyek azt fürkésztek, hogy mik lehetnek a magyar gyermekek román iskolába íratásának okai (Halász 2001).

A szórványkérdést folyamatos terepkutatással és falumunkával megismerő Vetési László a romániai magyarság közösségépítéséhez és kisközségi rehabilitációjához nyújtott tervezetet *Szórványstratégia – Nemzetstratégia* című vitaindító írásával, amelyhez a *Magyar Kisebbség* 2000. évi tematikus számában Biczó Gábor, Bodó Barna, Péter István és Tóth Pál Péter szól hozzá. A szerző a szórványhelyzet újraértelmezését az etnikai szórvány és az etnikai leépülés fogalmának a tisztázására alapozza. Tüzetesen elemzi a töredék és maradék magyarság, a nagyvárosi magyarság, az ókirálysági telepes magyarság, a csángómagyarság helyzetét, majd felsorolja a teendőket. A tanulmány konkrét kutatási tervet is tartalmaz.

Az eddigi kutatások a romániai református egyház, a Diaszpóra Alapítvány és a Szórványtanács közös oktatástervezési programjai. Szakmai szempontból Vetési László lelkész, szórványügyi előadóhoz és a köréje csoportosuló egyetemisták, teológusok és lelkészek szórványkutató műhelyéhez kötődnek. E vizsgálódásokat az alábbiakban Vetési összefoglalója nyomán ismertetem.

A kutatási programok öt fontosabb, gyermeklétszámmal, oktatással és oktatástervezéssel kapcsolatos kérdéskört ölelnek föl. A Diszpóra Alapítvány egyházi, Illyés alapítványi pénzekkel 1996-ban kezdte el az ókirálysági, majd az erdélyi szórványmagyarságban a különösen hátrányos helyzetű családok számbavételét, lelki gondozását és gyülekezeti közösségbe való szervezését. Az ókirálysági felmérés pontosan és tervszerűen fogta és fogja át a román Havaselve (Havasalföld), Dobrudzsa és Moldva magyar és vegyes családjainak helyzetét. A speciális, csak az ott élőkre vonatkoztatható családi lap részletes adatokat tartalmaz a Kárpátokon kívül élő magyar gyermekek vallásáról, tanulmányi előmeneteléről és nyelvi ismeretiről is. A program a Temesi és Szörényi Bánság magyar telepes népességének összeírásával folytatódott.

A Diaszpóra Alapítvány második oktatásfelmérési programja szintén 1996-ban indult az Illyés Alapítvány támogatásával, az RMDSZ és a

Szórványtanács részvételével. A kutatás az elemi oktatással vagy még azal sem rendelkező, lényegében 500 léleknél kisebb magyar népességű településeket fogta át. Az RMDSZ szórványtanácsa jelentékeny szerepet töltött be az előkészítésben, az Oktatási Főosztállyal közösen készítette el a kérdőívet, s a sokszorosítást is az RMDSZ vállalta. A terepmunkát teológusok, egyetemisták, lelkészek végezték. Ez a felmérés anyagiak hiányában 1999-től szünetel ugyan, de így is kb. 250 helységről nyújt részletes adatokat. A mindenre kiterjedő, nyolcoldalas kérdőív fontosabb témacsoportjai: gyermekszám, az óvodai, elemi iskolai oktatás állapota, a felső tagozaton való továbbtanulás, az iskolai vallásoktatás, a pedagógusok helyzete, a helyi közművelődési élet, az oktatásfejlesztési tervek.

Ezzel a felméréssel szinte párhuzamosan, 1998-tól próbálta megvalósítani az Erdélyi és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Tőkés Elek akkori tanügyi előadó elgondolása szerint a felekezeti oktatási hálózat kiépítésének tervét. A hatalmi erőviszonyok folytán úgy tűnt, hogy az egyházaknak talán sikerül néhány felekezeti iskolát indítaniuk olyan településeken, ahol a kötelező gyermekszám hiányában államilag ez nem kivitelezhető, így az egyháznak módjában lesz saját kezébe vennie a rendezést, és magyar oktatást szerveznie a lelkészek, lelkészfeleségek vagy tanítók bevonásával. Ennek a tervnek a megalapozását szolgálta a felmérés. Összesítő dokumentáció és a kiválasztott településekre vonatkozó részletes jegyzék készült, ezek azonban elsüllyedtek az akkori tanügyminiszter íróasztalfiókjában és a tisztázatlanságok ingoványában.

Az 1996–97-es felmérés Fülöp G. Dénes Marosvásárhely-vártemplomi lelkész programötletéből és az amerikai körútját befejező Csiha Kálmán erdélyi püspök kezdeményezésére született, és kizárólagosan az erdélyi hátrányos helyzetű nagycsaládok tehetséges árva gyermekeire vonatkozott. A felmérést megint lelkészek végezték el gyülekezeteikben. Azután a mintegy 150 érdemesnek talált nagycsalád gyermekeit jelképesen örökbe fogadták, tanulásukban, megélhetésükben segítették elsősorban az Egyesült Államokban és más nyugat-európai országokban élő tehetősebb magyarok. Ez volt az egyetlen felmérés, amelyet konkrét tettek követtek.

A negyedik oktatástervezési és -felmérési programot – az előzőek tanulságainak felhasználásával – 2002 tavaszán indította el a Diaszpóra Alapítvány és az Erdélyi Református Egyházkerület ügyintézésében a romániai magyar egyházak közössége. A reformátusok adatgyűjtése most zárult és most van összesítés alatt. Egyetlen célja a romániai magyarok által is lakott összes település születési és népmozgalmi adatainak teljes körű számbavétele. A felmérés készítői lelkészek, az adatokat a gyülekezetek anyakönyvei

szolgáltatják. A Diaszpóra Alapítvány munkatársai tanultak az előző évek kudarcaiból, a felmérések maximalizmusának hibáiból, és csak az utóbbi tizenöt esztendő népesedési alapadatait gyűjtötték be. E felmérés azért ígérkezik jelentősnek, mert az elképzelés szerint a számítógépes feldolgozás után a romániai magyarságnak végre valamennyi születési, házasságkötési, konfirmálási (első áldozási) és temetési adatát ismerni fogjuk, és ez az adattár később folyamatosan frissíthető lesz. A születési adatszám pedig „alapja lehet majd a településen történő bármilyen oktatástervezésnek, az ifjúsági és közösségi munkának” (Vetési 2002).

Nem közvetlenül oktatási irányúak, de a szórványkérdés társadalmi hátteréről empirikus adatokat nyújtanak az 1990-ben Kolozsváron megalakult Kriza János Néprajzi Társaság 1991-től lebonyolított kutatási programjai: jelenkutatás moldvai csángó falvakban (életutak és életpályák vizsgálata), családszerkezeti kutatás erdélyi magyar szórványközösségekben (Pozsony 2001).

4.4. Képzés, tanácsadás, tudományszervezési törekvések. Területi oktatási központok

Az országos reform keretében a tanári továbbképzési rendszert megyei központok (Pedagógusok Háza) alakították ki. A képzési programokat a minisztérium és háttérintézményei adják meg.

1994-től napjainkig a magyarul oktató tanárok továbbképzéséről a Romániai Pedagógusok Szövetsége gondoskodik. A Bolyai Nyári Akadémia országos szinten intézményesült, a továbbképzési program beilleszkedik a Kárpát-medencei pedagógus-továbbképzés rendszerébe is (Lászlófy 2001). A Bolyai Nyári Akadémián kívül rendszeres továbbképzés folyik az RMPSZ által 1994 óta kiépített területi oktatási központokban (a szovátai Teleki Oktatási Központ, a Partium Területi Oktatási Központ, a kolozsvári Gál Kelemen Oktatási Központ). A központok létrehozásának és fejlesztésének célja a közoktatással foglalkozó szervezetek, szövetségek tevékenységének – a mellérendelés elve szerinti – összehangolása volt: „a képzés minőségének folyamatos javítása, iskoláink oktató-nevelői munkájának szakmai, módszertani segítése: pedagógus szakcsoportok és a »modernizációs szigetek« közötti együttműködés intézményesítése, tevékenységük bekapcsolása a pályázati rendszerbe, oktatási segédanyagok tervezése, kivitelezése, az oktatással kapcsolatos információk, szaksajtó terjesztése”, az oktatók folyamatos egyéni és időszakos csoportos továbbképzésének támogatása pedagógia szakkönyvtár, illetve tanfolyamok szer-

vezése révén (Nagy I., F. 1996). Az Illyés Közalapítvány Oktatási Szaktestületének 1998-as stratégiai célkitűzései az intézményesítés lehetőségét is felcsillantották: „a magyar oktatáskutatás és -fejlesztés számára helyet adó közös oktatáskutató intézmény létrehozása az oktatáspolitikai lehetőségek kihasználásával és a területi oktatási központok intézményesítésével” (Somai 1998. 37.).

A központok fő feladata – megalakulásuktól napjainkig – az eredeti célkitűzéseknek megfelelően a továbbképzés a következő utakon-módokon: szakmai tájékoztatás, tanácsadás, videotéka (Nagyvárad) és szakkönyvtár működtetése, rendezvények, iskolák támogatása, kapcsolattartás (Balla-Nagy I., F. 2001; Szócs 2001; Márton 2001).

4.5. Újabb kísérlet az oktatáskutatás intézményesítésére

A magyar oktatásért felelős vezető struktúrák kiépülése kedvező feltételnek tűnt az oktatáskutatás hivatalos intézményesítésére is. Az igény és szándék 1996 decemberében Béres András államtitkár felkérésére egy kolozsvári intézményterv-vázlat formájában testet is öltött (Veress-Fóris-Ferenczi 1996). A tervezetszöveg szerint a független kutatóintézet „egységes szervezeti keretet teremtené és hatékonyságot biztosítana mindazoknak az oktatásfejlesztési kutatásoknak és kísérleteknek, amelyek eddig elszórtan, egyéni kezdeményezések formájában valósultak meg”. A teendők között az oktatásfejlesztés mellett szerepeltek az oktatásszociológiai és -pszichológiai kutatások, a kisebbségi iskolahálózat demográfiai, statisztikai adatainak feldolgozása, a beiskolázásra, képzettségre, foglalkoztatottságra, szociokulturális és pszichológiai motivációs tényezőkre, anyanyelvi oktatásra, szórványkérdésekre, valamint az oktatáspolitikára és -finanszírozásra vonatkozó vizsgálódások.

A kutatóintézet tervének föllevenítésére és a kisebbségi oktatáskutatás, oktatásfejlesztés kérdésének megoldására Andrei Marga miniszteri és Kötő József államtitkári mandátuma idején nyílt alkalom: „A kisebbségi oktatás reformjának elengedhetetlen feltétele a kisebbségi oktatás kutatása. Ennek hiánya negatívan csapódott le az államtitkárság működésében. Az 1999. 11. 17/4906-os rendelet előírja egy oktatáskutató csoport létrehozását Kolozsváron, a bukaresti Oktatáskutató Intézet [Neveléstudományi Intézet] fiókin intézményeként. A három magyar, három német és három román kutatóból álló csoport munkájának beindulása remélhetőleg a kisebbségi oktatáskutatás terén is a normalizálódás irányába mutat”

(Kötő 2000b). (Ennek kivitelezésére már nem kerülhetett sor, noha a kormányrendeletet azóta sem vonták vissza.)

4.6. Hiánypótlás és gyors felzárkózás a közoktatási reformhoz

A közoktatásban az országos reformtól való lemaradás képtelenül gyors tempót diktált, és nemcsak az időnek, hanem a felkészültségnek, az oktatáskutatással, tervezéssel foglalkozó nemzetiségi intézményeknek, illetve az országosan már működő munkacsoportokhoz hasonlóan szerveződő szakbizottsági rendszernek a hiánya, illetve működésképtelensége is meghiúsította az oktatásfejlesztés alapos előkészítését.

Amikor 1996-ban nyilvánvalóvá vált, hogy lesz reform, majd amikor ez a reform 1998-tól fel is gyorsult, kitűnt, hogy a kisebbségi oktatás a hivatalos előkészületekből kimaradt és lemaradt.

A kerettantervek véglegesítésekor nem vették figyelembe azokat a javaslatokat, amelyeket a Romániai Magyar Pedagógus Szövetség területi oktatási központjainak munkatársai dolgoztak ki.²² A magyar anyanyelvi, a kisebbségi történelem és zene tanterveken kívül a magyar pedagógustársadalom kimaradt a hivatalos tantervfejlesztésből, visszaszorult az alternatív tankönyvi rendszerből, s a későbbiekben hasonlóképpen kimaradt az értékeléssel foglalkozó tanácsból és szakmai bizottságokból is.

1996–1997-ben jöttek létre az anyanyelvi tantervbizottságok. Az elemi szint számára 1994-ben készült anyanyelvi tantervtervezet fontos munkaanyagnak bizonyul az I–IV. osztályos tantervek kidolgozásakor (a tanterv szerkesztői: Vajda Zoltán, Fülöp Károly, Pethő Csilla, Kiss Anna, Ferencz Rozália). 1997-ben jelent meg először hivatalosan jóváhagyott magyar alternatív tankönyv: a három ábécéskönyv közül kettő az 1993-

22 A reform két kulcsfogalma a tehermentesítés és az esélyegyenlőség. A kétnyelvű oktatás kerettantervei azonban úgy alapulnak a tehermentesítés és az esélyegyenlőség elvén, amiként azt a többség értelmezi. Az alapelvek szerint a magyar gyermeknek is érdeke, hogy kevesebb órája legyen, ugyanakkor az is érdeke, hogy a román nyelven tanuló gyermekekkel azonos képzésben részesülhessen (tantárgyak és képzési idő tekintetében). Ennek az „érdekérvényesítésnek” viszont az lett a következménye, hogy az óraszámokat és a tantárgyi rácsot szabályozó országos kerettantervekhez egyszerűen hozzárendelték a magyar anyanyelvi és történelem-órákat. Ez ugyan ellentmondott a tehermentesítés elvének, viszont megerősítette azt a szemléletet, hogy az egynyelvű és kétnyelvű oktatás között a különbség csak az, hogy a magyar tanulónak ráadásként 4-5 anyanyelvi órája is van. Holott a kisebbségi esélyegyenlőség-elvnek alapvetően az anyanyelvből kellene kiindulnia ahhoz, hogy ne a „pluszban lévő magyar órák” fonák szemlélete érvényesüljön.

ban meghirdetett tankönyvtanácsi pályázatra beküldött kézirat szerkesztett változatából lett bevett tankönyvvé.²³

Az általános iskola felső tagozata számára a magyar anyanyelvi tanterveket 1997-ben (a tantervkészítő munkacsoport tagjai: Ambrus Ágnes, Pletl Rita, Murvai László), az alternatív magyar nyelv és irodalomolvasás tankönyveket pedig 1998 és 2000 között hagyták jóvá ötödik osztálytól felmenő rendszerben.²⁴ A középiskolai tantervek jóváhagyására (szerzőik: Balla Júlia, Bara Katalin, Csutak Judit, Fóris-Ferenczi Rita) 1999-ben,²⁵

23 Az ábécéskönyvek és az elemi tagozat számára felmenő rendszerben jóváhagyott magyar olvasókönyvek szerzői: Tunyogi Katalin, Rauscher Erzsébet, Lovász Andrea; Sántha Csilla; Mészely József; Sántha Jenő–Sántha Rozália; Kénosi Dénes Ida.

24 Tulit Ilona: *Magyar nyelv és irodalomolvasás* tankönyv az V. osztály (1998), a VI. osztály (1999), a VII. és VIII. osztály (2000) számára, Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó; Máthé András–Szász Mihálykó Mária: *Magyar nyelv és irodalomolvasás*. Tankönyv az V. osztály számára, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2000; Székelyné Cseh Katalin: *Magyar nyelv és irodalomolvasás*. Tankönyv a VII. osztály számára, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2000; Zalány Virág: *Magyar nyelv és irodalomolvasás*. Tankönyv a VIII. osztály számára, Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó 2002; Orbán Gyöngyi: *Magyar irodalom*. Alternatív tankönyv a IX. osztály (2000), a X. osztály (2001), a XI. osztály (2002) számára, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

25 A gyors ütemben megvalósuló tantervi reform szűk sávba terelte az addigi szakmai kezdeményezéseket. A minisztériumilag „hitelesített” tantervfejlesztési munka köztes szinten centralizálódott: 1995-ben a nagyváradi tantárgyverseny alkalmával a „Magyar Tanárok Országos Tanácskozási Testülete”-nek a döntése alapján a munkacsoport formailag a követelményközpontú, koncepció és szabályozás szempontjából pedig a régi, tananyagközpontú tantervi modellt érvényesítette. Az általános iskolai tanterveket ebben a formában hagyták jóvá. A középiskolai tantervi koncepciók egyeztetésére 1999 októberében került sor, annak ürügyén, hogy országos szinten a már meglévő középiskolai tanterveket felül kellett vizsgálni, mert az akkori elképzelések szerinti struktúraváltással a IX. osztály az általános iskola záró évfolyamává vált volna. Magyar vonatkozásban nem lehetett szó felülvizsgálatról, hisz csak 1999-re készült el a kilencedikes tantervjavaslat. A lemaradás egyik oka feltételezhetően a korábbi munkacsoport 1996-os feloszlata volt (tagjai: Fóris-Ferenczi Rita, Murvai László, Nagy Gyula, Nagy Zoltán, Tőkés Elek). Az 1999-es javaslatot a javaslatlételre 1996-ban fölkért Bara Katalin és Csutak Judit közbelépésére (a tantervbizottság további tagjai: Bura László, Sándor Dénes) Kötő József akkori államtitkár visszavonta. Az 1999 októberi tanácskozáson (amelyen a Neveléstudományi Intézet szakértői is részt vettek) három tantervjavaslat alapján (a minisztériumi tantervjavaslat mellett Bara Katalin, Csutak Judit, illetve Orbán Gyöngyi javaslata) kellett kialakítani az „egységes koncepciót”. Ezt követően pedig az országos ütemterv szerint két hónapon belül el kellett készülnie a tanterveknek. Ezek a történések épp a korábbi oktatásfejlesztés intézményességének és az ehhez szükséges előkészítő szakaszok tervszerűségét biztosító feltételrendszernek, illetve az egyeztetésnek a hiányát tanúsítják.

a középiskolai magyar nyelv és irodalom tankönyvek pályázatára pedig csak 2000-től került sor. 1996-tól tanítható a kisebbségek története és hagyományai tantárgy. Ennek tantervét és tankönyvét Vincze Zoltán és László László készítette el.²⁶ 1998-ban a román tantervet kiegészítették a magyar zenei anyanyelvre vonatkozó tantervvel (szerzője: Szenik Ilona). A hallássérült tanulókat oktató magyar tannyelvű speciális iskola számára Kiss Erzsébet dolgozta ki a magyar nyelv és irodalomolvasás tantervet 2000-ben (Vízi Ildikó 2000).

Az Erdélyi Tankönyvtanács kezdeményezésére készült tankönyveket hivatalosan nem engedélyezetteként, sokszorosított kézirat formájában használták az iskolákban.²⁷

26 László László–Vincze Zoltán: *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai*. Tankönyv a VI. és VII. osztály számára. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó, 1999.

27 A tankönyvi rendszer fokozatos átalakulása során a román iskolákban már alternatív tankönyveket használtak, a magyar tanulók viszont az egytankönyves rendszertől öröklött tankönyvekből tanultak. 1997-től (a reformiroda vezetőjével, Eugen Paladéval való megállapodás értelmében) a magyarul és németül is tanító pedagógusok is választhatnak alternatív tankönyvet úgy, hogy a román nyelven megjelenő (matematika, fizika, kémia, biológia stb.) tankönyvek közül a szakminisztérium az országos összesítések alapján magyar nyelvre két, német nyelvre egy tankönyv lefordítását rendeli el (Székely 2001a. 55.). Az 1998. 3811-es rendelet a kisebbségek tankönyveinek forrásaként az eredeti tankönyveken kívül (anyanyelv és irodalom, kisebbségi történelem és hagyományok, ének-zene könyvek) a román nyelven megírt és lefordított, az anyaországból átvett és az európai kooperációban készült könyveket nevezi meg (Szatmári Bajkó 2002. 118.). Más magyar szerző magyar nyelven írt tankönyvét nem lehetett hivatalosan használni az iskolákban. 2001-ben hagytak jóvá az Ábel Kiadó által benyújtott tankönyvek közül olyat – 1948 óta első alkalommal –, amely magyar nyelven íródott és csak magyar nyelven jelent meg (Székely 2001a. 57.). A fordított tankönyveken kívül 1996–2001 között az egyetemi jegyzetek mellett több tankönyv készült el sokszorosított kiadásban (András Szilárd–Szilágyi Jutka: *Matematika*, X. osztály; Almási Ildikó–Kiss Bitay Éva: *Biológia*, X. osztály; Balázs Katalin–Kovács Barna: *Informatika*, IX. osztály; Borsos Szabolcs–Pápai József: *Vallástörténet középiskolások számára*; Czondi János–Kassay Ildikó–Szabó Bertalan: *Matematika*, IX. osztály; Dáné Károly–Kacsó Ferenc–Mátéfi István: *Matematika*, X. osztály; Farkas Miklós–Mezei Elemér: *Matematikai analízis*, XII. osztály; Farkas Miklós: *Algebra*, X. osztály; Fehér Judit–Fodorpatáki László–Kiss Erika–Kiss Tünde: *Biológia*, X. osztály; Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc–Gazda Klára–Demény István Pál–Tánczos Vilmos: *Magyar népi kultúra*; László Csaba: *Műszaki rajz*, X. osztály; Mara Árpád: *Vadgazdaságtan*. Tankönyv erdészeti szakközépiskolások számára; Máthé Enikő–Csuka Rózsa: *Kémia*, X. osztály; Tellmann Jenő: *Fizika*, IX. osztály). (Székely–Szikszai Bóné 2001b. 40–41; Elkészült munkák 1996–99. Kolozsvár, kézirat.)

Az oktatásfejlesztés és a jelenleg is folyó tantervigazítás „intézményes háttere” azonban pusztán annyiból áll, hogy a szakminisztérium ütemterve és döntései alapján történik. Ebben a gyakorlatban az esetlegességek és véletlenszerűségek uralkodnak, nincs biztosíték és lehetőség a szakmai együttműködésen és empirikus kutatásokon nyugvó fejlesztésre, a fejlesztési tervek és programok hatásvizsgálatára, a fejlesztési feltételrendszer kialakítására, a bemeneti és kimeneti szabályozás összehangolására.

A jelenleg folyó tantervkorrekció, amelynek munkálatait az Országos Curriculum Tanács koordinálásával a Neveléstudományi Intézet végzi, országos viszonylatban a tantervhasználat gyakorlatából, a 2001-es hatásvizsgálatokból indul ki. A magyar tantervek esetében az új „intézményes háttér” nem több annál, hogy a minisztérium kisebbségi igazgatósága átszervezte a tanterves munkacsoportot (tagjai most: Ambrus Ágnes, Csutak Judit, Fóris-Ferenczi Rita, Molnár Judit, Péntek János, Pletl Rita), mégis így a szakminisztérium ütemterve és döntései alapján, az országos felülvizsgálat „ürügyén” legalább esély adódott az V–VIII. osztályos és a középiskolai magyar tantervek kiigazítására. Erre szükség is van, hisz eddig nemhogy az egész szakma körében, de még a különböző iskolaszakaszok munkacsoportjai között sem jött létre együttműködés és szemléleti egyetértés. Mindeddig nem tisztázódott a tantervi koncepció, a magyar nyelv és irodalom beépülésének és elkülönülésének mikéntje. A magyar tanároknak a tantervekkel szembeni rejtett fenntartásai egyrészt a tantervelméleti koncepció félreértéséből adódtak.²⁸ A szakmai fórumok hiányát enyhítette, de nem tudta pótolni a Bolyai Nyári Akadémia keretében tartott megbeszélés (2000 nyarán) és az Országos Curriculum Tanács koordinálásával szervezett továbbképzés (2000 őszén). Szakmailag megalapozott nyílt tantervkritikát Péntek János írt az 1998-as érettségi kapcsán: az érettségi követelményszintje ijesztő példája annak, hogy az anyanyelvoktatás alárendelődik az irodalomolvasásnak, a magyar nyelv mint tantárgy presztízse csökken, a magyar érettséginek nyelvi követelményei egyáltalán nincsenek. „Az elmúlt években (1990 után) elkészült tantervek, amelyekhez senki sem igényelte szaknyelvészek közreműködését, a korábbinál jóval alacsonyabb szintű követelményeket írnak elő, tartalmi ajánlásaik és módszertani megoldásaik sok esetben vitathatók. A tankegyetvekben pedig a nyelvi ismeretek most már ezen a szinten is csak pótlékai az irodalomoktatásnak.” (Péntek 1999c)

28 Valódi szakmai vita nem alakult ki. Molnár Juditnak az *Erdélyi Napló* 2000. február 9-i számában jelent meg tantervkritikaként a *Fantomkép az útvesszőben* című írása.

Magyar viszonylatban az oktatásfejlesztés jelenlegi feltételrendszere nem kedvez a fejlesztési tervek megalapozásának, összehangolásának. A bemeneti szabályozás megváltozásával országosan együtt jár az értékelés és vizsgáztatás megújítása is. Az érettségi vizsga magyarból formailag igazodott ugyan a „hivatalos” elvárásokhoz, de a tantervi munkálatok lemaradása miatt követelményeiben, szemléletében, tartalmában esetleges. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy az érettségi vizsga például még mindig „átmeneti” képződmény, hisz elméletileg csak a 2004-ben végző évfolyamnak kell az új tantervi követelményrendszer szellemében vizsgáznia. De ehhez is megint a vizsga- és értékelési rendszer szakmai előkészítésére lenne szükség (értékelési alapelvek, követelményrendszer, tétel- és feladatbankok stb.). Ezek az állapotok, ezek az időbeli átfedések az oktatásfejlesztés esetlegességére vallanak.

4.7. Helyi szintű anyanyelvi felmérések, alternativitás helyett kényszerű visszatérés a tanári „szabadsághoz”

Az iskolai autonómia és a helyi tanterv visszaszorítása a magyar oktatás szempontjából azért is nagy veszteség volt, mert az óhajtott alternativitás azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy az anyanyelvi oktatás alkalmazkodni tud majd a tanulók sajátos nyelvi környezetéhez és helyzetéhez (Fóris-Ferenczi 1992; Péntek 1995). „A székely nyelvi tömb regionális értékei, hagyományai olyan tantervet, tankönyveket igényelnek – írja 1995-ben Péntek –, amelyek biztosítják az értékeknek a megőrzését, ugyanakkor ezt a regionalitást az egyetemes nyelvi normák érvényesítésével ellensúlyozzák. A határhoz közeli nagyvárosok (Nagyvárad, Szatmárnémeti) iskoláiban az anyaországihoz hasonló alternatívák érvényesülhetnének. Más tankönyveknek a nyelvi szigetek, a falusi és nagyvárosi szórványok nyelvi helyzetéhez kell igazodniuk: a nyelvmentés, nyelvi gondozás, nyelvi környezetvédelem programjára kell épülniük. És végül: külön program szerint kell oktatni az anyanyelvet, ha egyáltalán van még rá igény, azoknak a tanulóknak, akik román tagozatra járnak, és akik tiszta román környezetben élnek (ez még egy utolsó kísérletnek számíthatna az anyanyelv megtartására, ápolására)” (1995. 87.).

1995-ben Csicsó Antal ábécéskönyvet írt a román tannyelvű iskolákban tanuló csángó gyermekeknek (*Apró ábécé*). A nyelvi helyzethez igazodó alternativitás azonban a centralizált oktatásszabályozás továbbélése miatt nem teljesezhetett ki, így a pedagógusra hárul, hogy a nyelvi környezet sajátosságaihoz alkalmazza a tantervet.

Ehhez a tudatos alkalmazkodáshoz nyújtanak empirikus alapot azok a kutatások, amelyek a társadalmi körülmények és a környezet által meghatározott tanulói nyelvhasználatot vizsgálják a nyelvmentés, nyelvi gondozás iskolai, oktatási lehetőségeinek föllelése végett.

Szász Mónika három székelyföldi városban végzett felméréseket az anyanyelvi ismeretanyag és nyelvi normatudat tekintetében (Szász 1995), Péter Lilla a társadalmi helyzet és nyelvi környezet által meghatározott nyelvi kód problémáját kutatta a székelyudvarhelyi tanítóképzősök körében (Péter 1997), Adorjáni Andrea pedig vegyes házasságból származó nagyszebeni és marosvásárhelyi diákokról vett föl szociolingvisztikai adatokat (Adorjáni 1999). Misztrik Jolán Kolozsváron a középiskolások beszédében kimutatható nyelvi erőziót, kevertnyelvűséget vizsgálta (Misztrik 2000), Balla Júlia nagyváradi tagozatos iskolákban az iskolai kevertnyelvűség tüneteit és kezelésének módozatait kereste (Balla 1996). Fodor Dóra arra a föltevésre alapozta aranyosgyéresi kutakodását, hogy az aszimmetrikus kétnyelvűség nyelvcsereére vezethet. Vizsgálataiban a nyelvi attitűd, a nyelvhasználat, az interferenciák gyakorisága és az életkor összefüggésére figyelt (Fodor 2000). Somkerek Irma a nyelvi dominancia és a nyelvi hiány jelenségeit vizsgálta tordai kétnyelvű tanulók nyelvhasználatában (Somkerek 2000). Péntek Erzsébet (2001) V–VIII. osztályos kolozsvári tanulóknál végzett felméréseiből azt a tanulságot vonja le, hogy a tanulók többsége csak az esztétikai igényű metaforát ismeri fel és használja alkotó módon, a köznyelvi és szaknyelvi metaforára érzéketlen. A mindennapi anyanyelv és a szépirodalmi nyelv elkülönülésének okát a tan-
könyvek anyanyelv- és irodalomszemléletében keresi.

4.8. Helyi szintű hatásvizsgálatok

Kovács Zoltán 1996-ban a IX. osztályos fizikatanterv hatásvizsgálatához fogott. A kolozsvári középiskolákban végzett kutatás kérdőíves módszerrel indult: tanárok és diákok nyilatkoztak a fizikatanítás problémáiról, az új tantervi követelményekről, a leckék nehézségi fokáról. A tantervi követelményeknek a korábbiakkal való összehasonlítása után a kutató elsősorban a tanulás hatékonysága, a tanulásra fordított idő és az ismeretanyag megemészthetősége közötti összefüggéseket vizsgálta. A teljesítménymérés teszt alkalmazásával történt, az eredmények értékelése pedig a fizika tanításának és tanulásának hibaforrásaira is fényt derített (Kovács 1996). A VI. osztályokban végzett kísérlet- és felméréssorozat nemcsak a fizikaoktatás újabb módszereinek a kipróbálására adott

alkalmat, hanem a tantervi követelmények és a tanulói tudásban észlelhető „megvalósított tanterv” összevetésére is (Kovács 1994a, 1994b, 1996; Kovács–Nagy 2001).

4.9. Anyanyelvi eredménymérések, az 1991–94-es olvasásszociológiai felmérés megismétlése

Pletl Rita és munkatársai az 1991-ben kezdett adatgyűjtést vizsgálókérdőívvel eredménymérésekkel folytatták. Az 1998–1999-es tanévi felmérés 33 iskolára terjedt ki a szórványból (Hunyad, Máramaros, Szeben megye), az átmeneti régióból (Brassó, Kolozs, Szatmár, Szilágy megye) és a tömbből (Maros, Hargita, Kovászna megye). Az értékelés során kiszámították a tanulói teljesítmények országos átlagát. A 1999–2000. évi felmérés 35 iskolát ölelt föl a szórványból (Arad, Beszterce-Naszód, Fehér, Hunyad, Szeben, Temes), az átmeneti régióból (Bihar, Brassó, Szatmár, Szilágy, Kolozs) és a tömbből (Hargita, Kovászna, Maros). A teljesítmény-átlag csökkent. (Pletl 2001. 32. 38–39.). Az adatok szerint a legnagyobb fogyatkozás a következőkben tapasztalható: ismeretek készségi szintű alkalmazása, fogalmazókészség, szövegszerkesztés és szövegértés, önálló véleményalkotás, irodalmi befogadóképesség.

1998 tavaszán a Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet ezerfős erdélyi mintán megismételte az 1991–1994-es olvasásszociológiai kutatást. A kérdéseket az identitás és a kultúra körére is kiterjesztették. A különböző régiókban végzett vizsgálódás (Dél-Szlovákia, Kárpátalja, Vajdaság, Ausztria és Magyarország) pontos, reprezentatív adatokat nyújtott az erdélyi tanulók olvasási szokásairól is (Gereben 1999, 2000), és feltárta, hogy Erdélyben egy fél évtized alatt jelentősen csökkent az olvasási kedv.

4.10. Szociológiai kutatások a Kárpát-medencében

1996 októberében a *Balázs Ferenc Intézet* szociológiai felmérést végzett a Kárpát-medence magyar lakta régióiban (Sorbán–Dobos 1997; Sorbán 2000). A nemzeti identitás megőrzés/beolvadás tárgykörére irányuló empirikus kutatások, amelyeket Erdélyben Sorbán Angella szociológus, az intézet erdélyi főmunkatársa végzett, az anyanyelvhasználatra, az oktatás színvonalára, az általános iskolások iskolaválasztására, az iskoláztatás nyelvére, az anyanyelvi kultúrához való viszonyra vonatkozóan fontos megállapításokhoz vezetett: „a családok iskolaválasztási gyakorlatát nagymértékben meghatározza a szülők iskoláztatásának a nyelve. [...]”

mind a magyar tannyelvű kezdés, mind a magyar iskolába való átíratás mint választás azokat a szülőket jellemzi legnagyobb arányban, akik maguk is magyar tannyelvű iskolába jártak legalább az alsó fokozatokon.” [...] Az iskolaválasztás vonatkozásában „újratermelési folyamatról beszélhetünk” abban az értelemben, hogy a családok szintjén mind a magyar, mind a román nyelvű iskolaválasztás fenntartja és folyamatossá teszi önmagát (Sorbán–Dobos 1997. 307.).

Sorbán Angella és Nagy Kata, a Trend Társadalomkutató Műhely kutatói a Magyarországon állami ösztöndíjjal továbbtanuló, az 1997–1998-as, illetve a 1998–1999-es tanévben ott végzett, majd Erdélybe visszatérő fiatalok életútját (pályaválasztás, magyarországi egyetemi évek, hazatérés, karrierlehetőségek, jövőképek) vizsgálták a budapesti Márton Áron Szakkollégium koordinálásával. A kutatásból levonható következtetések egyike az, hogy a magyarországi szakmai felkészülés hosszú távon csak abban az esetben szolgálja a szülőföldön való megmaradást, ha a szülőföld a hazatérőknek sokféle és vonzó elhelyezkedési lehetőséget és pozitív jövőképet kínál (Sorbán–Nagy 2001).

4.11. Egyetemépítés – szórványos kutatási alapokon

Az Illyés Közalapítvány Romániai Alkuratóriumának 1997-es jegyzékében (1997. 27.) is olvasható, hogy az intézményfejlesztési prioritások közül az egyik legsürgetőbb feladat a felsőoktatási intézetek, távoktatási formák (Sulyok István Református Főiskola, Gábor Dénes Távoktatási Hálózat) és kihelyezett főiskolai tagozatok létesítése egy hálózatszerűen kiépített egyetem keretében (Marosvásárhely, Csíkszereda, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós: kari szinten szervezett szakok). Ehhez olyan regionális kutatásokon nyugvó dokumentumot igényelt az Oktatási Szaktestület, amely pontos helyzetképet nyújt a régió gazdasági fejlődéséről, munkaerőpiacáról, oktatási állapotairól, a főiskolai tagozatok letelepítésének feltételeiről stb. Ez az elvárás a továbbiakban is érvényes.

Kötő Józsefnek a *Magyar Kisebbség* 1997-es tematikus számában publikált, *Kiművelt fők közössége* című stratégiai jellegű vitaindítója ismét felhívta a figyelmet arra, hogy a felsőoktatási hálózat telepítésének „semmiképpen sem övezetek versengésére, személyi és politikai rivalizációra kell alapozódnia, hanem szigorúan tudományos felmérésekre és döntésekre” (1997. 1–2. 367.). Veress Károly kritikai tanulmánya a valós helyzetre épülő, ideológiamentes stratégiakoncepció mellett érvelt, amely nem tekint el a romániai oktatás egészének törvényes kereteitől, a

fennálló gazdasági és kulturális állapotoktól, hisz éppen a cselekvés körülményeinek körültekintő vizsgálatára épül az egyetem filozófiája, azaz annak belátása, hogy „mi az egyetem, és mivé lesz [...] a kortárs egyetem-fejlesztési stratégiák horizontjában” (1997b. 10.).

Társadalmi környezetre irányuló regionális kutatásokat a KAM végzett. A kutatások a székelyföldi, közelebbről csíkszeredai felsőfokú intézmény-alapításához kapcsolódtak, és szociológiai, gazdaságtani és ifjúságkutatási megközelítéseket is alkalmaztak: Stratégiai javaslatok a székelyföldi főiskolai szintű képzési szerkezet kialakításához (Bíró A. 1995b); Részletes áttekintés az 1989 utáni székelyföldi oktatási szerkezetekről (1996a); A Csíki-medence mikrorégió számára regionális fejlesztési stratégia (1996b); Csíkszeredai felsőfokú képzési intézmény létrehozása (1998a); Felsőfokú oktatási intézmény létrehozásának keretfeltételei Csíkszeredában (1998b); Csíkszeredai rövid képzési idejű felsőfokú oktatási intézmény kialakításának lehetőségei, társadalmi feltételei, humán erőforrásai (1998c).

Szélesebb körű vizsgálódásra támaszkodó koncepció azonban nem alakult ki, így nem véletlen, hogy Magyarai Nándor László és Péter László 1997-es közvélemény-kutatása az egyetemi hallgatók körében heves vitát váltott ki (Magyarai–Péter 1997).

1998-ban két jelentős felsőoktatási dokumentum készül el: a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar oktatóinak a beadványa és a Romániai magyar felsőoktatási hálózat telepítési tervezete (Kötő–Tonk). A magyar felsőoktatás újrászervezése mellett érvelve a tervezet szerzői felpanaszolták a magyar nyelvű felsőoktatás fokozatos elsorvasztását, a magyar hallgatók részarányának kiáltó elégtelenségét, a román nyelven végzett magyar fiatalok megdőbbentően magas számát is.

Tonk Sándor Romániai magyar magánegyetem című vitaindítója ismét föllevenítette az „előkészítettség” problémáját: „eddig több olyan tervezet született, amelyek előkészítettségi foka ugyan nagyon különböző (az ideiglenes működési engedély megszerzésére alkalmas feltételekkel rendelkező tervektől kezdve a csupán ötletek szintjén mozgó elképzelésekig), de jelzik a helyi igényeket és lehetőségeket” (2000. 114.). Habár a Sapientia Alapítvány pályázati felhívása a működés megalapozására alkalmas terveket, szakanyagokat, demográfiai, munkaerőpiaci háttéranyagokat és előrejelzéseket kért (2000), még az adatokkal egyébként jól aládúcolt pályamunkák retorikájában is ott kísértének az üres szölamok. (Szemléltetésül: „a magánegyetem az ifjak helyben maradását és vidékeinken történő anyagi és szellemi érvényesülését segítené elő”, „felerősödött a társadalmi mobilitás: a foglalkozási átrétegződés újabb

szakasza következik; felértékelődött a szellemi-alkotó munka, az értelmiség veszített korábbi zártságából” (Vofkori 2000a).²⁹

A felsőoktatási kutatások hiányára, illetve az erdélyi kutatáskezdemények hézagosságára figyelmeztet az Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya is. „Az összeállításba az egyetemépítéstől látszólag távol álló dolgok is bekerültek (társadalomstatisztikai, oktatásszerkezeti áttekintések), de úgy véljük, hogy ezek olyan háttérismertetek, amelyeket a következő években az egyetemépítés szempontjából lehet részletesebben vizsgálni” (Berki–Ulicsák–Bárdi 2000. 9.).

Az egyetemkérdésnek szentelt 1997-es, illetve 2000-es vitairatok sorában oktatáskutatói beszámolók (Kozma 1997a, 1997b), társadalmi folyamatelemzések (Gábor 1997), az egyetemi hallgatók származására vonatkozó felmérések (Pataki 1997), kisebbségi felsőoktatási modelleket összehasonlító elemzések (Kurdi–Ring 2000), demográfiai tanulmányok (Székely 2000) olvashatók, amelyek kutatási szempontból is többféle megközelítést kínálnak a tárgynak.

4.12. Ifjúságkutatás

Az ifjúságkutatásnak az 1995-ben alakult Max Weber Szakkollégium adott lendületet. A társadalomtudományi laboratóriumként működő szakkollégium legfontosabb kutatásai az etnikumközi viszonyok mellett éppen az ifjúság problémáira irányulnak (Kiss T. 2001). A *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban című kötet (Veres 2000) tanulmányai nem foglalkoznak közvetlenül az oktatás kérdésével, de a tanulóifjúságról sok adatot közölnek.

1997-ben az Oktatáskutató Intézet Ifjúságkutató Csoportja, az Ifjú Szociológusok Társasága, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológiai Tanszéke, valamint a Max Weber Szakkollégium átfogó vizsgálódást végzett nyolcadik osztályosok, középiskolások és egyetemi hallgatók körében. Veres Valér a *Pénz vagy tudás?* című tanulmányban értekezik a kutatás eredményeiről, a kolozsvári román és magyar egyetemisták társadalmi hátteréről és az értelmiségi utánpótlás kérdéseiről (Veres 1998).

29 A pályamunkából kiragadott példa kizárólag az oktatáskutatói gyakorlat hiányából fakadó érvelésmód szemléltetését célozza.

Ifj. Cseke Péter (1998) a székelyudvarhelyi tanulóifjúság jövőstratégiáját, Miklós Katalin pedig kolozsvári és székelyudvarhelyi nyolcadikosok jövőképét vizsgálja (1998).

4.13. Az oktatáskutatás együttműködésen alapuló lehetőségei

A magyarországi Oktatáskutató Intézetnek³⁰ 1998-tól számos erdélyi vagy Erdélyt is érintő projektje volt: Kozma Tamás Kisebbségi oktatás Közép-Európában: a magyarok esete (1998) és Regionális együttműködés a harmadfokú képzésben (2000) című projektjeiben Híves Tamás, Radácsi Imre, Mandel Kinga vett részt. A Balassi Bálint Intézet vizsgálódása, A határon túli magyar felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk (2001–2004), Berényi Dénes vezetésével zajlik, ennek egyik részfeladatát Kozma Tamásra bízta: Nyugat-európai minták és a szomszédos országok gyakorlata.

Hrubos Ildikó felsőoktatási kutatásaiban (Gazdálkodó egyetem – szolgáltató egyetem, 2001; A „bolognai folyamat”. Európai trendek. A Bolognai Nyilatkozatból adódó strukturális változások megvalósíthatósága a magyar felsőoktatásban) erdélyi részről Reisz Róbert szociológus vett részt.

A Kulturális Antropológiai Műhely együttműködésen (Márton Áron Szakkollégium, Pro Professione Kht.) alapuló kutatásai közül oktatásgazdasági jellegűek Az ezredforduló munkaerőpiaci kihívásai a Kárpát-medencében; Befektetői igények és szakképzési realitás a Kárpát-medencében; A Kárpát-medencei szakképzési intézményrendszer struktúraelemzése című 2000–2001-es projektek.

5. Zárszó helyett

Az oktatáskutatás és -fejlesztés történetéből kiolvasható tendencia szerint a „modernizációs szigetek” vagy elszórványosodnak és beszűkülnek, vagy megmaradnak és újratermelődnék/továbbfejlődnek egy jól körülhatárolt tevékenységi területen, vagy a magyarországi intézményes kutatások nemzetközi vagy Kárpát-medencei vonulatába integrálódnak. Valószínű,

30 A kutatási programokra vonatkozó adatok egyrészt a www.hier.iif.hu honlapról, másrészt Mandel Kingának, a Kisebbségkutató Intézet munkatársának az összefoglalójából származnak.

hogy eme utóbbi, egyre gyümölcsözőbb munkálkodásban, az erdélyiek bevonásával teljesebbé majd ki az erdélyi oktatás intézményes kutatása.

A történethez – továbbgondolásához – hozzátartoznak a következő mondatok is: „a Kisebbségi Oktatáskutató Intézet [...] *alapvetően* a romániai magyar oktatás [...] megújítását, átszervezését célozza, hogy az jobban és hatékonyabban szolgálja a *magyar nemzeti identitás megőrzését* és annak újratermelődését, valamint szolgálja az *összmagyar integrációt*. [...] Ennek érdekében feladata a középszintű és felsőfokú oktatásnak mint a *nemzeti identitás átörökítése eszközének* hatáskutatása [...]” stb.³¹ A függőben maradt pályázati program szerint a tervezett oktatáskutató intézet a nemzetközi normákhoz és igényekhez igazodna, de az idézett szövegrészletben nem véletlenül emeltem ki a viszonyítási pontokra és a fontossági sorrendre utaló szavakat.

A dolog horderejének megvilágítására hadd idézzek Péntek János *A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben* című tanulmányából³² néhány bekezdést. A kiragadott részletek – a vágás ellenére – értelmezik egymást: a kisebbségi oktatáskutatás szemléleti megalapozásának fontosságát domborítják ki.

„Alapvető és minden szempontból helytálló az a következtetés, hogy az identitás megőrzésében vagy feladásában kulcsintézmény a család:

»A magyar nemzeti kisebbség túlélési stratégiájában a házasságnak jól láthatóan kulcsszerep jut. Az etnikai-nemzeti hovatartozás homogenitása a családon belül nem kedvez a gyermekek identitásváltásának.«

31 Az idézet a Trend Társadalomkutató Műhely 2001-es pályázati programjából származik.

32 1997 és 1999 között a budapesti ELTE–UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék, valamint a pozsonyi Márai Sándor Alapítvány koordinálta a *Bizalomépítés a Kárpát-medencében* című kutatást. Az erdélyi vizsgálat kivitelezésében a Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszéke is részt vett. A kutatás a nemzeti identitás alakulásának tárgykörében kitért az iskolai nyelvhasználat, illetve az iskoláztatás szerepének a vizsgálatára is (Csepeli–Örkény–Székelyi 1999. 504–508.). Pénteknek a *Kisebbségkutatásban* közölt tanulmánya nem szociológiai megközelítéssel él, ellenben felhívja a figyelmet arra, hogy a kisebbségkutatások hitelessége mindenekelőtt a kisebbségi társadalmi közeg és nézőpont megértésén és érvényesítésén múlik. Ez nem a kutatók szándékától függ: a létállapotból természetszerűleg adódik, hogy a nem kisebbségben élők óhatatlanul és észrevétlenül a többségi társadalom értékstruktúrájához igazodnak. Ettől a többségi szemlélettől kellene tudatosan elkülönöznödni, hogy a kutatás a diagnosztizáláson túl épp a kettős nézőpont (egy külső és egy belső értékrend) többletével a kisebbség megértésének és önmegértésének, valamint a cselekvésnek a megalapozását is szolgálja.

A kérdés persze az, mit mihez viszonyítunk, mit hogyan fogalmazzunk, és ez nem csupán a »félíg tele vagy félíg üres pohár« dilemmája, mert önkéntelenül is azt sugallja, hogy a gyermekek identitásváltása *kedvező* jelenség. Az előbbi idézet második mondatát így is meg lehetett volna fogalmazni: »a homogén család kedvez az identitás megőrzésének«.

[...]

Az elemző számára egészen nyilvánvaló, hogy a kutatók értékrendje merőben eltér a vizsgált társadalmi közeg értékstruktúrájától, és hogy ők a magukét tekintik hitelesnek, azt kéri számon a vizsgált kisebbségi közösségen. Az ő megítélésük szerint pl. nem az identitás a megőrzendő érték, hanem az identitásváltás a kedvező fejlemény. Ebből következően a vizsgálat és a tanulmány a többség javára elfogult. Látnunk kell azonban, hogy ez az elfogultság az európai és a környező országok szinte általánosnak tekinthető nemzetállami szemlélete, az »egy nyelv – egy ország« szemlélete. [...] Az aggodalom pedig abból fakad, hogy ebben a térségben egyáltalán nem babra megy a játék, még akkor sem, ha a kutatókat a jó szándék vezérli” (Péntek 2001. 16.).

SZAKIRODALOM

ADORJÁNI Andrea

1999 *Román–magyar vegyes házasságok Marosvásárhelyen és Szebenben* (Szociolingvisztikai vizsgálat). Magiszteri dolgozat, tudományos irányító Péntek János, Kolozsvár, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék könyvtára

BAKK Miklós

1997 A romániai Emberi Jogokat Védő Egyesület (APADOR–CH) kisebbségi koncepciója. *Magyar Kisebbség* 1–2. 154–186.

BALÁZS Sándor

1997 A Bolyai Egyetem... *Magyar Kisebbség* 3–4. 3–12.

BALLA Júlia

1996 *Az iskolai kevert kétnyelvűség tünetei és kezelésének módzatai*. Fokozati dolgozat. Tudományos irányító: Péntek János. Kolozsvár, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék könyvtára

BALLA Júlia–NAGY István, F.

1994 *A megmaradás esélye... közoktatásunk stratégiai elképzelései*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási Főosztály, kézirat

1995a *A romániai magyar közoktatás jelene '95*. RMPSZ, Nagyvárad, kézirat

1995b *Elemzés, értékelés – Miért hátrányos, nemcsak számunkra, a Tanügyi Törvény?* RMPSZ, Nagyvárad, kézirat

2000 *Tíz év mérlege*. Partium Területi Oktatási Központ. Beszámoló. 2000.

március 20–2001. március 23. Az oktatási központok vezetői által szolgáltatott anyag alapján összeállította Gál Boróka. Csíkszereda, készült az Apáczai Csere János Pedagógusok Háza háziinyomdájában 150 példányban. 15–21.

BARA Katalin

1991 Tanárszerepek A tanár szerepe az anyanyelvi nevelésben. A szereplés jelentései. *NYIT Lapok* 1. 1. 5.

1993 Az irodalomtanítás szemléleti kérdéseiről. *NYIT Lapok* 3. 1–2. 27–33.

BARA Katalin–CSUTAK Judit

1991 Beszéljünk az irodalmi olimpiászról. *NYIT Lapok* 1. 2. 7–9.

1992 Az irodalomtörténeti szemléletváltás lehetőségeiről (Hozzászólás a Korunk

1992/8-as számáról szervezett beszélgetésen). *NYIT Lapok* 2. 2. 9–10.

BARA Katalin–CSUTAK Judit–SÁNDOR Dénes

1998 Tanterv – reform – alternativitás. *Korunk* 9. 9.

BARTHA Gabriella

1993 Krúdy Gyula lebetegedése. Tankönyv-beszéd. Egyetemisták elemzései. *NYIT Lapok* 3. 1–2. 11–12.

BERÉNYI Dénes

2000 Az erdélyi magánegyetem kérdéséhez. *Magyar Kisebbség* 2. 3–5.

BERKI Anna–ULICSÁK Szilárd–BÁRDI Nándor (összeáll.)

Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya. A vitaanyag a HTMH Felsőoktatás Fejlesztési Programirodájában készült. Határon Túli Magyarok Hivatala

BICZÓ Gábor

2000 Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia nemzetstratégia című tanulmányához. *Magyar Kisebbség* 6. 3. 3–16.

BÍRÓ Károly

2001 Az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT) és az oktatás. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 293–297.

BÍRÓ Zoltán, A.

1990 Intézmény – Képviselő – Civil társadalom (Gáll Ernő, Magyar Vincze Enikő, Magyar Nándor László, Lőrincz József, Veress Károly hozzászólásaival). *Átmenetek*. 1. 5–22.

1991 Szakmánk belső bizonytalanságairól. *NYIT Lapok* 1. 1. 6.

1995a „Átmeneti” ifjúsági társadalom. In: Túros Endre (szerk.): *Változásban?*

Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó

1995b Stratégiai javaslatok a székelyföldi főiskolai szintű képzési szerkezet kialakításához. In: Túros Endre (szerk.): *Változásban?* Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó

2000 Romániai magyar magánegyetem, székelyföldi szempontból. *Magyar Kisebbség* 2. 5–10.

BÍRÓ Zoltán, A. et alii

1994 A túlélés vonzásában (A romániai magyar oktatási és nevelési szerkezet mai állapotának jellemzése, a fejlesztést célzó stratégiai elképzelések körvonalazására). *Antropológiai Műhely* 5. 2. A Regionális és Antropológiai Kutatások Központja kutatási programjai

1996a *Részletes áttekintés az 1989 utáni székelyföldi oktatási szerkezetekről*. Intézményi program. Csíkszereda, KAM

1996b *A Csíki-medence mikrorégió számára regionális fejlesztési stratégia készítése*. Intézményi program. Csíkszereda, KAM.

1998a *Csíkszeredai felsőfokú képzési intézmény létrehozása*. Intézményi program. Csíkszereda, KAM

1998b *Felsőfokú oktatási intézmény létrehozásának keretfeltételei Csíkszeredában*. Intézményi program. Csíkszereda, KAM

1998c *Csíkszeredai rövid képzési idejű felsőfokú oktatási intézmény kialakításának lehetőségei, társadalmi feltételei, humán erőforrásai*. Intézményi program. Csíkszereda, KAM

BODÓ Barna

1996 *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Temesvár, Szórvány Alapítvány

1998 Oktatási reálpolitika, avagy mennyire beteg az RMDSZ állatorvosi lova? *Magyar Kisebbség* 1998. 2. 3–15.

2000 Jövőtervezés és bűnbánat. *Magyar Kisebbség* 6. 3. 16–22.

2001a Szórvány, iskola – ingázás. In: Uő. (szerk.): *Szórvány és iskola*.

Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 43–52.

2001b A temesvári Szórvány Alapítványról. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 301–302.

BORBÁTH Erzsébet

1994 A moldvai csángó gyermekek kétnyelvűsége. In: Nagy Attila (szerk.): *Olvasásra nevelés és pedagógusképzés*. HUNRA-konferenciák előadásai. Budapest, OSZK 7. 64–67.

1994 január–1995 június. A kétnyelvű oktatás lehetőségei a moldvai csángó-magyar falvakban. *NYTT Lapok* 4. 5. 7–8.; 8. 46–47.

1995 július–1996 június. A moldvai csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatai. *NYTT Lapok* 10–11. 53–56.

BÖJTE Csaba

2000 Szórványiskola Déván. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 77–80.

CSAPÓ József

1997 Törvényes keret a belső önrendelkezéshez. *Magyar Kisebbség* 1–2. 3–14.

CSEKE Péter, ifj.

1998 Székelyudvarhelyi fiatalok – Korszakváltás küszöbén. *Korunk* 8. 6. 37–45.

CSEPELI György–ÖRKÉNY Antal–SZÉKELYI Mária

1999 A nemzeti-etnikai identitás változatlansága és átalakulása. *Kisebbségkutatás* 8. 4. 499–515.

CSOMA Gyula

Bíráló megjegyzések a tanári mesterségről. *NYTT Lapok* 1. 1. 12.

CSUTAK Judit

1991 Tanárszerepek – A tanár szerepe az anyanyelvi nevelésben. *NYTT Lapok* 1. 1. 4.

1992 Irodalom – ideológia – irodalomtanítás. I. Az irodalomtanár esélyei. II. Időállól monológ(ok). III. Dialóguskísérletek. *NYTT Lapok* 2. 2. 6–22.

1993 Értékrendek esélye az irodalomtanításban. *NYTT Lapok* 3. 1–2. 22–26.

1994 január–1995 június. Bolyai Nyári Akadémia 1994, Csíkszereda. *NYTT Lapok* 4. 5. 7. – 8–9. 3–4.

DEMÉNY Lajos

1997 Természetes nemzetiségi és anyanyelvi adottságunkból fakadó feladat. *Magyar Kisebbség* 3. 3–4.

DEZSŐ Gábor

1994 *Oktatás és nemzetiségi oktatás Romániában*. Kolozsvár, kézirat

ERDEI Itala–PAPP Attila, Z.

2001 A romániai magyar hallgatók a felsőfokú képzésben. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 107–135.

FARAGÓ József

1997 A Bolyai-ügy 1997 tavaszán. *Magyar Kisebbség* 3. 3–4.

FARKAS Miklós

2000 Középfokú oktatás Segesváron. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 80–83.

FERENCZY Judit

1993 Világos-e a Napos oldal? Tankönyv-beszéd. Egyetemisták elemzései. *NYTT Lapok* 3. 1–2. 8–10.

FISCHER FÜLÖP Ildikó

1995 *A romániai magyar nyelvű oktatás jogi kerete*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási és Ifjúsági Főosztály, kézirat

1999 *Romániai magyar felsőoktatás*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási és Ifjúsági Főosztály, kézirat

FISCHER FÜLÖP Ildikó–KELEMEN Árpád

1994 *Anyanyelvű szakképzésre vonatkozó oktatásfejlesztési stratégia*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási Főosztály, Kolozsvár, kézirat

FODOR Dóra

2000 Etnopszichológiai tényezők a kétnyelvűségben. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 4. 77–95.

FÓRIS-FERENCZI Rita

1993 Anyanyelven az anyanyelvért. *Iskolakultúra* 2. 3.

1995 Lehetőségek vonzásában. *Iskolakultúra* 6. 7.

1996 Alternatívák az oktatásban. *Korunk* 9. 9. 3–9.

1998 (Tan)tervek átértékelődése. *Korunk* 9. 10.

1999 *Tantervek átminősülése*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

FÜLÖP Orsolya–KOLOZSVÁRI Ágnes

1995 Az erdélyi szóróványmagyarság helyesírása. *Kétnyelvűség* 3. 1. 53–57.

GÁBOR Kálmán

1999 Társadalmi egyenlőtlenségek – a fiatalok esélyei. *Korunk* 9. 6. 12–20.

GAGYI József

1994 Fiatalok és migráció (a máréfalvi fiatal korosztályok migrációs viselkedése). *Antropológiai Műhely* 3. II. kötet

GÁL Kinga

1997 A Román Parlament elé terjesztett kisebbségi törvénytervezetek összehasonlítása. *Magyar Kisebbség* 1–2. 244–255.

GARBEA Péter

1999 *A technológiai és szakoktatás reformja*. Nemzeti Nevelésügyi Minisztérium, kézirat

2000 A szakképzés reformja és jogi keretei. In: Somai József (szerk.): *II. Civil Fórum 2000. A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 180–186.

GARDA Dezső

1997 Főiskola Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* 3. 3–4.

GEREBEN Ferenc

1999 *Identitás, kultúra, kisebbség*. Felmérés közép-európai magyar népesség körében. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely

2000 Kulturális identitás. In: Gereben Ferenc–Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat*. Vizsgálódások Erdélyben. Budapest, Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, 84–106.

GERGELY Erzsébet

1995 A magyartanítás szociológia háttéréről. *Kétnyelvűség* 3. 1. 59–63.

GYÍMESI Éva, Cs.

1992 A kisebbségi elit nyomorúsága. *Interdialog füzetek* 1. 1–23.

1994 *Cselekvési program a romániai magyar nyelvű oktatás fejlesztésére*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási Főosztály, kézirat

GYÖRFI Ibolya

1993. Szeretnivaló tankönyv. *NYIT Lapok* 3. 1–2. 12–13.

GYÖRGY Andrea

1995 Az 1993–94-es romániai magyar helyesírási felmérés javításában érvényesített szempontok. *Kétnyelvűség* 3. 1. 50–53.

HALÁSZ Ferenc

2001 A Bartók Béla Alapítvány szórványügyben kifejtett tevékenysége (1991–2001). In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 309–312.

HALÁSZ Ferenc–ERDEI Ildikó

2001 Temes megyei szórványprogram. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Elemzések és programok a szórványoktatás köréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 80–83.

HEGYELI Attila

2001 A moldvai csángók magyar nyelvi oktatásának esélyei. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 83–88.

HOLLANDA Dénes

2000 Hozzászólás a romániai magyar egyetemi hálózat kiépítésének kérdéséhez. *Magyar Kisebbség* 2. 10–14.

HORVÁTH Andor

1997a Egyetem kerestetik. *Korunk* 4. 3–5.

1997b Tanulságok, menet közben. *Magyar Kisebbség* 3–4. 42–48.

2000 Az egyetemig – és tovább. *Korunk* 11. 9.

HORVÁTH Sándor

2000 Hozzászólás Tonk Sándor Romániai magyar magánegyetem című vitaindító előadásához. *Magyar Kisebbség* 2. 14–23.

IZSÁK Balázs

2000 A román tanügyi törvény a nemzetközi jog szemszögéből. *Magyar Kisebbség* 3. 181–204.

JAKAB Sámuel

2000 A nyárádszeredai kertészeti konzultációs központ. In: *II. Civil Fórum 2000. A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 192–196.

KAM kutatási programok

2000–2001 *Az ezredforduló munkaerőpiaci kihívásai a Kárpát-medencében*. A kutatást támogató intézmény a Márton Áron Szakkollégium, a kutatást a Kárpát-medencei kutatóközpontok végzik. Erdélyi témavezető: Bíró A. Zoltán.
2000–2001 *Befektetői igények és szakképzési realitás a Kárpát-medencében*.
2000–2001 *A Kárpát-medencei szakképzési intézményrendszer struktúraelemzése*. Pro Professione Tanácsadó és Szolgáltató Közhasznú Társaság

KÁSA Zoltán

Gondolatok kutatásról és kutatási feltételekről. *Korunk* 11. 3.

KASSAY Géza

2001 Petrozsényi álom. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 94–96.

KEREKES Jenő

2000 Hozzászólás Tonk Sándor, a Sapientia Kuratóriuma elnökének tanulmányához. *Magyar Kisebbség* 2. 23–27.

2001 A Romániai Magyar Közgazdász Társaság a magyar nyelvű közgazdászképzésért. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 315–316.

KISS Dénes

2001 A kolozsvári Collegium Transsylvanicum Alapítvány bemutatkozása. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 317–319.

KISS Imola

2001 Második család az elhagyott gyerekeknek. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 280–282.

KISS Tamás

2000 Az ifjúsági életszakasz jellemzői, ifjúsági értékek és orientációk négy erdélyi nagyváros középiskolásainál. In: *II. Civil Fórum 2000. A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 99–107.

KÓNYA Sándor

1997 Legyen hazánk, ha már volt. *Magyar Kisebbség* 3–4. 48–57.

KOSZTA Imola

1995 A helyesírás és gondolkodásbeli hibák közötti összefüggések. *Kétnyelvűség* 3. 1. 57–59.

KOSZTÁN Katalin (szerk.)

2002 *Töbörző*. Magyar tannyelvű képzés a romániai felsőoktatásban. Kolozsvár, Ügyvezető Elnökség

KOVÁCS Izabella

2001 Szórványoktatás a Mezőség szélén. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 96–100.

KOVÁCS Péter

1997 Hozzászólás a *Magyar Kisebbség* autonómiavitájához. *Magyar Kisebbség* 1–2. 14–22.

KOVÁCS Zoltán

1994a Beszámoló az általános iskolák 6. osztályában végzett pedagógiai kísérlet eredményeiről. *A fizika tanítása* 2. 5. 13–18.

1994b Az otthoni kísérlet szerepe a fizika oktatásában. *A fizika tanítása* 2. 2. 6–8.

1996 *Investigarea dificultăților întimpinate de elevii clasei a IX-a în învățarea unor componente ale conținutului noțional la fizică*. Universitatea Babeș–Bolyai, Catedra de Metodică

- 1997 Extended Autonomy of the Individual School in Romania. In: Gy. Venter–J. van Buer–R. H. Lehmann (hg.): *Erweiterte Autonomie für Schule*. Grundlagen und nationale Sichtweisen. Berlin–Nyíregyháza, 179–186.
- 1998 Fizikushallgatók tanárképzése Kolozsváron. *Módszertani közlemények* 38. 4. 169–175.
- 2000 Oktatás az olvasás és írás, a kritikai gondolkodás fejlesztése érdekében (RWCT) elnevezésű program alapján. *Erdélyi pszichológiai szemle* 3. 2.
- KOVÁCS Zoltán–NAGY Csilla
- 2001 Fizikai kísérletek, nyári táborozáson. *A fizika tanítása* 5.
- KOZMA Emese
- 1993 A József Attila című fejezet elemzése. Tankönyv-beszéd. Egyetemisták elemzése. *NYTT Lapok* 3. 1–2. 3–4.
- KOZMA Tamás
- 1997a Universitas tegnap, ma, holnap. *Korunk* 8. 4. 92–104.
- 1997b Magánegyetem. *Magyar Kisebbség* 3. 3–4.
- 1998 *Kisebbségi oktatás Közép-Európában: A magyarok esete*. Kutatási beszámoló, kézirat. Oktatáskutató Intézet Könyvtára, Budapest
- 2000 *Regionális együttműködés a harmadfokú képzésben*. Résztvevők: Híves Tamás, Radácsi Imre, Mandel Kinga. Kutatási zárójelentés. Oktatáskutató Intézet, Budapest, kézirat
- KÖTŐ József
- 1997 Kiművelt fők közössége. *Magyar Kisebbség* 1–2. 361–370.
- 1999 Egyház, oktatás és közösség. *Korunk* 10. 10.
- 2000a Reform és kisebbségi oktatás. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis, 97–104.
- 2000b *Reform és megújulás a román közoktatásban, annak kisebbségi vetületei*. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási és Ifjúsági Főosztály, kézirat
- 2001 Új Siculicidium. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 168–184.
- KÖTŐ József–TONK Sándor (szerk.)
- 1998 *A romániai magyar felsőoktatási hálózat telepítési tervezete*. RMDSZ, Kolozsvár
- KUN Árpád
- 2001 A bácsi anyanyelvápoló és szórványtábor. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 100–102.
- KUPIERS, J. E.
- 1997 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség által a román parlamentbe benyújtott, a nemzeti kisebbségekre és a nemzetiségi oktatásra vonatkozó két törvénytervezet értékelése. *Magyar Kisebbség* 2. 2. 255–265.
- KURDI Krisztina–RING Éva
- 2000 Kisebbségi felsőoktatási modellek az Európai Unióban és az Erdélyi Magyar Magánegyetemen. *Magyar Kisebbség* 2. 94–123.
- LAKATOS András
- 2001 Szórványoktatás Kalotaszegen. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 102–105.

LÁSZLÓFY Pál

2001a Tíz év mérlege. Beszámoló az RMPSZ X. Küldöttgyűlésére. In: *Tíz év mérlege*. Az oktatási központok vezetői által szolgáltatott anyag alapján összeállította Gál Boróka, Csíkszereda, készült az Apáczai Csere János Pedagógusok Háza háziyomdájában 150 példányban, 5–15.

2001b Az RMPSZ szórványoktatási elképzelései. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 122–124.

MAGYARI Nándor László–PÉTER László

1997. Az egyetemről magyar diákszemmel. Egy viszontagságos közvélemény-kutatás adatai. *Korunk* 8. 4. 112–119.

MARGA, Andrei

Az egyetemi reform tapasztalata. *Korunk* 8. 4. 20–30.

MÁRTON Zoltán

2001 Teleki Oktatási Központ. Beszámoló 2000. március 20–2001. március 23. In: *Tíz év mérlege*. Az oktatási központok vezetői által szolgáltatott anyag alapján összeállította Gál Boróka, Csíkszereda, készült az Apáczai Csere János Pedagógusok Háza háziyomdájában 150 példányban, 46–50.

MÉDER Zsolt–MESTER Zsolt

1994 *Sulyok István Református Főiskola* (Koncepció, képzés, működés). Nagyvárad, kézirat

MESTER Béla

2000 Mi(ke)t értünk ma az „egyetem” szón? *Magyar Kisebbség* 2. 27–34.

MIKLÓS Katalin

1998 Tizennégy éves diákok jövőképe. *Korunk* 8. 6. 46–52.

MOLNÁR Eliza (szerk.)

2001 *Töbörző*. Magyar tannyelvű képzés a romániai felsőoktatásban. Kolozsvár, Ügyvezető Elnökség

MOLNÁR Irma

2000 A Bethesda Gyermekotthon és Szórványiskola-központ bemutatása. In: *II. Civil Fórum 2000. A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 186–188.

MURVAI László

1998a Romániai pedagógiai reform. *Iskolakultúra* 8–9. 14–23.

1998b A tanügyminisztérium a reformfolyamatban. In: Fodor László–Szőke Milinte Enikő (szerk.): *Jegyzetek az intézményes oktatás reformjáról*. Kolozsvár, Educatio, 7–12.

2000a Magyar nyelvű oktatás Romániában (1989–1999). In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis, 104–114.

2000b *A számok hermeneutikája*. A romániai magyar oktatás tíz éve 1990–2000. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

2000c A romániai magyar nyelvű közoktatás és egyetemi oktatás az 1998–1999. és az 1999–2000-es tanévben. *Romániai Magyar Szó* 2000. december 18–28.

2001a A romániai magyar tanítóképzés. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 159–168.

NAGY Attila

1993 Olvasási kultúra és nemzeti azonosságtudat (Középiskolások hármastükörben). In: Gereben Ferenc–Lőrincz Judit–Nagy Attila–Vidra Szabó Ferenc: *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Budapest, Közép-Európa Intézet, 75–102.

NAGY István, F.

1996 *Javaslat a stratégiai célkitűzéseket megvalósító taktikai lépések támogatására*. Nagyvárad, kézirat

1998a *Situația învățământului cu limba de predare maghiară în județele din vestul țării*. RMDSZ Ügyvezető Elnöksége, Oktatási Főosztály és Ifjúsági Főosztály, kézirat

1998b *A romániai magyar tananyelvű szakképzés jelene*. Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Partium Területi Oktatási Központ, Nagyvárad, kézirat

2000a Az oktatási rendszer reformja Romániában. In: Somai József (szerk.): *II. Civil Fórum 2000. A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 173–180.

2000b *A romániai magyar közoktatás az ezredfordulón*. In: *Kisebbségi oktatáspolitikai Romániában*. A romániai magyarság és az RMDSZ az ezredfordulón rendezvénysorozat keretében tartott Oktatási Fórum kiadványa. Kolozsvár

NAGY István, F. (szerk.)

2001 *Helyzetkép a romániai magyar oktatás jelenéről*. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási és Ifjúsági Főosztály

NYIT Társulat

1992 A megújulás lehetőségei. NYIT-vélemény a tantervekről. *NYIT Lapok* 2. 2. 4–6.

ORBÁN Gyöngyi

1991a A hermeneutikai horizont általános érvénye a pedagógiai szituációban. *NYIT Lapok* 1. 1. 16.

1991b Az utópia dicsérete. *NYIT Lapok* 1. 1. 11–12.

1995–1996 A hermeneutikai szemlélet háromszoros „igen”-je és ennek érvényesítése az irodalomtanításban. *NYIT Lapok* 6. 10–11.

1996 Tankönyv tolmács szerepben. *Korunk* 7. 9. 25–36.

1988a *Megértő irodalomoktatás*. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó

1998b *Háttérelmzések*. Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság

2000 A III. Hermész táborban elhangzott előadások (Torockó, 1999. augusztus 25–27.) In: Uő (szerk.): *Dialógus és retorika*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület

PAKÓ Benedek

2000 Egy plébános gondolatai a szórványoktatásról. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 108–110.

PÁLFFY Zoltán

1994 *Glissando* (a romániai magyar iskola helyzetéről). RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Oktatási Főosztály, Kolozsvár, kézirat

1996 „Non scholae, sed vitae”. *Korunk* 7. 9. 10–18.

PAPP Attila, Z.

1988–2001 A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után. *Magyar Kisebbség* 4. 3–4. 277–304.

PATAKI Zoltán

Mobilitás és reprodukció a felsőoktatásban. *Korunk* 9. 6. 20–26.

PÉLI Gábor

2000 Romániai magyar magánegyetem. Hozzászólás Tonk Sándor professzor úr vitaindítójához. *Magyar Kisebbség* 2. 34–40.

PÉNTEK Erzsébet

2000 A nélkülözhetetlen metafora és az iskola. *Erdélyi Magyar Pszichológiai Szemle* 1. 4. 41–53.

PÉNTEK János

1993 A magyar nyelv iskolai oktatásának reformja Romániában a nyolcvanas években. *Új Pedagógia Szemle* 2. 70–74.

1995–1999 Az iskola kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége kisebbségben. *Irodalmi Szemle* 3. 82–87.

1997–1999 A magyar nyelv státusa a kolozsvári egyetemen. *Korunk* 8. 4. 30–36.

1998 A tankönyvírás csapdái és dilemmái. *Korunk* 9. 9.

1999a A kisebbségi tankönyvírás csapdái. In: Uő.: *A megmaradás esélyei*.

Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia, 62–68.

1999b Anyanyelvű oktatás és az anyanyelv oktatása Erdélyben. In: Uő.: *A megmaradás esélyei*. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia, 11–26.

1999c Mi mindent *nem* kell tudni a magyar érettségiről?. In: Uő.: *A megmaradás esélyei*. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia, 68–71.

1999d Anyanyelvű oktatás kisebbségben. In: Uő.: *A megmaradás esélyei*. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia

2000 Elvek, tervek és realitások. *Magyar Kisebbség* 2. 40–46.

2001a Szöveg és szituáció. A kisebbségi oktatás sajátos tankönyvgondjai. In: Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. Szeged, JGYF Kiadó

2001b A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 10. 1. 8–15.

2001c Milyen magyar nyelvet tanítunk? *Magyartanítás* 42. 5. 10–14.

PÉTER István

2000 Szórvány – kisebbség – etnikum – erdélyi magyarság. *Magyar Kisebbség* 6. 3. 22–28.

PÉTER Lilla

1997 *Társadalmi környezet, kognitív képességek és nyelvhasználat* (A nyelvi szocializáció és a kisebbségi nyelvváltozatok vizsgálata). Magiszteri dolgozat, tudományos irányító Péntek János, Kolozsvár, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék könyvtára

PILLICH László

2001 Szórványoktatás – Szórványképzés. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 203–209.

PLETL Rita

1994 január–1995 június. A tanulók helyesírása egy romániai felmérés alapján. *NYIT Lapok* 4. 5. 7–9. 12–21.

2001 *Iskolai teljesítménymérések*. Tájékoztató. Marosvásárhely, Lyra Könyvkiadó

PLETL Rita és munkatársai

1995 A magyar helyesírás fejlődése (az 1993–94. évi romániai felmérés adatainak tükrében) az általános iskola V. osztályától a líceum XII. osztályáig. Előzmények, bevezetés. A felmérés értékelése. *Kétnyelvűség* 3. 1. 9–25.

POZSONY Ferenc

2001 A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság oktatási és tudományos eredményei. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 321–322.

REISZ Róbert

1992 Magán-felsőoktatás. Románia. *Educatio* 2.

1993 Munkanélküliség és átképzés Romániában. *Educatio* 1.

2002 *Esettanulmány a Temesvári Nyugati Egyetem keretén belül történő vállalkozási vázlatok beiktatásáról*. Temesvár, kézirat

2002 *Esettanulmányok a Bolognai nyilatkozatból származó szerkezeti változások bevezetésének lehetőségeiről a temesvári Nyugati Egyetemen*. Temesvár, kézirat

SELINGER Sándor

2000 A távoktatás egy lehetséges válasz az információs társadalom kihívására.

In: Somai József (szerk.): *II. Civil Fórum 2000. A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 188–192.

SÓLYOM Noémi

1993 Egyváltozós rendszerek. Tankönyv-beszéd. Egyetemisták elemzései. *NYIT Lapok* 3. 1–2. 5–7.

SOMAI József (szerk.)

1998 *Tájékoztató, támogatási jegyzék 1997*. Stratégia, prioritások, célpályázatok

1998. A szaktestületi titkárok által biztosított adatok alapján összeállította Somai József az Illyés Közalapítvány romániai alkuratoriumának titkára, Kolozsvár

2001 Itthonmaradás és ösztöndíjak. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 79–90.

SOMKERÉKI Irma

2000 A nyelvi dominancia és a nyelvi hiány vizsgálata kétnyelvű tanulók esetében. *Erdélyi Magyar Pszichológiai Szemle* 1. 4. 95–121.

SORBÁN Angella

2000 „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen” – Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3. 167–181.

SORBÁN Angella–DOBOS Ferenc

1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól – Erdély. *Magyar Kisebbség* 3–4. 279–293.

SORBÁN Angella–NAGY Kata

2001 Hazajöttem Magyarországról... In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 59–79.

SZABÓ Bálint György

2000 Az erdélyi magyarok 21. századi felsőfokú oktatásának alapelveiről a Transylvania Trust Alapítvány értelmezésében. *Magyar Kisebbség* 2. 61–70.

SZABÓ Enikő

2000 Az anyanyelvtanítás időszerű kérdései. *Erdélyi Magyar Pszichológiai Szemle* 3. 2.

SZAKÁCS László

2001 A segesvári Gaudeamus Alapítványról. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 324–326.

SZÁSZ Éva

1991 Beszédművelés kisiskoláskorban I–II. *NYIT Lapok* 1. 1. 21., 1. 2. 20–21.

SZÁSZ Mónika

1995 Nyelvérzék és normatudat a Székelyföldön. *Kétnyelvűség* 3. 2. 39–51.

SZATMÁRI BAJKÓ Ildikó

2000 Romániai magyar tankönyvek. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 114–120.

SZATMÁRI Ildikó

2000 Sziget a szórványban. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 110–113.

SZEGEDI László

2001 A közhalmi szórványdiákotthon. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 113–116.

SZÉKELY Győző

1998 Közoktatási reform Romániában. *Korunk* 9. 9.

2001 Erdélyi helyzet. In: Uő. (szerk.): *A tankönyvkiadás sajátos kérdései kisebbségi helyzetben*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács, 20–58.

SZÉKELY Győző–SZIKSZAI BÓNÉ Ildikó

2001 Beszámoló az Erdélyi Tankönyvtanács és az Ábel Kiadó 2000. évi tevékenységéről. In: *Tíz év mérlege*. Az oktatási központok vezetői által szolgáltatott anyag alapján összeállította Gál Boróka, Csíkszereda, készült az Apáczai Csere János Pedagógusok Háza háziyomdájában 150 példányban, 37–46.

SZÉKELY István

2000 Értelmezési keret az erdélyi magyar magánegyetem kérdéséhez, különös tekintettel annak demográfiai összetevőire. *Magyar Kisebbség* 2. 123–131.

SZILÁGYI Sándor, N.

1994 Tervezet. Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk* 5. 3. 131–150.

SZŐCS Judit

2001 Gál Kelemen Oktatási Központ. Beszámoló. In: *Tíz év mérlege*. Az oktatási központok vezetői által szolgáltatott anyag alapján összeállította Gál Boróka, Csíkszereda, készült az Apáczai Csere János Pedagógusok Háza háziyomdájában 150 példányban, 25–33.

TAMÁS Sándor

1997 Elemek a kisebbségi törvény puzzle-táblájához. *Magyar Kisebbség* 1–2. 33–48.

TONK Sándor

2000 Romániai magyar magánegyetem. *Magyar Kisebbség* 1. 110–118.

TÓTH Pál Péter

2000 Szórványban... Hozzászólás Vetési László vitaindító írásához. *Magyar Kisebbség* 6. 3. 28–39.

TRUCZA Péter Pál

Az anyanyelvi nevelés-oktatás pillanatnyi helyzete. *NYIT Lapok* 1. 1. 10.

TÚROS Endre

1997 Iskola Menaságon. *Antropológiai Műhely* 9. 1.

VARGA Attila

1996 A kisebbségi törvények helye és szerepe a nemzetiségi kérdés rendezésében. *Magyar Kisebbség* 4. 110–115.

VERES Valér

2000 Erdély és az ifjúsági korszakváltás. In: Somai József (szerk.): *II. Civil Fórum 2000. A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 91–93.

VERES Valér (szerk.)

1988 Pénz vagy tudás? A kolozsvári román és magyar egyetemisták társadalmi háttere és az értelmiség-utánpótlás sajátosságai. *Korunk* 9. 6. 26–36.

2000 *Nemzeti vagy nemzedéki integráció*. Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum

VERES Valér–SÓLYOM Andrea

2001 Társadalmi integráció a magyar fiatalok körében. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 90–107.

VERESS Károly

1994 *Javaslatok az oktatási törvény által biztosított jogi keret és lehetőségek kihasználására a romániai magyar oktatás fejlesztése érdekében*. RMDSZ

Ügyvezető Elnökség, Oktatási Főosztály, Kolozsvár, kézirat

1997a Az egyetemépítés dilemmái. *Magyar Kisebbség* 3. 3–4.

1997b Az egyetem filozófiájáról. *Korunk* 8. 4. 6–20.

2000 Egy egyetemenkoncepcióról az illúzió és a valóság között. *Magyar Kisebbség* 2. 70–75.

2001 Magyar tagozatépítés a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 149–159.

VERESS Károly–FÓRIS-FERENCZI Rita

1996. *Magyar (Kisebbségi) Oktáskutató Intézet* – Kolozsvár, kézirat

VETESI László

1999 Iskola a nyelvhatáron. *Korunk* 10. 10. 9–21.

2000 Szórványstratégia – Nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség* 6. 2.

2001 Reményeink megtartó iskolája. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 29–43.

2002 *Oktatástervezési felmérések a református egyházban*. Kolozsvár, kézirat

VICSAI János

2001 Szamosardó barátai. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 116–119.

VIDRA SZABÓ Ferenc

1993 „Most van szükség jó tanárookra...!” In: Gereben Ferenc–Lőrincz Judit–Nagy Attila–Vidra Szabó Ferenc: *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Budapest, Közép-Európa Intézet, 123–139.

VIRÁG János

2001 Anyanyelvi családi távoktatás a szórványrégiókban. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 255–258.

VÍZI Ildikó

2000 Tantervjavaslat a hallássérült tanulókat oktató Magyar Tannyelvű Speciális Iskola számára. *Erdélyi Magyar Pszichológiai Szemle* 1. 4. 133.

VÍZI Imre

2001 Szórvány-kollégium Kolozsváron. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola*. Kolozsvár, Iskola Alapítvány, 119–122.

VOFKORI László

2000a *A Székelyföldi Magyar Magánegyetemi Központ megvalósíthatósági terve Székelyudvarhelyen*. Kolozsvár, Sapientia Alapítvány archívuma, munkapéldány
2000b Hozzászólás az Erdélyi Magyar Magánegyetem ügyéhez. *Magyar Kisebbség* 2. 75–86.

WANEK Ferenc

2000 Gondolatok a *Romániai magyar magánegyetemről* Tonk Sándor vitaindító írása kapcsán. *Magyar Kisebbség* 2. 86–94.

ZAHORÁNSZKY Ibolya

2001 A civil szervezetek szerepe a szórványvidéken kulturális örökségünk mentésében és a tudás terén való lemaradás felszámolásában. In: Somai József (szerk.): *III. Civil Fórum 2001. A tudás mint társadalmi erőforrás*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért, 199–201.

AZ ERDÉLYI MAGYAR AGRÁRSZAKEMBEREK KUTATÓMUNKÁJA

Előzmények

Jelentősebb erdélyi magyar agrártudományi közlemények és szakönyvek a XIX. század közepétől láttak napvilágot. Ezek részben az Erdélyi Gazdasági Egylet és az Erdélyi Múzeum-Egyesület támogatásával jelentek meg. Kocsányi Béla *A magyar gazdasági szakirodalom könyvszete 1860–1888* c. munkája ötvenhét Erdélyben megjelent vagy Erdélyről szóló gazdasági műről tesz említést. Ezek témaköre: mezőgazdaság általában, üzemtani számvitel, szőlészet és borászat, állattenyésztés és takarmányozás, talajművelés és növénytermesztés, kertészet, géptan és növényélettan (Farkas Á. 1944).

Az Erdélyi Gazdasági Egylet (EGE), majd az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) könyvkiadó vállalata 1887 és 1940 között 106 mezőgazdasági szakkönyvet jelentetett meg, melyek növénytermesztési, állattenyésztési, tejgazdasági, jogi és közgazdasági, gyógynövénytermesztési, üzemtani, kertészeti, valamint mezőgazdasági-ipari témákról szóló tanulmányokat tartalmaztak (Farkas 1944).

Az 1869-ben létesült Kolozsmonostori Mezőgazdasági Tanintézetben, a későbbi Kolozsvári Gazdasági Akadémián az oktatás mellett tudományos kutatás is folyt. Említésre méltó Vörös Sándor, Kodolányi Antal, Szentkirályi Ákos, id. Seyfried Károly, Solt Jenő ilyen irányú tevékenysége. (Antal A. 1996). Kiemelkedő kutatómunkát végzett Páter Béla. Európában elsőként létesített gyógynövénykutató állomást, ahol a gyógynövénytermesztést, -gyűjtést és -feldolgozást vizsgálták (Páter 1906; Szerban 1938).

Az első világháború után az Akadémián megszűnt a magyar nyelvű oktatás. A továbbiakban csak Páter Béla és Farkas Árpád folytatott tanári és kutatói tevékenységet, több tanulmányuk és szakkönyvük is megjelent. Az EMGE továbbfolytatta a mezőgazdasági szakkönyvek kiadását. Nem feledkezhetünk meg az 1869-ben indult, *Erdélyi Gazda* című, havonként 32 oldalas terjedelemben megjelenő tudománynépszerűsítő fo-

lyóiratról sem, melynek példányszáma Szász Pál elnöksége idején az 1940-es évekre elérte a ma szinte hihetetlennek tűnő hatvanegyezet.

1940 és 1944 között az újból megnyílt magyar nyelvű Kolozsvári Gazdasági Akadémián jelentős agrárkutatás indult be, ámde ennek kiteljesedését megghiúsították a történelmi körülmények. (Farkas 1941, 1942; Antal A. 1996).

A romániai agrárkutatás szervezeti felépítése

Az erdélyi magyar agrárkutatás a romániai mezőgazdasági kutatás keretei között folyik.

Minden kutatási tevékenység az Agrártudományi Akadémia (Academia de Științe Agricole) meg a Nevelési és Kutatásügyi Minisztérium (Ministerul Educației și Cercetării) irányításával történik, és alá van rendelve a Földművelésügyi, Élelmezési és Erdészeti Minisztériumnak (Ministerul Agriculturii, Alimentației și al Pădurilor).

Az agrárkutatási hálózatban tizennégy kutatóintézet működik az ország különböző vidékein: a gabona és az ipari növények, a burgonya, cukorrépa, zöldség, gyümölcs termesztése, a növényvédelem, a gépesítés, a szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztés, a halászat, öntözés, talajvédelem, a rét- és legelőgazdálkodás kérdéseivel foglalkoznak.

A kutatóintézetek hatáskörébe tartoznak a kutatóállomások. Fontosabb erdélyi telephelyeik: Torda, Nagyvárad, Marosvásárhely, Brassó, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Arad, Szászrégen, Balázsfalva, Szilágysomlyó, Kolozsvár, Lórántfalva.

Meg kell említeni még a növényfajta-vizsgáló és -minősítő hálózatot, valamint a talajtani és agrokémiai szolgálat egységeit.

Az agrárkutatásban fontos szerepet töltenek be az agrártudományi egyetemek (Bukarest, Kolozsvár, Temesvár, Jászvásár, Krajova, Galac). Tanáraik az oktatás mellett tudományos tevékenységet is folytatnak. Az egyetemi kutatók általában szerződést kötnek valamely intézettel, ez állja a költségeket. A részletes kutatási tervet a minisztérium a szakbizottság javaslata alapján fogadja el. A kísérletek befejezése után készült tanulmányt benyújtják a megbízó intézetnek, majd évkönyvekben, folyóiratokban jelentetik meg, valamint tudományos ülésszakokon mutatják be. Ezekre meghívják a vidék kutatóintézeteinek és agráregyetemeinek szakembereit, megvitatják velük az eredményeket és a kutatás további feladatait.

A magyar agrárszakemberek munkássága 1948 és 1990 között

Ebben az időszakban kiemelkedő szerepet játszott a Kolozsvári Mezőgazdaság-tudományi Intézet, amelynek keretében az 1948-as tanügyi reform nyomán magyar tannyelvű fakultás létesült. A fakultás kezdettől fogva fő feladatának tekintette a tudományos tevékenységet. Az alapkutatásokban és az alkalmazott tudományokban elért eredményekről rövid időn belül számos tanulmány és szakkönyv jelent meg magyar nyelven. Kiemelendők közülük Nyárádi Antal (1953, 1957, 1958) botanikai, Csapó József (1951, 1957, 1958) talajtani, Koós Károly (1952) mezőgazdasági-építészeti, Szopos András és Antal Dániel (Antal D. et alii 1957, 1958) növénytermesztési, Lám Béla (Lám–Antal A. 1961) gépesítési, Lazányi Endre (1960, 1965, 1967) genetikai és növénynemesítési, Papp István és Nagy Miklós (1956, 1972) állattenyésztési, Veress István (1959, 1967) és Palocsay Rudolf gyümölcstermesztési, Papp Géza (Papp G.–Orbán 1963.) agrometeorológiai, Dankanits László (1967) agrokémiai és Kovács Béla agrotechnikai (1953, 1957, 1959) tárgyú publikációi, valamint szakkönyvei.

A magyar fakultás fiatalabb oktatói is bekapcsolódtak a tudományos munkába, és évről évre mind több tanulmányt és szakkönyvet jelentettek meg. Említésre méltó, hogy az Intézet magyar tanárai és kutatói az 1948–1969 közötti időszakban 667 tanulmányt, valamint szakkönyvet publikáltak¹ (E. Negruțiu–I. Puia 1969).

Mivel kolozsvári doktorátusirányítók nem voltak, tudományos fokozatot inkább csak külföldön, esetleg Bukarestben lehetett szerezni. A későbbiek folyamán már kolozsvári neves tanárokat is megbíztak doktorátusirányítással (Velican Vasile, Bodea Cornel).

Az 1948–1959-es időszakban végzett 474 magyar agrárszakember közül számosan helyezkedtek el kutatóintézetekben és -állomásokon: a Kolozsvári Kertészeti Kutatóállomáson Székely József, Botár Andor, Rácz Sándor, Török Sándor; a Marosszentgyörgyi Állattenyésztési és Takarmánytermesztési Állomáson Tamás Lajos, Fábíán Zoltán, Soós László, Soós Klára, Márkus István, Dán Péter és Mórén Károly; a Nagyváradi Növénytermesztési Állomáson Máthé István, Nagy Mihály, Varga András és ifj. Csapó József; a csíkszeredai és kézdivásárhelyi kutatóegységekben Tóth Zoltán, Ferenc Lajos, Bedő Imre; a Valea Călugăreasca-i szőlészeti

1 Bibliografia selectivă a lucrărilor publicate de către cadrele didactice și colaboratorii științifici ai Institutului Agronomic „Dr. Petru Groza” din Cluj între anii 1919–1969

és borászati állomáson László Gyula. Az említett intézményekben a magyar szakemberek gyümölcsöző kutatómunkát végeztek, számos tudományos közleményük és szakkönyvük jelent meg. Legtöbben tudományos fokozatot is szereztek.

Az 1958–59-es tanévben a Kolozsvári Agrártudományi Intézet két fakultásának egyesülésével megszűnt a magyar nyelvű oktatás. A magyar tanárok román nyelven folytatták a tanítást, vagy odahagyták a főiskolát, és kutatóként dolgoztak tovább. Ettől kezdve tanulmányaik, szakkönyveik főleg román nyelven jelentek meg. Pár évig még a Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó, későbbi nevén a Ceres kolozsvári magyar szerkesztőségének gondozásában jelenhettek meg magyar szakkönyvek (Antal A. 1996). A következő időszakban az agrárkutatás terén jelentős mértékű fellendülés mutatkozott, növekedett az anyagi támogatás, nagyobb területeket különítettek el kísérleti célokra. A magyar tanárok és kutatók is több száz tanulmányt és jó néhány szakkönyvet, valamint egyetemi tankönyvet tettek közzé.

Magyar agrárszakemberek kutatásai 1989 után

Az erdélyi magyar agrártudományi kutatások a továbbiakban is a kutatóintézetek és -állomások, valamint az agrártudományi egyetemek tevékenységébe illeszkednek. Az egyéni kutatások általában a tudományos fokozat elnyeréséhez szükséges vizsgálódásokra és az eredmények feldolgozására korlátozódnak.

Számba véve a kutatóegységekben dolgozó agrárszakembereket, megállapíthatjuk, hogy a 80-as években még jelentős számú kutatóból mostanra már alig maradtak néhányan, mutatóba. Akik elérték a korhátárt, nyugdíjba vonultak, a fiatalok pedig nem jutottak álláshoz. Kivételt képeztek a székelyföldi egységek, ahol ma is tekintélyes számban dolgoznak magyar agrárszakemberek. A csíkszeredai, kézdívásárhelyi és gyergyói egységekben burgonyatermesztési technológiák kidolgozása, fajtaminősítés, vírusmentes vetőmag előállítása a fő feladat. Ezenkívül burgonyafajták előállításával is foglalkoznak.

Gyergyóalfaluban és Gyergyószárhegyen fontosak Szabó Józsefnek a burgonya védelmével, a kártevők elleni védekezéssel, a burgonya cisztaképző fonálférgeinek és a drótférgeknek, valamint az ellenük való védekezésnek a tanulmányozásával (Szabó 1993, 1995), továbbá a környezetszeny-

nyeződést csökkentő technológiák alkalmazásával és a burgonyavetőmag minőségének javításával kapcsolatos kutatásai (Szabó 1997.).

A Brassói Burgonyakutató Intézetben Jánosi János Zsigmond hosszú évek óta foglalkozik a vidék adottságainak legmegfelelőbb burgonyatermesztői technológia kidolgozásával (Jánosi 2002). Kiválóak voltak a burgonya vízszükségletének meghatározására, az öntözéses burgonyatermesztés bevezetésére irányuló vizsgálódásai (Jánosi 1998, 2000a). Nem kevésbé jelentős kutatási témája: a szerves trágya hatása a termés nagyságára és a burgonya lombozatának megvédeke mint a hozam növelésének döntő jelentőségű tényezője (Jánosi 1991). 2002-ben megjelent kétkötetes burgonyatermesztési szakkönyve több évtizedes kutatómunkájának eredményeit összegzi.

A Kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetemen 1980-ban még 18 magyar oktató végzett tudományos kutatást. Ma már csak egy nyugdíjas magyar doktorátusirányító professzor dolgozik ott. Nagy Zoltán professzor az öntözéses növénytermesztési tanszéken a fundulei gabona- és iparinövény-kutató intézettel, a brassói burgonyatermesztési kutatóintézettel, a Nevelési és Kutatási Minisztériummal és a marosvásárhelyi cukorgyárral kötött szerződések alapján folytatta tudományos tevékenységét. Kutatásai középpontjában a szántóföldi növények (őszi búza, kukorica, szója, napraforgó, cukorrépa, takarmánynövények) termesztési technológiájának vizsgálata állt (Nagy Z. 1990, 1997, 1999). Említésre méltó munkásságából kiemelendő a trágyázás dózisának meghatározása, az öntözött és az öntözetlen helyeken termelendő fajták kijelölése (Nagy Z. 2001.), az optimális növényssűrűség megszabása, a legkedvezőbb vetési és betakarítási időszak megállapítása, az ápolási munkálatok, a vegyszeres gyomirtás tanulmányozása, a különböző technológiai módszerek alkalmazásával elért termés mennyiségi és minőségi kiértékelése (Nagy Z. 1997).

Az elmúlt időszakban a tanszék munkaközössége fokozott figyelmet fordított az erdélyi öntözéses gazdálkodásra, tanulmányozta az öntözési módokat, tekintettel a különböző növények eltérő vízfogyasztására a vetéstől a betakarításig (Nagy Z. 1998). A cukorrépa termesztésével kapcsolatos kutatás témái a következők voltak: az egymagvú cukorrépa előnyei, a talaj-előkészítés nagyüzemi feltételek között, a legkedvezőbb vetési idő s az optimális sor- és tőtávolság, valamint az eszményi növényssűrűség meghatározása. A kísérletek kiterjedtek a növényápolási munkálatokra, a cukorrépa-öntözés technológiájára, a kedvező betakarítási időre, valamint arra, hogy miként befolyásolja a betakarítás időpontja a cukorrépa

minőségét (Nagy Z. 1995). A felsorolt témák további kutatását Nagy Zoltán professzor irányításával tucatszani doktorandusz végzi.

A mezőgazdasági tevékenység alapja a termőföld. Ennek megőrzését és ésszerű hasznosítását szolgálja a talajtani kutatás: a talajtípusok felmérése, fizikai, kémiai, biológiai tulajdonságaik meghatározása és a talajterképek elkészítése. Az országos talajtani kutatásokból, az agrokémiai laboratóriumok tevékenységéből a magyar szakemberek is kivették a részüket. Jakab Sámuel is folytatja ilyen irányú vizsgálódását. Az utóbbi időben közölt fontosabb erdélyi vonatkozású közleményei e tartomány talajtakarójáról, a Székelyföld termőtalajkincséről, a Küküllőmente „senki földjévé” vált domboldalairól szólnak, tisztázzák a gyümölcsösök telepítésének talajtani követelményeit, az alagsővezés talajtani feltételeit, a víztisztító iszap hatását a talajra (Jakab S. 1993, 1994, 2000).

Az Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem agrotechnikai tanszékén Sebők Péter előadótanár és munkatársai több évtizeden át számtalan laboratóriumi és szántóföldi kísérletet végeztek a fontosabb növények (búza, kukorica, cukorrépa, szója, őszi árpa, takarmánynövények) termesztésével kapcsolatos agrotechnikai kérdések megoldására. Előrelépés történt a szinte egész Erdélyt átfogó gyomellenőrzésre és -feltérképezésre (Sebők P. 1995), a vegyszeres gyomirtásra, a szántás nélküli termesztési technológiákra (Sebők P. 1995), a zöldtrágyázásos tápanyag-utánpótlásra, valamint a tönköltyermesztési technológiákra és a környezetkímélő gazdálkodásra vonatkozó kutatások terén (Sebők P. 2000, 2001).

Erdélyi István nyugalmazott agráregyetemi professzor a gyepgazdálkodás kiváló szakembere. Kutatásainak fő tárgya az Erdély különböző vidékein található gyepflóra, a javítási technológia és a gyepek hasznosítása, ezekről 47 tudományos dolgozata jelent meg. (Erdélyi 1990, 1992).

Csávossy György, a borászat kiváló szakembere elsősorban a borkészítés technológiájával foglalkozott. Előállította az Amurg (Alkony) vörösborfajtát, és elősegítette a borminősítő szakkifejezések egységes értelmezését (Csávossy 1986, 1989, 1990, 1997).

Vincze Máriának, a Babeş–Bolyai Egyetem agrárgazdaság professzorának *Vidéki helyzetelemzés* című tanulmánykötete a gazdaságilag elmaradt kászoni falvak fejlesztésének lehetőségeit taglalja (Vincze 2002).

Kovács Adorján kertészmérnök, főkutató a Balázsfalvi Szőlészeti Kutatóállomáson figyelemre méltó tudományos kutatást folytat. Vizsgálja a szőlőtermesztésre alkalmas erdélyi dombok teraszolásának és a szőlőoltóanyagok intenzív előállításának technológiáját, magyarországi szőlőfaj-

ták (zalagyöngye) behozatalával, meghonosításával és elismertetésével próbálkozik. Számos tudományos dolgozata jelent meg szaklapokban.

A körkérdésünkre érkezett válaszokból megállapíthatjuk, hogy az utóbbi tizenkét évben a magyar agrárkutatóknak több mint 150 tanulmánya jelent meg különböző folyóiratokban, és számos szakkönyvet, valamint egyetemi jegyzetet adtak ki.

Az 1994-ben újraindult *Erdélyi Gazda* az utóbbi nyolc év során több száz tudománynépszerűsítő szócikket közölt magyar szakemberek tollából, elősegítve a tudományos eredmények továbbítását a mezőgazdaságban dolgozóknak. Ugyancsak a folyóirat áldásos munkájának köszönhető a helyes magyar szakkifejezések terjedése.²

Kutatási tendenciák és problémák

A körkérdésre beérkezett anyagból az is kiderül, hogy az elmúlt évek agrárkutatása főleg a technológiák tökéletesítésére, a terméshozam növelésére irányult. A jövőben több gondot kell fordítani a termőhely-specifikus, talajkímélő és -fenntartó művelési módok kidolgozására.

A vetésszerkezeten az agrárökológiai adottságok és a piaci igények, a környezetvédelmi megfontolások és a gazdaságossági szempontok egyidejű figyelembevételével kell változtatnunk.

A modern technológia alkalmazását megnehezíti a szántóföldek felaprózódása, ezért kívánatos volna a tagosítás.

További feladataink:

- a vetőmagtermesztés megszervezése és ellenőrzése;
- a természetes rétek és legelők feljavítása az állatállomány-növelés érdekében;
- a növénynemesítésben a termékenységfokozó tulajdonságok, a szárazságtűrés, az ellenálló-képesség erősítése, a takarmánynövények nemesítése és a magtermesztés technológiájának kidolgozása;
- a tápanyag-utánpótlás terén a szerves trágyák nagyobb mértékű alkalmazása, a műtrágyák visszaszorítása;
- a növényvédelmi előrejelzés megszervezése, valamint a vegyszeres védekezés hatékonyságának növelése;
- a természetkímélő gazdálkodás előmozdítása;

2 Köszönettel tartozunk azoknak az agrárszakembereknek, akik felkérésünknek eleget téve elősegítették e tanulmány és szakirodalom összeállítását. Mások sajnos válasza sem méltatták levelünket.

- fontos feladat még az agrárgazdálkodás és a vidékfejlesztés összekapcsolása, a vidék népességmegtartó-képességének fokozása, ehhez szükséges a mezőgazdasági termelés stabilizálása, diverzifikálása és az infrastrukturális fejlesztés;
- a rendszerváltás után leromlott gyümölcsösök pusztulásának megállítása, új gyümölcsösök, szőlők telepítése és használatának új alapokra helyezése;
- bekapcsolódás a biotechnológiai kutatásokba;
- a szarvasmarhatartásban a tejhozam növelése mellett az életteljesítmény fokozása;
- telkesítés az erózió csökkentésére, az öntözés és vízlecsapolás fejlesztése;
- a talaj savanyodását kiváltó tényezőknek, például a talajvizek nitrátszennyeződésének a kiküszöbölése;
- az élelmiszerekben található peszticidmaradványok kimutatása a termőhelyen vett mintákban;
- az állategészségügyben a fertőző betegségek, különösen az embert és az állatokat egyaránt sújtó járványok (szalmonellózis, veszettség) leküzdése;
- az EU-hoz való csatlakozás mezőgazdasági kihatásainak tanulmányozása erdélyi vonatkozásban.

Perspektívák és feladatok

Az agrárkutatáshoz megfelelő anyagi bázis szükséges: kísérleti terek, gazdasági épületek, gépek és felszerelések, segédszemélyzet, állatállomány, fogóanyagok, műszerek és pénzalapok.

Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai és marosvásárhelyi egységeiben létesült mezőgazdasági szakok tanáraiból, valamint végzett növendékeiből kitelik a bontakozó magyar agrárkutatás személyi állománya, az újonnan alakuló tanszékek, laboratóriumok, kísérleti helyek pedig megadhatják a kellő háttérrel a munka megkezdéséhez.

Jelentős segítséget nyújthat mindebben a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete a kutatáshoz szükséges pénzalapok, valamint a kutatói és doktori ösztöndíjak biztosításával.

Míhamarabb felmérés készítendő a tudományos fokozattal rendelkező agrárszakemberekről. Nyilvántartásba kell venni az itthon vagy külföldön ténykedő doktoranduszokat. Az így összetoborozható kutatógárda

számára szükséges kidolgozni egy stratégiát, mely felöleli a mezőgazdasági kutatás legfontosabb célkitűzéseit.

Ezeket egyeztetni kell a helyi és központi közigazgatási szervek munkaterveivel.

Szoros kapcsolatot kell kialakítani az állami intézetekkel és kutatóállomásokkal, csakúgy, mint a külföldi szakemberekkel.

Szükséges elősegíteni a kutatási eredmények feldolgozását, az elkészült tanulmányok bemutatását tudományos ülészekokon, valamint publikálásukat.

SZAKIRODALOM

ANTAL András

1966 A Kolozsvári Mezőgazdasági Akadémia. In: *Az erdélyi felsőoktatás évszázadai*. Budapest, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, 142–151.

ANTAL Dániel et alii

1957 *Szántóföldi növénytermesztés*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó

1958 *Pillangóvirágú takarmánynövények termesztése*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó

CSAPÓ József

1948 Wassergehalt und Verbrauch des disponiblen Wassers bei einigen Kulturassoziationen. *Acta Bolyaiana* V. 2. 95–112.

1951 Cartografierea solurilor din regiunea Cluj-Florești. *Bul. Științ. Acad. RPR. Secția Biol., Agr., Geolog., Geograf.* 2. 285–315.

1957 Adatok a talaj vízforgalmának tanulmányozásához. *MTA Agrártudományi közlemények* 117–129.

1958. *Talajtan*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó, 490.

CSÁVOSSY György

1989 Az Amurg (Alkony) vörösborfajta előállítás (1957–1989). Állami minősítés

1997 Contribuție la stabilirea și etalonarea unei terminologii folosite la aprecierea organoleptică a vinurilor. *Podgoreanul Vaslui*

CSÁVOSSY György–ÁSVÁNY Ákos

1986 Kísérlet a bort minősítő szakkifejezések egységes értelmezésére. *Borgazdaság* 3.

CSÁVOSSY György–KOVÁCS Adorján

1990 Optimal Variety Structure Forming in the Transilvanian Wine District. In: *Vine and Wine Economy*. Kecskemét

DANKANITS László–LÁSZLÓ Tibor

1967 Influența diferitelor sisteme tampon asupra activității lipazei din floarea soarelui. *Stud. Cerc. Biochim* 10. 3.

ERDÉLYI István et alii

1991 *Plante tropicale și subtropicale*. Tipo Agronomie

1992 *Curs de producerea și păstrarea furajelor*. Tipo Agronomie

ERDÉLYI István–ROTARIU, Ioan

1990a *Caiet de lucrări, practica, producerea și păstrarea furajelor*. Tipo Agronomie

1990b *Producerea și consumarea furajelor*. Tipo Agronomie

FARKAS Árpád

1941 *Erdélyi kisgazdaságok tőkeviszonyai*. Kolozsvár, Minerva

1942 *Magyarország talajerőmérlege*. Magyar Gazdaságkutató Intézet

1944 Erdély mezőgazdasága. In: *Centenárium 1884–1984*. EMGE

FARKAS Á.–MUDRA, A.

1941 *A variációs és korrelációs számítások a mezőgazdasági üzemműködésben*. Kolozsvár, Minerva

JAKAB Sámuel

- 1991a Use of Ecopedological Data for Optimization of Land-use in Nyárad River Basin. *Symp. Dudnice, Oct. 14–18, 1991, Czeco-Slovakia*, 407–416.
- 1991b Măsuri de prevenire a degradării însușirilor fizice ale solului în plantațiile de măr. In: *Lucr. Șt. I.C.P.P. XIV. Pitești*, 9–15.
- 1993 Criterii pedologice de alegere a terenurilor pentru plantații pomicole. *Mapa documentară* 34. 1–7.
- 1995 *Soils of the Flood Plain of the Mureș River Valley*. TISCIA Monograph Series. The Mureș River Valley. Szolnok–Szeged–Târgu Mureș
- 1997a *The Geography of the Körös/Criș River System*. TISCIA Monograph Series. The Criș/Körös Rivers Valleys. Szolnok–Szeged–Târgu Mureș
- 1997b *Geografia solurilor cu baze de pedologie*. Târgu-Mureș, Edit. Univ. Ecol. D. Cantemir
- 1998 Criterii pedologice ale drenajului. In: *Analele Universității Ecologice Dimitrie Cantemir Tîrgu-Mureș*. Seria Științe Socio-umane II. Tîrgu-Mureș, Edit. Transilvania, 521–526.
- 1999 *Soils of the Flood Plain of the River Someș/Szamos*. TISCIA Monograph Series. The Someș/Szamos River Valley. Szolnok–Szeged–Târgu Mureș
- 2000a Erdély talajtakarója. In: *Erdély természeti és történelmi földrajza*. Nyíregyháza, 114–120.
- 2000b *A Székelyföld termőtalajkincse*. Acta – 2000 Supl. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum
- 2000c A Küküllő menti borvidék mérföldkövei. In: Füleki G. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására*. Budapest, Szent István Egyetem, Gödöllő, 211–216.
- 2000d *Csapó M. József, Erdély talajainak első kutatója*. Millenniumi megemlékezés. Mit adott a erdélyi magyar kultúra Európának? Marosvásárhely, Juventus Kiadó, 105–107.

JAKAB S. et alii

- 1992 Influența nămolului de la stația de epurare Tg.-Mureș asupra solului și a culturii de coacăz negru și căpșuni. In: *Lucr. Șt. ICPP. XV*. 265–271.
- 1994 *Harta solurilor României Sc. 1 : 200 000. Foaia 19*. Târgu-Mureș L-35-XIII. Min. Agric. și Ind. Alimentară–Acad. Șt. Agr. și Silv.
- 2000 A jobbágyfelszabadítás szerepe az erdélyi agroteraszok kialakításában. In: Füleki G. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására*. Budapest, Szent István Egyetem, Gödöllő, 113–117.

JAKAB S.–JAKAB Éva

- 1994 Senkiföldjévé vált domboldalak a Küküllő mentén. *Kárpát-medencei környezetvédelmi Konferencia, 1993, Debrecen*

JAKAB S.–MAKKAI G.

- 1999 Optimization of Land-use in the Niraj River Basin According to Ecopedological Condition. *Studia Univ. Babeș-Bolyai. Series Geographia* 2.

JÁNOSI, S.

- 1991a Rezultate de producție obținute prin modificarea densității în funcție de mărimea materialului de plantat, menținând fixă norma de plantare. *Sesiunea de referate științifice ICPC, Brașov*

- 1991b Densitatea de plantare, o sursă de creștere a eficienței economice la cultura cartofului. *Ses. ref. științifice ICPC, Brașov*
- 1991c Rezultate privind utilizarea gunoiului de păsări la cultura cartofului. *Ses. de ref. științ. ICPC, Brașov*
- 1994 *Testarea de tehnologii complete la cartoful neirigat și irigat, asistată de calculator*. Contract cercetare
- 1995 Implicațiile mecanizării asupra tasării solului la cultura cartofului. In: *A II-a Conf. Națională pt. prot. med. prin met. și mijl. biolog. și biotehnice, Brașov*, 317–331.
- 1996 Influența tehnologiei asupra creșterii eficienței măsurilor fitosanitare la cultura cartofului. In: *A III-a Conf. Națională pt. prot. med. prin met. și mijl. biolog. și biotehnologice, Brașov*, 279–183.
- 1998 Realizări și tendințe în ultimii 30 de ani de cercetare tehnologică la cultura cartofului. In: *Analele ICPC Vol. Omagial*
- 2001a Potențialul natural de producție la cartofi, în funcție de asigurarea precipitațiilor. In: *Analele ICPC, Brașov XIX*.
- 2001b *Combaterea dăunătorilor vegetali cu pesticide omologate în România*. Brașov, Edit. Phoenix
- 2001c *Combaterea buruienilor cu erbicide omologate în România*. Brașov, Edit. Phoenix
- 2001d *Combaterea dăunătorilor animalii cu pesticide omologate în România*. Brașov, Edit. Phoenix
- 2002 *Cultura cartofului* (monografie). Brașov, Edit. Phoenix
- JÁNOSI, S.–CRĂCIUN, Ana
- 1991 Influența mărimii bilonului asupra producției de cartof. *Sesiune de ref. științ. ICPC, Brașov*
- JÁNOSI, S.–JÁNOSI, Maria
- 1996 Cultura unor plante fără poluarea mediului și a produselor agro-industriale. *Sesiunea AOS-R, 29 aprilie, Filiala Brașov*
- 1998 Apa, un important factor de producție pentru cultura cartofului în condițiile agriculturii durabile. *Al II-lea Congres al AOS-R, 27–29 sept., București*
- 2000 Resursele naturale de apă în agricultură neirigată, factor limitator de producție la cultura cartofului în România. *A V-a conferință naț. pt. protecția mediului prin metode și mijloace biologice și biotehnologice, 26–27 mai 2000, Brașov*
- KOÓS Károly
- 1952 *Mezőgazdasági építészeti*. Budapest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó
- KOVÁCS Béla
- 1953 *A mezőgazdasági kísérletezés módszerei*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó
- 1958 *Csökkent termékenységű és terméketlen területek hasznosítása*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó
- 1959 *Korszerű földművelés*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó
- KOVÁCS Béla–SEBŐK Péter–MOCIANI, Ioan
- 1966 Cercetări privind eficiența apei amoniacale și a ureei la sfecla de zahăr, porumb și cartofi. *Lucr. Științ. Inst. Agronom* 22. 159–170.

KOVÁCS Ferenc–CSETE László

2000 Agrárgazdaság az ezredfordulón. In: *Ezredforduló*. Budapest, MTA

LÁM Béla–ANTAL András

1961 *Mezőgazdasági traktorok*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó

LAZÁNYI, Andrei

1960 Linii noi de grâu de toamnă. *Lucr. Științ. Inst. Agr. Cluj* V. 16. 41–44.

1962 Studiul citologic al efectului unor sulfamide asupra meristemului activ din rădăcini de bob (*Vicia faba*). *Com. Acad. RPR*. 12. 3. 359–365.

1969 Non-randomness in the Distribution of Cobalt-gammaray Induced Gaps between Chromosomes in *Vicia Faba*. *Mutation Research*. 8. 222–223.

LAZÁNYI, Andrei–CĂBULEA, Iancu

1957 Efectul tratamentului semințelor cu etilen, propilen și butilen asupra creșterii și dezvoltării ovăzului. *Stud. Cerc. Agron. Cluj* 1–2. 117–128.

MUNTEANU, L. et alii

1994 *Universitatea de Științe Agricole Cluj-Napoca 1969–1994*. Tipo Agronomia

MUNTEANU, V. et alii

1001 Enzymatic Potential in Sewage-Amended Soils. *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Biologia* XXXVI. 1. 31–38.

NAGY Miklós

1973 *Pillantás a világ mezőgazdaságára*. Bukarest, Kriterion

NAGY Miklós–PAPP István

1950 *A háziállatok takarmányozása*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó

NAGY Zoltán et alii

1990a Sinteza rezultatelor experimentale pe anii 1986–1990 la tema: determinarea consumului de apă al cartofului pe zone de cultură. *ICPC, Brașov*

1990b Sinteza rezultatelor experimentale pe anii 1986–1990 privind perfecționarea metodologiei de prognoză și avertizarea udărilor. *ICITID, Băneasa–Giurgiu*

1990c Sinteza rezultatelor experimentale pe anii 1986–1990 privind stabilirea regimului și metodelor de irigare la plantele furajere. *ICCPT, Fundulea*

1990d Determinarea elementelor regimului de irigare în condiții de subasigurare la grâu, porumb și soia. *ICCPT, Fundulea*

1991a Cercetări cu privire la adâncimea optimă de umezire a solului și consumul de apă la sfecla de zahăr în zona subumedă a Transilvaniei.

ICPCISZSD, Fundulea

1991b Cercetări privind stabilirea consumului de apă la cultura sfeclei de zahăr în vederea prognozei și avertizării aplicării udărilor în sistemele de irigații din Transilvania. *Buletinul USACN seria A* 45. 2.

1991c *Studiul regimului de irigare și al consumului de apă la principalele culturi din Transilvania*. Ministerul Învățământului și Științei

1991d Cercetări privind evoluția capacității de producție a solului irigat în condițiile din zona colinară a Transilvaniei. *Universitatea de Șt. Agricole a Banatului, Timișoara, Simpozion 8–9 nov. 1991*

1992a Regimul de irigare și consumul de apă la cartof 1965–1992. *Simpozion USA, Cluj-Napoca, 19–20 oct.*

- 1992b *Irigații, desecări și combaterea eroziunii solului*. București, Ed. Didactică și Pedagogică
- 1992c Efectul irigației asupra producției și a însușirilor fizice, chimice și hidrofizice ale solului. *Buletinul USACN, Seria AH* 46. 1.
- 1993a *Studiul regimului de irigare și al consumului de apă la principalele culturi de câmp din Transilvania*. Ministerul Învățământului și Științei (contract)
- 1993b *Cercetări privind reducerea consumului de apă de irigație la plante la limita admisibilă din punct de vedere economic*. Contract ICITID Băneasa–Giurgiu
- 1994a Experimental Results Concerning Irrigation Regimes and Water Consumption of Maise Field Crops in Transilvania. In: *Univ. of Agric. Sci. Cluj-Napoca, Simposion 125 Years Higher Agronomic. Ed. Cluj-Napoca, 1869–1994*. Tipo Agronomia
- 1994b Efectul irigației și al desimii de semănat asupra producției la porumbul siloz. *Buletin USACN, AH* 48. 2.
- 1995a Un dezechilibru ecologic în nutriția și fertilizarea fosfatică remediabil pe cale biologică prin micorizarea plantelor de cultură. *USACN IV*. 1–2.
- 1995b Cercetări asupra calității tehnologice a sfeclei de zahăr cultivată în condiții de irigare. *Buletinul USACN AH* 49. 1.
- 1995c Influența soiului și a densității asupra producției la soia irigată. *Buletin USACN AH* 49. 1.
- 1996 Rezultate ale cercetărilor (din 1962–1996) privind influența irigației culturilor de câmp și asupra însușirilor fizice, chimice și hidrofizice ale soiului. In: *Volumul omagial al Fac. de Horticultură XX*.
- 1998 Sinteza rezultatelor cercetărilor din anii 1964–1997 privind regimul de irigare și consumul de apă la sfecla de zahăr în Transilvania. *Buletin USAMV, CN, A-H* 52.
- 2001a Cercetări privind regimul de irigare la principalele culturi de câmp din Transilvania. *Simpozion internațional, oct. 25–27. 2001, Cluj-Napoca*
- 2001b Studiul consumului de apă la principalele culturi de câmp din Transilvania. *Simpozion internațional. oct. 25–27, 2001, Cluj-Napoca*
- NYÁRÁDI A.
- 1953 Familia Ranunculaceae. In: *Flora RPR II*. Academia RPR, 396–661.
- 1957 Familia leguminoase. In: *Flora RPR IV–V*. Academia RPR, 22–457.
- 1958a *A legelő és növényei*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó, 434.
- 1958b *Curs de botanică sistematică*. Tipo Institutul Agronomic, 250.
- NYÁRÁDI A. et alii
- 1967 *Morfologia botanică I*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 592.
- 1968 *Dicționar etno-botanic*. București, Editura Academiei, 315.
- PAPP Géza–ORBÁN László
- 1960 *Mezőgazdasági meteorológia*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó
- 1963 A földi mágneseztér-változásainak kapcsolata az időjárással. In: *Időjárás*. Budapest
- PAPP István–SZOPOS András
- 1953 *Cultura grâului*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó

PÁTER Béla

1906 *Gyógynövények termesztése*. Kolozsvár, EGE

1911 *A gabonafélék, a szőlő és a burgonya legfontosabb betegségei*. Kolozsvár, EGE

1929 *Gyümölcsfák betegségei és ellenségei, valamint a gyümölcsfák terméketlenségének okai*. Kolozsvár, EGE

SEBŐK, Clara

1962 Studiul variabilității caracterelor și însușirilor la hibridi vegetativi de soia din germinația a treia (F3). In: *Lucr. Științ. Gest. Agr. Cluj* V. 18. 61–69.

SEBŐK Péter, M.

1994 Az apróvad-állomány helyzete a tulajdonviszonyok függvényében Erdélyben. II. Kelet-Magyarországi Természetvédelmi Konferencia. In: *Debreceni Közlemények*, 201–204.

1995 EWRS Budapest. In: *Európai Gyomkutatói Társaság IX. Szimpozionja* II. 604–609.

2000 Nagy tönköltyermesztések érdekében. *Biokultúra* 14–22.

2001a Tönköltyermesztés Erdélyben. *Biokultúra* 11–16.

2001b Zöldtrágyázással a tápanyagellátás érdekében. *Biokultúra* 2.

SEBŐK Péter, M. et alii

1995 Sistemul minim de lucrări și impactele produse de acesta. In: *USAMV Cluj-Napoca, Simpozion lucrările solului* II. 22–23. 295–300.

ȘERBAN, M.

1938 *Academia de Înalte Studii Agronomice*. Cluj, Tipografia Cartea Românească

SZABÓ József

1993 Metode de testare simultană a rezistenței și toleranței cartofului la nematozii cu chist (*Globodera* spp.). In: *Analele ICPC* XX. 26–31.

1995 Nematodii cu chiști ai cartofului (*Globodera* spp.). *Protecția plantelor* 5. 119–135.

1997 Nematodi cu chiști ai cartofului (*Globodera* spp.), un nou factor limitativ în producerea cartofului în România. In: *Analele ICPC* XXIV. 101–113.

1997 Secvențe tehnologice care influențează reducerea poluării mediului și îmbunătățirea calității cartofului pentru sămânță. In: *Analele ICPC*. XXIV. 168–180.

VERESS István

1959 *Általános gyümölcsstermesztés*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó

1967 *Curs de pomicultură*. Tipo Agronomia

VERESS István et alii

1961 *Zöldségstermesztés*. Bukarest, Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó

VINCZE Mária

2002 *Vidéki helyzetelemzés*. Csíkszereda, Hargita

VLAD, V.-JÁNOSI, S.

1996 Sistem de asistare cu calculatorul al elaborării tehnologiilor pentru culturile agricole anuale. *Simp. naț. pt. informatică în cercet. agric. silv. și ind. agro-aliment*

**MEGJEGYZÉSEK WANEK FERENC:
MAGYAR SZAKEMBEREK A ROMÁNIAI
KUTATÓMŰHELYEKBE ÉS AZOKON KÍVÜL
ERDÉLY FÖLDTANI MEGISMERÉSE
SZOLGÁLATÁBAN 1989 UTÁN
CÍMŰ MUNKÁJÁHOZ**

Nem lehet eléggé méltatni azt a kezdeményezést, amely a romániai, közelebbről az erdélyi magyar tudományosság pillanatnyi helyzetének a felmérését tűzte ki célul maga elé. Az erdélyi magyar geológiának és művelőinek a naprakész feltérképezése¹ tudomásom szerint előzmény nélküli vállalkozás Romániában. Ugyanakkor általános romániai viszonylatban is úttörő jelleggel bír, hiszen a hazai geológia egészének igenis időszerű és szükséges átvilágítása is vállalkozó kedvű szerzőre vár még.

A feladat óriási. A romániai magyar geológusok közül talán Wanek Ferenc az egyetlen, akire egyáltalán számítani lehet manapság egy ilyen vállalkozás kivitelezésénél. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen az 1989 végi események után lehetővé vált magyar nyelvű földtan-oktatásban oroszánrészt vállaló kutató nem csak kulcspozícióban volt ehhez, hanem kimondottan ilyen irányú érdeklődése, tudományos szervezetalapító munkássága olyan egyedülálló tapasztalatokhoz és ismeretekhez juttatta, amelyek Wanek Ferencet alkalmassá teszik a hazai magyar földtani kutatás szakszerű áttekintésére.

Nagyon helytállónak tartom a szerző alapgondolatát, hogy ti. az „erdélyi magyar földtan” helyzetét a romániai geológia általános állapotával összefüggésben tárgyalja, ugyanis csak az egészbe ágyazva kaphatnak értelmet mindazok a ténymegállapítások és adatok, amelyekből a dolgozat

1 Wanek Ferenc: Magyar szakemberek a romániai kutatóműhelyekben és azokon kívül Erdély földtani megismerése szolgálatában 1989 után. In: Tánczos Vilmos–Tóké Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. II. Kolozsvár, Scientia Kiadó, Sapientia Könyvek sorozat, 2002. 125–177.

összeáll. Másfelől a dolgozat javára vált volna, ha a hazai magyar geológiát a magyar földtan egészével összefüggésben is megvilágítja.

Ugyancsak helyesnek vélem azt, hogy Wanek nem szorítkozik kizárólagosan az Erdélyben élő és dolgozó geológusok munkájának a bemutatására, hanem megpróbál átfogó képet adni az összes romániai magyar földtani kutató eredményeiről, akik Erdély geológiájának a megismeréséhez hozzájárultak az utóbbi 12 évben. Mindazonáltal talán vitatható a dolgozat ilyen értelemben vett Erdély-központúsága, hiszen a Romániában élő magyar ajkú geológusok éppen a 80-as évek végi politikai fordulatok után kaptak lehetőséget arra, hogy ne csak szűkebb pátriájuk földjét kutassák, hanem hogy hozzájárulhassanak az anyaország földtani felépítésének a megismeréséhez és – miért ne? – a földtudományok egészének a fejlődéséhez, például elméleti jellegű munkákkal. Véleményem szerint, ezért nem kellett volna kihagyni a lajstromból azokat a munkákat, amelyek Erdélyen kívüli területek földtanára vonatkoznak, de a romániai magyar geológia és geológusok tudományos eredményeit foglalják magukba, annál is inkább, mivel a külföldi publikálási igényesség folytán zömmel éppen a szakmailag legmagasabb szintű és a nemzetközi elismerésre leginkább számot tartó munkákról van szó. Ugyanilyen megfontolásokból hiányolom a romániai magyar geológusok nemzetközi szereplésének, nemzetközi együttműködési projekteken való részvételének, nemzetközi tudományos társasági tagságának, alkalmasint az ilyenek vezető fórumaiban való jelenlétének, tisztségeinek a bemutatását és kihangsúlyozását. Valószínűnek tartom viszont, hogy a szerzőnek nincs a birtokában – de kinek van? – ehhez szükséges átfogó információ.

A dolgozat egyik legfőbb érdemének tartom a romániai magyar ajkú geológusok szinte kimerítő lajstromba vételét. Különösen magkapó a szakma „vérvesszességének” az átélő hangvételű, érzékeny leírása, valahányszor a szakmájukat elhagyni kényszerülőről szól a szerző. És a tények mögül felsejlenek, még ha nincsenek is mindig tételesen kimondva, az okok: a román geológia káoszba hanyatlott egyrészt amiatt, hogy 1990 után a hatalmon levő kormányok egyikének sem volt – és manapság sincs – megalapozott politikája e stratégiai fontosságú gazdasági ágazatban, másrészt mivel a szakmai önszerveződés és érdekképviselés is vérszegény. Ilyen körülmények között az erdélyi magyar geológia sem mutathat az országnál jobb képet.

A dolgozatnak sikerült panorámát nyújtania a romániai magyar geológusok Erdélyre összpontosuló tudományos munkájáról a politikai változások utáni 12 évben. A kirajzolódó helyzetet akár elfogadhatónak is

jellemezhetnénk, ha a felhozatal mennyiségét nézzük. Az elmúlt 12 évben a romániai magyar geológusok azon része, amely meg tudott maradni a pályán, igenis dolgozott, és a tudományos kutatásból is kivette a részét, jószerint áldozatok árán is. Tanúsítja ezt a publikációs lista Wanek Ferenc dolgozatának a végén. Nem esik szó, sajnos, e „termés” minőségéről. A hivatkozott tudományos munkák leltárba vétele mellől hiányzik e munkák kiértékelése. A dolgozatban alig találunk statisztikai adatot, amely esetleg az előző időszakok termésével való összehasonlítás alapjául szolgálna, kimutatná a magyar ajkú kisebbségi geológusok részvételének arányát a romániai földtani kutatásban stb. És – még egyszer – hiányzik legfőképpen a munka rendszeres minőségi kiértékelése. Érdemes lett volna rávilágítani arra, hogy a közölt munkák milyen hányada állja meg a helyét a nemzetközi „porondon”, amiből kiderülhetett volna az erdélyi magyar geológia versenyképessége, illetve – a könyvészet tanúsága szerint – inkább versenyképtelensége. A lajstromba foglalt dolgozatok döntő többsége nem üti meg az igényes nemzetközi tudományos kutatás mércéjét, de bizony sok munka talán még hazai mértékkel mérve sem ér el igazi minőségi szintet. Ez nem jelenti azt, hogy nem születtek mérvadó, mérföldköyszerű eredmények is, ám ezeket a „termés” minőségi kiértékelésének szentelt fejezetben kellett volna kiemelni.

A fentiekhez kapcsolódik egy további kritikai észrevételem. Az „Anyanyelv és földtanoktatás” című fejezetben Wanek Ferenc nekibúsultan, helyenként patetikus felhangokkal fájjalja, „hogy a kis nemzetek szaklapjai is, éppen az eredmények globális vérkeringésbe való belekerülése érdekében, felhagytak az anyanyelven való közléssel”, és hogy ez a tudományos anyanyelv használatára meg általában az anyanyelvű kultúrára káros következményekkel jár. Nem lehet egyet nem érteni a szerző elvi állásfoglalásával, de szükségesnek tartom a dolgok akkurátus elkülönítését. A természettudományos kutatás eredményeit, főleg a számottevő eredményeket ismertető, szakemberközösségnek – még hozzá nemzetközi szakemberközösségnek – szánt szakdolgozatot csak világnyelven érdemes közölni, különben elvegyül egy belterjes, a nemzetközi tudományos vérkeringéstől elzárt, provinciális, végső fokon kevéssel beérő, sekély, alacsony szintű tudóskodás termékei között. A szakzsargon – szinte minden szakterületen – különben is már annyira terhelt műszavakkal, amelyeknek csak egy kis hányadára van jól hangzó magyar megfelelő, hogy még az anyanyelven írott dolgozatok is, bármennyire igényesen és választékosan írnak szerzőik, a szűkebb szakterületen járatlannak „kínaiul” hangzanak. A megoldáshoz semmiképpen sem a szakdolgozatok anya-

nyelven való közlésének a szorgalmazásával jutunk közel, hanem – véleményem szerint – inkább úgy, hogy a szakterületükön elért eredményeket rangos nemzetközi szaklapokban világnyelven közlő kutatók felvállalják szakterületük népszerűsítését a nagyközönség előtt, mégpedig esetleg a dolgok leegyszerűsítése árán is, olyan stílusban és olyan nyelvhasználattal, amelyet az emberek többsége megért – és talán élvez is. Ehhez, igaz, némi tehetség is szükséges. Sikerral használják világszerte – példa rá a Discovery tévécsatorna! – azt az áthidaló megoldást, hogy jó tollú újságírók, tévériporterek tudománynépszerűsítésre szakosodnak, addig is, amíg tekintélyes és ugyancsak jó tollú szakemberek le nem „ereszkednek” a népszerűsítés mezejére.

Közép-európai országok rangos szakfolyóiratai, mint például a Magyar Tudományos Akadémia *Acta Geologica Hungarica* című lapja vagy a Szlovákiában kiadott, nemzetközi tekintélynek örvendő *Geologica Carpatica*, zömmel angol nyelven közölnek cikkeket. A magyar nyelven írt szakdolgozatoknak igazából nincs közönsége, vagy – legjobban – nagyon csekély közönsége van. A kutatók túlnyomó többsége viszont arra törekszik, hogy eredményeit minél nagyobb szakközönség elé tárja, és ezt csak világnyelven közölt cikkekkal érheti el.

Mindamellet az anyanyelvű szakoktatás nem mellőzhető, hiszen a felsőoktatásból kikerülő fiatalok nagy része mindenekelőtt nemzeti közösségén belül próbálkozik boldogulni a szakmájában, és ehhez elengedhetetlenül szükséges, hogy anyanyelven birtokában legyen a szakszókincsnek. Szükséges – de nem elegendő. Kiváltképpen nem a kisebbségi szakembernek, mivel nem akarja eleve behatárolni saját szakmai érvényesülésének a terét. A kelet-közép-európai országok munkahelyi piaca a földtudományok területén igencsak szűkös manapság. Határozottan előnyben van az, aki több nyelven is uralja szakterületét. Ezért véleményem szerint a romániai magyar kisebbség kebléből kikerülő ifjú szakemberek több eséllyel indulhatnak versenyre a földtudományok hazai és – miért ne? – nemzetközi munkaerőpiacán, ha legalább három nyelven birtokolják a szakzsargont – magyarul, románul és egy világnyelven (angolul). Szükségesnek tartom tehát a „poliglot” szakszókincs elsajátítását az anyanyelvű felsőfokú képzés során. Az már csak az előadó tanárokon múlik, hogy ezt biztosítsák – és számon is kérjék a diákoktól.

Természetesen nem került el Wanek Ferenc figyelmét a fiatal geológusok helyzete sem, hiszen a szakma jövője a tét. Sok szó esik tehetséges, fiatal magyar anyanyelvű geológusokról. Közülük egyesek mesteri vagy doktori szakképesítésen vesznek részt jelenleg, vagy vettek részt a

közelmúltban. Különben idősebb geológusok közül is sokan az elmúlt tíz év során doktoráltak – mint jómagam is –, mivel legtöbbjüknek az ismert okok miatt erre nem volt lehetősége 1990 előtt. A dolgozat dokumentum-értékét növelte volna, ha az elmúlt 12 év tudományos „termésének” a bemutatásakor a szerző külön kitér ezekre a doktorátusi munkákra. Leltárunk, az irodalomjegyzék mellett, hasznos kiegészítése lehetett volna a dolgozatnak.

ERDÉLYI MAGYAR KUTATÓK TUDOMÁNYOS MEGVALÓSÍTÁSAI 1990–2001 KÖZÖTT A HŐKEZELÉS ÉS FELÜLETNEMESÍTÉS TERÜLETÉN

Viszonylag későn lett közkeletűvé az a felismerés, hogy a mérnöki szerkezetek elsősorban a felület roncsolódása miatt válnak működésképtelenné: a kopás, a korrózió, a fáradás mind a felületről kiinduló jelenségek.

Kiderült, hogy e jelenségek megértése és esetleges befolyásolása csakis több tudományág együttműködésével lehetséges, azaz jellegük kimondottan interdiszciplináris. Ebből az újabb felismerésből született meg a 80-as évek közepén egy új, ma is lendületben lévő műszaki tudományág, a felületnemesítés (surface engineering), mely „az alapanyagnak (hordozó) és a felületnek együttes megtervezését jelenti, felhasználva a klasszikus és modern felületkezelési eljárások nyújtotta lehetőségeket, funkcionálisan új minőségű rendszert alakítva ki, melynek eredményeként nagy teljesítőképességű, gazdaságilag hatékony anyagok és alkatrészek hozhatók létre”. E definíciót és a „surface engineering” kifejezést Tom Bell, a Birminghami Egyetem professzora vezette be 1986-ban, aki mai napig is e szakterület egyik legkiemelkedőbb és leglelkesebb képviselője.

1. Hőkezelési és felületnemesítési kutatások Erdélyben

A nagyobb egyetemi központokban dolgozik egy-egy magyar anyanyelvű kutató, szakember a különböző hőkezelői és anyagvizsgálati karon (pl. A Brassói Transilvania Egyetemen dr. Márkus Zoltán), de kimondottan erre szakosodott kutatócsoport csak Marosvásárhelyen alakult ki.

A kutatás irányítója dr. Kolozsvári Zoltán, a műszaki tudományok doktora (Marosvásárhely, Plasmaterm Rt.). A kutatócsoport magyar tagjai: dr. Filep Emőd, dr. Biró Domokos, Fülöp András fizikus, Teszler Pál

fizikus, Jánosi Sándor kutatófizikus, Sándor László kutatófizikus, Szilágyi Antonella metalográfus, dr. Kis Annamária.

Jellegzetes kutatási témáik: védőgázban végzett nitridálás és karbonitridálás ellenőrzött légkörben, plazmanitridálás, PVD-bevonatok, plazma-karbonitridálás, aktív ernyős felületkezelés stb.

1.1. A kutatási tevékenység bemutatása

Az erdélyi magyar hőkezelési és felületnemesítési kutatások szorosan kapcsolódnak a marosvásárhelyi Plasmaterm Rt. létrejöttéhez és tevékenységéhez. A részvénytársaság 1993-ban alakult meg ezen a néven, hasznosítva egy kutatólaboratórium közel 30 éves tapasztalatát és szakértelmét.

A hőkezeléskutató-laboratóriumban kisméretű darabok speciális hőkezelését és plazmanitridálást végeznek. Továbbá feladatkörükbe tartozik új plazmahőkezelő berendezések kifejlesztése, melyek egyaránt alkalmasak sorozatgyártásra és egyedi darabok felületkezelésére.

A Plasmaterm Rt. sokéves tapasztalattal rendelkezik a felületkezelés területén. A plazmanitridálás mellett más plazmafolyamatok kutatása is folytatódott (például: PVD-titánnitrid-bevonatok kialakítása szerszámacélokon; bőrleválasztás gázkisülésben BCl_3 -ból.)

A jelenlegi kutatások területei:

- a plazmanitridált rozsdamentes acélok korózióállóságának javítása;
- a plazma-karbonitridálási folyamat optimalizálása;
- rozsdamentes acél alkatrészek felületkezelése plazmában aktív ernyő segítségével.

Ez utóbbi kutatási programok az Európai Unió pénzügyi támogatásával, nemzetközi kooperációban folynak, melynek résztvevői a Birminghami Egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia, a Lengyel Tudományos Akadémia, a Bukaresti Atomfizikai Intézet, a németországi Freiburgi Műszaki Egyetem és a Plasmaterm Rt.

A Plasmaterm Rt. volt az egyetlen romániai cég, amely 1999 februárjában meghívottként kiállítási standdal szerepelt az Európai Unió 5. Kutatási keretprogramját (Framework V.) bemutató essen konferencián.

Tudományos munkássága elismeréseként dr. Kolozsváry Zoltánt a Nemzetközi Hő- és Felületkezelő Egyesület elnökévé választják az 1998–2000 időszakra, az Egyesület Végrehajtó Bizottsági tagja 1996-tól, 1998-ban pedig az Orosz Kohászati Egyesület választja tiszteletbeli tagjává. 2000-ben kitüntetik a Románia Csillaga Lovagrenddel, és megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagjává.

2. Kutatási programok és elért eredmények

2.1. A plazma-karbonitridálási (PNC) folyamat optimalizálása

A kilencvenes évek első nagyméretű kutatási programja az Európai Bizottság által támogatott „A plazma-karbonitridálási folyamat optimalizálása” (Eu-Copernicus, CIPA-CT-93-0254 sz.).

Elért eredmények:

1. Kiemelkedő minőségű, (-monofázikus felületi réteg kialakítása szénacélokon és alacsonyan ötvöztött acélokon, PNC-eljárással, hagyományos egyenáramú (DC) plazma berendezéssel.

2. A PNC rétegek kialakulásának megértése, a PNC folyamat ellenőrzésének optimalizálása. Monofázisú (-Fe_{2,3}(N,C) felületi réteget sikerült létrehozni számos acélfajtán, beleértve a szénacélokat is. Tanulmányozták az oxigén és a kén szerepét, valamint a lehűlési sebességnek a PNC folyamatokra való hatását.

3. Átfogó analitikai kutatással feltérképezték a PNC rétegek legjellemzőbb tulajdonságait (XRD, GDS, OM/SEM, XTEM, XPS stb.).

4. Egy új eljárás bevezetése a súrlódási együttható pontos mérésére, valamint a súrlódási együttható változásának tanulmányozására a rétegek mélységében.

A plazma-nitrokarburált próbadarabok laboratóriumi tesztelése után az eljárást többek között a textilipari gépalkatrészek gyártásánál alkalmazták, gazdasági eredményei: csökkentett karbantartási költségek, teljesítménynövekedés, környezetszennyezés csökkentése.

2.2. Plazmanitridált krómtartalmú, rozsdamentes acélok korrózióállóságának javítása

A második EU kutatási program 1995-ben kezdődött „Plazmanitridált krómtartalmú, rozsdamentes acélok korrózióállóságának javítása” néven (EU – Kopernikusz Közös Kutatási Terv, CIPA-CT-94-0151 sz.).

A rozsdamentes acélok plazmanitridálásakor króm-nitrid válik ki a felületi rétegben, ami egyfelől növeli a felület keménységét és kopásállóságát, másfelől viszont csökkenti a korrózióállóságát, a felület krómelszegényedése miatt. A kutatási terv célja a plazmanitridált rozsdamentes acélok korrózió- és kopásállóságának növelése volt.

A kutatási program során nagyszámú plazmanitridálási kísérletet végeztek különböző rozsdamentes acélokon, feltérképezve a kezelési para-

méterek széles tartományát. Az így előállított felületi rétegek elemzését a klasszikus és modern felületvizsgálatok együttes alkalmazása tette teljesre (optikai mikroszkópia, pásztázó és transzmissziós elektronmikroszkópia, Auger-spektrometria, gázkisüléses optikai spektrometria [GDOS], röntgen difrakció [XPS], nano- és mikrokeménység-mérés, tribológiai és elektrokémiai korróziós vizsgálatok).

Két eljárást sikerült kifejleszteni, melyek a kopásállóságot és a korrózióállóságot is javítják:

1. Az alacsony hőmérsékletű plazmanitridálással a CrN-kiválás megakadályozható az ausztenites acélokban. A folyamat eredményeként vékony, precipitációmentes felületi réteg keletkezik (úgynevezett „S” fázisú réteg), melynek a keménysége és korrózióállósága is kitűnő. A kutatások során tanulmányozták e réteg tulajdonságait, valamint keletkezésének termodinamikai feltételeit. Kis terhelések esetén a rétegek kopásállósága kitűnő, korrózióállósága pedig jobb, mint az alapanyagé.

2. Nagyobb teherbírású rétegek kialakítására egy másik módszert dolgoztak ki, a viszonylag magas hőmérsékleten plazmanitridált felület utólagos vegyi passzíválásával.

2.3. Polimerek felületkezelése ion-nyalábbal

A harmadik EU kooperációs terv: „Polimerek felületkezelése ion-nyalábbal, a kopásállóság és súrlódási együttható javítása céljából” (IC15-CT96-0705 szerz. szám). Célja az ultranagy molekulatömegű polimerek (UHMWPE) kopásállóságának javítása volt, orvosi protézisekben való alkalmazás végett. A polimerek felületi tulajdonságainak módosítására plazmaimerziós ion-implantációt (PI³) használtak. Ebben a kutatásban a Plasmaterm Rt. főleg különleges anyagvizsgálati módszereket fejlesztett ki.

A kutatás tudományos és technológiai célkitűzései a következők voltak:

- a polimerek ion-implantációs felületkezelésének következtében fellépő kopásállóság javulásmechanizmusának jellemzése;
- a kezelt polimerek mikromechanikai tulajdonságainak meghatározása;
- a polimerek kopásállóságának lényeges javítása.

A kutatási program főbb megvalósításai:

1. Sikerült kimutatni, hogy a plazmaimerziós ion-implantáció (PI³) alkalmas komplex felületű polimerek kezelésére anélkül, hogy túlhevülést vagy feltöltődést okozna.

2. H, He és N ionokkal in situ végzett implantáció és röntgen-fluoreszcenciás analízis segítségével sikerült kimutatni a felületben indukált vegyi változásokat és lényeges információt kapni a folyamat mechanizmusáról.

3. Az UHMWPE/TO-Ti6Al4V (polimer-termikusan oxidált titánötvözet) optimalizált tribológiai rendszerben a kopásállóságot három nagyságrenddel sikerült növelni. A polimer kopásállóságának javulása főként a polimerláncok közötti háromdimenziós hálózat kialakulásának tulajdonítható.

Ezen eredmények elismeréséül az Európai Bizottság ígéretesként bírálta el egy újabb Nemzetközi Kutatási Tervjavaslatot (Exploratory Award), az V. Keretprogramban, valamint egy Technológiai megvalósíthatósági tervet (TIP).

2.4. Nemzetközi on-line szakképzés a felületnemesítés területén

Jelenleg a Plasmaterm Rt. a felületkezelésben elért eredményeinek köszönhetően partnere egy újabb kutatási tervnek: nemzetközi on-line szakképzés a felületnemesítés területén (International On-line Vocational training in Surface Engineering INNOV@TE), a Leonardo da Vinci Program keretén belül (Open Distance Learning – ODL).

A program célja a felületkezelés többszintes, elektronikus eszközökkel (e-learning) történő távoktatása. Ennek érdekében megfelelő metodológiát és tananyagot kell összeállítani, mely lehetővé teszi a többszintes, többnyelvű oktatási program rugalmas megvalósítását elektronikus és – szükség esetén – hagyományos formában is.

A konkrét feladatok:

- a fogalmak és folyamatok megértésének összehangolása a felületnemesítés területén;
- multinacionális, nemzetközi élvonalbeli szakemberekből („előadókból”) álló oktatásfejlesztő csoport kialakítása, valamint a tananyagot tesztelő tanulócsoportok létrehozása;
- célcsoportok azonosítása, új foglalkozási profilok leírása és a szakképzés szükségességének folyamatos felmérése;
- egy rugalmas és hatékony ismeretátadási rendszer kidolgozása az elektronikus és a távoktatási módszerek alapján;
- a jövőbeli kapcsolattartás és a szakfogalmak kölcsönös megértésének elősegítése.

A kutatási programban több ország szakemberei vesznek részt (Egyesült Királyság, Németország, Franciaország, Málta, Magyarország és Románia) az Angol Anyagkutató Intézet (Institute of Materials – IOM) és

a Nemzetközi Hő-és Felületkezelő Szövetség irányításával (International Federation of Heat Treatment and Surface Engineering – IFHTSE).

2.5. Új, felületkezelt tribológiai rendszerek protézisek céljára (NSE PRO)

Egy másik, folyamatban lévő kutatási terv szorosan kapcsolódik az előzőekben bemutatott, a polimerek felületkezelésére vonatkozó program eredményeihez meg azoknak tulajdonképpeni továbbfejlesztéséhez és alkalmazásához.

Elismert tény, hogy sürgősen szükség van hosszú élettartamú ízület-helyettesítő protézisekre, melyek kiküszöbölik a műtétek megismétlésének szükségességét, és ezáltal a fiatal betegek életminőségét is javítják. Az előző kutatási programban kidolgozott felületnemesítési eljárások hatékonynak bizonyultak a titánötvözetek, a rozsdamentes acélok és az ultranagy molekulatömegű polimerek tribológiai tulajdonságainak javításában. Tulajdonképpen éppen ezen anyagok a protézisek alkotóelemei, tehát várható, hogy a modern felületnemesítési eljárások óriási lehetőségeket nyitnak a protézisgyártás területén, a kopásállóság jelentős növelésével.

A kutatási program főbb ipari és gazdasági célkitűzései:

- a teljes ízületprotézis élettartamának legalább 100%-os növelése;
- a felületkezelt titánötvözetek, rozsdamentes acélok és ultranagy molekulatömegű polimerek (UHMWPE) műszaki és gazdasági előnyeinek tudatosítása a protézisstervezésben;
- új eljárások bevezetése a plazma-felületkezelt biomedikális anyagok minőség-ellenőrzésére.

Főbb társadalmi célkitűzések:

- a protézis-kicserélő műtétek számának s az ezzel járó bonyodal-maknak és költségeknek a csökkentése;
- hosszú élettartamú protézisek előállítása fiatal páciensek részére.
- a környezetbarát plazmatechnológiák elterjesztése.

Az új felületkezelési eljárásokkal előállított hosszú élettartamú protézisek mellett szól az is, hogy a hordozó felület ötvözése nem toxikus elemekkel történik (N, C, O), a termékek pedig biokompatibilis anyagok-ként ismertek (szén, rutil $\text{Ti}_2\text{-O}$, térhálós kötésű polimer).

A protézisek tervezett élettartama 30 év, tehát kedvező gazdasági hatás várható mind a piac növekedésében, mind pedig a protézis-kicserélő műtétekkel kapcsolatos költség csökkenésében.

2.6. Rozsdamentes acél alkatrészek aktív ernyős felületkezelése

A plazmahőkezelő berendezések fejlesztése során szerzett tapasztalat eredménye a legfrissebb kutatási téma, a rozsdamentes acél alkatrészek aktív ernyős felületkezelése, melynek célja a klasszikus berendezésekben tapasztalható problémák megoldása.

E problémák az üregkatód hatással, elektromos ívek keletkezésével, a felület ion-bombázásos porlasztásával, valamint az alkatrészek élei mentén észlelt jelenségekkel kapcsolatosak. Ezek a jelenségek megnehezítik eltérő alakú és méretű alkatrészekből álló töltetek kialakítását, egyenetlen rétegépüléshez vezethetnek, némelyek következtében pedig megsérülhet az alkatrészek felülete.

A folyamatban lévő kutatás ígéretesnek tűnik, mivel az eddigi eredmények alapján mindezen problémák megoldhatónak látszanak, mégpedig a hagyományos berendezések viszonylag egyszerű, de ötletes módosításával, a rétegépülési sebesség lényeges csökkenése nélkül.

3. A további fejlesztés irányára vonatkozó javaslatok

1. A „*surface engineering*” új felhasználási lehetőségeket nyit meg a hagyományos alapanyagok előtt, és forradalmasítja a mechanikai rendszerek kifejlesztését, tervezését, szükségszerűvé téve a modern szemléletmód kialakítását az ipari fejlesztésben.

2. A hagyományos megközelítésnek az a leglényegesebb hiányossága, hogy korlátozza az alkatrészek és műveletek teljesítőképességét, egyúttal negatívan befolyásolja a gyártási hatékonyságot és az árakat is.

3. Felületkezeléssel optimálisan lehet összehangolni az alapanyag és a felület tulajdonságait, ezért egy új termék kifejlesztése – már a tervezési fázisban – az alapanyag és a megfelelő felületkezelési eljárás megválasztásával kell hogy kezdődjék. Így maximálisan kihasználhatók a különböző anyagok/felületkezelési eljárások nyújtotta lehetőségek, és gazdaságilag hatékony, minőségileg kiváló termék hozható létre.

4. A modern szemléletmód kialakítása céljából szükség van a szakoktatás módosítására, úgy, hogy e folyamatban a felületnemesítés is mint modern tudományág megkapja a méltó helyét. E tudományág fontosságának egyik legjobb bizonyítéka, hogy az Európai Unió finanszírozza a *surface engineering* többnyelvű és többszintű világhálós távoktatás-rendszérének kidolgozását.

SZAKIRODALOM

BELL, T. et alii

2000 Technology Implementation Plan (TIP): Ion Beam Surface Modification of Polymers for Improved Friction and Wear Properties. *EU INCO-KOPERNIKUSZ Kutatási Terv, IC15-CT96-0705*

FILEP E.–CSIFO NAGY S.–KOLOZSVÁRY Z.

1991 Contribuții la dezvoltarea tratamentelor de suprafață în plasmă. *Hőkezelő Konferencia, Marosvásárhely, 1991. május 8–9.*

FLIS, J. et alii

1999 Surface films on plasma nitrided stainless steel subjected to passivation treatments. *Corrosion Science*, 41. 1257–1272.

JÁNOSI S. et alii

1997a Az ausztenites és martenzites rozsdamentes acélok plazmanitridálásának vizsgálata. *Lengyel Tudományos Akadémia, Felületmérnöki Szeminárium, Varsó, 1997. szeptember 18.*

1997b Considerations on Plasma Nitriding of the 30C130 Martensitic Stainless Steel. *Hőkezelő Konferencia, Marosvásárhely, 1997. április 23–25.*

2002 New Possibilities of the Romanian Industry in Surface Engineering by European Research Co-operation. *Negyedik Nemzetközi Anyagtudományi Kongresszus, Iași, 2002. április 18–20.*

KOLOZSVÁRY Z. et alii

1995 Optimization of Plasma Nitrocarburizing Process. *EU – Kopernikusz Közös Kutatási Terv, CIPA-CT-93-0254, Évi Tudományos Jelentés*

1996a Improvement of Corrosion Resistance of Plasma Nitrided Chromium Bearing Stainless Steels. *EU – Kopernikusz Közös Kutatási Terv, CIPA-CT-94-0151, Évi Tudományos Jelentés*

1996b Optimization of Plasma Nitrocarburizing Process. *EU – Kopernikusz Közös Kutatási Terv, CIPA-CT-93-0254, Évi Tudományos Jelentés*

1997a Improvement of Corrosion Resistance of Plasma Nitrided Chromium Bearing Stainless Steels. *EU – Kopernikusz Közös Kutatási Terv, CIPA-CT-94-0151, Évi Tudományos Jelentés*

1997b Optimization of Plasma Nitrocarburizing Process. *EU – Kopernikusz Közös Kutatási Terv, CIPA-CT-93-0254, Évi Tudományos Jelentés*

1998a A New Approach in Characterizing the Mechanical Properties of Surface Layers. 1998. október 13–15., Rosemont, IL, USA: Az ASM Hőkezelő Társaság 18. Konferenciája

1998b Improvement of Corrosion Resistance of Plasma Nitrided Chromium Bearing Stainless Steels. *EU – Kopernikusz Közös Kutatási Terv, CIPA-CT-94-0151, Évi Tudományos Jelentés*

1998c Ion Beam Surface Modification of Polymers for Improved Friction and Wear Properties. *EU INCO-KOPERNIKUSZ Kutatási Terv, IC15-CT96-0705, Első évi jelentés, 1998. április 30.*

1999a Ion Beam Surface Modification of Polymers for Improved Friction and

Wear Properties. *EU INCO-KOPERNIKUSZ Kutatási Terv, IC15-CT96-0705, Második évi jelentés, 1999. május 25.*

1999b Observations on Testing Wear-resistant Surface Layers on Aluminum Alloys (Észrevételek az alumíniumötvözetek kopásálló felületi rétegeinek vizsgálatával kapcsolatban). *Az IFHT 7. Nemzetközi Szemináriuma: Könnyű ötvözetek hő- és felületkezelése, Budapest, 1999. szeptember 15–17.*

2000 Ion Beam Surface Modification of Polymers for Improved Friction and Wear Properties. *EU INCO-KOPERNIKUSZ Kutatási Terv, IC15-CT96-0705, Zárójelentés, 2000. május 25.*

2001 Novel Surface Engineered Counterface System for Prostheses Applications. *Nemzetközi Kutatási Tervjavaslat, V. Keretprogram*

2002a Evaluarea și modelarea tensiunilor remanente în niturare. *Ellenőrzött légkörben történő hőkezelési folyamatok modellezése és vezérlése Szeminárium, Kudzsir, 2002. május 30–31.*

2002b Új szemlélet az anyag és szerkezet fejlesztésében és összehangolásában. *Előadás a Romániai Magyar Pedagógusok Egyesületének Nyári Akadémiáján, Gábor Áron Szakközépiskola, Szentegyháza, 2002. július 18.*

KOLOZSVÁRY Z.

1996 A Few Aspects of Carburizing and Nitrocarburizing. Problems and Future Prospects. *Kerekasztal-beszélgetés, Marosvásárhely*

1997 Future of Surface Engineering in Central and Eastern Europe. In: *Surf. Eng.* (Anglia, 1997, 13. kötet, 5. sz.), 371–373.

2002 Residual Stresses in Nitriding. In: Totten, G.–Howes, M.–Inoue, T. (eds.): *Handbook of Residual Stress and Deformation of Steel*. ASM International, The Materials Information Society, 209–219.

KOLOZSVÁRY Z.–GEORGES, J.–BELL, T.

2002 Active Screen Plasma Surface Engineering of Stainless Steel Components. *Megvalósíthatósági tanulmányjavaslat, Európai Bizottság, 2002 február*

KOLOZSVÁRY Z.–JÁNOSI S.

1997 Plasma Nitrocarburising: an Attractive Surface Engineering Option in the Precision Mechanics Industry. *A Nemzetközi Hőkezelő Egyesület VI. Nemzetközi Szemináriuma. Szemináriumi közlemény, 832–838. (Kjongju, Korea, 1997. október 15–18.)*

RUSET, C. et alii

1998 The Influence of Oxygen on the Plasma Nitrided and Nitrocarburized Layers. *Az IFHT 11. Kongresszusa, Firenze, 1998. október 19–21.*

SUN, Y. et alii

1998 Response of Austenitic Stainless Steel to Low Temperature Plasma Nitriding. In: *Heat Treatment of Metals, Conf. Proceedings*, 763–770.

WOOD, R. et alii

2001 International On-line Vocational training in Surface Engineering. *Nemzetközi Kutatási Tervjavaslat, Leonardo da Vinci Program*

**A TUDOMÁNY ÉS ÖNISMERET
ERDÉLYBEN. 1990–2001.
CÍMŰ KONFERENCIA
DOKUMENTUMAI**

FELKÉRÉS

A TIZENKÉT ÉV CÍMŰ KIADVÁNY

TANULMÁNYAINAK MEGÍRÁSÁRA

Tisztelt Szerző!

A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete el szeretné készíteni az Erdélyben művelt tudományterületek tudományos kutatásainak leltárát az 1990–2001-es időszakra vonatkozóan. Célunk, hogy képet alkossunk az erdélyi magyar tudományosság elmúlt tizenkét évének megvalósításairól, a fontosabb kutatásokról és eredményeikről, a körvonalazódó legfontosabb kutatási irányokról, továbbá, hogy mindazokat a tudományos kérdéseket és igényeket összegyűjtsük, amelyek a jelenlegi erdélyi magyar tudományosságot foglalkoztatják.

Célunkat úgy szeretnénk elérni, hogy az egyes tudományterületek kutatóit, szakembereit a saját szakterületük elmúlt tizenkét évének tudományos kutatási megvalósításai összefoglalására kérjük fel.

A ...tudomány területén elért tudományos kutatási megvalósítások összefoglalására Önt szeretnénk tisztelettel felkérni. Kérjük, hogy írjon egy 10–15 oldalas (kb. 20-30000 N) kutatástörténeti tanulmányt, kitérve az alábbi kérdéskörökre:

- az Erdélyben elvégzett ...tudományi alapkutatások és eredményeik összefoglalása (a tanulmány végén az alapkutatások pontos bibliográfiai adatainak feltüntetésével);
- az erdélyi magyar ... tudományos kutatások utóbbi évtizede legfontosabb tudományos vitáinak és kutatási tendenciáinak áttekintése;
- az Erdélyben elvégzett ... alapkutatásokból kiinduló általánosabb tudományos kérdések (problémakatalógus) megfogalmazása;
- az erdélyi magyar ... tudományos kutatások fejlesztésére vonatkozó javaslatok megfogalmazása.

A jelen programunk keretében elkészülő tudománytörténeti tanulmányokat 2002 márciusáig – egy vagy több – kötetben megjelentetjük.

Amennyiben megtisztel bennünket és felkérésünket elfogadja, kérjük, hogy azt 2001. szeptember 15-ig jelezze. A kutatástörténeti tanulmányt legkésőbb 2001. december 1-jéig kellene elkészíteni.

Az Intézet az Ön munkájáért tiszteletdíjat nyújt, amelynek részleteiről tájékoztatjuk.

Amennyiben úgy gondolja, hogy e munka elkészítéséhez további szerzőtársak bevonása szükséges, kérjük, tegyen javaslatot ezek személyére vonatkozóan.

Kedvező válaszában reménykedünk.

Tisztelettel:

Tókécs Gyöngyvér
a Tudományos Tanács titkára

Dr. Tánczos Vilmos
a Tudományos Tanács elnöke

Kolozsvár, 2001. augusztus 8.

A TUDOMÁNY ÉS ÖNISMERET ERDÉLYBEN. 1990–2001. CÍMŰ KONFERENCIA PROGRAMJA

A konferenciát szervezte: Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok
Intézete

Helyszín: Bethlen Kata Diakóniai Központ – Kolozsvár, Ponorului u. 1.

Időpont: 2002. június 1.

9.00–9.30: **Regisztráció**

9.30–9.45: **Megnyitó**

Tonk Sándor: *Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem
helye és szerepe az erdélyi magyar tudományos életben*

9.45–10.00: **Köszöntő**

Tánczos Vilmos: *A Kutatási Programok Intézete és an-
nak tudományos programjai*

10.00–13.15: **Plenáris ülés** (Csiha Emese terem)

Az erdélyi tudományos kutatás helyzete az ezredfor-
dulón és ennek kihívásai

A plenáris ülés elnöke: Dávid László

10.00–10.30: Péntek János: *Az erdélyi magyar bölcsészettudományi
kutatások. 1990–2001.*

10.30–11.00: Veress Károly: *Az erdélyi magyar társadalomtudomá-
nyi kutatások. 1990–2001.*

11.00–11.30: Csetri Elek: *Összefoglalás az erdélyi magyar történetu-
dományi kutatásokról. 1990–2001.*

11.30–11.45: Kerekes Jenő: *Erdélyi magyar közgazdaságtudomány.
1990–2001.*

11.45–12.00: Kávészünet

12.00–12.30: Nagy László: *Az erdélyi magyar természettudományi
kutatások. 1990–2001.*

12.30–12.45: Köllő Gábor: *Az erdélyi magyar műszaki tudományos
kutatások. 1990–2001.*

12.45–13.15: Brassai Zoltán: *Az erdélyi magyar orvostudományi kutatások. 1990–2001.*

13.15–13.30: **Könyvbemutató** (Csiha Emese terem)

A Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről című kötet bemutatása

13.30–15.00: Ebédszünet

15.00–17.00: **Szekcióülések**

Kihívások és eredmények. Az erdélyi magyar tudományosság problémái az ezredfordulón

Bölcsészettudomány (Holland terem, III. emelet)

A szekcióülés moderátora: Keszeg Vilmos

15.00–17.00: Beszélgetés, vita az erdélyi magyar bölcsészettudomány helyzetéről

Vitaanyagok:

- Péntek János: *Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón*
- Egyed Emese: *Magyar irodalomtudományi kutatások Erdélyben. 1990–2001.*
- Angi István: *Az erdélyi magyar zenetudomány múltjáról, jövőjéről*
- Keszeg Vilmos: *A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001.*
- Kötő József: *Az erdélyi magyar színháztudomány*
- Margitházi Beáta: *Erdélyi filmtérkép. Kísérlet a 90-es évek erdélyi filmjének, filméletének és filmtudományának feltérképezésére*

Történelemtudomány (Német terem, III. emelet)

A szekcióülés moderátora: Hermann Gusztáv

15.00–17.00: Beszélgetés, vita az erdélyi magyar történelemtudomány helyzetéről

Vitaanyagok:

- Csetri Elek: *Összefoglalás az erdélyi magyar történettudományi kutatásokról. 1990–2001.*

- Juhász Tamás: *Korunk erdélyi protestáns teológiai irodalma*
- Marton József: *A Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia helyzetének alakulása 1990 után*
- Kovács András: *Az erdélyi magyar művészettörténeti kutatásokról. 1990–2001.*
- Mezei Elemér: *Demográfiai kutatások Erdély népességének alakulásáról a XIX–XX. századi népszámlálások tükrében. 1990–2001.*
- Sipos Gábor: *Az erdélyi református egyháztörténet-írás 1990–2001 között*

Társadalomtudomány (Diakonissza osztályterem, II. emelet)

A szekcióülés moderátora: Bakk Miklós

15.00–17.00: Beszélgetés, vita az erdélyi magyar társadalomtudomány helyzetéről

Vitaanyagok:

- Demeter M. Attila–Tonk Márton–Veress Károly: *Az erdélyi magyar filozófia a XX. század utolsó évtizedében*
- Roth Endre: *Magyar szociológiai kutatások Erdélyben. 1990–2001.*
- Bakk Miklós–Bodó Barna–Kántor Zoltán–Lőrincz D. József–Salat Levente–Szász Alpár Zoltán: *Az erdélyi magyar politikatudomány a második évezred utolsó évtizedében*
- Kerekes Jenő: *Erdélyi magyar közgazdaságtudomány. 1990–2001.*
- Fodor László: *Erdélyi magyar neveléstudományi kutatások. 1990–2001.*

Természettudomány (Diakonissza osztályterem, II. emelet)

A szekcióülés moderátora: Kása Zoltán

15.00–17.00: Beszélgetés, vita az erdélyi magyar természettudomány helyzetéről

Vitaanyagok:

- Kása Zoltán–Kolumbán József: *Erdélyi magyar matematikusok és informatikusok kutatásai 1990–2001 között*

- Nagy László: *Az erdélyi magyar fizikusok legjelentősebb kutatási eredményei az 1990–2001 közötti időszakban*
- Kékedy-Nagy László–Majdik Kornélia: *Adatok a hazai magyar nemzetiségű vegyészek tudományos kutatói tevékenységéről az 1990–2001 közötti időszakban*
- Fodorpataki László–Nagy Tóth Ferenc: *Az erdélyi magyar biológusok tudományos munkássága a XX. század végén*
- Benedek József: *Az erdélyi magyar földrajztudományi kutatások összefoglalója. 1990–2001.*
- Wanek Ferenc: *Magyar szakemberek a romániai kutatóműhelyekben és azokon kívül Erdély földtani megismerése szolgálatában 1989 után*
- Mócsy Ildikó: *Erdélyi környezettudományi kutatások. 1990–2001.*

Műszaki tudományok (Társalgó terem, I. emelet)

A szekcióülés moderátora: Tibád Zoltán

15.00–17.00: Beszélgetés, vita az erdélyi magyar műszaki tudományok helyzetéről

Vitaanyagok:

- Bucur Ildikó: *Az erdélyi magyar építő- és építészmérnöki kutatásokról. 1990–2001.*
- Sebestyén György: *Erdélyi magyar számítástechnikai kutatások. 1990–2001.*
- Gyenge Csaba: *Erdélyi magyar gépészeti kutatások. 1990–2001.*

Orvostudomány (Svájci terem, I. emelet)

A szekcióülés moderátora: Brassai Attila

15.00–17.00: Beszélgetés, vita az erdélyi magyar orvostudomány helyzetéről

Vitaanyagok:

- Jung János: *Az orvostudomány morfológiai szakterületein végzett erdélyi magyar kutatások. 1990–2001.*
- Feszt György–László József: *Erdélyi magyar kutatók munkássága az élettan és gyógyszerterületén. 1990–2001.*

- Péter Mihály: *Erdélyi magyar kutatók tudományos megvalósításai 1990–2001 között az orvosi mikrobiológia területén*
- Brassai Zoltán: *Belgyógyászati kutatások Erdélyben. 1990–2001.*
- Nagy Örs: *Sebészeti, ortopédiai és urológiai kutatások Erdélyben. 1990–2001.*
- Pap Zoltán: *Az erdélyi magyar gyermekgyógyászati kutatások. 1990–2001.*
- Csiszár Anna–Elekes Ella Mária: *Erdélyi magyar szemészeti kutatások. 1990–2001.*
- Bocskay István–Székely Melinda: *Erdélyi magyar fogorvostudományi kutatások. 1990–2001.*
- Gyéresi Árpád (szerk.): *Erdélyi magyar gyógyszerészeti kutatások. 1990–2001.*

17.00–17.15: Kávészünet

17.15–19.00: **Kerekasztal-beszélgetés** (Csiha Emese terem)

Van-e erdélyi magyar tudomány?

Meghívottak: Bíró A. Zoltán, Egyed Ákos, Magyar

Tivadar, Pozsony Ferenc, Salat Levente, Tibád Zoltán

Moderátor: Bárdi Nándor

19.00: **A konferencia bezárása**

A TUDOMÁNY LÁTLELETE ÖNMAGÁRÓL (előadás a bölcsészettudományi kutatástörténeti beszámolók alapján)¹

1. Amikor arra vállalkozom, hogy a szervezők felkérésére valamiféle összefoglalást készítek a bölcsészettudományi beszámolók alapján, az első kérdések és nehézségek abból adódnak, hogy a szaktudományok bárminemű elhatárolása és besorolása önkényes. Így nekem is tudomásul kellett vennem, hogy a bölcsészettudomány ebben a konkrét, gyakorlati értelmezésben heterogén, több és kevesebb is annál, mint amit hagyományosan bölcsészettudománynak szokás tekinteni: magában foglalja a nyelvtudományt, a néprajztudományt, az irodalomtudományt, valamint a zenetudományt, a színháztudományt és a filmtudományt.² Ez utóbbi diszciplínák jellegzetesen művészettudományok, a néprajz és a nyelvtudomány pedig inkább a társadalomtudományok körébe illik (néhány legújabb minősítése szerint a nyelvészet már eleve szociolingvisztika), és egyre inkább körvonalazódik a kognitív tudományok köre, amelyben szintén fontos szerepet játszik a nyelvtudomány. Vannak tehát vitatható pontjai a besorolásnak és az elhatárolásnak, de talán éppen emiatt könnyebb lesz néhány olyan megállapítást tennem, amely a tudományművelés általános helyzetét érinti. Ugyanakkor az általánosítás kockázatával is tisztában vagyok, mert egészen mások az ún. kisebbségi vagy éppen anyanyelvű tudományművelés lehetőségei, feltételei a természettudományokban vagy a műszaki tudományokban, mint a hungarológiában. Amikor pedig a nyelvi kritériumot említjük, látnunk kell, hogy ennek eltérően kellene érvényesülnie a domináns államnyelvvel és a tudományművelés, illetőleg tudományközvetítés világnyelveivel szemben.

1 Elhangzott a 2002. június 1-jén megtartott *Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001.* című konferencia plenáris ülésén.

2 Az előbb említett konferencián már olvashatók voltak a kötetben is megjelent beszámolók (Tánczos–Tókécs 2002). Az említett szakterületekre vonatkozó összefoglalásokat Péntek János, Keszeg Vilmos, Egyed Emese, Angi István, Kötő József és Margitházi Beáta írta.

Az egyik alapvető megállapítás éppen az lehet, hogy az erdélyiség nem a tudomány valami külön minősége, hanem éppen a kutatók és az intézmények sajátos helyzete, a tudományterületek jelentős részében a kutatási témák, az alkalmazásban pedig az általános noetikai motivációk mellett az adott közösség és kultúra, a mi közösségünk jelenti az erdélyiséget. Ehhez járul még az általánosan elfogadott nyelvi követelmények mellett a magyar nyelv előnyben részesítése, különösen a képzésben és a tudománynépszerűsítésben.

Utalnom kell arra is előljáróban, hogy a magunk és helyzetünk, eredményeink vagy éppen mulasztásaink értékelésében mindig csábít a sajátos helyzet alibije. Mintha a peremhelyzet, a peremlét, a kisebbségi helyzet mindenre felmentést és magyarázatot adhatna. Közéletünkben, a nemzeti közösség életének szervezésében és irányításában nagyon sok jele van annak, hogy mindent a külső körülményekre hárítunk, meg sem kíséreljük a belső okok és a belső megoldások keresését. Pedig ebben a tekintetben Makkai Sándornak a *Magunk revíziójában* a maga számára megfogalmazott szabályához kellene igazodnunk, hogy amíg a kisebbségi életben valamely, számunkra kedvezőtlen jelenségnek, helyzetnek belső oka van, vagy belső oka is lehet, addig azt semmiképpen nem szabad a külső körülményekre hárítani. Márpedig a tudomány szervezésében és művelésében is sok minden rajtunk múlik.

2. Kísérletet sem teszek arra, hogy magukat a tételes eredményeket, kiadványokat összegezzem, ezek megtalálhatók a már publikált beszámolómban. A helyzet általános jellemzőit vázolom röviden, és főképpen a problémákat, a jövőre vonatkozó javaslatokat.

Nem vonható kétségbe, hogy 1990 után gyökeres változás következett be: megszűntek a diszciplínákat, témákat, személyeket érintő több évtizedes tilalmak, lehetővé vált a belső és a külső kapcsolatok szabad építése (noha a korábbi merev intézményi viszonyok és az erősebben megnyilvánuló nacionalizmus miatt néha éppen a román tudományos műhelyektől távolodtunk vagy távolíttattunk el), látványos, noha nem mindig átgondolt intézményesülés ment végbe a képzés és a kutatás tekintetében.

Az elmúlt évtized második felében egyre érezhetőbbé vált a Magyar Tudományos Akadémia tudománypolitikai stratégiájának kedvező hatása, amely a gyakorlatban is érvényesítette a kultúrnemzeti alapú integrációt: a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulása, a külső tagság kiterjesztése, a tudományos műhelyek fórumai, a Domus Hungarica Scientiarum et Artium pályázati kiírások, ösztöndíjak, a köz-

testületi tagság kiterjesztése, a Határon Túli Magyar Tudományos Kutatásért pályázati rendszer, az Arany János Közalapítvány, a nyelvi irodák létrejötte stb. Változó feltételekkel és támogatási keretekkel más alapítványok is jelentős mértékben segítették a szakmai intézmények létrejöttét és működését, így a Soros Alapítvány, az Illyés Alapítvány, a felsőoktatás vonatkozásában az Apáczai Közalapítvány.

A magyarságtudományokban korábban különösen sok volt a tilalom alatt álló kutatási téma, kutatási terület: a néprajzban ilyen volt a hiedelemkutatás, a népi vallásosság, a társadalomnéprajz sok témája, a nyelvészetben a kisebbségi nyelvi folyamatok, a kétnyelvűség, a nyelvcseré, a rendszeres földrajzinévgyűjtés és -feldolgozás, az irodalomtudományban a régi irodalom sok témája stb. Minden beszámoló ebben a tekintetben a kedvező körülmények fontosságát hangsúlyozza, a publikációk száma és minősége is jelzi, hogy megvolt az igyekezet a nagy hiányok pótlására.

A képzésben a néprajztudomány négy évtizedes szünet után a nulláról indult, de látványos volt a felfutása (alapképzés, magiszteri program, doktori képzés, magyarországi kapcsolatok a képzésben), az irodalomtudomány és a nyelvtudomány a leépültség állapotából szintén jelentős mértékben fejlődött, a zenetudomány képzési és oktatási feltételei, intézményes keretei nem jöhettek létre (a teljesítmények így egyéni jellegűek), a színháztudományi és a filmtudományi képzés és kutatás az intézményesülés kezdeti stádiumában van. Noha nincs pontos áttekintésem, azt hiszem, éppen ezeken a területeken volt a leghatározottabb a nemzedékváltás és a szemléletváltás, a 90 után jelentkező új nemzedék jól és eredményesen bizonyított publikációival, korszerű tájékozódásával, egyetemi oktatói munkájával, tudományos minősítések és fontos egyetemi státusok megszerzésével.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újbóli életre keltése, az egyesületben folyó szakmai élet, az akadémiai kapcsolatok, a publikációk minden szaktudomány művelésére kedvező hatással voltak (elég csak az elmúlt egy-két év fontos irodalomtudományi publikációira utalnom az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban). Az EME és a szakmai társaságok kapcsolata is jelzi viszont, hogy újra kellene gondolni a hatékonyság, az értékrendszer szempontjából a tudományos intézmények, műhelyek egymáshoz való viszonyát, rendszerré kellene szervezni azt, ami most még csak a spontán tenyészet képét mutatja az ún. „civiliszféra” egészében.

A bölcsészettudományok körében az intézményesülés leglátványosabbán és legeredményesebben a népi kultúra kutatásában valósult meg: a korábbi „egyszemélyes” intézményeket két-három év alatt igazi intézmények váltották föl vagy integrálták. Akár modellnek is tekinthető eb-

ben a vonatkozásban az egyetemi tanszék és a szakmai társaság, a Kriza János Néprajzi Társaság viszonya. Keszeg Vilmos összefoglaló áttekintésében a szakmai eredményeket így már az egyes intézmények (tanszék, tudományos társaságok, kiadók, rendezvények stb.) eredményeiként mutathatja be. Általános érvényűnek tekinthető Keszeg beszámolójából a következő megállapítás: „Az intézmények jellege, az intézmények működését meghatározó feltételek (regionális jelleg, szakmai profil, az intézmény finalitása, pillanatnyi feladatai és anyagi lehetőségei), akárcsak a pályázati kiírás változatos, partikuláris, szoros hatósugarú, rövid lejáratú kutatási programokat eredményezett és támogatott.” (Keszeg 2002. 146.). Az okok azonban valószínűleg még sokrétűbbek: ez az időszak a legtöbb, a pályája kezdetén álló kutató számára a személyes bizonyítás, a doktori disszertációk megírásának és kiadásának időszaka volt (és ez még a következő évtizedben is folytatódik majd). Nagy szintézisek csak azokon a területeken születtek (pl. a nyelvészetben), amelyeken az előmunkálókat már évtizedekkel korábban elvégezték: atlaszkiadások, az Erdélyi magyar szótörténeti tár megjelenő kötetei stb.

3. Angi István összegező tanulmánya viszonyítási alapjaként felvázolja a zenetudomány teljes rendszerét, és ehhez hasonlóan fel lehetne vázolni az egyetemes tudomány rendszerét is, és ahhoz volna viszonyítható, hogy mi a megvalósítás az egyes területeken, és hol vannak fehér foltok. Ez a viszonyítás mégsem volna sem reális, sem méltányos, és csak azt mutathatná, hogy jóval több a hiány, a fehér folt, mint a valóságosan kutatott területek. Kisebbségi körülmények között az eredmények megítélésének és a további tervezésnek is alapvető szempontja annak tudomásul vétele, hogy a tudományművelés intézményrendszere és személyi állománya egyéb külső feltételtől függetlenül is szűk, szubkritikus.³ Állami vagy akadémiai vezérlése nem lehetséges és nem is kívánatos, de biztos költségvetési támogatásra sem számíthat. Számítani lehet viszont a magyar tudomány belső integrációjából és a nemzetközi kapcsolatokból származó előnyökre. Mindez feltételezi a fokozottabb önszerveződést, a belső összehangolást és a kritika formájában megvalósuló felügyeletet és szelekciót. A nyelvészeti kutatások, általában a bölcsészettudományi kutatások nem terjedhetnek ki a tudományterület egészére, ezért meg kell találni az egyensúlyt a helyi témák, a közösségi igények és az egyéni hajlamok, elképzelések, valamint a

3 A kifejezés Marx Györgytől való, aki a magyarországi fizikáról állapítja meg, hogy az szubkritikus (Marx 1999. 30.).

kutatás és a képzés között. Ezt az egyes intézményekben irányítani lehet, az egyéni tájékozódás pedig célszerű pályázati programokkal befolyásolható. Semmit nem szabad tehát korlátozni, akadályozni, de nem lehet mindent támogatni. A prioritásokat jelen – múlt – jövő viszonylatában, elméleti kutatások – alapkutatások – alkalmazott kutatások viszonylatában és arányaiban kell mérlegelni. Nem nehéz megállapítani, hogy nemcsak a bölcsészettudományokban dominál a múltra irányuló kutatás, több területen van elméleti lemaradás (talán csak az irodalomtudomány kivétel, ott viszont más jellegű arányeltolódások észlelhetők), elhanyagolt a jelenkutatás és a közvetlen alkalmazás a jövő érdekében.

A stratégiának pontosan ismernie és rögzítenie kellene a prioritásokat és a lehetőségeket. A pályázati rendszernek is ennek megfelelően kell működnie, belső szabályozással. Jelenleg, miközben szinte mindenki a támogatások elégtelenségére panaszkodik, kétségtelenül vannak átfedések, párhuzamosságok, tapasztalható a Keszeg által is említett elaprózottság. Hiányzik a biztonság, az alapintézmények támogatottságának folyamatossága, és ez kockázatosná teszi a hosszú távú tervezést.

Indokolatlan és káros az intézmények, a kutatási műhelyek valamilyen külső szempontú *a priori* rangsorolása (állami, egyesületi, egyházi stb.): a kutatókat és a műhelyeket is kizárólag a hiteles, szakmailag értékelhető teljesítmény alapján kell megítélni, támogatásukat biztosítani. Az egyes műhelyek néha joggal érezhették úgy az elmúlt időszakban, hogy a már megszokott román állami diszkrimináció mellett a kialakuló új magyar támogatási rendszernek is vannak diszkriminatív elemei.

4. A stratégiának, a további tervezésnek az is fontos feladata, hogy meghatározza egy-egy kutatási program nagyságrendjét, kerülve a végleteket: a beláthatatlan szintéziseket és az indokolatlan elaprózottságot egyaránt. Általában a sokféle esetlegességet kellene elkerülni, amelyekben éppúgy szerepet játszik az egyéni ötlet és szeszély, mint az indokolatlan ambíció.

Abban, hogy néha a dolgok így alakulnak, a stratégia, az átgondoltság hiánya mellett bizonyára az is közrejátszik, hogy az erdélyi magyar tudományművelés, a bölcsészettudomány is, akritikus: a kritika hiánya, bizonyos értelemben a belterjesség jellemző rá. A belterjesség oldódott ugyan azzal, hogy gyarapodtak a műhelyek, többféle szemlélet érvényesül, kitágultak a kapcsolatok, nem önmagunkkal kell mérni magunkat. Ennek ellenére általános a kritika hiánya. Keszeg Vilmos is jelzi: „... a kiadást vállaló, a népi kultúrát, a kutatási eredményeket népszerűsítő fóru-

mok a kéziratok gondozása, értékelése, valamint a népi kultúráról való beszélés során gyakran nem veszik igénybe a szaktudást. A pályázati rendszerben támogatott kiadás esetében szükséges lenne feltételként megszabni a néprajzi munkák szakember általi, a szaktudomány hagyományai és elvárásai szerinti előkészítését, szerkesztését. [...] A szakmai életben nélkülözhetetlen szakkritika művelésére, állandósítására további lehetőségeket szükséges teremteni.” (Keszeg 2002. 144–145.) Ez nemcsak a néprajztudományban van így, noha ott mindig nagyobb a veszélye a jó szándékú laikusok vagy éppen kontárok publicitásának.

Általános, néha egyenesen botrányos jelenség, hogy nyelvi tekintetben is gondozatlan kiadványok, szaklektorálás nélküli kiadványok jelennek meg. Az anyanyelvűség a tudományművelésben feltételezi a magyar szaknyelvek és a szaknyelvi stílus magas fokú ismeretét. Vannak ugyan jelei a fokozottabb igényességnek, a szaknyelvi képzésnek és önképzésnek, a jelenlegi helyzet azonban távolról sem kielégítő. Megalapozott igény, hogy még konferenciakötetek esetében is legyen kötelező a lektorálás. Az olyan kiadványok megjelentetésének pedig nincs különösebb szakmai értéke, amelyek csak pályázati támogatások elszámolására szolgálnak.

Hiányzik a kritika, az igazi kritika, pedig ez a tudomány lényege: a kérdőjel, az egészséges kétkedés, a bírálat. Megítélésem szerint ennek nem az a fő oka, hogy nincsenek meg a szakkritika lehetőségei (Keszeg bizonyára szakkritikai fórumra gondol), hiszen a meglévő folyóiratok nem zárkoznának el szakkritika publikálása előtt. Sokkal inkább a belső szakmai viszonyok és a kialakult mentalitás akadályozza a szakkritika működését.

A kiadásra kerülő kéziratok pályázati elbírálása nem azonos a szaklektorálással, a nyelvi lektorálással, a kéziratok nyelvi gondozásával. A szaklektorálás, ha van, formális, olyanok neve is megjelenik lektorként, akik nem kompetensek az adott témában. Gyakran a rendszeres és korrekt kritika hiányának következménye a hiúság és a túlzott, beteges érzékenység (ezt magam közvetlenül tapasztalom az Erdélyi Tankönyvtanácsban, ahol az egyetemi jegyzetek, a tankönyvek kiadásában viszonylag szigorú követelmények érvényesülnek).

A kritika hiányából is következik, hogy többnyire tisztázatlanok az értékviszonyok, az értékelést, az értékviszonyok alakulását gyakran a tekintély, a pozíció határozza meg. Márpedig a tudomány senkinek nem lehet feuduma vagy monopóliuma, a tudományos igazság még kevésbé.

Egyébként nálunk is divattá vált az értékek manipulálása, az értékek és a tények relativizálása, amelynek veszélyeire Paul Boghossian amerikai filozófust idézve hívja föl a figyelmet Georg Klein, a Karolinska Intézet vi-

lágíró genetikusa: „... aligha vonható kétségbe, hogy döntő fontossága van az igazságra és bizonyíthatóságra vonatkozó, általában »posztmodernnek« nevezett, egyszerű és relativizáló nézeteknek, melyek futótűzként terjednek a társadalomtudományokban. Ezek a nézetek megengedik vagy egyenesen elvárják, hogy az igazságra, a bizonyításra, az érvelésre vonatkozó, történelmileg többnyire elfogadott megközelítést politikai kritériumok váltsák fel.” (Klein 2001. 380.)

A belterjesség tünete az is, hogy viszonylag ritka a vita, az elfogulatlan, nem személyeskedő, kizárólag a tárgyra szorítkozó vita. Azok a viták, amelyekre beszámolójában Kötő József és Egyed Emese utal, részben korábbi viták folytatásai, gyakran inkább közéletiek, mint szakmaiak: „Az irodalomtudomány művelői ritkábban szakmai, gyakrabban generációs és terminológiai vitákba is bocsátkoztak, jellemzőbb a provokált véleménynyilvánítás, mint a megszólalások spontaneitása” (Egyed 2002. 76.). A nyelvészeti viták, a magyar nyelvtudomány szakmai vitái többek között a nyelvi folyamatok megítéléséről és a nyelvi tervezés lehetséges irányairól folytak, és ezekben a kérdésekben az erdélyi kutatók is kifejtették véleményüket.

Alig vitatható annak az elvárásnak a jogosultsága, hogy a helyi témáknak, helyi igényeknek párosulniuk kell az egyetemes tudomány elméleti és módszertani korszerűségével, kapcsolódniuk kell annak egyetemes hálózatahoz. A tudományművelés semmilyen körülmények között nem lehet provinciális, nem lehet dilettáns. Környezetünkben mindig nagyobb ennek a veszélye: mintha Erdély vonzó földje volna a dilettantizmusnak és az áltudományoknak. Gyakran pedig maga a helyzet kényszeríti rá a kutatóra a szakmai szempontból gyanús polihisztorkodást vagy a szintén nem kívánatos gyakori pályamódosítást.

Angi István is megfogalmazza ezt az igényt saját szakterületével kapcsolatban: „Tudatosítani kell azt a zenepolitikai igényt, miszerint műkedvelő fórumaink, intézményeink, együtteseink szervezése, irányítása és szakmai ellenőrzése professzionista szinten kell hogy megvalósuljon...” (Angi 2002. 112.). A tudomány, a közművelődés és a közéletiség területén működő ún. „civilszervezetek” tagolódásában éppen az igényes szakmaiság jelenthetné az értékkritériumot, és ez jelenthetné a tudományosság közvetlen hatását, ehelyett inkább a politizálódás az általános tendencia.

A szakmai kör szűkössége, szubkritikus volta a szelekciót is gyakran belterjessé teszi. A fiatalok számára, tehetségéhez és egészséges ambíciójához viszonyítva nem bővelkedünk sem egyetemi, sem kutatói státusokban (a hazai akadémiai, állami intézményekből gyakorlatilag éppen

az elmúlt évtizedben szorították ki a magyar kutatókat). Ennek ellenére bizonyos státusok betöltése, fontos ösztöndíjak odaítélése a „civil” vagy az általunk befolyásolható állami intézményrendszerben sem a reális érték és a teljesítmény alapján történik. Ezek a feudális viszonyok is gyakran okai az elvándorlásnak, a kitelepedésnek, a néha hisztérikusan kárhoztatott „agyelszívásnak”, noha ez országunk viszonylatában gyakran csak a fiatalok védekezése a honi agysorvasztás ellen.

Az oktatás helyzete és rendszere is okozza, de mi is tehetünk róla, hogy soha ennyi tehetséget nem pazaroltunk el az oktatás alsó szintjein, és sok az elpazarolt tehetség az említett kontraszelekció miatt. Köztudott, hogy Erdélyben a mai hetvenévesek nemzedéke a nagy nemzedék az irodalomban, a tudományban. Ezt a nemzedéket az az intézményesen szervezett tehetséggutató hozta felszínre, amelyet falusi környezetben is végeztek a háború idején, érvényesülésüket pedig segítette a háború utáni kedvező konjunktúra. A tudomány jövője is leginkább attól függ, maga a közösség és annak vezetői felismerik-e, gondolják-e, bátorítják-e a meglévő tehetségeket az oktatás legalsó szintjétől. Ma nem ez történik, hiszen az országos statisztikákból ismert, hogy falusi környezetből a tanulóknak csak mintegy 5 százaléka jut el gimnáziumba, és mindössze 1 százaléka egyetemre. És az is ismert, hogy az erdélyi magyar népesség több mint fele falusi környezetben él.

5. Már a nyelvészeti kutatásokat áttekintő dolgozatomban is fontosnak tartottam hangsúlyozni, hogy az alkotó, értékkeremtő légkör, az elfogulatlan kutatás és szakkritika a szellemi függetlenséget is feltételezi, ugyanakkor bizonyos értelemben egzisztenciálisan minden kutató függő helyzetben van. És ez nem valami kisebbségi sajátossága a romániai magyar tudományművelésnek. Nálunk is érzékelhető annak a veszélye, hogy a kutatót és a kutatást befolyásolja az anyagi csábítás. Voltak olyan kutatások (nem föltétlenül a bölcsészettudomány területén), amelyekben nyilvánvaló volt, hogy a megrendelő, a pályáztató elvárta vagy meg is rendelte az interpretálás módját, gyakorlatilag a kutatás végeredményét. A másik veszély a közvetlen politikai befolyásolás, és ez a szociolingvisztikai vizsgálatokat is érintheti. A nyelv ugyanis az identitás fontos eleme, a nyelvhasználat, a nyelvi státus rendezése, a nyelvi folyamatok kedvező befolyásolása a kisebbségpolitika alapvető célja. Emiatt gyakori a szereptévesztés: politikusok vagy az adott kérdésben nem mindig kompetens kuratóriumi tagok szakmai kérdésekről mondanak véleményt, állandóan él az a kísértés, hogy a szakmai intézményeket alárendeljék a

politikának. Ez nem jelenti azt, hogy a tudomány művelői ne volnának szolidárisak saját közösségükkel, de alapvetően más a szakmai elkötelezettség és más az aktuálpolitikai lekötöttség.

6. Melyek a folytatásra, a jövőre vonatkozó elképzelések, igények az egyes bölcsészettudományi területeken?

A szakbeszámoló szerzője, Egyed Emese, a következőket tartja fontosnak az irodalomtudomány területén: „Javasoljuk egy információs bázis (valóságos és virtuális könyvtár) létrehozását, a textológiai kutatások kiterjesztését és támogatását, magyarországi és erdélyi intézmények közös programjainak elősegítését, a komparatistikai tanulmányoknak az irodalom adaptációs-szocializációs funkciói céljából való presztízs-növelését, az irodalommal is foglalkozó intézmények megerősítését, a folyamatos kapcsolattartás rendszerének kidolgozását, az irodalom mint nyelvi és kulturális kincs megbecsülését, tanulmányozása fontosságának elismerését”. (Egyed 2002. 81.)

Keszeg Vilmos részben már idézett javaslatain kívül fontosnak tartja: „Egy átfogó vállalkozásban szükség lenne a romániai etnikumok populáris kultúrájának és az interkulturális hatások szisztematikusabb áttekintésére. Ugyanakkor megkerülhetetlen a romániai román (és kisebbségi nyelven megjelent) etnográfiai eredmények figyelembevétele is.” (Keszeg 2002. 146.) Ehhez azt teszem hozzá: első, nem lebecsülendő lépésként talán meg lehetne elégedni a romániai helyett az erdélyi szintézissel. Talán még ennek sem értek meg a feltételei.

Angi István a hazai magyar zenetudományos képzés érdekében zene-tudományi szak beindítását javasolja a Sapientia Egyetemen (ennek lépéseit részletesen felvázolja), erre építve pedig a posztgraduális magiszteri képzés rendszerét is felvázolja. „Az egyetemi, a magiszteri és a doktoranduszi képzés szoros egységben művészeti és kulturális életünkkel előbb-utóbb létre kell hogy hozzon egy erdélyi zenetudományi szakfolyóiratot...” (Angi 2002. 113.)

Kötő József ilyen hiányokat jelez a színháztudomány területén: a legkevésbé produktív a színháztudomány elméleti ága volt, alig művelt terület a drámatörténet, a sajátos erdélyi dráma modellek leírása. Az erdélyi magyar színjátszás felzárkózását segítené, ha a színháztudomány olyan ágai is, mint a színházzociológia, a díszlet- és jelmeztörténet, a színpadtechnika, a színészpedagógia, részei lennének a tudományművelésnek (Kötő 2002. 180–182.).

A filmtudomány kezdeti lépéseinek folytatását Margitházi Beáta a következőképpen vázolja föl: „... az ilyen irányú vizsgálódások összehangolása, rendszerezése, kiadása és az igényesebb munka lehetőségének megteremtése járulhat hozzá ahhoz, hogy tudományos rangra emelje az elkezdett kutatásokat, amelyek számára nagy segítség lenne egy erdélyi általános filmtár, valamint filmes folyóirat- és szakkönyvtár megalapítása. Ezzel párhuzamosan kidolgozásra vár a közép- és felsőfokú filmes oktatás megtervezése és megszervezése, egy alaposan előkészített, az eddigi kutatásokat összefoglaló és kiegészítő erdélyi filmtörténet megírása és az »erdélyi film« elméletének tudományos igényű megfogalmazása.” (Margitházi 2002. 202.)

A nyelvészeti kutatásokban folytatni kell az előző nemzedék által kezdeményezett, jórészt el is végzett, még le nem zárt munkákat (a munkálatok ütemét kívánatos volna felgyorsítani). Ezek forráskiadványként ösztönözhetik, segíthetik a nyelvtörténeti, történeti szociolingvisztikai és dialektológiai kutatásokat. Az egyetemi oktatás és a közoktatás igényei miatt sem lehet lemondani a leíró nyelvészeti kutatásokról, az ilyen jellegű kézikönyvek, tankönyvek írásáról. Ennek van egy rendszernyelvészeti vonatkozása, és ebben nagy adósságai vannak az erdélyi nyelvtudománynak, és van egy alkalmazott, anyanyelvoktatási területe, amely közvetlenül meghatározza, hogy milyen magyar nyelvet és hogy milyen magyar nyelven oktatnak az iskolában. A kisebbségi nyelvhasználat és nyelvi helyzet ismeretében a továbbiakban a nyelvi tervezésre lehet koncentrálni (szótárak, tankönyvek stb.). Mind az alapkutatásban, mind az alkalmazásban lényeges előrelépést jelenthet a számítógépes nyelvészet térhódítása. Általános, elméleti és gyakorlati fontosságuk van továbbra is az Erdélyben rég meghonosodott stilisztikai, szövegnyelvészeti kutatásoknak. A kognitív szemlélet és a pszicholingvisztika pedig olyan új paradigmát jelent, amelynek a következő évtizedekben meghatározó szerepe lesz a humántudományok művelésében.

7. Szokás azt hangoztatni, hogy a kisebbségi közösségnek egyetlen esélye van: a minőség. A valóságban azonban gyakran éppen a minőség, a színvonal romlását tapasztaljuk, azt, hogy sem az egyének, sem a közösségek nem tulajdonítanak kellő fontosságot a tanulásnak, a tudásnak. Pedig tudás nélkül esélytelenek vagyunk a modern világban. Ezért a tudás és a tudomány igazi kultuszát kellene kialakítani. Meg kellene becsülni, komolyan kellene venni a tudományt, hiszen sok veszély fenyegeti. Nem véletlen, hogy világhírű természettudósok és társaságok valóságos háborút vívnak az irracionális eszmékkel. 1993-ban Alan Cromert amerikai fizikusprofesszor kiadott egy könyvet, amelynek ez a

címe: *A nem józan ész: A természettudomány eretneksége*. Ebben azt fejtegeti, hogy a tudomány azért nehéz, mert új: a nem józan észnek sokkal nagyobb a múltja, mint a józan észnek. Az ember maga néhány százezer éve létező faj, a tudományos módszer mindössze néhány száz éves. Véleménye szerint a tudomány létrejött a szerencsés véletlen műve, és még nem vált vérévé az embernek.

De hadd idézzem újra Georg Klein intő figyelmeztetését: „Az irracionálisizmus szüntelen háborút vív a racionalitással. A babonáság újabb és újabb változatai kürtölik világgá vagy szivárogtatják szét tanításaikat a modern technológia eszközeivel. A »posztmodern« változatok a filozófia és a tudományosság leplét öltik magukra. [...] A védtelenebb humán tudományok (történelem, szociológia, nyelvészet) önpusztító csapdába estek. De amikor az általános értékrelativizmus a természeti törvényeket, vagyis a gondolkodás szilárd alapját is kikezdi, abba a kézbe harap bele, mely megteremtette, és azt az ágat fűrészeli le, amelyen ül.” (Klein 2001. 384–385.)

SZAKIRODALOM

ANGI István

2002 Az erdélyi magyar zenetudomány múltjáról, jövőjéről. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I.* Kolozsvár, Scientia, 103–118.

EGYED Emese

2002 Magyar irodalomtudományi kutatások Erdélyben. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I.* Kolozsvár, Scientia, 51–102.

KESZEG Vilmos

2002 A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I.* Kolozsvár, Scientia, 119–170.

KLEIN, Georg

2001 *Vak akarat és önző DNS.* Válogatott esszék. Budapest, Magvető

KÖTŐ József

2002 Az erdélyi magyar színháztudomány. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I.* Kolozsvár, Scientia, 171–192.

MARGITHÁZI Beáta

2002 Erdélyi filmtérkép. Kísérlet a 90-es évek erdélyi filmjének, filméletének és filmtudományának feltérképezésére. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I.* Kolozsvár, Scientia, 193–206.

MARX György

1999 Tudomány kettős kötésben. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 29–32.

PÉNTEK János

2002 Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I.* Kolozsvár, Scientia, 15–50.

TÁNCZOS Vilmos–TÖKÉS Gyöngyvér (szerk.)

2002 *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I.* Kolozsvár, Scientia

RÉSZLETEK A TUDOMÁNY ÉS ÖNISMERET ERDÉLYBEN. 1990–2001. CÍMŰ KONFERENCIA SZEKCIÓÜLÉSEINEK JEGYZŐKÖNYVEIBŐL

I. Bölcsészettudományi szekcióülés

Moderátor: **Keszeg Vilmos**

Keszeg Vilmos bevezetőjében utal a délelőtti plenáris előadásokon felvetett problémákra, és kifejezi reményét, hogy a délutáni vitákban visszatérnek még ezek a kérdések.

A maga részéről moderátorként a következő kérdéseket veti fel megvitátás céljából: Milyen elvárások léteznek az erdélyi társadalomban a tudománnyal szemben? Kik támasztják ezeket? Egyáltalán milyen a tudomány státusa, tekintélye, beszédmódja ebben a társadalomban? Mi történt és mi történik a tudományokat művelő intézményekkel? Vajon a tudomány szervezi-e önmagát vagy külső függőségben szerveződik? Hogyan értelmezhetjük a „tudomány erdélyisége” fogalmat? Hogyan alakulnak kapcsolataink a külföldi, a magyarországi és a román tudományossággal? Hogyan jelentkezik a generációváltás problémája, azaz az utóbbi tizenkét évben történt-e generáció- és paradigmaváltás? Ha igen, mennyire volt ez konfliktusos vagy észrevétlen?

Ezután moderátorként azt javasolja, hogy sorra kapjanak szót a bölcsészettudomány egyes tudományterületeiről (nyelvészet, irodalomtudomány, zenetudomány, néprajztudomány, színház- és filmtudomány) szóló, a *Tizenkét év* című kiadványban megjelent tudománytörténeti tanulmányok szerzői, illetve az ezeket értékelő lektorok.

Elsőként **Péntek János** professzor, a nyelvészeti összefoglaló szerzője, elmondja, hogy 1990 előtt a nyelvészet sajátos helyzetben volt: a 60-as, 70-es évektől folyamatosan létezett egy jó tanári munkaközösség, olyan munkálatok kezdődtek el az azt követő nehezebb időszakban is, amelyek meghatározták a '90 utáni tennivalókat is. A legtöbb munka akkor kiadatlan, befejezetlen maradt, és a 90-es években örökséget és nehéz kihívást is jelentett. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* körül megkezdett munkálatokra például még nagyobb figyelmet és munkaerőt kellene fordítani. Az intézményesüléssel kapcsolatban a hozzászóló elmondja, hogy

már a 70-es években 10 egyetemi oktató dolgozott a kolozsvári Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéken, közülük kettő volt irodalmár, a többi nyelvész. A 90-es évekbeli bővüléssel sok fiatal került a tanszékre, akik gyorsan beilleszkedtek, tudományos, egyetemi pozíciókat szereztek.

A valamikori egyetlen tanszék helyett most három tanszék szerveződött. Az irodalomtudományi, a nyelvészeti és a néprajz tanszék közös problémája, hogy a Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények (NyIRK) akadémiai lap utolsó száma hároméves késéssel fog Bukarestben megjelenni. Ez a fontos szakmai folyóirat folyamatos finanszírozási gondokkal küzd. Péntek János javasolja a megjelenés feltételeinek tisztázását, illetve azt, hogy az alakuló Szabó T. Attila Nyelvi Intézet akadémiai kutatóállomás vegye át a kiadást.

A hozzászóló végezetül a nyelvészet mint tudomány erdélyiségének kérdéséről beszél: az erdélyiség nem lehet a tudomány egyik minősége, az alkalmazás, a témák ellenben lehetnek sajátosak.

Egyed Emese, az irodalomtudományi tanulmány szerzője először üdvözüli a lehetőséget, hogy erdélyi tudósok egy nagy közös rendezvény keretében végre találkozhatnak egymással is, nemcsak magyarországi kollégákkal, és így elkezdődhet valamiféle számbavétel és kapcsolatfelvétel.

Az irodalomtudomány intézményes kereteivel kapcsolatban elmondja, hogy megnőtt az egyetemen az oktatók száma, ugyanakkor a kutatás nem korlátozódik az egyetemi, egyéni vagy kiscsoportos kutatásokra, hanem ezeknek fontos részét képezik a könyvkiadók tervei is. Megemlíti a Polis és a Kriterion könyvkiadót, a Korunk, a Látó, az Lk.k.t. folyóiratot, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészettudományi Szakosztályát, a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetét, valamint a magyarországi Domus Hungarica, Arany János és az Apáczai ösztöndíj-rendszert. Kiemelte a (jelen fórumhoz hasonló) fórumok jelentőségét az a kérdéssel kapcsolatban, hogy beindul-e valamilyen fűrtösödés ezek körül a programok körül, illetve ezek tervezésében. Külön felhívta a figyelmet a gyűjteményeink rendszeresebb feltárásának fontosságára, amelyet csakis egyetemen kívüli források bevonásával tart lehetségesnek. Fontosnak tartja, hogy az irodalomtudományi iskolák sokféleségét figyelembe vegyük, beszél arról, hogy tanszékvezetői munkájában a többféle orientáció meghonosítását támogatja. Megemlíti az egy héttel korábban megrendezett *Kép és Szöveg* konferenciát, amelyen irodalommal, színházzal, filmmel és nyelvészettel kapcsolatos kérdések együttes vizsgálata, szakmailag heterogén csoportok együttműködése folyt.

Egyed Emese tanulmányáról **Borcsa János** készített lektori jelentést. Elmondja, hogy az 1989-es fordulatot követően az irodalomtudomány terén mind személyi, mind intézményi vonatkozásban nagy jelentőségű változások következtek be, s ezek feltétlenül indokoltá teszik az elmúlt 12 év eredményeinek összefoglalását. Egy jó összefoglalónak ugyanis nemcsak az elért eredményeket kell prezentálnia s tendenciákat megállapítania, hanem perspektívákat is hivatott érzékeltetni közvetett módon – amint teszi is ezt Egyed Emese tanulmányában –, illetve azért, hogy a fehér foltokra mutató, s új irányokat szab a tudományos vizsgálódás és kutatás számára. Ez az időszak különben, melyre az összefoglaló tanulmányok vonatkoznak, egyrészt az itthon maradt irodalmárok idősebb generációja és a középkorú nemzedék tagjai java számára kínálta munkásságuk betetőzésének lehetőségét – sőt, ezen nemzedékek java munkásságának köszönhetően mondhatjuk most, hogy ez a periódus nemcsak a kezdése, hanem a folytatása is –, valamint tapasztalataik kamatoztatását magyar tudományos intézmények (újra)indításában (pl. Erdélyi Múzeum-Egyesület és kiadványai), másrészt a fiatal generációk számára kínált valamelyest kedvező feltételeket mind az egyéni, mind a csoportos vagy intézményes kibontakozás tekintetében (pl. Láthatatlan Kollégium Irodalomtudományi Kutatócsoportja). Igaz, a nagy várakozásokat az eredmények nem minden esetben igazolták-igazolják. Nem fejeződtek be például a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon megszerkesztésének munkálatai és kiadása (habár a terv és a koncepció kidolgozása még az 1970-es években megszületett, s az első kötet 1981-ben napvilágot látott), nagy a lemaradás az írói hagyatékok feldolgozásában és összehangolt kutatásában vagy újraértékelésében (a Kriterion Közelképek-sorozat még nagyon az elején tart), többnyire csak az irodalomkritika terén észlelhető a paradigmaváltás igénye, viszont a megjelent szépirodalmi művek recepciója igen hiányos. A hozzászóló beszél arról, hogy Erdélyben az irodalomtudomány az irodalomtörténet és egyfajta irodalomkritika művelését jelentette igazából hosszú évtizedeken keresztül, holott mindezt az elmélet fényében és igényével kellene művelni, ez azonban azzal jár, hogy kiindulópontként el kell fogadnunk: az irodalomtudomány nem lehet erdélyi magyar, „csak” tudomány lehet, amely viszont éppen a sajátos erdélyi témák megbízható feldolgozását eredményezheti. Oly módon, hogy a létrehozott tudományos igényű műveknek (pl. írói vagy korszakmonográfiák, kritikai tanulmányok) a tudományosság általános és alapkritériumainak kell eleget tenniük. Tegyenek eleget tehát az

interszubbektivitás, a kifejtettség és ellenőrizhetőség, valamint az ismételhetőség követelményeinek.

A zenetudományról szóló összefoglaló szerzője, **Angi István** professzor, elmondja, hogy a tanulmány mind az illusztratív dokumentáció, mind a bemutatott tudomány-modell alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy az eddig kitüntetetten szorgalmazott területek mellett – zenetörténelem, folklór és zene-etnografia zenekritika és zenekronika – a jövőben a zenetudományi kutatások tárgykörét tovább kell majd gazdagítani-bővíteni legalább két szempontból. Először is arra kell törekednünk, hogy minél előbb elérjük a nemzetközi zenetudományos kutatás színvonalát a mai modern elemző munkák területein, a zeneszemiotikai, zeneretorikai, zeneijelentéstani, zeneszociológiai, zenepszichológiai kutatások stb. vonalán. Másodszor, de ugyan abban a fontossági sorrendben meg kell teremteni ehhez a kompetens szakember hazai képzését a mai muzikológiai európai igényei szerint. A szerző figyelmezteti a Kutatási Programok Vezetőségét és munkatársait, hogy az utolsó 12 évben az állami magyar felsőfokú zeneoktatás felszámolódott, jelenleg csak Nagyváradon van képzés a Partiumi Keresztény Egyetem keretében, illetve a tervek szerint jövőtől indul Kolozsváron magyar zenepedagógiai szak. A zenetudomány magasfoku elsajátítására pedagógiai szempontból is nagy szükség lenne, A zeneiskolákba tanárok kellene, illetve a rádióknak, kiadóknak, színházaknak is szükségük van szakértőkre. Angi István kiemeli a zenei anyanyelv megtanulásának és művelésének a fontosságát. Elmondja, hogy Kolozsváron jelenleg a Zeneakadémiára bejutók között 60%-ban magyar diákok, magyar doktoranduszok is vannak, akik részben a magyar zene-kultúra kérdéseivel is foglalkoznak, de teszik, tehetik mindezt románul. Befejezésül Angi István ismételtén egy magyar zenetudományi szekció létrehozásának fontosságát hangsúlyozta.

Angi István tanulmányát László Ferenc lektorálta, ő nincsen jelen az ülésen.

A következőkben **Keszeg Vilmos** foglalja össze a néprajztudományról szóló tanulmányának következtetéseit. Úgy véli, talán a néprajzkutatók érzékelik leginkább fordulatként az 1990-es évet, mivel ezen a területen ekkor kezdődött az intézményesedés. Megfogalmazza a néprajztudomány egy sajátos, Erdélyre jellemző problémáját, hogy a néprajztudóst mint szakembert nehezen fogadják el, nehéz ezt a tudást, nyelvezetet el-

ismertetni. A néprajzосképzés több évtizedes kimaradása miatt, a néprajzi gyűjtésnek az önkéntes vállalkozók kezébe való átkerülése, valamint a kritika hiánya, intézményesíthatatlansága, igénytelensége miatt általános az a meggyőződés, hogy mivel ez a tudomány nemzeti, nemzetiségi kérdésekkel foglalkozik, mindenki ért hozzá, mindenki saját képességei és elképzelései miatt művelheti. Megdöbbentő és elszomorító az, hogy a szak tudással (és a képzettséget igazoló egyetemi oklevéllel) rendelkező fiatal szakembereket nem igényeli a román társadalom. Így például a néprajz szakot végzett fiatalok helyett érettségizőket vesznek fel múzeumokba, könyvkritikák írását, néprajztárgyú kiadványok megszerkesztését nem szakemberekre bízzák stb. Felhívja a figyelmet a terepkutatásban történt változásra: a 70–80-as évek Székelyföld-, Mezőség-kultusza helyett a tradicionális életformát most keletebbre, a moldvai csángóság körében keresik. Erdélyi terepen a mai társadalom indentitását, szerveződését kutatják inkább egy, az antropológiához közelebb álló nézőpontból.

A néprajztudomány kutatástörténeti összefoglalóját **Faragó József** lektorálta. Hozzászólásában felhívja a figyelmet arra az általa központi jelentőségűnek ítélt problémára, hogy az erdélyi magyarságtudomány szétesett: hiányzik a kutatások áttekintése, összefoglalása, nincs egységes célkitűzés. Hangsúlyozza egy összefoglaló bibliográfia elkészítésének szükségességét, és beszél a kiadványok elérhetővé tévésének kérdéséről is. Szerinte a Sapientia Alapítvány kolozsvári könyvtáralapítási ötlete nem jó, mivel az eddigi könyvtermés java a 150 éves Egyetemi Könyvtárban van, míg egy most alakuló könyvtár még az utóbbi 20 év könyvtermését is nehezen tudná összegyűjteni. Javasolja, hogy erősítsék meg a köteles példányok rendszerét, valamint lássák el megfelelő beszerző-feldolgozó személyzettel az Egyetemi Könyvtárt.

A színháztudományok változásait **Kötő József** foglalta össze. Központi problémaként azt emeli ki, hogy Erdélyben nem honos a színháztudományok intézményesített művelése, és ezért a színházi kultúra sem tudott valóban termékenyítően beépülni az erdélyi kultúrába. Úgy tűnik, hogy a színháztörténet gazdag, de minden ezzel kapcsolatos munka más tudomány művelőjétől származik, így nem színháztudományi szemlélettel íródott. Történetek folyóiratokban részkísérletek, de az intézményes összefoglalás hiányzik. A 90-es években történt változások ezeket a hiányokat igyekeztek pótolni: az Irodalomtudományi Tanszék új kutatónemzedéket nevelt fel, színházi tanszékek jöttek létre, a meglévők bővültek, Marosvá-

sárhelyen és Kolozsváron dramaturgia szak indult, előbbi városban a tan-
szék mellett folyóiratot is indítottak. Végül hangsúlyozza az összehangolt,
megtervezett munka fontosságát, és javasolja egy erdélyi színháztudomá-
nyi lexikon elkészítését.

A filmtudományokról szóló tanulmány szerzője, Margitházi Beáta
nincsen jelen, helyette a tanulmány lektora, **Pethő Ágnes** ismerteti az ösz-
szefoglaló tanulmányt, kiegészítéseit is beleszöve. Margitházi Beáta há-
rom fogalmat emel ki dolgozata címében: filmélet, filmtudomány, erdélyi
film. Filmélet szempontjából óriási fejlődés érzékelhető Erdélyben: helyi
tévéadók jöttek létre, a Magyarországon filmszakmát tanult fiatalok közül
sokan visszatértek, filmeket készítenek. Jól fejlett filmklubhálózat alakult
ki, vitákkal, filmkörökkel. A filmtudomány azonban alapvető előzmények
hiányában, kezdetleges stádiumban van. Önálló filmtudományi kiadvány
(kötet, könyv) nem jelent meg ebben az időszakban. A filmkultúrát és
filmtudományt népszerűsítő kiadványként megjelenik a *Filmtett* című fo-
lyóirat. A filmtudomány igazi intézménye viszont az egyetemi vagy kutá-
tóintézeti keret lenne. Az egyetemen a mozgókép kutatásával, elméleti
vagy gyakorlati oktatásával foglalkozó szak nincs, az újságíró tanszéken
vannak filmmel kapcsolatos tárgyak, tevékenységek, valamint a bölcsész-
karon a magyar tanszéken indultak választható speciális kurzusok, szemi-
náriumok, 1996 óta pedig tudományos diákköri konferenciákat, kollokv-
iumokat tartottak hivatalos és nem hivatalos keretekben. A diákok körében
nagy az érdeklődés a téma iránt, ezt az is mutatja, amint Pethő Ágnes el-
mondja, hogy tudomása szerint körülbelül 10 Kolozsváron végzett diák
doktorál magyarországi egyetemeken a mozgókép és a médiatudományok
témaköréből. A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetében
két pályázati fordulóban is bekerült ilyen téma a programok közé, és a
Sapientia Alapítvány támogatásával jelent meg egyharmad könyvnyi film-
ről szóló tanulmány a *Képtávittelek* című intermedialitás-kötetben. Termé-
szetes továbblépés lenne egy önálló filmtudományi szak létrehozása, ezen
a Sapientia Alapítvány dolgozik már, a közeljövőben eldől, hogy milyen
eredménnyel. Az „erdélyi film” fogalom jól értelmezhető, annak ellenére,
hogy a mozgókép nyelve nemzetközi: egyrészt magyarországi és erdélyi
Erdély-tematikájú filmekről van szó, másrészt itt Erdélyben készült újabb
dokumentumfilmekről. Az erdélyiség ábrázolásának ikonográfiája, a rep-
rezentáció és az önreprezentáció sztereotípiái, illetve az ettől való eltéré-
sek termékeny kutatási témát jelenthetnének.

A bemutatások után Keszeg Vilmos beszélgetést kezdeményez a jelenlevők közt.

Elsőként **Lázok János** ismerteti Béres András lektori véleményének néhány gondolatát a szerző kérésére. Kötő József kutatástörténeti tanulmánya kapcsán Béres András hangsúlyozza, hogy a hiányosságok mellett fontos méltatni azt is, ami mégiscsak létrejött a színháztudományok területén, így például a *Korunk* és a *Látó* meghatározó szerepét, valamint azt, hogy a 90-es évek második felében 9 könyv és 29 tanulmány jelent meg ebben a témában. Marosvásárhelyen négynyelvű színháztudományi folyóiratot alapítottak, a *Symbolont*, amelynek eddigi két számában 37 tanulmány jelent meg. A 2000–2001-es időszakban már működött itt egy színháztudományi kutatóközpont is.

Következőként **Dávid Gyula** szólal fel, méltatva a tanácskozás jelentőségét. A továbblépés lehetőségét abban látja, hogy a *Tizenkét év* tanulmányainak alapján az egyes tudományterületek távlati kutatási terveit kellene kidolgozni. Szól a kutatások pénzforrásaival kapcsolatos gondokról, arról, hogy a pályázatok kuratóriumainak nincs idejük még a pályázati anyag rendszeres áttekintésére sem, nemhogy távlati tervet tudnának a pályázatok elbírálásában érvényesíteni. Ezek a tanulmányok egy olyan pénzügyi fórum létrehozásához is alapot jelenthetnének, amely a kutatókat távlati szempontok figyelembevételével támogatni tudja. Faragó József hozzászólásához kapcsolódva, megemlíti az erdélyi magyar bibliográfia létrehozására tett sikertelen kísérleteket, szólt a köteles példányok problémájáról: léteznek ugyan ezzel kapcsolatos törvények, de nem tartják be őket, nem küldik ki a példányokat. Az Egyetemi Könyvtárba beérkezett könyvek nem mind elérhetőek, illetve nincsenek mind benne a katalógusban. Fontosnak tartja egy Sapientia-könyvtár létrehozását Kolozsváron, ugyanis ide lehetne küldeni a köteles példányokat, sőt ily módon alapot lehetne teremteni arra is, hogy tudományos könyvtermésünk eljusson több magyar jellegű romániai könyvtárba. A kiadói tevékenységet illetően elmondja, hogy tudományos könyveket nehéz kiadni, mert a pályázatok támogatói csak a tervezett veszteséget fizetik meg, a kiadónak el is kellene adnia a könyvet, márpedig a tudományos könyv nem áru.

[...]

É. Kiss Katalin Péntek János összefoglalójához szól hozzá. A nyelvészetről mint általános és mint nemzeti (regionális) jellegű tudományról

beszél, kiemeli a külföldi nyilvánosság fontosságát. Javasolja a pszicholingvisztika és a számítógépes alkalmazott nyelvészet művelését, szorgalmazza a magyarországi és erdélyi nyelvészek közreműködését (lektorálás, egyetemi áthallgatás, doktori ösztöndíjak, családi tanulást patronáló kapcsolatok stb).

Utoljára Keszeg Vilmos **Tánczos Vilmos**nak ad szót, aki Faragó József és Dávid Gyula hozzászólásához kapcsolódva egy erdélyi magyar információs könyvtár és adatbázis ügyében szólal fel. Elmondja, hogy ennek a létrehozására a Sapientia Alapítványnál már történtek kísérletek, és ezek megghiúsulását ő a Sapientia Alapítvány nagy kudarcának tartja. A sikertelenség két fő oka a programmal szembeni nagy politikai ellenállás és a szakmai-egyetemi támogatás hiánya volt. A Sapientia Alapítvány kuratóriuma jelentős összeget szavazott meg erre a célra, de a kolozsvári egyetemi társadalom részéről nem nyilvánult meg elég erő és határozottság, ami a tapasztalható ellenállással szemben átlendíthette volna ezt az ügyet a holtpontra, és így a meglévő pénzt (a szükséges összeg felét), a kuratórium később más célokra átcsoportosította. Arra kéri a jelenlevőket, a hiteles szakmai nyilvánosságot, hogy a siker érdekében a jövőben támogassák ezt a programot. Első lépésként javasolja, hogy a Kolozsváron létező civil tudományos egyesületek, alapítványok és más intézmények készítsék el saját könyvtáraik egységes adatbázisát. Az erdélyi magyar nemzeti könyvtár és információs központ létrehozásának útja az intézményesülésen keresztül vezet: elsőként a jobbára kolozsvári székhellyel működő erdélyi tudományos egyesületek, társaságok vezetőiből kellene egy szervezetet létrehozni, amely egységes cselekvési tervet dolgozhatna ki. Mivel jelenleg a meglévő intézmények között nincs együttműködés, a politikusokhoz nem jut el semmiféle távlatos elképzelés, amelyet a maguk eszközeivel támogatathatnának. Egy így létrejött elektronikus könyvtárat a mai technikai eszközökkel Erdélyben bárhol lehetne használni.

[...]

A jegyzőkönyvet készítette: *Gagyí Ágnes*

II. Történettudományi szekcióülés

Moderátor: **Hermann Gusztáv**

Hermann Gusztáv moderátor elsőként Csetri Elek akademikust, a délelőtti plenáris ülés előadóját, majd a *Tizenkét évben* megjelent tanulmányok szerzőit kéri fel arra, hogy öt-öt perces felszólalásokban egészítsék ki, illetve aktualizálják mondanivalójukat.

Csetri Elek elmondja, hogy a tanulmánya megírásához rendelkezésre álló idő rövidsége miatt bizonyos részterületek (pl. helytörténetírás, történeti demográfia) kimaradtak a tanulmányából, illetve egyes kutatók tevékenysége nem volt megfelelően méltatva (Kiss András, Gaal György, Pál Judit, Magyari András, Palkó Attila, Mezei Elemér, Varga E. Árpád nevét említi.).

Marton József a katolikus teológiai kutatások helyzetéről szólva megállapítja, hogy a kommunista időszakra jellemző gettósítás nyomai még mindig érezhetőek. A bezártság azt eredményezte, hogy a négy egyházmegyét kiszolgáló gyulafehérvári katolikus teológia a tanárok legnagyobb erőfeszítései mellett sem tudta a megfelelő utánpótlást biztosítani, ugyanis csak a 70-es években sikerült pár embert külföldön taníttatni, köztük a volt teológiai tanárt és jelenlegi érseket Jakubinyi Györgyöt. Nem voltak teológiai folyóiratok, kiadványok sem. Jelenleg megvan arra a lehetőség, hogy a diákok külföldön folytassák tanulmányaikat, de nem mindig jönnek vissza, és sajnos, nem mindig csak a tudományos igényességet szokják meg. Az utolsó tíz év megvalósításai között kell számon tartani a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen kiépülő Teológia Kart, de kérdéses az, hogy ez a folyamat a jövőben hogyan halad majd előre.

Kovács András előljáróban őszinte sajnálatát fejezi ki, hogy az általa megfogalmazott szövegből dolgozata szerkesztése közben akaratan kívül kiesett egy teljes, az éppen hetvenedik életévét ünneplő, jelenleg is publikáló Dávid Lászlóról szóló bekezdés: „Ennek a korszaknak az erdélyi művészettörténeti kutatása még egy jelentős teljesítménnyel büszkélkedhet: Dávid László református lelkész doktori dolgozatként elkészített, utóbb nyomtatásban is megjelent, *Udvarhelyszék műemlékeit* feldolgozó topografikus munkájával”. A művészettörténeti kutatások összefoglalója kapcsán elmondja, hogy a kutatások méltatásánál nem vizsgálta a publicisztikai jellegű írásokat, és nem foglalkozott a helytörténeti kutatásokat

végző műhelyekkel. A Székelyföldön és a Bánságban több ilyen csoport is működik, de eredményeik sajnos nem eléggé ismertek.

Mezei Elemér a demográfiai kutatásokkal kapcsolatban arról beszél, hogy mivel a kommunista korszak népszámlálásainak adatai sokáig nem voltak publikusak, így a mai kutatások jelentős része a régebbi felmérések újraértékesítésére irányul.

Sipos Gábor elmondja, hogy szerencsére Juhász Tamás is megírta a maga dolgozatát a protestáns, pontosabban a református egyházi irodalomról, tudományosságról, és mivel az *ecclesiastica historica* ennek fontos ága, ezért a két tanulmány jól kiegészíti egymást a kiadványban. A maga áttekintésében nem tárgyalta az egyházi levéltárak hozzáférhetőségét, a forrásföltárás helyzetét. Öröndetes jel, hogy nemrég megjelent egy ismertető a reformátusok legnagyobb erdélyi levéltáráról, a kolozsváriról, és remélhetőleg lesznek még hasonló dolgozatok ezután is.

Hermann Gusztáv moderátor javasolja, hogy a szekcióülés érdemi vitjának megkezdése előtt amennyiben a különböző segédtudományok, részágazatok jelenlévő képviselői ki szeretnék egészíteni a tanulmányokban foglaltakat, akkor ezt ötperces felszólalásokban tegyék meg.

Bajusz István régész sajnálatosnak tartja, hogy a régészet eredményeinek ismertetése kimaradt a kötetből. Az a véleménye, hogy jelenleg nem beszélhetünk erdélyi magyar régészetről, csupán erdélyi magyar régészekről. A régészettudomány sajátságos helyzetben van, mert pillanatnyilag az erdélyi magyar régészek, kutatásterületük révén, kevésbé kötődnek a magyar történelem kutatásához. Ennek okai, hogy az erdélyi magyar régészek egy kicsit másabb világban mozognak (statisztikailag is kimutatható, hogy főleg bronzkorral, vaskorral és római korral foglalkoznak), részben a 90-es évek előtti időszakra vezethető vissza. Ekkor még egy tucat régész volt Erdélyben: az idősebb generációhoz Ferenczi István, Ferenczi Géza, Székely Zoltán, Fény András, Bodor András (ő nem volt régész, de óorkutatással foglalkozott), a középgenerációhoz László Attila, Németi János, Kacsó Károly, Lakó-Hegyí Éva, illetve a 70-es évekbeli „fiatalok”, nevezetesen Bartók Botond, Székely Zsolt és Bajusz István sorolható. Magyar történelemmel, a régészet magyar vonatkozásaival Székely Zsolt és a Ferenczi-testvérek foglalkoztak a lehetőségek szerint. A régészek ez irányú munkásságának kiteljesedése 90 után történt volna

meg, ha nem következik be az idősebb generációnak teljes elvesztése, csakhogy ez sajnos bekövetkezett.

1998-ban újraindult a magyar régész szak a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, de el kell mondani, hogy ez voltaképpen nem nevezhető magyar régészképzésnek, ugyanis az alaptantárgyakon kívül semmilyen szaktantárgyat nem tanulnak magyar nyelven. Ez szomorú állapot, de egyelőre csak azt sikerült elérni, hogy egy nagyon általános nevű, *Ókori kultúra* címet viselő, bevezető jellegű szakelőadást magyarul tartsanak. [...] Az egyetemről 1995 táján kikerült első generációból egyeseknek sikerült olyan intézményeknél elhelyezkedni, ahol a régészetet gyakorolhatják. Egyelőre hat ilyen fiatal dolgozik a szakmában, viszont lehetőségeik a megfelelő intézményi keretek és anyagi feltételek híján korlátozottak. Egyelőre a román szakintézmények maguk is anyagi csődben vannak, és így nehezen kerülnek újabb álláslehetőségek is. A most végzősök között is elég sokan irányulnak az őskor vagy az ókor felé, és meglepő módon nem észlelhető a magyar diákok körében nagyobb érdeklődés a középkori régészet iránt. Egyelőre csak egy Szatmárban dolgozó fiatal kutató, Szócs Péter, kezdte magát mélyebben beleásni a középkori régészet rejtelmeibe. A kutatók területi szétszórása is egyenetlen: Szatmárnémetiben és Sepsiszentgyörgyön két-két, Nagykárolyban, Nagybányán, Zilahon és Csíkszeredában pedig egy-egy kutató dolgozik. Érdekes, hogy még a magyar jellegű múzeumok sem tudják biztosítani ennek a szakmának az állásigényét, és így nem adatik meg a fiatalok számára az a lehetőség, hogy dolgozzanak. Szégyenkezésre még sincs ok, mert a tíz év alatt mintegy 120-150 tanulmány és 12 egyénileg vagy kollektíven írott kötet jelent meg, igaz jórészt román vagy más idegen nyelven. Hazai és a külföldi folyóiratokban főleg ezeken a nyelveken közölhetek írásokat. Így nem csoda, hogy az erdélyi régészeket kevésbé ismeri a magyar történész társadalom, sőt maguk az itthoni régészek sem mindig tartják a kapcsolatot egymással, ugyanis sok esetben teljesen más téren dolgoznak, és lényegesen eltérő az érdeklődésük. [...]

Hermann Gusztáv moderátor javasolja, hogy a továbbiakban az erdélyi magyar történettudomány valós problémáit próbálják meg feltárni.

László Attila régész úgy véli, hogy noha az erdélyi magyar régészet nemcsak a magyar történelemmel foglalkozik, mégis szorosan kapcsolódik a magyar tudományossághoz. Magyarországon is megvan a Bajusz

István által említett törés a régész- és történelemszociológia között. Azon is el lehetne gondolkodni, hogy ezen hogyan lehetne segíteni.

A történettudomány ágai között talán a régészet az, amelyik megfelel azoknak a követelményeknek, sokirányú kötődéseknek, amelyeket Csetri professzor úr előadásában említett: jellemzi egyfelől az erdélyiség, másrészt a magyarországi és a román tudományossághoz való kötődés, valamint az integrálódás az európai tudományossághoz.

A kapcsolatok a magyarországi intézményekkel (akadémia, múzeumok, egyetemek) és a szakemberekkel jók; lehetőség van a nyugati tudományossággal való kapcsolatok ápolására is (tanulmányút, konferenciárésztétel, publikálás). Fontosnak tartja a jelenlétet a román tudományos közéletben. Az utóbbi évek ásatási jelentéseit lapozva 15-20 magyar régész névvel találkozhatunk, ezek mintegy fele az 1989 után pályára lépett nemzedékhez tartozik. A Román Akadémia égisze alatt nemrég megjelent Románia Története első köteteinek néhány fejezetét magyar régészekre (Ferenczi István, Székely Zoltán, László Attila) bízta. Ami az utánpótlást illeti, meg kellene találni azokat az intézményes kereteket (pl. a Sapientia-n belül), amelyek az egyetemeken nyújtott alapképzésen túl biztosíthatnák a régészeti kutatás módszertani kérdéseiben és különösen az erdélyi középkor régészetében való elmélyülést.

Fleisz János hangsúlyozza, hogy a hatékony kutatás intézményes kereteket kíván. Ezért nemcsak a hagyományos keretekben kell gondolkodni, hanem egyrészt fel kell építeni a szakintézmények központját és annak a hálózatát, másrészt pedig ki kell használni azokat a lehetőségeket, amelyet a civil tudományos szervezetek adnak. [...] Arra a kérdésre, hogy van-e erdélyi tudomány vagy nincs, azáltal, hogy ilyen sokan vannak jelen e rendezvényen, egyértelműen válaszolt az erdélyi magyar értelmiség.

Bárdi Nándor hozzászólásában négy témáról szeretne beszélni: az intézményesültségről, a programfinanszírozásról, a képzés és a publikációk problémáiról.

Mielőtt e tárgyakra térne, a *történelmi kutatások historiográfiai előzményeiről* szól. Trianon után a pozitivista történelmi szemlélet maradt az uralkodó Erdélyben, a szellemtörténet igazából nem hódított, hiszen a történetírásnak a napi vitákhoz kellett érvanyagot és háttérrel szolgálnia. A kutatóknak két alaptémája volt: egyrészt az ezeréves jelenlét – és erdélyi központi szervező, irányító pozíció – bizonyítása, azzal együtt, hogy a magyarság a nemzetiségi kérdést mindig a kor színvonalán oldotta.

ta meg Erdélyben, ahol jól fejlődtek a dolgok, de külső hatásra minden megváltozott. Másrészt azt tanulmányozták, hogy mit is tettek a nemzetiségi mozgalmak. Az erdélyi románságot pedig szembesíteni próbálták az 1918 előtti elképzeléseikkel (lásd a *Magyar Kisebbség* évfolyamait). Ez a szemlélet a harmincas években megváltozott: Az *Erdélyi Fiatalok*, majd a *Hitel* köre egyrészt elkezdtek a román nacionalizmus kutatását (Makkai László, I. Tóth Zoltán, Bíró Sándor), másrészt – és a hozzászóló ezt emeli ki – egy más típusú nemzetiségtörténeti megközelítés alakul ki, amely már nem politikatörténeti központú, hanem a társadalmi változásokat állítja középpontba (Jakabffy-Páll, Mikó Imre, Venczel József). Az erdélyi történészek ebben a korban az ideológiatörténeti szempontból meghatározó erdélyi szellem (az önálló erdélyi fejlődés és a sajátos szabadelvűség demokratikus hagyománya) visszamenőleges megkonstruálásában nem vettek részt. A második bécsi döntés után az Erdélyi Tudományos Intézetben programszerűen folyó munkában kulcsfontosságú lesz a forrásfeltárás és a nyelvtörténet. Szemléletében pedig a népiségtörténet lesz a meghatározó, amely akkoriban sok vonatkozásban az Annales iskolával együtt fejlődik. (A hozzászóló Mályusz Elemér mellett Hajnal István hatását is hangsúlyozza Jakó Zsigmondra és Imreh Istvánra.) Az ETI-ben elindult szakmai pályáknak és az ezekből egyénivé vált kutatói programoknak köszönhető, hogy a hatvanas-hetvenes években a romániai magyar történetírás revitalizálásakor Kelemen, Jakó, Imreh nyomán új nemzedék jelenhetett meg Csetri Elek, Demény Lajos, Egyed Ákos és tanítványaik személyében. A hetvenes években a helytörténeti kutatásokban vagy a falukutatásban, művelődéstörténetben is egy nagyon erős közösségkutatás, társadalomtörténeti irányultság alakult ki. (Itt különösen fontosnak tartja a hozzászóló a Demény Lajos kidolgozta nemzetiségtörténeti programot és a *Korunk* művelődés illetve iskolatörténeti ankétjait.) Az erdélyi magyar történészkörök a korszak uralkodó hivatalos szellemiségével szemben egyértelműen a természetes fejlődés, a folyamatokba való be nem avatkozás értékeit mutatták be és közvetítették. 1990 után az addigi történészközösség megbomlott (Emlékkönyvek), és az addig meglévő társadalomtörténeti irányultság más tudományágakban pl. a néprajztudományban sokkal jobban előtérbe került, mint a történelemtudományban.

Az *intézményesülésről* szólva, két intézményt említ: az Erdélyi Múzeum-Egyesületet (EME) és a Kolozsvári Magyar Történész Diákok Egyesületét (KOMATE). Az EME-t mindvégig történészek vezették, de igazából Jakó Zsigmond mellett nem volt egy olyan erős személyiség, aki a diákokkal foglalkozott volna, és tudományos programokat tudott volna

elindítani, azt menedzselni. A KOMATE-nél pedig a vezetők fluktuálása miatt és a Történeti Intézet/Kar érdektelensége következtében nem alakult ki egy folyamatos tudományos diákműhely. Ebből adódóan míg a kolozsvári magyarul oktató tanszékek mögött kialakult egy-egy háttérintézmény (Láthatatlan Kollégium, Szabédi Ház, Kriza Társaság, Nyelvi Intézet, Politea, Max Weber Kollégium, Entz Géza Alapítvány), addig Kolozsváron a történészek ezt nem teremtették meg, ha nem számítjuk ilyennek az EME Lakatos utcai műhelyét. (Ez azonban egy szükségszerűen zárt kört jelent.) „Vidéken”, Marosvásárhelyen Pál-Antal Sándor körül, Székelyudvarhelyen pedig Hermann Gusztáv és Róth András (Aeropolis) körül alakult ki egy-egy olyan többnyire fiatalokból álló kör, amely szakmai munkát (helytörténeti kutatásokat) végez. Az eddig megjelent 2-2 kötetükből azonban nem állt össze közös kutatási program, inkább alkalmi írások gyűjteményeiről van szó. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban működő Délkeleti Intézet látványos programokat indított el, de ott sem látni a műhelyet. Az intézményesülés problémájának csak az egyik oldala az infrastruktúra kérdése. Ennél sokkal fontosabbnak tartja a tudományos problémákhoz, értelmezési keretekhez, módszertani feladatokhoz illetve határidőkhöz, rendszeres szakmai megbeszélésekhez, konkrét kéziratokhoz, finanszírozási keretekhez kötött kutatási programok működtetését.

A történészszakmában van egy alapprobléma, amelyik megkülönbözteti a többi társadalomtudománytól, éspedig az, hogy előbb alapkutatásokra van szükség a vizsgálandó anyag feltárása érdekében. Ezzel szemben a modern *programfinanszírozás* mind a globális, mind a nemzeti piacon mielőbbi, kézzelfogható eredményeket vár. A középkorkutatás vagy egy oklevél-regesztázás nem egykönnyen finanszírozható, hisz még olyan haszonnal sem kecsegtetheti a forráselosztó politikusokat, mint a kisebbségkutatás. A hozzászóló hangsúlyozza, hogy a tudástermelés és a tudásszervezés teljesen összekeveredett. Ma már az egyetemisták és a fiatal kutatók körében is sok esetben a sikert a megpályázott anyagiakkal mérik. Egy tudatos intézetszervező kutatóprogram kidolgozása az EME részéről 1993–94 körül abbamaradt, tehát nincsenek kiépítve a finanszírozás csatornáit. Az EME-t önmagáért, múltjáért, hosszú távon eredmények hiányában senki nem finanszírozhatja. Ettől még léteznek nagyon fontos programok: az *Erdélyi Szótörténeti Tár* munkálatai, az *Erdélyi Okmánytár* kiadása, a Király Könyvek feldolgozása, Varga E. Árpádnak statisztikai forráskiadása, András János és Szabó M. Attila egymástól különböző helységnévtár munkálatai, a Magyar Autonóm Tartomány történeti kutatása, a romániai magyar

felsőoktatás intézménytörténeti kutatása és nem utolsósorban a Pallas-Akadémia, a Mentor és a ProPrint könyvkiadó különböző történeti sorozatainak kiadása. A hozzászóló javaslatot tesz olyan erdélyi adatbankra, amelyben hozzáférhetővé lehetne tenni a legfontosabb erdélyi kéziratárak, levéltárak, tematikus forráscsoportok jegyzékeit, különböző bibliográfiákat, biográfiákat, repertóriumokat, kronológiákat, statisztikákat, térképeket. Ez olyan kooperációs felületet teremthetne a szakma legkülönbözőbb szereplői között, amely biztosíthatná a folyamatos kommunikációt, a nyilvános szakmai közélet megteremtését.

A hozzászóló harmadik témája: *a képzés*. Itt sorra veszi a problémákat. 1. Olyan egyetemi struktúrában kell a képzést végrehajtani, amelyik nem kapcsolódik a magyar történetíráshoz. 2. A többi társadalomtudományi képzéshez hasonlóan a leggyengébb pont a módszertani felkészítés. (Ez a XX. század története esetében még pótolható, de az azt megelőző időszak esetében a nyelvtudás, paleográfiai és segédtudományi ismeretek hiányában ez nem megoldható.) 3. Alapvető hiányosság a nyugati nyelvek ismeretének hiánya. (A érdektelenségre példaként hozza fel, hogy a két éve Sapientia Alapítványhoz beadott intenzív nyelvtanfolyamokat sürgető kérésükre még csak választ sem kaptak.) 4. A Babes–Bolyai Egyetemen nemcsak tanárválasztás nincs, ezért a creditrendszer teljesen értelmetlen; nemcsak a magiszteri képzés formális, de szövegolvásás sincs. A diákok szövegértése egyébként is nagyon gyenge. A szövegolvásást azért is fontos volna szorgalmazni, hogy a Romániában általános imagológiai iránnyal szemben a hermeneutikai szemléletet helyezték előtérbe. Ez vezethet el oda, hogy a dekonstruktivista ideológiakritika helyett a valós társadalomtörténeti folyamatok felé irányíthatják a fiatalokat. A szöveget, fogalmakat, jelenségeket ne önmagukba, hanem teljes történeti kontextusba vizsgálják. Pillanatnyilag ezen problémák kezelésére egy szakkollégium keretében lát lehetőséget.

A hozzászólás a *publikációs problémák* felvetésével zárult. Nem ért egyet azzal a KPI által a konferenciára megjelentetett kötet képviselte koncepcióval, hogy az erdélyi tudományosságot, az Erdélyben élők tudományos tevékenységét önmagában mutatják be. Erdélyi problémákról, Erdély történetéről, Románia történetéről, és a romániai magyar kisebbség történetéről beszélhetünk. Problematikus példaként hozza fel, hogy a legfontosabb XIX–XX. századdal foglalkozó munkák nem férnek bele a KPI által képviselt kategóriákba: Pál Jutka székelyföldi városfejlődéssel foglalkozó monográfiája csak románul jelent meg, K. Lengyel Zsolt transzszilvanizmus monográfiája Németországban németül jelent meg, Csíkszeredában

látott napvilágot a szegedi Vincze Gábornak a második világháború utáni romániai magyar kisebbség történetéről szóló alapmunkája stb. Egy másik probléma a publikációk „klasszifikációja”. A hozzászóló Bándi Melissával és Hunyadi Attilával összeállította az Erdély történetére, Románia történetére, a romániai magyar kisebbség történetére vonatkozó, az utóbbi tíz évben megjelent magyar nyelvű publikációk bibliográfiáját. Közel 3000 tételről van szó. Az anyag 80-85%-a népszerűsítő munka. Ha tüzetesebben megnézi, akkor azt látja, hogy a maradék fele erdélyi szerzők munkája. Ha tovább megy: tanulmánykötetek jelennek meg Erdélyben, de alig létezik néhány monográfia és forráskiadvány az utóbbi években. Tehát nincsenek olyan összefoglaló művek, amelyek alap kutatásként végigjárnának egy kérdést. A hozzászóló ebben látja a magyarországi kutatásokhoz viszonyítva a legnagyobb lemaradást.

Fontosnak tarja kimondani, hogy Erdélyben a tudományos munkák jelentős része szerkesztői munka nélkül jelenik meg. Ez abból adódik, hogy kicsik a könyvkiadók, nem tudnak szerkesztőket eltartani. Legalább ilyen súlyos probléma a kritika hiánya. Azzal a törekvéssel szemben, hogy a helytörténeti munkákat külön „szakmai engedélyeztetéshez”, kötelező lektoráláshoz kellene kötni, a hozzászóló a lesújtó kritikát tartja fontosabbnak. A publikációk tekintetében az igazi kitörési pont a kritikai élet megindítása lenne. Elsősorban a fiatalok révén kellene hogy működjék egy ilyen kontroll. Itt nem az a kérdés, hogy van-e erdélyi tudomány, van-e erdélyi magyar tudománypolitika, hanem van-e erdélyi magyar szakmai közélet. De az sem mindegy, hogy ez az utcasarkon folyik, vagy olyan vitákban, ahol tudományos érveket kell egymásnak mondani. Ezt látja az igazi kulcsproblémának.

Vincze Gábor a délelőtti plenáris zárószavai, nevezetesen a Tánczos Vilmos által használt „erdélyi magyar tudósok” terminus kapcsán azt kérdezi, hogy ki számít manapság erdélyi magyar tudósnak. Erdélyi magyar tudós-e például az, aki két éve költözött ki Magyarországra, és ott folytat történelmi kutatásokat Erdély történetéről? Erdélyi magyar tudós-nak tekinthető az, aki mondjuk tizenhat éve telepedett át, és már nem Erdélyben régészkedik? Erdélyi magyar tudós-e az, aki nem tizenhat, hanem huszonkét éve ment ki, vagy az, aki csak itt született, és már kisgyermekkorban áttelepedett?

Marton József körülhatárolhatónak tartja az „erdélyi magyar tudós” fogalmat. Úgy véli, hogy nem azok számítanak erdélyi tudós-nak, akik erdély-

lyi tárgyú témával foglalkoznak, hanem akik személy szerint is kötődnek Erdélyhez. Nem tisztán tudományos kérdésről van itt szó ugyanis, hanem a közösség megmaradásáról és az ennek szolgálatában álló értelmiség felelősségvállalásáról. Eszerint jogos volt Tánczos Vilmos felvezetése, ugyanis a probléma nálunk az, hogy itt megmaradjunk Erdélyben. Sok Erdélyhez kapcsolódó tudományos téma van, amelyek felkapottak ma Magyarországon és máshol is, ezekkel jól lehet érvényesülni a tudományos pályán, de ezeket a kutatókat mégsem kell „erdélyi tudósoknak” tekintenünk.

Egyed Ákos az intézményrendszerrel kapcsolatos felvetés kapcsán elmondja, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek vannak régi hagyományai, amelyek esetleg megnehezítik, hogy egyszerre átváltson. Azokat az intézményeket, amelyek ma vagy holnap alakulnak, nem kötik ilyen régi tradíciók. Csakhogy nem biztos, hogy ezek a hagyományok mind rossz, vannak jók közöttük, amelyeket folytatni kell. [...]

Péter Miklós azt hangsúlyozza, hogy erdélyi magyar tudósok is foglalkozhatnak egyetemes kutatási témákkal. Mint ahogy az erdélyi vagy magyarországi bronzkoros, római koros régész sem foglalkozik magyar témával, az egyháztörténettel foglalkozó református teológus sem foglalkozik kimondottan hazai témával. Ahhoz, hogy valaki Kálvint kutassa, nem kell egyéb, csak valamelyest érteni latinul és ismerni a XVI. századi francia nyelvet. Elmondja, hogy ő fordította le először magyarra Kálvin *Genfi Gyülekezeti Rendtartását*, segítve ezzel az egyháztörténeti kutatómunkát. Az 1995-ös legújabb magyarországi Kálvin *Institutio*-kiadás is az ő bevezető tanulmányával jelent meg, és doktori értekezése is a kálvini igehirdetést taglalja. Végezetül megemlíti, hogy a magyarországi református gimnáziumok tanulói viszont olyan tankönyvből tanulják az egyháztörténetet, amelyeknek egyes fejezeteit erdélyiek írták.

Magyari András a helytörténetírás iránt megnövekedett társadalmi érdeklődésre hívja fel a figyelmet. Elmondja, hogy nemrég Gyergyóban helyi rendezvényeken, például falunapokon tapasztalta, hogy megnőtt a történelem és a minőségi kultúra iránti érdeklődés. A történészeknek válaszolniuk kell erre a kihívásra. [...]

Ósz Sándor-Előd az egyháztörténet-írás gondjait taglalva kiemeli, hogy most, amikor egyre több kiváló forráskiadvány jelenik meg, egyre égetőbb a monografikus munkák hiánya. Az Erdélyi Református Egyház-

kerület történetét lassan száz évvel ezelőtt írták meg, és újabb, átfogó munka azóta nem született. Az új források tükrében időszerű lenne ezt újraírni. [...] Kíváncsinos lenne, hogy a forráskiadványok, és általában a történeti kutatások eredményei ne csak a szakma körében legyenek ismertek, hanem közérthető módon a szélesebb tömegek számára is hozzáférhetővé váljanak. Különösen hangsúlyozott kell legyen ez az egyháztörténet esetében, hiszen mint teológiai tudományágnak csak akkor van létjogosultsága, ha a gyülekezetet is szem előtt tartja. [...] A Kovács András tanulmányában megfogalmazott igénnyel egyetértve, konkrét esetek feltárásával hangsúlyozza, hogy ideje lenne egyházkerületi múzeumokat létrehozni, hiszen műtárgyainknak gyakran nincsen becsületes leltárja sem, és így könnyen elkallódhatnak.

Sipos Gábor az egyetemi képzés hiányosságairól szólva azt nehezményezi, hogy aki ebből a rendszerből kikerül, az eléggé nehezen válhat jó kutatóvá. Lehet, hogy a Sapientia Alapítványnak itt Kolozsváron talán éppen a történelem segédtudományaiból kellene egy kétéves magiszteri tanfolyamot indítania, amint erre voltak is tervek. Az is megoldás lehet, amelyet Bárdi Nándor javasolt egy magánbeszélgetésben, a szakkollégiumok indítása. Abban az esetben, ha az erdélyi történetkutatásnak nem alakulnak ki olyan jó szervezetei, amilyen felé talán elindult a Múzeum-Egyesület kutatóintézete, ahol fiatalabb és idősebb kutatók együtt tudnak dolgozni, és így megvalósulhat a tapasztalat átadása, akkor lényeges lehetőségektől fosztjuk meg magunkat. Szóval, a részben már meglévő intézményes háttérrel kellene tovább erősíteni, kifejleszteni, valóban intézetté tenni. E téren lehetségesnek tartja a Kutatási Programok Intézete és az EME szorosabb együttműködését.

Nem vitatva azt, hogy valóban szükséges a népszerű történetírás, mégis úgy véli, hogy a két műfajt jól el kell választani, akárcsak az egyháztörténetben a gyülekezetnevelő és építő történeti jellegű előadást a szakmonográfiától, a szaktanulmánytól.

Ami a forráskiadványokat illeti, valóban számos olyan levéltári forrás létezik, amelyhez jelen pillanatban román állampolgár könnyebben hozzáfér, és ezeket nekünk erdélyieknek kellene föltárni. Igaza van Bárdi Nándornak, hogy egy általános erdélyi forrásismertetőt kellene összeállítani a sok aprócskából, amelyekből ugyancsak nincsen túl sok. A román állami levéltárak ilyen ismertetőket románul se adnak ki, nemhogy magyarul, de hátha a magyar szakemberek meg tudnák csinálni, hogy végre tudjuk, mit és hol őriznek vagy nem őriznek. Ehhez kapcsolódik

például a KPI-ösztöndíj keretében most zajló munka, a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött kollégiumi könyvtárak RMK-gyűjteményeinek katalogizálása. Hasonló forrásfeltárásokat programszerűen kellene végezni az erdélyi könyvtárakban.

A szerencsére újból megindult forráskiadások terén nagyobb rendet kellene kialakítani. Miután közösen eldöntöttük, hogy a Királyi Könyvektől kezdve a XX. századi anyagig mi élvez prioritást, akkor arra kell koncentrálni. Ehhez azonban ki kell nevelni és persze alkalmazni kell a fiatal szakembereket. A kiadásra kerülő forrásszövegeket még gépiratos állapotukban szakszerkesztőnek kell átnéznie, hogy lehetőleg hibamentes kötetek lássanak nyomdafestéket. Ehhez is szükséges az intézeti keret, az eddigi szaklektorálások (pl. Csáki Árpád–Gazda Enikő kötete vagy Ana Dumitran–Lukács Antal készülő kiadványa) ismeretségi alapon való sultak/valósulnak meg.

Vekov Károly a román történetíráshoz való viszonyulás kérdését veti fel. Úgy véli, hogy a román–magyar viszony javulásának alapfeltétele a történelem revíziója. Román részről mindeddig nem történt meg ez a váltás, az Akadémia is a 10-20 évvel ezelőtti szemléleti alapokon áll, és a régi színvonalon halad tovább. Ennek dacára vannak, akik a megújulást képviselik a román történetírásban. (Itt Lucian Boia, Daniel Barbu nevét említi.) [...]

Feltűnő, hogy az erdélyi magyar történészek a XX. századig hajlandók megírni a történelmünket a régi kitaposott ösvényeken haladva, de a XX. századot már kiadjuk külföldieknek, hogy ők írják meg. Nekünk is szükségünk volna egy kis merészségre, ami a szempontjaink újrafoglalmasában nyilvánulhatna meg.

Pók Attila a nyelvtudás kérdéséhez fűz megjegyzéseket. Több éve tanít különböző formákban amerikai diákokat, és megfigyelte, hogy nagyon sok angol, esetleg német és francia nyelvű szintézis, monográfia és forráskiadás készül az itt folyó rendkívül komoly munkákra alapozódva, csak hogy az ezeket készítőik olykor korlátozott nyelvtudással rendelkeznek. Így készült el sok regionális összehasonlító munka is. Ide csak úgy lehet betörni, ha innen helyből indul a kezdeményezés. Tehát olyan fiatalokat kellene képezni, akik észreveszik ezeket a műveket, jelentkeznek a különböző nemzetközi folyóiratoknál a különböző recenzióikkal, és így beillesztik a nemzetközi körforgásba az itt zajló kutatásokat, szertefoszlata az esetleges téves értelmezéseket.

[...]

Hermann Gusztáv moderátor összefoglalja a szekcióülésen felvetett problémákat – a szakemberképzés nehézségei, különös hangsúllyal a segédtudományok szakembereinek képzésében, a szakirányú nyelvismetre irányuló képzés hiánya, a szakközlemények intézményes kiadásának szervezetlensége, a helyi tudományos műhelyek hiánya, az erdélyi magyar történelemkutatás prioritásainak ki nem jelölt volta – és berekeszti a gyűlést.

A jegyzőkönyvet készítette: *Pánczél Szilamér*

III. Társadalomtudományi szekcióülés

Moderátor: **Bakk Miklós**

[...]

Egyed Péter a tudománytörténeti összefoglaló szerzőjének, Veress Károlynak teljesen igazat ad abban, hogy tíz év távlatában filozófiai megvalósításról beszélni megmosolyogtató dolog, de a konferenciaszervezők, mint egyéb, konkrétabb eredményeket produkáló tudományágakra, a filozófiára is érvényesíteni akarták szempontjaikat. Eredeti eredményeket felmutató hazai filozófusként szeretné viszont megemlíteni a kutatástörténeti tanulmányban mellőzött Bretter Györgyöt, aki a szóban forgó korszakra is hatott, és aki írásaival a világ különböző pontjain mindig rendkívüli elismerést szerzett magának.

Emlékeztet arra, hogy a Pro Philosophia Alapítvány jogelődje 1996-ig a Diotima Baráti Társaság volt, a Kellék-lapok első példányai is mint Diotima-munkafüzetek jelentek meg.

Azt tartja, a filozófiára vonatkozó szkeptikus vélemények a bölcseletnek egy olyan apálykorszakában születtek, amikor ennek a tudománynak csak a reflexiós tevékenység lehetett a feladata, a társadalomtudományok uszályában (a nyolcvanas években Hans-Georg Gadamer véleménye volt ez). Ma már teljesen más a helyzet. Hála a Lukács-iskola néhány tagjának, Heller Ágnesnek, Vajda Mihálynak és Fehér Ferencnek, akik már a nyolcvanas években is segítettek a Kritérium és Korunk keretében folyó kutatást, könyvkiadást megszervezni, az erdélyiek elég korán be tudtak intézményesen kapcsolódni a magyarországi tudományos életbe, továbbá el tudták kezdeni az oktatás- és tudományszervezést. Ma már Párizs-

ban, Rómában, Triesztben is számon tartják az erdélyi eredményeket, szaporodnak a kiadványok is.

Gál László két dologra szeretné hozzászólásában felhívni a figyelmet. A nyolcvanas években többen foglalkoztak tudományfilozófiával, mintegy menekülésképpen az ideológiától. A referátumkészítő megkezdett a Bukarestben megtartott 16. tudománytörténeti világkongresszusról, melyen hozzászóló is részt vett. Gál szerint a tudományfilozófia művelésének folytatódnia kellett volna a kilencvenes években is, és ennek a törekvésnek a hiányát is meg kellett volna említeni a referátumban. Úgy véli, az egyetlen tudományfilozófiai mű az utóbbi évtizedben Veress Károlynak most, a konferencián bemutatott szövege. A logikával kapcsolatban megjegyzné, hogy Erdélyben e tudományág művelését ő kezdte el újra – közvetlen elődje Böhm Károly volt –, s egy olyan kutatási módszert fejlesztett ki, melynek révén maga köré gyűjtve néhány diákot, iskolát szeretne teremteni.

Juhász Tamás a teológia tudományos besorolása körüli bizonytalanság taglalásával kezdi hozzászólását, a konferencia meghívójára utalva, mely a református teológiát a társadalom-, míg a katolikus teológiát a történettudományok közé iktatta.

Megjegyzi, hogy a református teológia aránylag szerencsés helyzetben van, hiszen a kommunizmus alatt is folyamatosan működő felsőoktatási intézmény lévén, sikerült folytonosságát megőriznie, így művelői publikálni nem nagyon publikálhattak ugyan, ám a fióknak rengeteget dolgoztak.

Reflektálva a filozófiai dolgozatokra megjegyzi, hogy meglepődött azon a kijelentésen, miszerint a marxista ideológián nevelkedett és annak vonalán működött filozófiaoktatók most igyekeznek átképezni magukat, új irányt, új helyet találni. Kíváncsi, tényleg létezik-e ez a marxista filozófiától megszabadult kutatógárda, ha igen, szeretné felvenni velük a kapcsolatot.

A konklúziókra térve három olyan területet említ, amely nemcsak a gyakorló teológia szempontjából fontos, hanem az erdélyi egyetemes tudományosság szempontjából is. Az első a forráskutatás; elég sok teológiai szerző foglalkozik az Ó- és Újtestamentum írásaival, illetve azok korának történeti dokumentumaival, jóval többen tudnak héberül, arámul, szírül, görögül, mint a nagy elődök korában, a két világháború között. A második a dogmatörténet: az 1500 éve vagy annál régebben élt keresztény szerzőknek eredetiben való olvasására, tudományos feldolgozására szintén van néhány kutatónk. A harmadik terület a protestáns egyháztör-

ténet, több műhellyel számolhatunk, számos forráskiadvány jelent meg, vagy van tervbe véve.

Újabb, ugyancsak figyelemre méltó ágazatba azok a vizsgálódások tartoznak, melyek elsősorban gyakorlati teológiai igénnyel lépnek föl, de emellett erkölccstanival és hittanival is, ilyen például a csoporttervezési, csoportdinamikai módszereket alkalmazó egyháztan vagy a kommunikációelmélet, amely az igehirdetés tanában, de a pedagógiában is megjelenik. A kilencvenes évektől az erkölccstanban új téma az állam és az egyház kapcsolata.

További fontos tárgykörként a hermeneutikai kutatásokat jelöli meg, kiemelve a Jézus-kutatások néhány jelesebb képviselőjét: Geréb Zsoltot, Czire Szabolcsot, legkivált azonban Kozma Zsoltot, akinek Példázat-magyarázatait a kilencvenes évek legnagyobb jelentőségű vállalkozásának tartja e témában.

Befejezésül egy szólásmondással élve szeretné sugallni, hogy népszerűsítő munkák helyett inkább reflexiós művekre volna szükség: „Ha kevésbé bonyolult volna az emberi agy, talán meg lehetne ismerni. Akkor viszont mi volnánk olyan egyszerűek, hogy nem tudnánk megismerni”.

Bakk Miklós megjegyzi, már csak azért is jó választás volt a filozófiához kapcsolni a teológiát, mivel máris kirajzolódik egy közös vonásuk: a hermeneutikai kutatások előretörése.

Minthogy a protestáns teológiai referátumra nincs észrevétel, átadja a szót Roth Endre professzor úrnak.

Roth Endre a tanulmányában érintett néhány problémára akar visszatérni hozzászólásában.

Az első probléma a tárgy meghatározása, hiszen egyfelől nagymérvű átfedések tapasztalhatók, másfelől különféle elhatárolódások történnek, például a szociológia és a szociográfia között, melyeket gyakran összetévesztenek, bár az egyik empirikus kutatást, a másik irodalmi leírást nyújt.

A szintén megválaszolandó második kérdés az, hogy miért is foglal el a tanulmányban olyan nagy helyet az előtörténet. Véleménye szerint nem lehet a mai helyzetet megérteni az 1989 előtti állapotok ismerete nélkül. A korszak két részre osztható: a két világháború közötti szakaszra (mikor még e tudományág önálló kutatási bázissal, saját intézményekkel nem rendelkezett), valamint az 1945–1989-ig közötti periódusra, melynek feladata lett volna e saját intézményrendszer kiépítése. Az új intézményrendszer kialakítása 89 után részben megtörtént, van magyar szociológusképzés, viszont még mindig nincs önálló kutatóintézet, nincs

szakfolyóirat magyar nyelven, ezek nélkül viszont nem tekinthető befejezettnek a szakszerűsödés folyamata.

Roth Endre utoljára a tanulmány szerkezetéről szól. Számot ad arról a kritériumról, melynek alapján megszűrte a tanulmányába felvett szerzőket. Csak az a szerző kerülhetett bele áttekintésébe, akinek könyv formában megjelent műve van, ebből következőleg számos fiatalabb kolléga kimaradt a felsorolásból. Véleménye szerint a kiegészítésre az adhatna alkalmat, ha a szóban forgó pályatársak kötetbe gyűjtenék cikkeiket, tanulmányaikat.

Bakk Miklós megköszöni a felszólalást, és a kiegészítés jegyében átadja a mikrofont Magyarai Tivadarnak, aki a témáról szóló korreferátum szerzője.

Magyarai Tivadar sajnálatosnak minősíti azt, hogy a kiegészítések külön kötetben jelennek meg, hisz a pontosításoknak általában csak akkor van hasznuk, ha az eredeti szöveggel párhuzamosan olvashatók. Ktart azon véleménye mellett, miszerint hibás volt a tanár úr által alkalmazott szerkesztési kritérium, mindezek mellett megköszöni a tanár úr munkáját, és felajánlja a fiatal kutatók további közreműködését.

Veress Valér kezdetnek a társadalomtudományok interdiszciplináris jellegét domborítja ki hozzászólásában, majd elmondja, hogy szerinte nemcsak a szociológiai, hanem valamennyi referátumból hiányzik a külföldi, de legalább a magyarországi szakfolyóiratok szemlézése. Persze ennek hozzáférhetőségi akadályai voltak. Mindenképpen gratulál a szerzőknek, mert sok mindent megtudott tanulmányaikból, de úgy véli, hogy a készülő kiegészítő kötetet alaposabban kellene előkészíteni.

Neményi Ágnes hozzászólásában az erdélyi szociológiai kutatás hiányosságaira igyekszik rámutatni. Először is az alapkutatásokat hiányolja, és megpróbálja tisztázni az alapkutatás fogalmát. A rendszerváltásra következő nagy folyamatokat tekinti e kutatás tárgyának, amilyen például a társadalmi tulajdonról a magántulajdonra való áttérés, valamint mindaz, amit e folyamatok a társadalomból kiváltak.

Az, hogy ezek a kutatások még nem kezdődtek el, az intézményesítés elmaradásának tudható be. Annak ellenére, hogy van egyetem, és létrejött néhány kisebb műhely is, ezek a kutatások mozaikszerűek, az egyetem nem elégséges összehangolásukra. Hangsúlyozni szeretné, hogy a szociológiában a csoportmunka az igazán eredményes, és valamilyen módon

szükséges lenne a nagy témákban akár interdiszciplináris kutatásokat indítani. Reménykedik abban, hogy ez pályázatok útján lehetővé váljék.

Néhány új kutatási téma felvetésével fejezi be hozzászólását: falusi lakosság, oktatás, hátrányos helyzetűek, szegénység. Tudatában van annak, hogy e témákhoz nyúlni nagyon nehéz, nemegyszer saját statisztikákat kell készíteni, mivel a meglévők nem helytállóak.

Dományi Mária Neményi Ágnes gondolatait szövi tovább, elmondva: a legutóbbi akadémiai közgyűlésen úgy találták, hogy a társadalomtudományok nagyon lemaradtak a természettudományokhoz képest.

Az előző akadémiai vezetőségnek szándékában állt, hogy növelje az Akadémia társadalomtudományi osztályainak számát. Ennek a tagság annak idején ellenállt, viszont úgy tűnik, az új elnök folytatja ebben a vonatkozásban Glatz Ferenc kezdeményezését; legelső megnyilatkozásainak egyikében utalt a társadalomtudományok felkarolásának szükségességére.

Bakk Miklós az elhangzottakhoz hozzáfűzi, hogy e tudománytörténeti vállalkozás, melynek a jelenlevők cselekvő részesei, főként arra irányul, hogy összefoglalva az elmúlt 12 év eredményeit, alapot teremtsen bizonyos stratégiák, prioritások, irányok kijelöléséhez az erdélyi magyar tudományosság számára.

Felkéri Salat Leventét, számoljon be a politikatudomány állásáról.

Salat Levente az idő rövidege miatt csak négy tárgycsoporttal kíván foglalkozni, ezek: a politikatudományok teljesítményeit összefoglaló dolgozat keletkezéstörténete, néhány dilemma a tárgy meghatározása körül, néhány tartalmi kérdés, végül a tanulságok.

Fontosnak tartja a keletkezéstörténettel kapcsolatban, hogy a tanulmányt, tájainkon rendhagyó módon, hat szerző jegyzi. A KPI több szakembert is megkeresett, s miután mindannyian belátták, hogy erejüket meghaladja a feladat, közösen szánták el magukat e kísérletre, mely attól külön érdekes, hogy a hat szerző nem pendül egy húron a politikai meggyőződés tekintetében. Külön figyelemre méltó, hogy e vállalkozás sikert aratott egy olyan társadalomban, melyben nincsenek szilárd hagyományai a vitakultúrának, konszenzuskészségnek. Tartalmi vonatkozásban természetesen árnyoldalai is voltak a közös munkának.

Ami a dilemmákat illeti, a legnagyobb fejtörést az okozta, hogy a kisebbségi közösségben a politika értelemszerűen nagyobb jelentőséggel bír, mint egy jól elrendezett társadalomban, így a publikációk igen nagy

százaléka kapcsolódik a kisebbségi közösség túlélési gondjaihoz (nyelv- és jogharc, identitás, kapcsolat az anyaországgal, etnikumközi viszonyok stb.). Ezzel szembesülve két lehetőség közül kellett választania a szerzői kollektívának: vagy számot ad a romániai magyar nyilvánosság minden olyan termékéről, amely valamilyen módon a kollektív érdekartikulációhoz kötődik (extenzív változat), vagy a tudományosság Nyugaton elterjedt szabványai szerint szűkíti le vizsgálódásainak körét (intenzív változat). Természetesen az első változat mellett döntöttek, ebből fakadóan azonban eleve két hátránnyal kellett számolniuk: kimeríthetetlenként kellett a tárgyat definiálni, azonkívül a hat szerző mindegyikének külön preferenciái voltak.

A szerzői kollektíva másik nagy dilemmája az volt: hogyan kezeljék az innen kivándoroltak tolla alól külföldön kikerült, de a romániai magyar valóságra vonatkozó dolgozatokat. Végül a kritérium a romániai illetőség és a hazai publikálás lett – a dolgozat így is éppen eléggé terebélyesre kerekedett.

Tartalmiakra nézve a munkaközösség megpróbált a kötöttségek és korlátok dacára valamiféle módszertant kialakítani; végül is két nagy tárgykör szerint rendezték az anyagot. Áttekintették egyrészt a műhelyeket (RMDSZ Politikai Főcsoport, Magyar Kisebbség szerzői köre, KAM Regionális és Antropológiai Munkacsoport, Szórvány Alapítvány, egyszemélyes műhelyek), másrészt a vitákat (státustörvény-, civiltársadalom-, szórványkérdésvita). Az egyes fejezetek többnyire adatközpontúak, nem értékelnek, csak a fontosabb állásfoglalásokat, szerzőket veszik számba. A lektori véleményezés alapján a szerzőcsoport kiegészíteni készül e jelentést, és egy önálló kiadványban szeretné az új változatot megjelentetni.

A hozzászóló megjegyzi, hogy az erdélyi politikatudomány egyik legfőbb gondja az, hogy milyen kapcsolatot alakítson ki a magyarországi, illetve a román politológiával. Véleménye szerint Tonk rektor úrnak a bevezető előadásban megfogalmazott tétele a romániai magyar tudományosság integrációs perspektíváiról, amelyek kizárólag az anyaországi lehetőségekkel számolnak, a politikatudomány szempontjából föltöbb problematikus. Az a tény, hogy mind a közgondolkodás, mind a politikai érdekképviselet lényeges kérdéseket eleve megválaszoltakként kezel, nagyjából az eddigi politológiai gyakorlat rovására írható. Hogy a romániai magyar politológia ki tudja-e alakítani saját identitását, jórészt attól függ, hogy a terület szakértői képesek lesznek-e megfelelően tematizálni a kisebbségi lét bizonyos kérdéseit, és hogy megfelelő módon tudják-e

alakítani kapcsolataikat egyrészt az anyaországi, másrészt a romániai szakmai műhelyekkel.

Bakk Miklós méltányolja, hogy az elhangzott ismertető azt vetette fel, ami mind a tárgy meghatározásában, mind a tanulmány elkészítésében igazán problematikus volt, és felkéri hozzászólásra a még jelenlevő három szerzőt.

Veres Valér elnézést kér Magyar Tivadartól, hogy észrevételeit nem hasznosították a tanulmányban. Ez részint a társadalomtudományok közötti említett átfedésekből következett, részint a szerzői kollektívának abból az elgondolásából, hogy a kiegészítéseket egy újabb kötetben teszi közzé. Ezek az „apróságok” is jelzik: az erdélyi magyar tudomány egyik legfontosabb integrációs feladata: önmaga integrálása.

Magyar Tivadar az előbbi hozzászólás magyarázatául elmondja, hogy a politológusok a szociológusokat is megkérdezték politikummal foglalkozó kutatásaik felől, s ezeket az értesítéseket belefoglalták tanulmányukba. Megköszöni, hogy ily módon őket is felvették a „csoportképbe”.

Bakk Miklós azt feleli, hogy ez nagyon természetes együttműködés volt, hisz két olyan diszciplína közt történt, melynek határterületei vannak.

A moderátor átvezeti a beszélgetést a közgazdaságtudományra, melyre fontos feladatok várnak egy átalakuló tulajdonviszonyú világban.

Kerekes Jenő felfedi, hogy tanulmányának tulajdonképpen közgazdaságtudományról és jogról kellett volna szólnia, de a jogot kihagyta, egyrészt mert későn kapta a felkérést, másrészt mivel e szakterület jóval rosszabb helyzetben van és volt e tíz év folyamán, mint a közgazdaságtan. Tanulmányának e hiányát szeretné most ebben a kis előadásban pótolni.

Kifejti álláspontját, miszerint a kilencvenes évek a jogban is hoztak eredményt, ha keveset is. Megjelent egypár magyar nyelvű jegyzet belső használatra Mócsi László és Balog András tollából, még amikor működött a jogászszekció a Partiumi Egyetemen, elkészült továbbá Balog András – főként anyagi okokból kiadatlanul maradt – román–magyar és magyar–román jogi szótára. Megemlíti Demény Pál ismertető tanulmányát a telekkönyvi rendtartásról.

A jogi kutatások sorában fontos helyett foglal el a szónok szerint egyes honatyák munkássága. Frunda György szenátor például kisebbségi

jogi problémákra szakosodott, Varga Attila pedig az európai integrációhoz oly nélkülözhetetlen jogharmonizáció kérdését tanulmányozza, s egyik előadása egy RMKT-füzetben meg is jelent.

Hozzászólásának a közgazdaságtudományról szóló részében főként a magyar nyelvű tudományos kutatás szervezeti, intézményi gondjaira összpontosít. Mivel 2000-ig nem volt magyar nyelvű képzés az egyetemen, a közgazdasági kutatást nagyrészt partizánmódra, ötletszerűen végezték. Most, hogy van már magyar tagozat a BBTE-n, és Csíkszeredában is beindult a közgazdászképzés, a nagyváradi protestáns egyetemen meg folytatódik, eljött az ideje, hogy az intézményes keret megteremtésével véget vessenek a partizánkodásnak. Érzése szerint jelenleg a legjobb intézményi kerettel a – német, svéd és angol mintájú – kutatóintézetek szolgálhatnának, mivel a tudományos kutatások megszervezésére is hivatott tanszékek az elmúlt időszakban erre alkalmatlannak bizonyultak. Szorgalmazza a Sapientia és az EME hatékonyabb együttműködését e feladat megoldásában.

A kutatás ügyének előmozdítása érdekében javasolja, hogy a külföldi segítségek egy részét, például a magyar kormány által tervbe vett „itthontartó” kiegészítő fizetés összegét fordítsák inkább a kutatók ösztönzésére. Másik javaslata az egyetemisták által betölthető ún. díjtalan gyakornoki állás visszahozása, mivel ez mind a tanárok, mind a kutatók utánpótlását megkönnyítené.

Neményi Ágnes közbeveti, hogy létezett valamikor, és öt évig működött egy *Pulzus* című közgazdasági folyóirat.

Kisvállalkozó hozzászóló véleménye szerint többet kellene foglalkozni a kis- és középvállalkozások kérdésével, tudományos kutatásokat kellene végezni ilyen témával. Két érvet hoz fel emellett. Az objektív érv: a magyarság megmaradásához itt Erdélyben szükséges, hogy gyarapodjon mind lelkiekben, mind anyagiakban. Az anyagi gyarapodáshoz viszont az kell, hogy a jórészt kis- és középvállalkozókból alakuló magyar középosztály minél jobban megizmosodjék. A szubjektív érv: gazdasági témával meghirdetett előadására Kolozsváron csupán hatan voltak kíváncsiak, Marosvásárhelyen pedig senki sem, amiből a hozzászóló arra következtet, hogy sajnos nincsen nálunk gazdasági kultúra, a vállalkozókat sem érdekli a gazdaságelmélet. Javasolja a gazdasági kultúra tantárgy bevezetését a magyar magánegyetemeken, valamint ilyen témájú kézikönyv megírását.

Horváth Gyula meglegedését fejezi ki afölött, hogy a magyar közgazdasági szakmunkák egyötöde a regionális és vidékfejlesztési kutatás témakörében készült. Sajnos a magyar diszciplínávitában ezt az új tudományágat még nem sikerült önállóként elfogadtatni.

Elismeréssel szól az eddigi eredményekről, a Székelyföld monográfiáját író tizenkét szakember munkájáról, mely egy regionális fejlesztési stratégia tudományos alapjává válhat. Megemlíti azt a tíz kolozsvári, csíkszeredai és udvarhelyi kutatót, aki idén kezdte meg doktorátusi tanulmányait a pécsi tudományegyetemen. A magyarországi gazdaságstratégiának egyik eleméül szolgálhat e munkák s általában az erdélyi tudományos eredmények integrálása. Nem közvetlen anyagi támogatással kell hogy kecsegtesse ez a stratégia az erdélyi tudományosságot, hanem olyan tudományfejlesztéssel, amely felöleli az erdélyi tudományos műhelyeket is. Ehhez a fejlesztési programhoz igazodnának aztán a kutatásfinanszírozási tervek. [...]

Bakk Miklós méltatja a két utóbbi hozzászólást, majd felkéri Fodor Lászlót, hogy mutassa be összefoglaló tanulmányát a neveléstudomány eredményeiről.

Fodor László mindenekelőtt a neveléstudományt, illetve a neveléstudományi kutatásokat az új évszázad kezdetén érő kihívásokról óhajt értekezni.

Egy számos gondot okozó kihívást abban állapít meg, hogy a pedagógiának saját törvényszerűségek hiányában kell normativitását érvényesítenie. Tudniillik a neveléstudomány rendelkezik ugyan jól körülhatárolt kutatási területtel (amely természetesen a legtágabb értelemben vett nevelés mint extrém komplex és kivételesen jelentős szociális tevékenység), illetve ehhez tartozó tudományos vizsgálódási apparátussal, a gyakorlat számára mégsem képes törvényszerűségeket feltárni (nyilván a nevelés alanyainak páratlansága, a nevelési tevékenység egyedisége, fokozott dinamikája és sztochasztikus jellege miatt), ennek ellenére a gyakorlati tapasztalat és a kutatási eredmények alapján kidolgozott normákból, szabályokból és alapelvekből következő preszkriptív tézisekkel, valamint előírásokkal és követelményekkel többé-kevésbé sikeresen szabályozza az intézményes oktatási-nevelési gyakorlatot. Egy másik kihívás véleménye szerint abban a körülményben rejlik, hogy a neveléstudománynak (más tudományoktól eltérően) mindig a pillanatnyilag fennálló társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági helyzet függvényében, a hivatalos filozófiák, a divatos pszichológiák vagy a domináns ideológiák

alapján kell vizsgálnia a pedagógiai valóság tényeit és jelenségeit. Harmadsorban egy olyan kihívásra tesz utalást, amely arra az egyértelmű tényre vonatkozik, hogy a neveléstudományi kutatás (éppen a tudomány fiatalságából, széles ívű interdiszciplináris jellegéből és mind ez idáig befejezetlen állapotából, illetve episztemikus éretlenségéből kifolyólag) globális szintézisek nélkül folyik, olyan átfogó háló vagy koordinátarendszer hiányában, amely egybefogná, harmonizálná és integrálná a különböző vizsgálódási adatokat, a gyors ütemben halmozódó kutatási eredményeket.

Rendkívül lényegesnek ítéli meg azt, hogy az erdélyi tudományos pedagógiai közélet tulajdonképpen most kezd újraéledni.

Köszönetét fejezi ki a Sapientianak a találkozási és helyzetismertetési lehetőségért, továbbá azért, hogy az erdélyi magyar tudományos kutatás problémáját objektív vizsgálódás és elemző vita tárgyává tette.

Osztja azt a véleményt, hogy napjainkban, az erdélyi tudományos kutatások kezdeti fellendülésének korában sokkal fontosabb itthon közölni, magyarul, mint külföldön, esetleg idegen nyelven.

Bakk Miklós felhívja az egybegyűlteket, próbálják meg összegezni az utolsó öt percben az itt társadalomtudományoknak nevezett diszciplínák történeti áttekintéséből adódó tanulságokat. Ő maga három dolgot emelne ki, az első az intézményi háttér fogyatékos volta, a második a határterületek kérdésének tisztázatlansága, a harmadik a stratégiák kidolgozásának elodázhatalansága, illetve a hiányukból fakadó károk tudatosítása.

Kerekes Jenő hozzáteszi, hogy az anyagi alap hiánya is súlyos gond.

Neményi Ágnes az anyagi gondok enyhítésére indítványozza, próbáljanak elnyerni minél több pályadíjat, nemcsak magyarországi, de nyugat-európai pénzeket is, hozzátéve, hogy bár az ottani követelmények szigorúbbak, a nyugati pályázati rendszerbe való bekapcsolódásért tett erőfeszítések mind szakmai, mind anyagi szempontból busásan megtérülnek. Javasolja, hogy a Sapientia is vegyen részt e pályázati lehetőségek népszerűsítésében.

Roth Endre véleménye szerint a Bakk Miklós által említett három probléma tulajdonképpen egyre megy vissza, a saját intézményrendszer kialakításának szükségességére, mivel az egyéni stratégiák csakis intézményes keretben ötvöződhetnek általános stratégiává, s az összehangolt

tudományközi kutatás is csak intézetben belül valósítható meg hatékonyan. Önálló intézményrendszerben az anyagi problémákat is könnyebben lehetne kezelni.

Kerekes Jenő fölteszi a kérdést: vajon a minden fakultáson tapasztalható tankönyvhiány nem alapvető gondja-e az egyetemi oktatásnak?

Szabó Csaba István fölidézi, amit a délelőtti ülésen hallott az utánpótlási gondokról, a falusi tehetségkutatásról, a falusi diákok esélyegyenlőtlen-ségéről. Szeretné tudni, milyen tervek születtek a visszasságok leküzdésére.

Bakk Miklós örömmel nyugtázza, hogy e vitadélután kérdésekkel kezdődött és kérdésekkel fejeződik be. Megköszöni az előadónak előadásaikat, a kérdezőknek kérdéseiket, mindenki másnak pedig a részvételt és a türelmet.

A jegyzőkönyvet készítette: *Lázok Klára*

IV. Természettudományi szekcióülés

Moderátor: **Kása Zoltán**

Kása Zoltán moderátor Nagy László délelőtti előadására hivatkozva megismétli, hogy az 1990 és 2001 közti erdélyi magyar természettudományi kutatásokról hét dolgozat készült. Fölkéri a szerzőket szempontjaik ismertetésére. A hallgatóságtól kritikai észrevételeket vár.

A szerző-moderátor **Kása Zoltán** a Kolumbán József és a maga nevében közli, hogy munkájukban nem értékelték, hanem tényeket tártak elő, a hivatkozásokban külföldön és belföldön megjelent cikkeket tüntettek föl. Javasolja az egybegyűlteknél, hogy beszélgessenek az erdélyi magyar tudományosságról, arról, hogy kit tartanak, mondjuk, erdélyi magyar matematikusnak vagy informatikusnak. Vitatható és vitatandó ugyanis, hogy erdélyi magyar tudósna tekinthető-e olyasvalaki, aki sohasem publikált magyar nyelven, vagy aki más nemzetiségű, de tanít és ír magyarul. A szerzőpáros a tanulmány megszerkesztésekor ilyen esetekben az illető kolléga önminősítését tekintette mérvadónak. Kása további beszédtemául ajánlja a magyarországi vagy más külföldi kutatókkal fenntartott kapcsot.

latokat, a tudomány és a tudománytörténet közötti összefüggést, valamint azt a kérdést, hogy érdemes-e foglalkozni tudománytörténettel egyáltalán.

Kolumbán József arra nézve, hogy mit értünk erdélyi magyar tudományosságon, kifejti véleményét, miszerint nincs román vagy magyar tudományosság, de a tudományos kutatásnak igenis vannak nemzeti vonásai, és ilyen értelemben fontos az, amit erdélyi magyar tudósok hoznak létre.

Vofkori László megkérdezi, honnan merítették értesítéseiket a tanulmányok szerzői, kellő forrásanyag állt-e rendelkezésükre. Mert ő elégedetlen azzal, ahogyan munkásságát bemutatták. [...]

Kása Zoltán közli, hogy Kolumbán József meg ő maguktól a pályatársaktól gyűjtötték be a tevékenységükre vonatkozó adatokat, ezenkívül a világhálóról tájékozódott.

Nagy László, a fizikáról szóló dolgozat írója elmondja, abból az alapfeltételezésből indult ki, hogy az erdélyi magyar fizikai kutatások központja Kolozsvár, így az egyetemen tanító kollégáktól elkérte publikációikat (nem a publikációk jegyzékét!) és – a szerzők véleményét is figyelembe véve – kiválogatta belőlük a legszámottevőbbeket. Az egyetemen kívül vagy más helységben dolgozó kutatóktól (például a temesvári Vékás Lászlótól) ugyancsak megkérte publikációikat, de mivel legtöbb helyről nem kapott választ, más forrásokat is felhasznált, például az Internetet.

Majdik Kornélia arról beszél, hogy jóllehet ő maga inkább a vegyész-mérnökök munkásságát, míg szerzőtársa, Kékedy-Nagy László a vegyészeket vizsgálta, végül mégse választották szét a két tevékenységet. Meghánytákvetették, hogy szerepeltessék-e dolgozatukban a bukaresti kollégát, és úgy döntöttek, hogy szerepeltetik. Beismeri, hogy nem tartja kimerítőnek a tanulmányt.

Kékedy-Nagy László tájékoztatja a hallgatóságot, hogy körlevél nyomán gyűjtötte az anyagot, de a visszajelzések nem voltak kielégítőek, így a tanulmányban mindössze tizenkét-tizenhárom vegyész tevékenységét ismertetethette.

Sebők Péter az agrárkutatásról szólva elmondja, hogy az Agráregyetemen dolgozó kutatók tevékenysége mellett jelentősek a kísérleti állomáso-

kon végzett kutatások is, ám ezek feltérképezése még nem történt meg. Javasolja a faluhelyen folyó alkalmazott kutatások szervezett, anyagilag támogatott, intézményes felmérését, olyan testület létrehozását, amely kidolgozná e vizsgálódás stratégiáját, programját, módszertanát, egyszersmind pályázatok kiírásával támogatná magát a tájjellegű, vidékfejlesztési kutatómunkát. E tekintetben is számít a Sapientia Alapítványra. [...]

Nagy-Tóth Ferenc felpanaszolja, hogy tanulmányából kimaradt a mottó, amely azt hirdeti, hogy a tudomány eredményeiben nemzetközi, a tudományművelés pedig lehet nemzetek feletti, kozmopolita, globalizáló, lehet elsajátító, beolvasztó, asszimiláló, de lehet megtartó, nyelv- és hagyományőrző erő is. Mert a tudománynak nemzeti karaktere is van. [...] Saját adatgyűjtése és adatfeldolgozása kapcsán leszögezi, hogy felel mindazért, amit leírt, de nem tartozik felelősséggel senkinek, legfeljebb bocsánatot kér azoktól, akiket kihagyott vagy akiről megfeledkezett. A Romániában megjelent közleményekre alapozott, de figyelembe vette az anyaországi publikációkat is, ezenkívül kérdőíveket szerkesztett, és a szerzőtárssal, Fodorpataki Lászlóval szétküldte őket.

Benedek József elmondja, hogy az információszerzés alapjául a kért szakmai önéletrajzokat és publikációs listákat használta, illetve a Sapientianál hozzáférhető ilyen jellegű dokumentumokat azok esetében, akiket nem keresett meg személyesen. Mivel kutatástörténeti tanulmányt írt, nem jöttek számításba az oktatásra vagy a tudományra általánosságban vonatkozó forrásanyagok: egyetemi jegyzetek, tudománynépszerűsítő cikkek, turisztikai kalauzok, olyan egyéb jellegű közlemények, melyek nem a tudományos kutatást szolgálták. Ami a publikációs listákból kimaradt, az kimaradt a tanulmányból is.

Wanek Ferenc számára a tanulmány olyan felmérést jelentett, amelyből egyetlen kutató sem hiányozhat; megkülönböztetést csak a munka mennyiségének és minőségének érzékeltetésével tett. Három forráshoz folyamodott: a Romániában publikált földtani irodalom; a felhívó levélre érkezett (elenyésző számú) válasz; a geológia egykori központjaiban (földtani intézet, területi kutató és feltáró intézet, földtani múzeum, egyetem) működött személyektől származó információk. A forrásanyag feldolgozásában szakmai és erkölcsi megfontolások vezérelték.

Nagy László hozzáfűzi, hogy a földtani tanulmány volt a legkimerítőbb.

Mócsy Ildikó elmondja, hogy az EME névsorát, az EMT kongresszus-anyagát és a Debrecenben megjelent *Magyar tudományosság külföldön* című könyvet vette alapul, azután felhívó leveleket és kérdőíveket küldött szét e-mailen, és a beérkezett válaszokra támaszkodva állította össze a tanulmányt.

Lovas István akadémikus, a Debreceni Egyetem Elméleti Fizika Tanszékének professzora elnézést kér amiatt, hogy kívülállóként is hangot ad véleményének. Ő úgy gondolja, hogy az Erdélyből elszármazott kutatóknak is helyük van az erdélyi tudományosságban, nagyon sokat segíthetnek az itthoniaknak, és az eredmények összefoglalásakor sem lehet mellőzni őket.

Wanek Ferenc megjegyzi, hogy ő ugyan Erdély geológiájára szorítkozott, de az elszármazottak idevágó publikációit is figyelembe vette.

Kása Zoltán kifejti: mindezek a mérlegelések és nézetkülönbségek arra vezethetők vissza, hogy a kutatástörténeti tanulmány megírására vonatkozó felkérés nem volt elég világos. Ő szerzőtársával mindenkit felsorolt, aki 1990 és 2001 között Erdélyben matematikával foglalkozott, anélkül, hogy minden publikációra hivatkoztak volna. Szerinte az a tétel is vitatható, hogy az erdélyi magyar tudományosság Kolozsvár központú.

Vallasek István két délelőtti előadás, a Nagy Lászlóé és a Brassai Zoltáné között von párhuzamot. Az előbbit túlságosan Kolozsvár-centrikusnak és egyetemcentrikusnak, de saját mértékével mérve jónak találja. Sajnálatos módon sokan annak ellenére is kimaradtak a felsorolásból, hogy munkásságuk a szerző által felvállalt, nemzetközileg értékelhető színvonalat elérte. Az utóbbiról azt mondja, hogy igen terjedelmes és részletező, viszont pozitív diszkriminációt alkalmazott, mindenkit megemléített, aki az orvostudományok területén tevékenykedett. Hézagosságnak tartja az interdiszciplináris területek (műszaki fizika, alkalmazott fizika, energetika, elektronika, elektrotechnika, anyagtudomány) ismertetését, itt említés nélkül maradt mintegy húsz kutató. A harmadik, kiegészítő kötetben szerinte foglalkozni kellene azokkal a temesvári, marosvásárhelyi, brassyói, bukaresti magyar fizikusokkal is, akik az iparban, a termelésben hoztak létre műszaki újításokat.

Nagy-Tóth Ferenc úgy látja, hogy a román nyelven közlő kutatók nem tartoznak a magyar tudományosság körébe.

Bíró László Péter, az MTA – Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Kutatóintézetének kutatója a találkozót és az áttekintéseket hasznosnak ítéli, a tizenkét évi időtartamot ellenben túlságosan hosszúnak, mondván, hogy a magyarországi és nyugati kutatóintézetekben rendszerint évi mérleget készítenek. A Sapientia Alapítványnak is az évi mérlegkészítést ajánlja, továbbá azt, hogy csináltasson tudományágazonként elektronikus levelezőlistát.

Pándi Gábor is szükségesnek tartja a harmadik kötetet, de nem feltétlenül az első két kötet befejezéseként. A könyv szerkesztőihez intézett kérdése az, hogy a véleményezések mennyiben befolyásolták a végső megszöveget.

Muzsnay Csaba öt évben szabná meg az áttekintési időt. Hiányolja a kötet elejéről a történeti bevezetést. Szóvá teszi, hogy a kémiai dolgozat hallgat a TDK anyagairól és szerzőiről, valamint a nemzetközi kapcsolatokról. Felhívja a figyelmet a vegyészeti kutatás magas költségeire s a professzorhiányra a vegyész karon. Javasolja az itt megvitatott dolgozatok és általában a tudományos közlemények jegyzékének közreadását (ez nagy segítség lenne a TDK-ra készülő diákoknak), indítványozza ezenkívül egy természettudományi szakkollégium beindítását a három nagy természet-tudományi ágazatban (fizika, kémia, biológia), főleg ezek interdiszciplináris kapcsolatainak és történetének feltárása céljából.

[...]

Vofkori László bírálja a könyv szerzőit és szerkesztőit a válogatás és minősítés tekintetében. Előfordult, mondja, hogy életművel fölerő könyveket mellőztek, miközben figyelemre méltattak pár oldalas cikkeket. Javasolja, hogy a pótkötetben tárják a nyilvánosság elé, kinek a hibájából maradtak ki a méltatlanul kihagyottak, mert megeshet, hogy huszonöt év múltán már senki sem fog tudni róluk. A tudomány alázatát követel, folytatja Vofkori, a tudomány szentély, ahol tudni kell viselkedni, a tudomány nem több és nem kevesebb, mint a kutatási eredmények számbavétele, feldolgozása, rendszerezése és közzététele. Mindannyiunknak kötelessége egy homokszemmel hozzájárulni nemzeti műveltségünk építéséhez; itt ma többen megtették ezt, de a könyv összeállítói közül nem mindenki.

Wanek Ferenc úgy véli, hogy a kötet szerkezete aránytalan: a természettudományok tömbösítve szerepelnek, míg a társadalomtudományoknak különálló fejezetek jutnak. A földtani dolgozatnak egymástól olyan távol eső tudományágakat kellett felölelnie, mint a geofizika és a paleontológia. A kettős mérce alkalmazásával egy egész társadalomnak adatik tudtára: ez itt fontos, az ott nem fontos. A délelőtti előadásoktól Wanek nem azt várta, hogy felleltározzák, ami a két kötetben amúgy is megtalálható, hanem hogy leszűrjék a két kötetből a tanulságokat – amelyek nem találhatók meg a két kötetben. A felmérésnek – amint azt már megpendítette valaki – valóban az lett volna a rendeltetése, hogy a jövőbe világítson, tehát nagyobb figyelmet kellett volna szentelnie a fiatalságnak.

Kása Zoltán megjegyzi, hogy Erdélyben a humántudományok köréből sokkal több publikáció kerül ki, mint a reáltudományokéból.

Horváth Sándor egyetért azzal a megállapítással, hogy tudományos eredményeink mércéje nem lehet más, mint a nemzetközi elismertség, a külföldi szaklapokban való megjelenés; ennél alább nem adhatjuk. Ez a két kötet mindenképpen viszonyítási alapul fog szolgálni, ezért a módszerességre, az igényességre a felkérőnek kellett volna példát nyújtania. A tárgylagosság annyit mindenesetre megkövetel, hogy hasonló összeállításokban az összes erdélyi professzori minősítéssel rendelkező személy neve felbukkanjon. Itt most a mulasztások beárnyékolják a teljesítményt. Nem volna szabad a nemzeti arcukra hivatkozva leszállítanánk a mércét. Sarkalatos gyöngesége a könyvnek, hogy nem vesz tudomást az innen elszármazott, a nagyvilágban tudományos hírnevet szerzett pályatársakról.

Mócsy Ildikó indítványozza, hogy a szerzők külön gyűlésen vitassák meg, kicsoda került be, kicsoda maradt ki indokolatlanul, és azt is, hogy a méltatlanul mellőzötteknek miként lehet igazságot szolgáltatni a harmadik kötetben. Gratulál Nagy Lászlónak délelőtti előadásához, amely átfogó képet adott a természettudományi kutatásokról, anélkül, hogy külön-külön számba vette volna az ágazati vizsgálódásokat. [...]

Bíró László Péter szerint fölösleges arról vitatkozni, hogy kinek milyen munkája és hogyan került be vagy nem került be a tanulmányokba. Minden ilyen feszültségforrás megszűnik, mihelyt létrejön egy olyan publikációs adattár, ahova ki-ki saját kezűleg bejegyezheti oda valónak

ítélt publikációit. Így az adatok bárki számára hozzáférhetők lesznek, és minden kutató maga felel azért, hogy mit tud róla a világ.

Barna Péter, az MTA – Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Kutatóintézetének kutatója, a vita elfajulásán kesereg: olyan dolgok ragozódnak itt, amelyeket egy kis higgadtsággal percek alatt tisztázni lehetne. A megbeszélés persze szükséges, hiszen szót kell érteniük egymással olyan embereknek, akik ugyanazt a kérdéskört más-más irányból közelítik meg. Az európai fejlődés is mindinkább a regionális alcsoportok kialakulásának kedvez. Fontos lenne, hogy a jelenlevők minél hatékonyabban tudjanak együttműködni, majd csatlakozni az európai projektekhez. Az alakuló EMTE és a KPI törekedjék saját tudományos műhelyeinek létrehozására, amelyek rangot és súlyt kölcsönözhetnek ez egyetemnek.

Lovas Rezső, az MTA debreceni Atommagkutató Intézetének igazgatója számára kellemes meglepetés, hogy az itteni kutatók – magyarországi pályatársaiktól eltérően – feszült figyelemmel követik más szakterületek művelőinek munkálkodását. Öröndetes, hogy a szükségből – viszonylagos kirekesztettségükből – erényt tudnak kovácsolni.

Nagy-Tóth Ferenc szerint a továbbiakban mindenekelőtt azt kell szem előtt tartani, hogy az eredmények itt és most hasznosíthatók-e vagy sem. A nem magyarul és nem nemzetközi nyelven megjelent munkák aligha válnak bárkinek is a javára. Mivel értékeinknek föl kell kelteniük a nemzetközi tudományosság érdeklődését, kívánatos volna egy hosszú távú stratégia kidolgozása a tudományos kutatás megszervezésére. Az anyaországi támogatásra igencsak rászorulunk, nélküle a jelen vállalkozást sem lehetett volna véghez vinni.

Ezután a biológiai kutatásokról ejt szót Nagy-Tóth. Jelenleg a biológiának 21 resztudományát tartják számon. Ebből az erdélyi tudományosság eddig 16-nak a műveléséhez járult hozzá. Nem foglalkoztak még szűkebb pályáinkban evolúcióbiológiával, mozgásélettannal, populációgenetikával stb.

Wanek Ferenc indítványozza, hogy a harmadik kötet névmutatót is tartalmazzon.

Kolumbán József rámutat, hogy nem a dolgozatok száma, hanem tartalmuk a mérvadó.

Bíró László Péter azt fejtegeti, hogy vannak nehezen összemérhető tudományágak, ilyen a kísérleti fizika és az elméleti fizika is, ezért eredményeiket nem lehet ugyanazon szempontok szerint elbírálni. Hírül adja, hogy idén indul az EU 6. keretprogramja, így az év végére várhatók azok a pályázati felhívások, amelyek bekapcsolódást kínálnak különböző oktató és mobilitásbiztosító hálózatokba. Mint mondja, a kolozsvári fizikusok élni fognak a lehetőséggel.

Kása Zoltán megköszöni a részvételt, és végkövetkeztetésként megállapítja, hogy kezdetnek nem rossz a könyv, de lehet még javítani rajta, például éppen a harmadik kötettel. Jó ötletnek mondja az internetes levelezési listát és publikációs jegyzéket. Fölveti a Sapientia Alapítvány támogatásával kiadandó erdélyi tudományos *Ki kicsoda?* gondolatát.

A jegyzőkönyvet készítette: *Kiss Tünde*

V. A műszaki tudományok szekciójának ülése

Moderátor: **Tibád Zoltán**

Tibád Zoltán, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság főtitkára, a szekciójának moderátora köszönti az egybegyűlteket. Javasolja, hogy hallgassák meg az előre elkészített előadásokat, és utána következék a vita. Fölkéri Bucur Horváth Ildikót, hogy számoljon be az erdélyi magyar építő- és építészmérnöki kutatásokról.

Bucur Horváth Ildikó a bevezetőben elmondja, hogy hasznos kutatások folynak az építészet terén, és fájjalja, hogy ez Köllő Gábor dolgozatából nem derült ki.

A szónok szerint az erdélyi magyar építő- és építészmérnöki kutatásokról szóló tanulmány nem teljes, az információgyűjtés pedig nagy gondot jelent. A következőkben vázlatosan ismerteti az utóbbi 10-12 év építészmérnöki kutatásait. Megjelöli a tárgykört, a felhasznált módszereket, majd áttekinti az alapkutatásokat meg az alkalmazott kutatásokat, számba veszi az intézményeket, a tudományos műhelyeket, a kutatócsoportokat és az egyéni kutatókat. A felszólaló elválaszthatatlannak tartja az alapkutatást az alkalmazott kutatástól, de módszertani tekintetben az alapkutatás elsőbbségét vallja. Dicséri a rendezvényt és a tanulmányok

kiadását, de van egy kritikai megjegyzése is: hiányolja a külföldi kapcsolatokat. További észrevételei a következőkre vonatkoznak: a cég hitel, a cégek profitorientációja és kutatási programjai; a magyar nyelvű oktatás hiánya és ennek káros hatása a kutatásra; kutatási irányok, általános és sajátos tudományos kérdések; környezetvédelmi szempontok.

Bucur Ildikó kifejti, hogy az építészeti kutatás területei ezek: épület, környezet, környezetvédelem; város- és településrendészet; vidékfejlesztés, helységfejlesztés; lakásépítészet és lakáskultúra; kereskedelmi és ipari csarnokok; templomépítés; régi építészet; belső építészet és formatervezés; belső díszítések; épített örökség feltárása, építészettörténet.

A mérnöki gondolkodásra az alábbi általános tudományos kérdések tartoznak.

A magasépítésben: a tartószerkezetek és vasszerkezetek elmélete; a szerkezetek földrengésállósága; a magas szerkezetek dinamikai tartóssága; a szerkezetek mechanikai és matematikai modellezése; számítógépes modellezés; statikai felmérés; a szerkezetkárosodás és korrózió vizsgálata; a történeti tartószerkezetek diagnosztikája és rehabilitációja, új szerkezeti anyagok vizsgálata és alkalmazása.

Az út-, vasút- és hídépítés során vizsgálandók: a hídszerkezetek, a fahidak, a vasúti hidak, a történelmi hidak, a nagysebességű vasutak.

A műépítésnél tanulmányozandó: a vízi építés és talajmechanika, az alagutak szerkezete, a támasztószerkezet, az árvízvédelmi töltés, a különleges alapozás.

Elméleti tekintetben a hozzászóló javasolja az elméleti háttér megszilárdítását, az információáramlás gyorsítását, a kutatások összehangolását, a kapcsolattartást. Konkrét javaslatai: a kutatások, különösen a modern technológián és kommunikáción nyugvó kutatások ösztönzése, a fiatal szakemberek képzésének és továbbképzésének, külföldi posztgraduális tanulmányaiknak a támogatása, kitekintés Európára és a nagyvilágra.

Az 1990-nel kezdődő időszakra nézve Bucur Ildikó gyökeres változásokat és természetes fejlődést emleget. Fölteszi a kérdést: 12 évvel a rendszerváltás után egy ilyen lepusztult infrastruktúrájú régióban, mint Erdély, ahol mi, romániai magyarok élünk, megengedhetjük-e magunknak, hogy figyelmen kívül hagyjuk az infrastruktúra legfőbb bajainak orvoslására irányuló erőfeszítéseket? Ezeket – a vidékfejlesztést, az ökológikus hulladékfeldolgozást, az út- és hídépítést – igenis a tudomány fogja megtervezni. Igény van építészeti folyóiratra, többen is jelezték ezt, hangoztatja végül Bucur Horváth Ildikó.

Tibád Zoltán moderátor indítványozza, hogy hallgassák meg a többi előadót, utána pedig egyenként vitassák meg valamennyi témát. Fölkéri Sebestyén Györgyöt, hogy számoljon be az utóbbi tíz év számítástechnikai kutatásairól.

Sebestyén György bejelenti, hogy a teljesség igénye nélkül fogja tárgyalni a következő négy kérdéscsoportot: 1. nemzetközi és erdélyi kutatások; 2. számítógépes oktatásgondok, feladatok; 3. kutatási irányzatok és eredmények; 4. kutatócsoportok és -műhelyek Erdélyben. Megállapítja, hogy az utóbbi évtizedben a számítógép fejlődése minden várakozást felülmúlt. Például a műveleti sebesség 5 MHz-ról 5 GHz-re, azaz a korábbi ezerszeresére nőtt. A szoft terén is nagy a haladás. A kutatás és fejlesztés új paradigmákra épül. Az info-kommunikáció alapvető összetevői: a kommunikáció és a számítástechnika. Manapság már csak az a kérdés, hogy akarjuk-e használni a számítógépet, amelynek ismerete ma már hozzátartozik az általános műveltséghez, míg ezelőtt 10 évvel szakemberek kiváltsága volt. A fejlődés olyan rohamosan ment végbe, hogy még a számítógépen dolgozók sem tudták követni azt. A hazai kutatás követte a nemzetközi tendenciákat, de hiányzott az anyagi háttér és a cél is. Ezért mondható a hazai piac inkább termékfejlesztőnek. A kutatást mindig a kitűzött célhoz kell mérni. Márpedig a kutatás inkább elméleti térre irányult, nem az alkalmazásra. Ahhoz, hogy több gyakorlati eredménnyel szolgálhasson, több nemzetközi kapcsolatra van szüksége. Az utóbbi 3-4 év fellendülést hozott e téren, mivel számos egyetemi központ kutatásai bekapcsolódtak a nyugat-európai vizsgálódásokba. Az oktatás is forradalmi változáson ment át. Az alapprogramokat, az adatfeldolgozást ma már a líceumokban tanítják, nem az egyetemen, mint korábban. Jelenleg új modellezési eszközöket vezetnek be. Ebből adódik a következő kérdés is: mit érdemes tanítani informatikából? Három-négyévente új szakterületek körvonalazódnak, s az oktatók kénytelenek szüntelenül átfogalmazni előadásait.

Az informatika nem csak informatikai szakembereknek szól, hanem mechanikusoknak, vegyészeknek, történészeknek is. Különböző oktatási formákat kell találni a különböző szakmáknak. Az eredményekről elmondható, hogy a hazai kutatás megpróbálta követni a nemzetközi irányzatokat, ezek nagy része a számítógépes kommunikáció felé irányult: hálózatfejlesztés, hálózatok adminisztrációja, osztott rendszerek – a kommunikáció mindenikben lényeges szerepet játszik. Ide sorolható a Nemzeti Oktatási Hálózat, a Metropolitán hálózat, amely megfelel az európai szintű kívánalmaknak. Más kutatási területek: mesterséges intelli-

gencia, képfelismerés, képfeldolgozás, tranzakcionális adatbázisok, informatikaoktatási módszerek.

Sebestyén az alábbi következtetésekre jut. Ahhoz, hogy Erdélyben hatékony legyen a számítógépes oktatás, feltétlenül szükséges a kutatótevékenység. Ugyanakkor szükséges az európai trendekhez való igazodás, meg kell találni a lehetőségeket, hogy a hazai kutatók nemzetközi csoportokban dolgozhassanak. Szükség volna továbbá magyar nyelvű szakirodalomra.

Csibi Vencel következik szólásra, aki bemutatja a Gyenge Csabával közösen írt dolgozatát. Az informatika gépészeti hasznosításáról beszél (szerkesztés, tervezés, minőségbiztosítás), valamint az új szoftok alkalmazásáról az adatfeldolgozásban. A gépészeti kutatásokat nagymértékben elősegíti az elektronika és a finommechanika, például az intelligens gépek kifejlesztése révén. Ugyancsak kedvezően hat az anyagtudomány előrehaladása: a szerszám- és gépfejlesztésben. Ezek nagy lehetőségek, de a megtervezett és kivitelezett formák gyakorlati kipróbálására nincs mód. Ezért szokás külföldi kollégák segítségét kérni, Magyarországról vagy máshonnan.

Az alapkutatások témái, illetve vezetői a következők: porkohászat elmélete és gyártástechnológiája, szinterizálás, anyagtudomány: dr. Pálfalvi Attila, dr. Bicsak Jenő, dr. Szócs Katalin, Kolozsvár; hőkezelési és felületkezelési technológiák: dr. Kolozsvári Zoltán, Marosvásárhely; fogaskerék-hajtások elmélete és technológiája: dr. Maros Dezső, dr. Gyenge Csaba, dr. Csibi Vencel, Kolozsvár; fogazott szerszámok technológiája és gyártása, gépgyártás-technológia, robotok: dr. Kovács Ferenc, Temesvár, dr. Hollanda Dénes, Marosvásárhely. A kutatók szorosan együttműködnek hazai cégekkel, ilyen az udvarhelyi MATPLAST, amely a legmagasabb szintű informatikai berendezésekkel rendelkezik. A minőségbiztosítás és környezetvédelem területéről a beszélő dr. Kerekes Lászlót említi, aki a hazai cégeknek a minősítési előkészítéseivel foglalkozik, itt komoly eredményeket tud felmutatni.

Ezután a tudományos találkozóról szól Csibi Vencel. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében a Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszakán fiatal doktoranduszok, egyetemisták, végzősök mutatják be kutatási eredményeiket, ezeket aztán megtárgyalják, nagy érdeklődés közepette. Most volt a hetedik találkozó, amelyen nemcsak hazaiak, hanem magyarországiak és más külföldiek is részt vettek. A másik ilyen összejövetel az EMT gépészeti szakosztálya által szervezett Országos Gépész Találkozó. Az idén tartották a tizedik találkozót Székelyudvarhelyen, és a legsikere-

sebbnek mondható valamennyi közül: a 135 résztvevő 75 dolgozatot mutatott be. A találkozón jelen voltak egyetemi tanárok és szakemberek a magyarországi egyetemekről, Budapestről, Miskolcra, Veszprémből, Győrből, Kecskemétről, Debrecenből, továbbá két professzor Nottinghamból, egy-egy Szlovéniából és Kárpátaljáról. Csibi Vencel következtései: fokozni kell az együttműködést külföldi és itthoni pályatársakkal, a diákoknak kellő felkészítést nyújtani, ha lehet, már idehaza.

Bucur Horváth Ildikó megjegyzi: az eszközhiány következtében a kutatások merőben elméletiek maradtak.

Kun Árpád Zoltán egyetemi tanár és cégtulajdonos felpanaszolja, hogy a túlságos szakosodás, a hatalmas információáradat miatt felütötte a fejét a szakbarbárság, a pénzhiány pedig a fiatalok tömeges kivándorlására vezetett. E folyamatok ellenszeréül szolgálhat az, hogy a hazai cégek – miként az ő vállalata teszi – maguk finanszírozzák a nélkülözhetetlen alapkutatásokat. Ha az erős külföldi cégekre hagyatkozunk, 20 év múlva már hírehamva sem lesz az itthoni kutatómunkának, az itthon dolgozó fiatal kutatónak. Kun úgy véli, a délelőtti előadásokat összefoglalónak kellett volna követnie, hogy kitűnjék: hol áll a tudomány, merre halad, mit hoz a jövő, mit kell tenni, hogy a fiatalok itthon maradjanak. Kérdés, hogy így, a tanulságok levonása nélkül, volt-e egyáltalán értelme elősorolni azt a rengeteg nevet és adatot, hogy mikor mi történt az orvostudományban, néprajzkutatásban, irodalomtörténetben, történelemtudományban stb. Semmit sem tudunk megoldani, ha nem tudjuk, mit is akarunk megoldani.

Dávid László, a Sapientia Egyetem marosvásárhelyi tanára következik. Elöljáróban néhány kérdést tesz föl, és mindjárt válaszol is rájuk. Mi a célja a konferenciának? – Az ismerkedés, az információcsere, a számbavétel, elsősorban a jövő szakembereinek a számbavétele. – Mi a célja ennek az anyagnak? – A műszakiak úgy érzik, a szolgálat. – Ámde hol a határ a fejlesztés és a kutatás között? Kutatás-e, ha valaki megtanul használni egy programot? – Le kell szögezni, hogy amit Erdélyben tudományos vizsgálódás címen művelnek, az nagyrészt alkalmazott kutatás csupán.

A felszólaló elvárta volna, hogy a délelőtti előadásokból kitudódjon, milyen keretben, hol, milyen irányban mozgunk, mik a célok, és aztán a délutáni megbeszélésen ki-ki elmondja, hogyan kapcsolódik be a munkába, mi a feladata, hogyan ítéli meg a műszaki tudományok teljesítményét, miért nevezhetők ezek egyáltalán tudományoknak, mert szerinte

azok, még akkor is, ha szolgálatot tesznek. Többet kellett volna beszélni a műhelyekről és egymás közötti kapcsolataikról, arról, hogy például a Sapientia Egyetem mennyiben számíthat ezekre a műhelyekre.

Gobesz Ferdinánd Zsongor építészmérnök szerint a kutatást tanítani kellene. Diákként annak idején közel 33 tudományos dolgozatot készített 5 év alatt, ez nagyon sok, de akkor ilyen volt a rendszer. És ez a munka vezette őt a kutatási pályára. Ami a finanszírozást illeti – nem létezik kutatás finanszírozás nélkül. Megemlíti saját kutatói viszonyosságait, és állítja, hogy az a kutatás a legjobb, amely eladható. Ami pedig a kutatások elméleti jellegét illeti, ez nem feltétlenül az eszköztárak hiánya miatt alakult így, hanem a szakképzés jellege miatt is. Új kapcsolatok létrehozására ajánlja az EMT-nek a honlapját, valamint olyan más fórumok létrehozását, amelyek bárhol bárkinek elérhetők. Szóba hozza továbbá a következő gondokat: hiányzik a tanárutánpótlás, hiányzik a műszaki tudományokat és kutatásokat népszerűsítő magyar nyelvű folyóirat, a magyar nyelvű felsőoktatás és továbbképzés az építészetben. Véleménye szerint, lehetséges megoldásokról csak előzetes felmérés után érdemes beszélni és a konferencia kiindulási pont lehet ehhez.

A szekcióülés **moderátora** közli, hogy Magyarországon két ilyen jellegű lap működik, az egyik a nagyközönségnek szól, a másik csak a szűkebb szakmának. Romániában sem egyik, sem másik fajtát nem volna könnyű meghonosítani, mert nincs tőke és kevés az érdeklődő. A Műszaki Társaság tett egy kísérletet, a *Műszaki Szemle* című lappal, s ennek már több mint tíz száma megjelent. Anyaga azonban egyelőre vegyes, mert kevés a szakcikk. Másfelől viszont a nagyközönség érdeklődésére sem számíthat, még a mostani felemás voltában sem.

Dávid László több kérdést vet föl: Van-e igény magyar nyelvű műszaki felsőoktatásra Kolozsváron? Hogyan lehet itthon tartani a magyar végzősöket, s hogyan lehet versenyképes kutatást végezni?

A felvetett kérdések kapcsán a következő vélekedések hangzanak el: a magyar diákoknak külföldi kutatócsoportokba kell tagolódniuk, de azzal a feltétellel, hogy később hazatérnek; egyetemi oktatás nélkül nincs valódi kutatás; nélkülözhetetlenek a független műhelyek; magyar nyelvű műszaki felsőoktatásra van szükség, mert jelenleg a szakszókincset sem ismerjük eléggé anyanyelvünkön. Egy hozzászóló szavá teszi, hogy a Petru Maior

Egyetem kérvényezte volt a magyar nyelvű műszaki oktatás bevezetését, s két évvel ezelőtt kapott is 200 helyet, de lemondott róla. Marosvásárhelyen már beindult a mechatronika szak, de kevés a magyarul beszélő oktató.

A kérdésre, hogy van-e igény Kolozsváron magyar nyelvű műszaki felsőoktatásra, az a válasz jön, hogy igény van, hiszen a szakterminológiai előadássorozatnak több mint 50 hallgatója volt, de azért nem árt felmérést végezni. Az állami egyetem nem lesz hajlandó a laborokat felajánlani a magyar egyetem használatára; itt csak a Sapientia Egyetem segít. Az állami egyetem szerkezetén nehéz változtatni, vezetősége, az egyetemi autonómiára hivatkozva, elutasít minden újítást. Megoldás tehát csak a Sapientia Egyetem.

Nem becsülhetjük eléggé a kutatást; kutatás nélkül nincs felsőoktatás; az igazi kutatás az, amely eladható – hangoztatják újból. Nevelnünk kell magunkat, mert különben, ha lesz is pénz, nem leszünk kellőképpen felkészülve magára a kutatásra. Kutatás már az is, ha meglévő eszközöket fejlesztünk, nem kell feltétlenül újakat kitalálni, viszont fejleszteni ott kell, ahol van rá kereslet.

Tibád Zoltán moderátor befejezésképp hangot ad reményének, hogy a nyár vagy az őszi folyamán sor kerül arra a megbeszélésre, amely dönteni hivatott a magyar nyelvű műszaki oktatás stratégiája és jövője felől.

A jegyzőkönyvet készítette: *Fülöp György*

VI. Orvostudományi szekcióülés

Moderátor: **Brassai Attila**

A szekcióülésen a szerzők sorra ismertetik a *Tizenkét év* második kötetében megjelent kutatástörténeti tanulmányaikat. **Jung János** a morfológiai, **Feszt György** az élettani és farmakológiai, **Péter Mihály** az orvosi mikrobiológiai, **Brassai Zoltán** a belgyógyászati, **Bocskay István** a fogorvostudományi, **Gyéresi Árpád** a gyógyszerészeti kutatások eredményeiről számol be. **Pap Zoltán** beszámolóját az erdélyi magyar gyermekgyógyászati kutatásokról a szerző távollétében Jung János adja elő.

Az anyaggyűjtés kapcsán az előadók nemcsak a Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem keretében kifejtett tudományos kutatásokról ejtenek szót, hanem a magyar kutatók más romániai központokban kifejtett tevékenységéről is.

A tudományterületek problémáinak megvitatása során a megszólalók az erdélyi magyar tudományos élet egyes tudományszervezési és finanszírozási kérdéseit is felvetik.

[...]

Jung János rámutat, hogy az orvostudomány művelői számára az 1989-es fordulat nem hozott olyan gyökeres változást, mint például a bölcsészek és történészek számára. Utóbbiak előtt megnyíltak a levéltárak, megnyíltak a határok, megnyílt tömérdek lehetőség. Az orvostudományi kutatások azonban köztudomásúlag nagyon pénzigényesek, nagyon infrastruktúra-függők, itt nem elegendő a több szabadság, itt azon kívül egyre több pénzre van szükség.

Jung rátér az utóbbi évtizedek és a belátható jövő kutatási irányzatainak ismertetésére. A közelmúltban a gyógyászatbiológiai alap kutatások jellege teljesen megváltozott. A klasszikus morfológiai makro- és mikroszkopikus, ultramikroszkopikus kutatások ugyan nem veszítették el jelentőségüket, de háttérbe szorultak a modern immunológiai, genetikai, molekuláris biológiai módszerek rohamos fejlődése miatt. Tekintsük csak az elmúlt évek Nobel-díjait és alkalmazott orvostudományi közleményeit: nyilvánvaló, hogy elsősorban a sejtbiológiai folyamatok molekuláris alapjainak a vizsgálata volt az, amely az orvostudományt előrevitte. E vizsgáldásokat azonban csak széles körű tudományközi együttműködés révén lehet véghezvinni, anatómusok, patológusok, biokémikusok, neurobiológusok, neurokémikusok és még sok más szakember összefogásával. Ám minél szélesebb körű az együttműködés, annál tetemesebbek a költségek. Erdélyben az említett eljárások közül csak az „egyszerű” immunhisztológiai vizsgálatokat sikerült bevezetni, éspedig Marosvásárhelyen (1998-tól) a Patológiai Intézetben, valamint Fehér doktor állhatatos munkája jóvoltából Székelyudvarhelyen a városi kórház patológiai laboratóriumában.

Az erdélyi orvostudomány még mindig lépéshátrányban van az európaihoz képest, folytatja Jung, szakembereink dolgozatai egyelőre nem ütik meg a nemzetközi kongresszusok és szakfolyóiratok mértékét. Érkezett ide számítógépi vezérlésű festőberendezés, immunszténer és sok egyéb korszerű felszerelés, csak hogy az ilyen készülék működtetése sokkal többbe kerül, mint maga a készülék. Meg aztán nemigen akad, aki működtesse. Kevés a gyakorlott ifjú szakember. Ördögi kör ez: ahhoz, hogy egy fiatal kutató elnyerjen valami zsírosabb pályázatot, ösztöndíjat, hogy tovább képezhesse magát, ahhoz előzőleg már eredményt kell felmutatnia. Nincs elegendő kapcsolatunk a külföldi tudományossággal, ami van,

az inkább csak személyes ismeretség. Így nincs mód arra, hogy közösen kutassunk, közösen pályázzunk, legalább magyarországi tudósokkal. Korlátozottak a publikációs lehetőségek, számos folyóirat megbukott. Persze tudunk újabb lapalapítási kísérletekről.

[...]

Péter Mihály köszönetet mond az összejövétel megrendezőinek. Ha nem is fordulópont, de fontos esemény ez az erdélyi magyar orvostársadalom életében, mondja. Ezután fenntartásainak ad hangot. Talán nem a kéziratleadás határidejének kitűzésével kellett volna kezdeni, hanem a dolgozatok első változatának lektori véleményezésével, ágazatonként. Így nem eshetett volna meg, hogy egy egész intézmény 40-50 évi munkája említés nélkül marad, illetve csak töredékesen, az egyetemi kutatómunka nyúlványaként szerepel a történeti áttekintésben. Az akadémiai fiókéntétre céloz, ahol többedmagával (Kerekes Medárd, Feszt Tibor, Domokos Lajos, Péter Mihály) hosszú éveken át keményen és nem is eredménytelenül dolgozott.

Brassai Attila megjegyzi, hogy a dolgozatok csak az utóbbi tíz-tizenkét évet ölelték föl, és lehet, hogy ebben az időszakban lanyhább volt a fiókéntézet kutatómunkája, mint azelőtt.

Péter Mihály nem ért egyet ezzel („azért egy mondatot megérdemelt volna”), majd más tárgyra tér. [...] Mint az EME tagja és alelnöke fölteszi a kérdést: Hogyan fog együttműködni a Kutatási Programok Intézete az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel? Ő mindig szívén viselte a magyar nemzet és különösen a magyar kisebbség sorsát, és most nem szeretne külön aggodni amiatt, hogy a hatalom által már háromszor betiltott EME tevékenységét ezúttal netán éppen egy másik magyar intézmény nehezíti meg. Hálát ad Istennek, hogy fennáll a Sapientia Egyetem, de megkérdezi: vajon nem kellene az egyetem fenntartását előbb-utóbb a román államra hárítani? Mert ameddig ez nem történik meg, a közmegbecsülésnek örvendő intézmény ki lesz szolgáltatva a magyarországi politikai élet hullámverésének, amely napjainkban igencsak heves.

[...]

Brassai Zoltán helyénvalónak találja az összehasonlítást, amelyet Jung János tett az orvostudomány és a szellemtudományok helyzete között. Igaz, fűzi hozzá, a gyógyítás bűvárai számára is megnyílt a lehetőség a külföldi tanulmányutakra, a részvételre nemzetközi értekezleteken.

De a kutatás tárgya, a betegség és gyógyítása, az mit sem változott. Amiben mélyreható változás – természetszerű, de nehezen megszokható változás – állt be, az nem más, mint az anyagi fedezet. Ma már állam és párt nem dotál. Ami keveset a kormány ad, azoknak adja, akiket kedvel. Az erdélyi magyar orvostudomány nem számíthat támogatásra az Egészségügyi Minisztérium vagy az egyetemi rektorátus részéről. A százmillió dollárokat eddig sem ránk pazarolták, ezután sem fogják. De itt vannak az ösztöndíjak, a pályázatok. Ha a fiatal kutató a tanársegédi fizetése mellé megkap egy tudományos ösztöndíjat, és jövedelme eléri a százezer forint körüli értéket, akkor már elboldogul, és itthon marad, és megmarad a pályán. Ápolni és gyümölcsoztetni kell tehát a külföldi kapcsolatokat, kivált az amerikaiakat, hiszen az amerikai közegészségügy – nem úgy, mint a magyarországi – a bőség zavarával küszködik, annyi a pénze, hogy azt sem tudja, mit kezdjen vele. E lehetőség kihasználására hosszú és rövid távú terveket kell kidolgoznia minden tanszékvezetőnek.

[...] Brassai most Péter Mihály fölvetésére utal. Az előtte szóló az erdélyi magyar intézményi élet elevenjére tapintott. A Sapientianak meg az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek nem szabadna szembekerülni egymással. A Sapientianak sokszorosan nagyobbak az anyagi lehetőségei, mint az EME-nek (és mint a többi alapítványnak), jobb, korszerűbb az eszköztára, alkalmazottai nagyrészt fiatalok, és ezek a jól ellátott fiatalok természetesen hatékonyabbak az EME öregurainál. És a Kutatási Programok Intézetén kívül a Sapientia tartja fenn az Erdélyi Magyar Tudományegyetemet is. De ahol a román állam állja az oktatás költségeit, ott a Sapientia csak infrastruktúrát fejleszt. A két szervezeti, védnökségi tulajdonformának kiegészítőleg kell működnie, hogy aztán a jövőben valamiképpen összefonódjanak. Így képzelte azt az Orbán-kormány, és remélhetően így is lesz. Ám a román hatóságok egyelőre csak szeretnék, hogy a magyar állami pénzt ők osszák szét. Csupán ezen jár az esze a jelenlegi kormány-nak is. [...] Pillanatnyilag az a fő, hogy a fiatal és gazdag Sapientia miatt el ne sorvadjon a régi és hagyományőrző EME.

Bocskay István közbeveti, hogy a Sapientia oktatási intézmény, míg az EME az erdélyi magyar tudósok, kutatók, szakemberek testülete. A különbségre jól rávilágít egy évkönyvi jegyzék, amelyből kitűnik például, hogy több mint 800 erdélyi magyar orvos vallja magát az EME tagjának, de ebből csak négyen vagy öten tartoznak a Sapientia tanszemélyzetébe. [...] Következésképpen az EME maradjon EME, a Sapientia maradjon Sapientia.

Brassai Zoltán azt gondolja, hogy az átfedések részben elkerülhetetlenek. Mint már szó esett róla, a Sapientíának nemcsak az Erdélyi Magyar Tudományegyetemre van gondja, hanem egy tudományos és tudománypártoló műhelyre is, a Kutatási Programok Intézetére (amelynek a jelenlevők éppen vendégei), ennél fogva bele kell ártania magát nemcsak az EME, hanem a Bolyai Társaság dolgába is, amely a magyar oktatás egészét igyekszik megszervezni. A hozzászóló úgy sejti, a Sapientia azért karolta fel a műszaki, mérnöki tudományokat, általában a természettudományt, azért sietett e beszélgetés eredeti tárgyául szolgáló könyv kiadásával is, mert az EME inkább csak a humán tudományokkal foglalkozik, kutatásai gyérülnek, kiadványai nem tarthatnak számot közérdeklődésre.

Péter Mihály az EME védelmére kel. Ő nem róná föl az egyesületnek, hogy a humán tudományokat részesíti előnyben. Mert ha mondjuk, a trichomonászt – példálózik –, nem nézi meg a marosvásárhelyi orvos, akkor megnézi a brassói vagy a budapesti vagy a reykjavíki. De az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat* vagy a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikont* sehol másutt a világon nem fogják megcsinálni, csakis Erdélyben. Igaztalan tehát a vád az EME-vel szemben.

Brassai Zoltán elmagyarázza, hogy ő csak arra a körülményre utalt, hogy az EME hagyományosan humán érdeklődése folytán úr támadt a tudománypártolásban, és a Sapientia betölteni igyekszik ezt az űrt, már csak azért is, hogy engedelmessédjék a piac törvényeinek. Ettől még az EME tegye csak bátran azt, amire múltja és tagságának összetétele rendeli. Nem ártana persze, ha az MTA példáját követve legközelebb reálisra tudóst tenne meg elnökévé.

Feszt György nyugvópontra juttatja a vitát. Kifejti, hogy a komplementaritás elvét mindkét félnek érvényesítenie kell, és ezt könnyen meg is tehetik. Egyfelől a Sapientia ellát egy olyan területet a felsőoktatásban, ahol nincs államilag támogatott képzés magyar nyelven. Rendjén való, hogy itt ő az úr. A KPI-nek az a fő feladata, hogy a Sapientia tanszemélyzetét támogassa a kutatómunkában. Így ez a kör bezárul. Másfelől ott az EME a maga elidegeníthetetlen hagyományaival, hogy azokat továbbörökítse, és elidegenített javaival, hogy ezeket meg visszaszerezze magának és a magyarságnak a román államtól. Ez is tiszta képlet, ez is rendjén van.

Bocskay István szónoki kérdést tesz föl: Mindent összevéve jót vagy rosszat hozott az erdélyi orvostudománynak az utóbbi évtized? Mindjárt válaszol is: nagyon sok jót. Állítása alátámasztására csak annyit hoz fel, hogy intézetük egyik doktorandusza nemrég európai szintű kutatást végezhett Budapesten ottani pályatársakkal együtt. Óriási eredmény, mondja.

A jelenlevők emlékezetébe idézi jó néhányuk egykori tanárát, Csögör professzort, aki Budapesten töltötte be 97. életévét március 16-án. Csögör tanár úrnak szavajárása volt, hogy alapkutatást a klinikán is kell végezni, elvégre nem szaladgálhat folyton az egyetemre az ember. És a professzor létrehozta azt a klasszikus szövettani kis laboratóriumot, ahol olyan nagy orvosok vizsgáldtak, mint Antalffy, Kemény György, és olyan fogorvosok, mint...

Péter Mihály kisegíti: Rudas és Gerő, akik megvetették a magyar fogorvosok szövetségének alapját, Apáti...

Bocskay István végezetül csatlakozik Feszt Györgyhöz a Sapientia és a Múzeum-Egyesület ügyében. Ő is úgy véli, hogy az Egyesületnek értékeket kell mentenie és őriznie a tudomány és a magyarság számára.

Matekovits György, a szóba került a fogászati kutatások kapcsán keserű tapasztalatát osztja meg kollégáival. Temesvári magyar diákjai, akiknek román nyelven kell tanulniuk, tanácsot kértek tőle, hogy mivel rukkoljanak ki a marosvásárhelyi TDK-n. Tanár és tanítványai hosszan töprengtek, aztán rá kellett ébredniük, hogy nincs mivel kirukkolni, mert a legközelebbi hely, ahol komoly fogászati alapkutatások folynak, az Magyarország.

A jegyzőkönyvet készítette: *Csedő Krisztina*

RÉSZLETEK A VAN-E ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNY? KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS JEGYZŐKÖNYVÉBŐL

Résztevők:

- **Egyed Ákos**, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke, Kolozsvár
- **Magyari Tivadar**, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar vonalának vezetője, Kolozsvár
- **Pozsony Ferenc**, a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke, Kolozsvár
- **Salat Levente**, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politológia Tanszékének adjunktusa, Kolozsvár
- **Tibád Zoltán**, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság főtitkára, Kolozsvár

Moderátor: **Bárdi Nándor** történész, Teleki László Alapítvány, Budapest

Bárdi Nándor moderátorként néhány vitaindító kérdést fogalmaz meg:

1. A felvetett kérdés nem az, hogy létezik-e, hanem hogy mennyiben és milyen keretek között önálló. Amit ma Erdélyben a magyar kutatók csinálnak, azt vajon a román, a magyarországi vagy a nemzetközi tudományosságban lehet-e elhelyezni, viszonyítani? 2. A tudományos intézmények működtetésének a problémája. Mennyiben lehet egyesületi alapon intézetekre szabott kutatási programokat futtatni? 3. Az egyetem és kutatás, oktatás és a tudományos utánpótlás képzésének viszonya. Az egyetemi leterheltség mennyiben teszi lehetővé a kutatást, illetve mi van az olyan területekkel, amelyeknek nincs meg a külön magyar egyetemi intézményesültségük? 4. A tudományos prioritások kérdése. A sajátos erdélyi kérdések vagy a változó nemzetközi trendekre kell-e reagálni? Hogyan lehet módszereket, szemléletet honosítani, ha a helyi alap kutatások hiányoznak?

A felvetett tudománypolitikai kérdést, az önálló erdélyi magyar tudományosság problematikáját az elmúlt 200 év (a román, a magyar és a szász nemzetépítés részét képező) fordulópontjai mentén közelíti meg. Az első ilyen korszakhatár 1859-ben következett be, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásával, melynek programjában (az erdélyi magyar) nemzetépítő és (a fővároshoz viszonyított) felzárkózási stratégia fogalmazódott meg. A második szakaszhatar 1872, az egyetem megalakítása. Az EME-n belül a

mai napig folyó vita az egyesület vagy tudományos intézet funkció és szerkezet körül az előbbi javára dőlt el, mivel az egyetem vált a hivatásszerű kutatások intézményévé. Itt azonban a mérce továbbra is Budapest volt, és a tanári pályák sikerét is a „felkerüléssel” mérték. Az egyetemnek regionális, kulturális szerepet kellett betöltenie. Az I. világháború utáni időszakban kiderült, hogy ennek csak részben tett eleget. A impériumváltás után az egyetemi kar döntő része Magyarországra (Szegedre) került. Az egyházak egyetemalapításai nem jártak sikerrel. A következő fordulóponthoz 1926–28-ra tehető, amikor új tudománypolitikai stratégia fogalmazódik meg. A György Lajos által megfogalmazott elgondolásban a fő hangsúly a tanárképzésre tevődik. Elképzeléséből három fontos tényezőt emel ki: a *kollégium*, a *liceumi könyvtár* és a *teljesítményelvű ösztöndíjrendszer*. Ennek a koncepciónak a jegyében a Felekezeti Tanács, illetve az egyetemi kollégiumokat irányító Tanulmányi Bizottság foglalkozott a kolozsvári elitképzéssel. Többek között ennek köszönhető a harmincas évek ifjúsági mozgalmából kinövő társadalomkutató csoportok létrejötte (*Erdélyi Fiatalok, Hittel*). Ez alapozza meg a második bécsi döntés után létrejött *Erdélyi Tudományos Intézet* személyi állományát. Ez tekinthető az eddig erdélyi kutatásszervezés és tudástermelés csúcspontjának. 1944 után ennek az intézménynek és szellemiségének az ellehetetlenítése nyomán pusztán néhány egyéni kutatói program maradt fent. A Bolyai Tudományegyetem magyarságpolitikai funkciója egyrészt a hiányzó tanári karok újratermelése és a romániai magyar kulturális elit szocializációjának intézményesítése volt. Az 1970-es évekre alakul ki egy új kutatói nemzedék, amely a még dolgozó vonatkoztatási személyiségek (Venczel József, Míkó Imre, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond és mások) tevékenységi körébe kapcsolódtak be. Ezekben az években újabb szakaszhatárként újraértelmeződik az erdélyi tudományosság: újra a romániai magyar valóságot állítja – a lehetőségeket kihasználva – a kutatások középpontjába. A szerkesztőségek lettek a tudományos élet új intézményei. Ez a *Kriterion Könyvkiadónál* dolgozó Domokos Géza, Dávid Gyula, Molnár Gusztáv, András János, valamint a *Korunk* szerkesztőségében tevékenykedő Gáll Ernő és Aradi József munkája révén valósul meg. Az 1980-as években megalakul Csíkszeredában a *Kulturális Antropológiai Munkacsoport*, Sepsiszentgyörgyön pedig a *Tudományelméleti Kör*. A nyolcvanas évek második felében ezek a szerkezetek sem tudják pótolni az egyetemi, akadémiai intézményességet. Ráadásul míg Magyarországon megnyíltak a lehetőségek (ösztöndíjak, ideológiai szabadság, fordítási irodalom, nemzetközi programok jelenléte stb.), és ez egy új kutatói nemzedéket hoz egy-egy szakterületen, addig Erdélyben ez nem következ-

zik be, és igazából a középnemzedék hiányzik a kilencvenes években. Az 1989-es újabb fordulópont után jelentős szerephez jutnak a civil társadalmi egyesületek, mint a *Kriza János Néprajzi Társaság*, a *Kulturális Antropológiai Műhely*, a *Műszaki Tudományos Társaság*, az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* stb. Ezek az egyesületek különböző tanszékek háttérintézményeként működnek. Mára azt mondhatjuk, hogy majd minden magyar nyelvű tudományos egyesületnek megvan a maga tanszéke és fordítva. A 2000–2001-es év egy újabb fordulópontot jelent: megalakult a *Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem*, amely egy kívülről jövő tudásbevitelt megcélzó modernizációs stratégiát igyekszik megvalósítani. Ennek kapcsán az az alapkérdés, hogy miként tud ez az elgondolás egy, már meglévő – alapvetően nem teljesítményelvű – szerkezetbe beilleszkedni?

Az mai helyzetet döntően a kutatási intézmények fenntartási körülményei határozzák meg. A működési költségeket az egyesületi, alapítványi alapon működő intézmények bér munkákból, pályázatok alapján tudják biztosítani. Vajon ennek milyen hatása lehet a tudományos kérdésfeltevésekre, a specializációra, monográfiák elkészítésére? A részkutatásokban a globális vagy a nemzeti (budapesti) piac modelljeiben kell dolgozni. Mennyiben lehetséges így saját erdélyi értelmezési kereteket kialakítani a sajátos problémákról? Ennek következménye az, hogy nem alakul ki erdélyi magyar tudományos modell, hiányoznak az alapkutatások, nem készülnek monográfiák. Másfelől a szakosodás hiányos jellege is probléma. Ez egyesek szerint pusztán idő kérdése. De vajon az idővel specializálódó fiatalok el tudnak helyezkedni.

Az oktatás és kutatás kapcsolatának az elemzése az akadémiai életnek az egyetemi struktúrához való viszonyán keresztül lehetséges. Ez az egyetemi szerkezet az utóbbi tíz évben állandó változásban volt. Jelenleg egyedül az egyetemi szerkezetből a magyar tudományos önszerveződésekre áttemelt fiatalokkal lehet elitképzésbe kezdeni. Hogyan lehet ilyen párhuzamos struktúrákat hosszú távon hatékonyan működtetni? Létezik-e valamilyen program a külföldön doktorálók erdélyi integrálására?

A tudományos prioritásokat illetően fontosságot kell tulajdonítani a nagy iskolaformáló személyiségeknek és a komplex kutatásoknak. Egy másik megközelítésben az erdélyi magyar valóság vagy az általános kérdések a fontosak. Az előbbi esetben az erdélyi magyar valóság problémáit mennyiben az etnikai adottságok és mennyiben a régió, illetve Románia társadalmi-gazdasági folyamatai határozzák meg? Az általános kérdésekből melyek a Romániában, Magyarországon vagy nemzetközileg

relevánsak? Harmadrészt, az óhatatlanul formálódó prioritásrendszerben mi a szerepe a közvetítésnek, más kultúrák eredményei honosításának?

Mindezek mellett – miután talán tíz éve először beszélünk ilyen nagy nyilvánosság előtt ezekről a kérdésekről – feltevődik az alapkérdés: létezik-e erdélyi tudományos közélet?

Egyed Ákos a felvetett kérdésekre válaszolva kifejti, hogy a tudomány nemzetközi, de vannak nemzeti tudományos kérdések is. Az erdélyi tudományosság létezése régiségével és hagyományaival bizonyítható. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület már 1859-es megalakulásakor és azóta is követendő példaként állította maga elé a Nemzeti Múzeum és a Magyar Akadémia modelljeit. Ehhez a két intézményhez sajátos módszertan is kapcsolódik mind a tudományos anyaggyűjtés, mind pedig a tudományos feldolgozás vonatkozásában. Ezeknek a módszertani elveknek a gyakorlatba ültetése tenné lehetővé a tudományos élet fellendítését.

Hozzászólása további részében az erdélyi tudományos élet fontos pillanatainak nevezi az 1989-es fordulatot és a magyar egyetemet létrehozó és működtető Sapientia Alapítvány létrejöttét. A jelenben felmerülő kérdések azonban hasonlóak az 1872-es kolozsvári egyetemalapítás kérdésfelvetéséhez: mi legyen a tudománypolitika alapja? Erre vonatkozóan kiemeli az esélyegyenlőség és a korrekt verseny fontosságát. Hangsúlyozza, hogy az infrastrukturális hiányosságok orvoslásának szükségességét, az együttműködés szellemének erősítését, a tudományos nyilvánosság kiépítésének fontosságát, továbbá a tudományos kutatás személyi feltételeinek biztosítását az egyetemi oktatás révén.

A tudományos prioritások kérdésével kapcsolatosan azt a véleményt fogalmazza meg, hogy ezeket maga a társadalom veti fel.

Salat Levente problematizálja a felvetett vitaindító kérdéseket és ezen belül azt, hogy van-e erdélyi magyar tudomány. Szerinte a felvetett kérdés tipikusan rossz kérdés, mert egyneműsítő, és nem számol a természettudományok és társadalomtudományok közötti különbséggel. Ha az erdélyi magyar tudományosság célja a magyar tudományos életbe való integrálódás, ahogyan azt Tonk Sándor a konferencia nyitóbeszédében megfogalmazta, akkor ez a perspektíva a sajátosan romániai magyarnak minősülő tudományos kérdések csak egy viszonylag szűk köre esetében tekinthető indokoltnak. Emellett számos olyan kérdés marad végiggondolatlanul, amely a kisebbségi létből, a kisebbségi egzisztenciából fakad. Meg kell fogalmazni egy vonzóbb hagyományértelmezést, amely a ki-

sebbségi lét intézményes keretének az újratermelésére irányul. Véleménye szerint létezik ugyan egy megörökölt intézményrendszer, amely viszont nem elég vonzó. Ennek oka elsősorban a nagyfokú szellemi leépülés, ami a tudományos fórumok hiányában is megnyilvánul.

Nem lehet eleve megválaszoltként kezelni a kisebbségi jövővel kapcsolatos kérdéseket, ahogyan azokat és számos mást a közgondolkodás eleve megválaszoltként kezel. Az erdélyi tudományosság létezésének fenntarthatóságát az infrastruktúra, valamint a tudományos nyilvánosság létezése és működése biztosítja.

A Sapientia Alapítvány által működtetett Kutatási Programok Intézete által megjelenített tudománypolitika ígéretes kezdet az erdélyi magyar tudományos élet fellendítésére, és ez okot ad a bizakodásra.

Tibád Zoltán hozzászólásában a Műszaki Tudományos Társaság tudománymenedzselő szerepét méltatja, amely az erdélyi magyar műszaki képzés hiányosságait hivatott pótolni. [...] Elmondja, hogy az erdélyi magyar műszaki értelmiség tudományos tevékenységében a magyar nyelven történő publikálás, illetve konferenciákon való részvétel a meghatározó. Az EMTE-n beinduló magyar nyelvű műszaki oktatás a kutatás szempontjából is jelentős előrelépés, de az erdélyi magyar műszaki oktatás fellendülését jól körülhatárolt stratégia, tudománypolitika alapján tartja elképzelhetőnek. Ily módon megoldható az utánpótlás kérdése is. A mai konferencia egyik eredménye lehet a műszaki egyetemi tanárok összehívása egy egységes oktatási stratégia megbeszélése érdekében.

Kiemeli azt a tényt, hogy 1989 után megváltozott a műszaki szakemberek státusa. A legújabb technikai lehetőségek hiányában az elmúlt tizenkét évben a műszaki kutatások elméleti síkra terelődtek. A jövőben olyan sajátos kutatási módozatok megjelenését reméli, amely cégek keretén belül valósul meg.

Elmondja még, hogy fontos lenne a tervezett könyvtár és információs központ beindítása a magyar szakirodalom és a korszerű nyugati irodalom behozatalának érdekében.

Magyari Tivadar az oktatás és a tudományos kutatás közötti összefüggésről beszél. Szerinte a meglévő oktatási struktúra mellett a kutatásnak az oktatásba való integrációjára kell törekedni. Olyan helyzeteket kell teremteni, amelyben a diák integrálódik a kutatásba, és a tanárral mint kollégával kommunikál. Véleménye szerint az oktatási rendszer al-

kalmazás felőli reformján kell gondolkodni, ennek támpontja lehet a Sapientia Alapítvány.

Az akadémiai élet háttérintézményeinek kialakítása lehetővé teszi a folyamatos támogatás biztosítását, a saját kérdések, saját kutatási témák megfogalmazását. Ez nagyobb autonómiát jelentene a témák kijelölése tekintetében a megrendelőkkal szemben, mivel nemcsak a támogató által megfogalmazott problémák válnának elsődlegessé.

Pozsony Ferenc kifejti, hogy az erdélyi magyar tudományos élet szempontjából fontos lépés a Kutatási Programok Intézete által megszervezett mai konferencia. Az erdélyi magyar értelmiségi réteg az 1990-es évek elején elsősorban az EME-től várta egy átgondolt, összehangolt hazai magyar tudománypolitika, stratégia kialakítását, de mivel az nem töltötte be ezt a történelmi szerepét, most egy évtizednyi késés után a Sapientia kezdeményezése reális, létező úrt tölt be. Az EME tevékenységében azt is elmarasztalta, hogy közel tíz éven át hiányzott a programközpontúság, melynek következtében az intézmény nem töltötte be elvárt keretintézmény-szerepét.

A Magyar Tudományos Akadémia Info-Társadalomtudomány 51. számában nemrég rövid összefoglalót jelentetett meg az erdélyi tudományos műhelyek tevékenységével kapcsolatban, melynek következtetései Erdélyben és Magyarországon is visszhang nélkül maradtak.

Véleménye szerint az esetleges, kiszámíthatatlan jellegű tudományos támogatások veszélyforrást rejtenek, mivel az eredményekbe legtöbbször belekódolódik a támogató elvárása is. Normatív támogatás hiányában egyetlen erdélyi intézmény sem tud hosszú távú tudományos stratégiát kidolgozni. Az erdélyi tudományos intézmények biztonságos, kiszámítható működéséhez tehát normatív támogatásra van nagy szükség. Mellette ugyanakkor továbbra is jól átgondolt, hosszabb távú, programközpontú pályázatok kiírását tartja fontosnak.

Az oktatás és a kutatás viszonyáról szólva, elmondja, hogy a Kriza János Néprajzi Társaság a BBTE magyar néprajzi, nyelvi és irodalmi tanzékeinek háttérintézménye. A Társaság tevékenysége élő bizonyíték arra vonatkozóan, hogy létezhet gyümölcsöző kapcsolat állami egyetem és civil alapon szerveződő tudományos háttérintézmény között. Ez a tudományos és szakmai egyesület hatékonyan támogatja a néprajzi képzést, mivel az állami egyetem nem tudja biztosítani a néprajzosok szakmai képzésének összes feltételeit. A Kriza János Néprajzi Társaság szakkönyvtára, archívuma, infrastruktúrája, kiadványsorozata ezt a hiányt

próbálja pótolni. Ugyanakkor hatékonyan részt vesz az egyetemi hallgatók módszertani jellegű, szakmai terep- és múzeumi gyakorlatának megszervezésében és lebonyolításában is. Mivel a romániai társadalmi és politikai élet „folyékony” jellegű, továbbra is szükségesnek látja a kisebb, mozgékonyabb tudományos műhelyek működtetését.

A kutatási prioritások kapcsán kijelenti, hogy a romániai mindennapi valóság számtalan égető társadalmi probléma vizsgálatát folyamatosan felveti, tehát a kutatóknak valamilyen formában, egyre inkább igazodniuk kell a piaci elvárásokhoz is. Erre vonatkozóan megemlíti a Kriza János Néprajzi Társaság kutatási prioritásait: a moldvai csángóság mobilitási gyakorlata és asszimilációja; Erdély etnikai szerkezetének átalakulása; interetnikus kapcsolatok stb.

A kerekasztal-beszélgetés témájaként megfogalmazott kérdésre adott válasza az, hogy az erdélyi tudományos eredmények számtalan esetben Budapesten legitimizálódnak és ezáltal integrálódnak a magyar tudományos életbe. Ennek viszont az a hátránya, hogy ez a fajta integrálódási folyamat sokszor kijelöli a kutatási témákat is. Egészséges hazai szakmai, tudományos élet működéséhez ugyanakkor feltétlenül szükség van megfelelő kritikára is.

Az elhangzottakra reflektálva **Egyed Ákos** fontosnak tartja kiemelni azt aényt, hogy Erdélyben a kisebbségi helyzetből kifolyólag vannak sajátos kiemelt témák, sőt kiemelt tudományok is (például a nyelvtudomány, a történelemtudomány, a néprajz), és ezek prioritást kell hogy élvezzenek. Pozsony Ferenc hozzászólására reagálva az EME szerepét méltatja. Az EME tudánypolitika-formáló szerepének a kudarcá szerinte azzal magyarázható, hogy az újraalakulás utáni kezdetet a kapkodás jellemezte, mivel mindent a nulláról kellett kezdeni. A mostani helyzetre pedig az jellemző, hogy hiányzik a szolidaritás az erdélyi magyar tudományos életből, és ennek következménye az elvándorlás és az elmagányosodás.

Pozsony Ferenc az EME elnökének hozzászólására válaszolva megjegyzi, hogy az EME-nek már a 90-es évek elején szakítania kellett volna „múltközpontúságával”, s elsősorban a fiatal nemzedék bevonásával folyamatosan el kellett volna mozdulnia programcentrikus tudányszervezés irányába, mely az utóbbi években megvalósult.

Magyari Tivadarhoz fordulva megjegyzi, hogy a kolozsvári egyetemi rendszerből nagyon hiányzik egy olyan kollégium, melynek elsősorban teljesítményorientáltan kellene működnie. Egy ilyen intézményben ösz-

sze lehetne gyűjteni a legjobb eredményekkel rendelkező, Kolozsvárt tanuló magyar diákokat és doktoranduszokat. Az anyagi alapok, infrastruktúra, humán erőforrások gazdaságosabb kihasználása mellett olyan előadásokat és képzéseket lehetne szervezni számukra, melyek most hiányoznak az egyetemi struktúrából. Egy magyar egyetemi kollégium lehetővé tenné azt is, hogy a Kolozsvárt tanuló fiatal kutatók kölcsönösen megismerjék egymás eredményeit, közös tudományos projektekben, pályázatokban vegyenek részt.

Továbbá kitér arra is, hogy az erdélyi magyar tudományos élet működésében nemcsak Budapest az egyedüli viszonyítási pont, mivel a román „akadémiai” közegbe való integrálódás is fontos feladat akkor, amikor az egyre bővülő erdélyi magyar felsőoktatási rendszer s annak akkreditálása is Bukaresttől függ. Fontos tudománypolitikai feladatnak véli, hogy az egyetemi szféra mellett a legjobb fiataljaink számára megfelelő munkahelyeket teremtsünk romániai akadémiai kutatóintézetekben és múzeumokban.

Magyari Tivadar felhívja a figyelmet arra, hogy az említett kollégiumok létrehozására történtek kezdeményezések, vannak, amelyek működnek is. Ezeknek az integrációjával elképzelhető egy átfogóbb rendszer kialakítása, amely erőforrás-összpontosítást jelent. És ez már valóban egyfajta tudománypolitika is.

Bárdi Nándor Salat Leventéhez intéz kérdését: mit jelent a hozzászólásában elhangzott „vonzóbb hagyományértelmezés” kifejezés?

Salat Levente kétféle válaszban reagál a feltett kérdésre: egy „szofisztikus” és egy „komoly” választ fogalmaz meg. „Szofisztikus” válasza: egy ilyen hagyományértelmezés feladata vonzóvá tenni az erdélyi magyar egzisztenciát. „Komoly” válaszában kifejti, hogy olyan hagyományértelmezést gondol vonzónak, amely nem épít kizárólag, vagy legalábbis nagymértékben, eleve megválaszolt kérdésekre. Szerinte a közgondolkodás számos előre megválaszolt kérdést épít be magába, amelyekről sohasem folyt nyilvános vita. Egy ilyen értelmezés hiányában a fiatal generáció számára a kisebbségi egzisztencia taszító.

Példaként említi azt a kérdést, hogy hosszú távon a magyarság szempontjából egy szegregált vagy egy nem szegregált felsőoktatási intézményrendszer lenne-e jó. Személy szerint nem kíván állást foglalni ebben a kérdésben, de az a meggyőződése, hogy erről érdemes vitát folytatni.

A kerekasztal-beszélgetés közönségének hozzászólását **Egyed Péter** nyitja meg. Külföldi egyetemeken (Róma, Berlin, Párizs) szerzett tapasztalatai alapján azt fogalmazza meg, hogy a nyugati tudományos nyilvánosság részéről nagy az érdeklődés az erdélyi tematika iránt, de a kerekasztal-beszélgetés alapkérdésére az erdélyiek hivatottak érdemben válaszolni. Egyetért Bárdi Nándorral abban, hogy szükséges a tudományos metodológia megújítása, de véleménye szerint kényes a mostani helyzet, mivel kevés a kutató és hiányoznak a tudományos műhelyek.

Bucur Horváth Ildikó röviden reagál Egyed Ákos EME-elnök beszédére. A kutatási prioritások kapcsán úgy vélekedik, hogy tulajdonképpen nem is létezik semmiféle kutatási stratégia. Az egyedüli stratégia az volt, hogy minél kisebb költségvetésű kutatásokat szervezzenek. Nem ért egyet Egyed Ákossal a preferált tudományok tekintetében sem. Ezt azzal támasztja alá, hogy a magyar közösség itthon maradásához, elsősorban a gazdasági, műszaki feltételek szükségesek. Ehhez szükséges az anyanyelvű képzés, felsőoktatás és kutatás ezeken a területeken is. Ilyen értelemben az erdélyi infrastruktúra- és vidékfejlesztés, műemlékvédelem stb. tudományos és gyakorlati alapját szolgálhatná a jelenleg teljesen hiányzó felsőfokú építészeti oktatás.

Vofkori László véleményét programszerűen fogalmazza meg, amelyben az első pontot a tudományos műhelyek működésére vonatkozó belső törvénykönyv létrehozása képezi, ennek alapján el lehet dönteni, hogy mit ismer el a Kutatási Programok Intézete tudományos műhelyként. Javaslat az, hogy a Kutatási Programok Intézete indítson minden korosztálynak doktori iskolát, és állítsa vissza a vendégprofesszori státust. Az ösztöndíjrendszer átláthatóságát tartja fontosnak és azt, hogy az odaítélés érdem alapján történjen. Kéri, hogy a Kutatási Programok Intézete foglalmazzon egy átfogó tudománypolitikai stratégiát, amelyben az egyetemen belüli pályázati rendszer kiépítése legyen a cél, valamint dolgozza ki az eredménycentrikus felmérési módszereket, és szorgalmazza a rész-kutatásokra épülő átfogó kutatásokat. Javaslat továbbá az, hogy a jelenlevők közösen készítsék el az *Erdély az ezredfordulón* című kötetet. Ezeket a programpontokat a beszéd végén átnyújtja Tánczos Vilmosnak, a Sapientia-KPI vezetőjének.

Magyari Tivadar röviden válaszol Vofkori László felszólalására. A doktori képzéssel kapcsolatos felvetésre elmondja, hogy a doktori iskolák beindításával kapcsolatosan már létezik törvény, amelyik ezt szabályozza.

Dávid László Salat Leventét, egy korábban megjelent újságcikk kapcsán arra kéri, hogy vázolja álláspontját az iskolai szegregációt illetően.

Salat Levente helyesbít, kiemelve, hogy nem létezik olyan írása, mely az iskolai szegregáció kérdését tárgyalná. A Dávid László által emlegetett írásában arra törekedett, hogy árnyalja azt az elgondolást, amely szerint a romániai magyar gyerekeket úgy kell nevelni, mintha Erdélyben egy teljes értékű magyar társadalom létezne, amelynek keretei között anélkül élhetnék le életüket, hogy a más kultúrájú többséggel érintkezniük, kommunikálniuk, együttműködniük kellene. Attól, aki ebben a szellemenben nő fel és nevelkedik, aligha lehet elvárni, hogy eligazodjék és boldogulni tudjon egy más kultúra által dominált közegben. [...]

[...]

Wanek Ferenc az erdélyi magyar tudománnyal kapcsolatos problematikára reagálva megállapítja, hogy a természettudomány művelését nem lehet a kutatók nemzetiségével behatárolni, mert akkor elvonatkoztatunk attól a földrajzi-biológiai és geológiai élettértől, amelyben él a kutató. Hiányolja a természettudomány képviselőit a kerekasztal-beszélgetés résztvevői közül.

Veres Valér felszólalásában a tudomány intézményesülésének szerkezetére tér ki. A témát három intézményi formáról szólva – az egyetemi oktatás, a szakmai szervezetek és a kutatóintézetek kapcsán – közelíti meg. A szakmai szervezetekben folyó munkával kapcsolatosan szerinte Pozsony Ferenc mondta ki a legfontosabb dolgot: a normatív támogatás meghatározó, amely a szervezetek egzisztenciális biztonságát jelentheti. Az állami egyetemi oktatás további bővítése rendkívül fontos feladat, a magyar tudományos kutatások térnyerése az egyetemi oktatás bővítésével megvalósulhat. A munkahelyek kapcsán kiemeli, hogy minden tehetséges fiatal végzettből nem lehet egyetemi oktató, szükséges egy másik tevékenység kereteinek a biztosítása is, amelynek már megvannak a csírái. Ezek a kezdeményezések elsősorban a magyarországi támogatások segítségével indultak be, viszont fontos lenne, hogy a magyarság részarányosan legyen képviselve a román akadémiai kutatóintézetek erdélyi fiókszervezeteiben. Ez mindeddig nem volt prioritás az erdélyi magyarság

számára, de egyre inkább az kell legyen, mivel egyre több olyan végzős van egyetemi vagy posztgraduális szinten, aki visszatér doktorálás után, vagy itthon doktorál, de nincs ahol elhelyezkedjen. A közoktatás és a piaci szféra pedig nem annyira vonzó, hogy egy magasabb képzettségű fiatal számára lehetőségként jelenjen meg. Konkrét lépést az jelentene, ha a tudományos közösség nyomást gyakorolna a romániai magyar politikai szférára, hogy megtörténjen az áttörés.

Tánczos Vilmos a konferenciát szervező Kutatási Programok Intézetének vezetőjeként záróbeszédében összegzi a rendezvény néhány tanulságát. Elmondja, hogy az eseményt megelőző hónapokban alapvető problematikus kérdésként merült fel az, hogy vajon a különböző tudományterületek képviselői tudnak-e majd egymásnak olyasmit mondani, ami a másik felet is érdekli. Az intézetet irányító Tudományos Tanács mindvégig bízott abban, hogy az erdélyi magyar tudósok párbeszéde végül is megvalósul, és ennek eredménye lett a mai konferencia. A rendezvényt nem valamiféle „ünnepi” megnyilvánulásnak szánták, hanem az erdélyi magyar tudományos élet valós gondjainak kimondására számítottak, ezért az előkészítés legfontosabb eleme a *Tizenkét év* című kétkötetes kiadvány megjelentetése volt. Az „ünnepi” jelleg és a formális megszólalások kiiktatását célozta az is, hogy a meghívókat nem személyekhez, hanem intézményekhez küldték el, arra törekedve, hogy egyetlen állami vagy civil szerveződésű tudományos intézmény se maradjon ki a meghívottak közül. Személy szerint viszont nem szólították meg a legrangosabb, nemzetközileg elismert tudományos tekintélyeket sem. Ennek az elgondolásnak a helyességét végül is igazolta a mai rendezvény, hiszen a délelőtti plenáris ülésen elhangzott problémafelvető előadások nyomán élénk párbeszéd alakult ki mind a délutáni szekcióüléseken, mind az esti kerekasztal-beszélgetésen. A konferenciának volt olyan pillanata, amikor a nagyteremben a kétszáz főt is meghaladta a jelenlevők száma.

A problémaközpontúnak tervezett rendezvényen mégis sokszor megfigyelhető volt, hogy „elbeszélnek” egymás mellett a megszólalók, hogy a dialógus helyett olykor egymás után következő monológok hangzanak el. Mindez azért történhetett meg, mert nemcsak különböző tudományterületek képviselői, hanem különböző gondolkodás- és beszédmódok képviselői voltak itt jelen. A rendezvény egésze azonban mindenképpen rendkívül tanulságos: *ilyenek* vagyunk, *ezek* vagyunk mi így együtt – ezt láthattuk itt ma „élőben” mindannyian. És ki-ki munkája mellé visszatérve, a látottak-hallottak alapján elgondolkodhat azon, hogy vajon van-e

egységes, egymással párbeszédet folytató és egymásért felelősséget vállaló erdélyi magyar értelmiségi társadalom.

A nehézkes párbeszéd másik oka az lehetett, hogy hosszú idő óta nem került sor ilyen közös találkozásra, és most mindenki egyszerre igyekezett kimondani minden mondanivalóját. Érezzük, hogy egy út kezdetén állunk: ezután meg kell próbálni közösen beszélni a közös gondokról, hogy a főbb tudománypolitikai kérdésekben konszenzusos álláspont fogalmazódjon meg. Ebben a kérdésben a szakemberek felelőssége ma fontosabb, mint a politikusoké. A tudományos kutatás ugyanis sohasem válhat a politika mindenkori hullámverésének áldozatává.

Mindent összevetve, a végeredmény jónak mondható, mivel a *Tizenkét év* köteteivel és a mai konferenciával – 1989 után először – elkezdődött az erdélyi magyar tudós társadalom önmagával való átfogó szembenézése.

A hozzászóló a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetének vezetőjeként biztosítja az erdélyi tudományos élet itt jelen lévő képviselőit, hogy ez az intézmény a továbbiakban is szerepének megfelelően ellátja majd a rá háruló feladatokat. Végül házigazdaként megköszöni a részvételt, és meghívja a jelenlevőket a közös vacsora elfogyasztására.

A jegyzőkönyvet készítette: *Miklós István, Szabó István*

FÜGGELÉK

A KÖTET SZERZŐI

Antal András, agrármérnök: 1927-ben született Nyujtódon. A kolozsvári Mezőgazdaságtudományi Intézetben 1951-ben szerzett agrármérnöki diplomát. Ugyanitt 1951-től a Géptani Tanszék oktatója. Kutatási területe: mezőgazdasági gépcsoportok energetikai és üzemeltetési mutatóinak meghatározása, valamint lejtős területek gépesítése. Fontosabb közleményei: *Mezőgazdasági traktorok* (társszerző, 1961), *Kertészeti gépek és traktorok* (társszerző, 1982).

Balázs Imre József, író, költő, irodalomtörténész: 1976-ban született Székelyudvarhelyen. 1998-ban végzett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar–angol szakán. Jelenleg a *Korunk* irodalmi és kritika-rovatának szerkesztője, 2002 óta tanársegéd a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszékén, doktorandusz. Kutatási területe az erdélyi magyar és a korai avantgárd irodalom. Több kötetet, antológiát rendezett sajtó alá és látott el bevezetővel. Önálló tanulmánykötete: *A nonsalansz esélye* (2001).

Béres András, színházesztéta: 1942-ben született Görgényszentimrén. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia és Történelem Karán végzett 1965-ben, ugyanitt doktori címet szerzett 1998-ban. Jelenleg a Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem rektora. Kutatási területe: színházesztétika, filozófiatörténet. Fontosabb közleményei: *Bevezetés a színházesztétikába* (2000), *Text și spectacol* (2001).

Bura László, nyelvész: 1932-ben született Szatmárnémetiben. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán végzett 1954-ben. Ugyanitt 1973-ban doktori címet szerzett. Kutatási területe: lexikológia, névtan, néprajz, művelődéstörténet. Számos nyelvészeti, néprajzi és művelődéstörténeti kötet, tanulmány szerzője.

Egyed Péter, író, filozófus: 1954-ben született Kolozsváron. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia Karán végzett 1978-ban. Ugyanitt 1998-ban doktori címet szerzett. Kutatási területe: szemiotika, a szabadság filozófiái, a magyar filozófia története, alkalmazott politikai filozófia, kisebbségkutatás. Jelenleg a Babeş-Bolyai Tudományegyetem docense. Számos tanulmány, több kötet szerzője.

Fóris-Ferenczi Rita, oktatásszakértő: 1969-ben született Nyárádszeredában. Egyetemi tanulmányait 1989-ben fejezte be a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar–orosz szakán. Ugyanitt doktorált 2002-ben. Jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Pszichológiai és Neveléstudományok Kara Módszertan Tanszékének oktatója, az Unitárius Egyház oktatási tanácsosa. Szakterülete a magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana, tantervelmélet, nyelvtörténet. E területeken számos tanulmánya jelent meg.

Jakó Zsigmond, történész, levéltáros: 1916-ban született Biharfélegyházán. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán végzett 1939-ben, ugyanitt szerzett doktori címet is. 1941-ben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában nyert beosztást, de egyidejűleg bekapcsolódott a kolozsvári egyetemen folyó magyar történészképzésbe is. 1949-től kutató a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetében. 1970-ben a Román Akadémia rendes tagjává, 1988-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta. Kutatási területe: Erdély középkori története, írástörténet, történeti segédtudományok. Kutatásai eredményeit önálló kötetekben és tanulmányok hosszú sorában több nyelven tette közzé.

Jánosi Sándor, kutató fizikus: 1957-ben született Ákosfalván. A Bukaresti Egyetemen 1982-ben fizikai elektronika szakon végzett. Jelenleg a Plasmaterm Rt-nél kutató fizikusként dolgozik, a hő- és felületkezelési részleg vezetője. Szerzője, illetve társszerzője több tudományos dolgozatnak és közleménynek.

Kis Annamária, közgazdász: 1975-ben született Marosvásárhelyen. A marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem Közgazdasági Tudományok Karának kis- és középvállalatok menedzsmentje szakát végezte 1997-ben. Jelenleg jogi tanulmányokat végez a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, doktorandusz a Kolozsvári Műszaki Egyetemen, gazdasági igazgató a Plasmaterm Rt-nél. Több magyar és idegen nyelvű tudományos dolgozat szerzője vagy társszerzője.

É. Kiss Katalin, nyelvész: 1949-ben született Debrecenben. A Kosuth Lajos Tudományegyetemen szerzett magyar–angol szakos tanári diplomát 1972-ben. 1979 óta kandidátus, 1988 óta a nyelvtudomány doktora. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében tudományos tanácsadó, tanít

az ELTE Elméleti Nyelvészet szakán és doktori programjában. Könyvei: *Shakespeare szonettjei Magyarországon* (1975), *A magyar mondatszerkezet generatív leírása* (1983), *Configurationality in Hungarian* (1987), *Új magyar nyelvtan* (társszerző, 1998), *The Syntax of Hungarian* (2002).

Lázok János, irodalomtörténész: 1954-ben született Bánffyhunyadon. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen magyar–angol szakot végzett 1978-ban. Ugyanitt 1997-ben doktori címet szerzett. Jelenleg a Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem adjunktusa. Kutatási területe: Sütő András drámaíró munkássága, erdélyi magyar színháztörténet és kritika, oktatástörténet. Fontosabb munkái: *Erdély magyar egyeteme 1944–1949. I–II.* (társszerző, 1995, 1998), *Sütő András drámatrilógiája* (1997).

Magyari Tivadar, szociológus: 1968-ban született Kolozsváron. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófia-szociológia szakát végezte 1991-ben. Jelenleg a Szociológia Tanszék magyar részlegének vezetője. Kutatási területe: médiatudomány, kutatásmódszertan. Fontosabb közleményei: *A Duna Televízió erdélyi közönsége* (társszerző, 1998), *A romániai magyar média* (2000).

Mohay Tamás, néprajzkutató: Budapesten született 1959-ben. 1983-ban szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán néprajzból és szociológiából. 1989-től az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékének docense, jelenleg tanszékvezető. Kandidátusi fokozatát 1992-ben szerezte meg. Kutatási területei: paraszti gazdálkodás, migrációs folyamatok, népi vallásosság, egyéni életutak, tudománytörténet. Számos néprajzi tanulmány szerzője. Fő műve: *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken* (1994).

Nagy Zoltán, agrármérnök: 1927-ben született Kézdivásárhelyen. 1951-ben végzett a kolozsvári Agrártudományi Egyetemen. Ugyanitt 1955-ben doktori címet szerzett. Jelenleg a kolozsvári Agrártudományi Egyetem konzultáns professzora. Kutatási területe: növénytermesztés, öntözéses növénytermesztés. Több könyv, egyetemi jegyzet szerzője, illetve társszerzője, több cikket közölt romániai és külföldi szakfolyóiratokban. Fontosabb közleményei: *Az öntözés gyakorlata* (1973), *Öntözéses növénytermesztés* (1982), *Öntözés, lecsapolás, erózió* (1992).

Neményi Ágnes Katalin, szociológus: 1947-ben született Kolozsváron. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófia szakán végzett 1969-ben. Ugyanitt 1994-ben doktori címet szerzett. Jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének docense. Kutatási területei: falu–város-szociológia, családszociológia, társadalmi rétegződés, mobilitás, nevelésszociológia. Fontosabb publikációi: *Erdélyi falvak – gazdasági, szociális struktúrák és folyamatok* (1997), *Rurality in Europe at the Threshold of Centuries* (1999), *Faluszociológia* (2002).

Pál-Antal Sándor, levéltáros: 1939-ben született Csíkkarcfalván. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem történelem szakán végzett 1963-ban. Kutatási területe: a székelység története, helytörténet, a történelem segédtudományai. Jelenleg szakértő a marosvásárhelyi állami levéltárban. Fontosabb közleményei: *Backamadaras 600 éve* (társszerző, 1996), *Csíkmadaras. Egy felcsíki falu hét évszázada* (társszerző, 1996), *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára* (1997).

Péntek János, nyelvész: 1941-ben született Körösfőn. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán 1964-ben végzett. Ezt követően a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékére került. 1976-ban védte meg etnolingvisztikai tárgyú doktori értekezését. 1990-től a nyelvészeti tanszék vezetője, doktori programvezető. Szakmai érdeklődése elsősorban a népnyelvre és a népi kultúrára irányul, illetve a magyar–román nyelvi és kulturális kapcsolatokra, a kisebbségi kétnyelvűségekre. Legfontosabb publikációi: *A nyelv világa* (1972), *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse* (1979), *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete* (1985), *Teremtő nyelv* (1988), *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok* (2001).

Sebők Mátyás Péter, agrármérnök: 1924-ben született Kolozsváron. A Temesvári Műegyetem kolozsvári Mezőgazdasági Karán végzett 1948-ban. Ugyanitt 1974-ben doktori címet szerzett. Jelenleg a kolozsvári Agrártudományi Egyetemen és a Bioterra Ökológiai Mezőgazdasági Egyesület keretében tevékenykedik. Szakterülete: általános földműveléstan, részletes szántóföldi növénytermesztési technológia, környezetkímélő gazdálkodás. Több tudományos közlemény, egyetemi jegyzet szerzője.

Szakács Sándor, geológus: 1950-ben született Marosvásárhelyen. A Bukaresti Egyetem földtan szakán végzett 1974-ben. Ugyanitt 2000-ben

doktori címet szerzett. Jelenleg a Román Tudományos Akadémia Bukaresti Geodinamikai Intézetének főmunkatársa. Kutatási területe a vulkanológia. Több tudományos dolgozata jelent meg Romániában és külföldön.

Székely Zsolt, régész: 1954-ben született Sepsiszentgyörgyön. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem–Filozófia Karán végzett 1978-ban. Ugyanitt doktori címet szerzett 1997-ben. Jelenleg a bukaresti Román Trakológiai Intézet tudományos főkutatója, illetve a Babeş–Bolyai Tudományegyetem kihelyezett sepsiszentgyörgyi közigazgatási kollégiumának adjunktusa. Kutatási területe: Erdély bronzkori műveltsége. Több tudományos közlemény és egyetemi jegyzet szerzője.

Végh Balázs Béla, tanár, irodalomtörténész: 1953-ban született Börvelyben. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar–német szakát végezte 1978-ban, jelenleg ugyanennek az egyetemnek a doktorandusza. 1999 óta adjunktusként dolgozik a Szatmárnémeti Tanítóképző Főiskolán. Szakterülete: kisebbségi irodalmak története, gyermekirodalom. Több szaktanulmány szerzője.

CONTENTS

Preface to volume 3	9
---------------------	---

COMMENTS AND OBSERVATIONS ON THE STUDIES ON THE HISTORY OF RESEARCH PUBLISHED IN THE VOLUMES “TWELVE YEARS”

É. KISS KATALIN	
Comments on the lecture of PÉNTEK János “Heritage and Challenge. The Hungarian linguistic science in Transylvania at the turn of the century and Millennium”	13
BALÁZS IMRE JÓZSEF	
Comments on the study of EGYED Emese “Research on the history of Hungarian literature in Transylvania. 1990–2001.”	17
VÉGH BALÁZS BÉLA	
The analysis of the Hungarian children’s literature in Transilvania. 1990–2001.	27
MOHAY TAMÁS	
Data and viewpoints for the analysis of the 12 years of Hungarian ethnographic research in Romania	37
BÉRES ANDRÁS-LÁZOK JÁNOS	
Data on the summary of the achievements of the Hungarian theatre science in Romania during 1990–2001	65
BURA LÁSZLÓ	
Lexicology, educational science and theology research in Szatmar	91
EGYED PÉTER	
Report on the summary of DEMETER M. Attila– TONK Márton–VERESS Károly “Hungarian philosophy in Transylvania in the last decade of the 20th century”	97

JAKÓ ZSIGMOND	
A few words on the study of Professor CSETRI Elek “The summary of the Hungarian research on history in Transylvania. 1990–2001.”	105
PÁL-ANTAL SÁNDOR	
On the personnel involved in the Hungarian research on history in Romania	115
SZÉKELY ZSOLT	
The past and present of the Hungarian archaeological research in the Secklars’ Land	123
MAGYARI TIVADAR	
Research work at the Hungarian language section of the Sociology Department of the “Babeş-Bolyai” University	135
NEMÉNYI ÁGNES	
The Hungarian sociology in Transylvania before and after 1989	147
FÓRIS-FERENCZI RITA	
Data on the history and research of the Hungarian education in Transylvania. 1990–2001.	159
SEBŐK M. PÉTER–NAGY ZOLTÁN–ANTAL ANDRÁS	
The research work of Hungarian agriculture specialists of Transylvania	209
SZAKÁCS SÁNDOR	
Observations on the study of WANEK Ferenc “Hungarian specialists in the research workshops of Romania and beyond after 1989 working toward a better knowledge of the geology of Transylvania”	225
KIS ANNAMÁRIA – JÁNOSI SÁNDOR	
Scientific achievements of Hungarian researchers of Transylvania during 1990–2001 in the field of heat treatment of materials and treatment of surfaces	231

**DOCUMENTS OF THE CONFERENCE “SCIENCE AND
KNOWLEDGE OF SELF IN TRANSYLVANIA. 1990–2001”**

Call for papers to be published in the volumes “Twelve years”	243
Conference agenda “Science and knowledge of self in Transylvania. 1990–2001”	245
PÉNTEK JÁNOS Self analysis of science (lecture in plenary session)	251
Excerpt from the minutes of the sessions of the conference “Science and knowledge of self in Transylvania. 1990–2001”	263
Excerpt from the minutes of the round table “Is there a Hungarian Transylvanian Science?”	311

INHALTSVERZEICHNIS

Vorwort zum dritten Band	9
--------------------------	---

NACHTRÄGE, DISKUSSIONSBEITRÄGE ZU DEN FORSCHUNGSGESCHICHTLICHEN ZUSAMMENFASSUNGEN, ERSCHIENEN IN DEN ERSTEN ZWEI BÄNDEN DER SAMMELSCHRIFT „ZWÖLF JAHRE“

É. KISS, KATALIN

Beitrag zum Vortrag von János Péntek „Erbe und Herausforderung. Die ungarische Sprachwissenschaft an der Jahrhundert- und Jahrtausendwende in Siebenbürgen“	13
--	----

BALÁZS, IMRE JÓZSEF

Nachtrag zur Studie von Emese Egyed „Ungarische literaturwissenschaftliche Forschungen in Siebenbürgen. 1990-2001“	17
--	----

VÉGH, BALÁZS BÉLA

Die Untersuchung der siebenbürgisch-ungarischen Kinderliteratur. 1990–2001	27
---	----

MOHAY, TAMÁS

Angaben und Ansätze zu den zwölf Jahren der ungarischen volkskundlichen Forschung in Rumänien	37
--	----

BÉRES, ANDRÁS-LÁZOK, JÁNOS

Beiträge zu der Synthese der Ergebnisse der siebenbürgisch-ungarischen Theaterwissenschaft zwischen 1990–2001	65
---	----

BURA, LÁSZLÓ

Lexikologische, erziehungswissenschaftliche und theologische Forschungen in Sathmar	91
--	----

EGYED, PÉTER

Meinungen zu der Synthese von Demeter, M. Attila–Tonk, Márton–Veress, Károly „Die siebenbürgisch – ungarische Philosophie in dem letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts“	97
--	----

JAKÓ, ZSIGMOND	
Einige Worte zu der Handschrift des Professors Elek Csetri „Zusammenfassung der ungarischen Geschichtsforschung in Siebenbürgen. 1990-2001“	105
PÁL-ANTAL, SÁNDOR	
Über den Personalbestand der ungarischen geschichtswissenschaftlichen Forschung in Rumänien	115
SZÉKELY, ZSOLT	
Vergangenheit und Gegenwart der ungarischen archäologischen Forschung in Seklerland	123
MAGYARI, TIVADAR	
Forschungen an der ungarischen Abteilung des Soziologielehrstuhles an der Babeş-Bolyai Universität in Klausenburg	135
NEMÉNYI, ÁGNES	
Die Lage der siebenbürgisch-ungarischen Soziologie vor und nach 1989	147
FÓRIS-FERENCZI, RITA	
Beiträge zu der Geschichte der siebenbürgisch-ungarischen Forschungen in Erziehungswissenschaften. 1990–2001	159
SEBŐK M., PÉTER–NAGY, ZOLTÁN–ANTAL, ANDRÁS	
Die Forschungsarbeit der siebenbürgisch-ungarischen Agrarfachleute	209
SZAKÁCS, SÁNDOR	
Anmerkungen zu der Arbeit von Ferenc Wanek „Ungarische Fachleute in rumänischen Forschungsräumen und außerdem im Dienste der geologischen Erkenntnis in Siebenbürgen nach 1989“	225
KIS, ANNAMÁRIA–JÁNOSI, SÁNDOR	
Wissenschaftliche Verwirklichungen siebenbürgisch-ungarischer Forscher auf dem Gebiet der Hitzebehandlung und Flächenzüchtung zwischen 1990–2001	231

DOKUMENTE DER KONFERENZ „WISSENSCHAFT UND SELBSTERKENNTNIS IN SIEBENBÜRGEN. 1990–2001.“

Aufforderung zum Schreiben der Studien der Sammelschrift „Zwölf Jahre“	243
Das Programm der Konferenz „Wissenschaft und Selbsterkenntnis in Siebenbürgen. 1990–2001“	245
PÉNTEK, JÁNOS Der Befund der Wissenschaft über sich selbst (die Vorlesung der Plenarsitzung)	251
Ausschnitte aus den Konferenzprotokollen der Sektionssitzungen auf der Konferenz „Wissenschaft und Selbsterkenntnis in Siebenbürgen. 1990–2001“	263
Ausschnitte aus dem Konferenzprotokoll des Round-table-Gesprächs mit dem Titel „Gibt es siebenbürgisch-ungarische Wissenschaft?“	311

CONȚINUT

Prefață la volumul trei	9
-------------------------	---

COMPLETĂRI ȘI COMENTARII LA STUDIILE DE ISTORIA CERCETĂRII APĂRUTE ÎN PRIMELE DOUĂ VOLUME ALE PUBLICAȚIEI „DOISPREZECE ANI”

É. KISS KATALIN

Comentariu la prelegerea lui PÉNTEK János „Moștenire și provocare. Lingvistica maghiară din Transilvania la început de secol și mileniu”	13
--	----

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Completări la studiul lui EGYED Emese „Cercetări de istoria literaturii maghiare în Transilvania. 1990–2001.”	17
--	----

VÉGH BALÁZS BÉLA

Analiza literaturii maghiare pentru copii în Transilvania. 1990–2001.	27
--	----

MOHAY TAMÁS

Date și puncte de vedere pentru analiza celor doisprezece ani de cercetare etnografică maghiară din România	37
--	----

BÉRES ANDRÁS–LÁZOK JÁNOS

Date privind rezumatul realizărilor științei teatrologice maghiare din România în perioada 1990–2001	65
---	----

BURA LÁSZLÓ

Cercetări de lexicologie, științele educației și teologie în Satu-Mare	91
---	----

EGYED PÉTER

Referință privind sinteza lui DEMETER M. Attila– TONK Márton–VERESS Károly „Filozofia maghiară din Transilvania în ultimul deceniu al secolului XX”	97
---	----

JAKÓ ZSIGMOND

Cîteva cuvinte despre lucrarea profesorului CSETRI Elek „Rezumatul cercetărilor istorice maghiare din Transilvania. 1990–2001.”	105
---	-----

PÁL-ANTAL SÁNDOR	
Despre personalul implicat în cercetarea istorică maghiară din România	115
SZÉKELY ZSOLT	
Trecutul și prezentul cercetărilor arheologice maghiare în Secuime	123
MAGYARI TIVADAR	
Cercetări la secția maghiară a Facultății de Sociologie din cadrul Universității Babeș–Bolyai	135
NEMÉNYI ÁGNES	
Situația sociologiei maghiare din Transilvania înainte și după 1989	147
FÓRIS-FERENCZI RITA	
Date privind istoria cercetării și dezvoltării științelor educației maghiare din Transilvania. 1990–2001.	159
SEBŐK M. PÉTER–NAGY ZOLTÁN–ANTAL ANDRÁS	
Munca de cercetare a specialiștilor agrari maghiari din Transilvania	209
SZAKÁCS SÁNDOR	
Observații la lucrarea lui WANEK Ferenc „Specialiști maghiari în atelierele de cercetare din România și pretutindeni după 1989 pentru o cunoaștere mai bună a geologiei Transilvaniei”	225
KIS ANNAMÁRIA – JÁNOSI SÁNDOR	
Realizările științifice ale cercetătorilor maghiari din Transilvania în perioada 1990–2001 în domeniul tratamentului termic și tratamentul suprafețelor	231
 DOCUMENTELE CONFERINȚEI „ȘTIINȚĂ ȘI CUNOAȘTERE DE SINE ÎN TRANSILVANIA. 1990–2001”	
Invitație pentru scrierea studiilor cuprinse în publicația „Doisprezece ani”	243
Programul conferinței „Știință și cunoaștere de sine în Transilvania. 1990–2001”	245

PÉNTEK JÁNOS	
Percepția de sine a științei (prelegere în plen)	251
Fragmente din procesele verbale ale sesiunilor pe secțiuni organizate cu ocazia conferinței „Știință și cunoaștere de sine în Transilvania. 1990–2001”	263
Fragmente din procesul verbal al mesei rotunde intitulate „Există știință de limbă maghiară transilvană?”	311

A SAPIENTIA KÖNYVEK SOROZAT KÖTETEI

Megjelent:

1. TONK MÁRTON–VERESS KÁROLY (SZERK.)
Értelmezés és alkalmazás. Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai vizsgálódások. 2002.
2. PETHŐ ÁGNES (SZERK.)
Képtávtitek. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. 2002.
3. NAGY LÁSZLÓ
Numerikus és közelítő módszerek az atomfizikában. 2002.
4. EGYED EMESE (SZERK.)
Theátrumi Könyvecske. Színházi zsebkönyvek és szerepük a régió színházi kultúrájában. 2002.
5. VORZSÁK MAGDOLNA–KOVÁCS LICINIU ALEXANDRU
Mikroökonómiai kislexikon. 2002.
6. KÖLLŐ GÁBOR (SZERK.)
Műszaki szaktanulmányok. 2002.
7. SZENKOVITS FERENC–MAKÓ ZOLTÁN–CSILLIK IHARKA–BÁLINT ATTILA
Mechanikai rendszerek számítógépes modellezése. 2002.
- 8–9. TÁNCZOS VILMOS–TÖKÉS GYÖNGYVÉR (SZERK.)
Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I–II. 2002.

Előkészületben:

- SORBÁN ANGELLA (SZERK.)
Szociológiai tanulmányok erdélyi fiatalokról. 2002.
- GÁBOR CSILLA–SELYEM ZSUZSA (SZERK.)
Kegyesség, kultusz, távolítás.
Irodalomtudományi tanulmányok. 2002.
- BIRTALAN ÁKOS
Románia és Kelet-Közép-Európa piacainak kapcsolata

Scientia Kiadó

3400 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Kossuth Lajos u. (B-dul 21 Decembrie) 24/3.
Tel./fax: +40-264-197584, +40-264-194228
E-mail: kpi@kpi.sapientia.ro

Korrektúra:

M. Kovács Emma

Tördelés:

Lineart Kft.

Tipográfia:

Könczey Elemér

Készült a ProPrint nyomdájában

500 példányban, 21,5 nyomdai ív terjedelemben
4100 Csíkszereda (Miercurea Ciuc)
Temesvári u.19.
Felelős vezető: Burus Endre igazgató